

PRŮZKUMY

PAMÁTEK

I/2022

PRŮZKUMY PAMÁTEK

RECENZOVANÉ PERIODIKUM

DENKMALFORSCHUNG

HISTORICAL MONUMENTS'
RESEARCH & DOCUMENTATION

Ročník XXIX., číslo 1

www.pruzkumypamatek.cz

Časopis Průzkumy památek vydává Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze.

Vydávání periodika je podpořeno úkolem DKRVO Prezentace výsledků výzkumu a vývoje NPÚ a podpůrná vědecká činnost pro výzkumné a vývojové pracovníky NPÚ – podpora recenzovaného periodika Průzkumy památek.

Studie a materiálie procházejí nezávislým lektorským posouzením.

Časopis je indexován v databázi EBSCO (od roku 2021).

Vedoucí redaktor: PhDr. Vladislav Razím

Výkonný redaktor: PhDr. Olga Klapetková

Redakční rada: PhDr. Alena Černá; PhDr. Zdeněk Dragoun; Doc. PhDr. Ing. Jiří Fajt, PhD.; JUDr. PhDr. Pavel Kroupa; Dr. Thomas Kühtreiber; Ing. Petr Macek, Ph.D.; PhDr. Vladislav Razím; Ing. Jan Sommer; Prof. Ing. arch. Jiří Škabrada, CSc.; JUDr. Jiří Varhaník; Ing. Jan Žizka

Adresa redakce:

Sabinova 373/5 130 11 Praha 3

tel.: 274 008 283

e-mail: klapetkova.olga@npu.cz

Distribuce a předplatně:

Mgr. Dita Roubíčková

tel.: 274 008 285

e-mail: roubickova.dita@npu.cz

Tisková příprava: Vojtěch Hytha, DiS.

Překlady anglických anotací: Mgr. Lucie Kasíková

Tisk: PB Tisk a. s., Příbram

© Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2021

Layout: © Lepton studio, 1994–2021

Registrace povolena pod číslem MK ČR E 6836
Vychází 2x ročně

ISSN: 1212-1487

Za původnost a věcnou správnost uveřejněných příspěvků odpovídají autoři.

Vyšlo: 30. 9. 2022

Titulní strana: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči, kolem roku 1500 (foto O. Petyniak, Muzeum Vysočiny Jihlava, pobočka Telč).

Zadní strana: Johann Sturmer, Dvojice andělů/atlantů, okolo 1720 (foto M. Lehečková, Muzeum umění Olomouc).

Úvodník

Dendrochronologie a průzkumy staveb

Die Dendrochronologie und Bauuntersuchung

Ing. Tomáš Kyncl 1–2

Studie

Rytíři z Volfemberka jako donátoři na nástěnné malbě v kostele sv. Petra a Pavla v Borovsku

Die Ritter von Volfemberk als Donatoren einer Wandmalerei in der Kirche St. Peter und Paul in Borovsko

Dalibor Prix – Zuzana Všečeková 3–22

Provenience pískovcových kamenů použitých na stavbu kostela a zámku v Zahoranech

Provenienz von Sandsteinelementen verwendet für den Bau der Kirche und des Schlosses in Zahorany

Jiří Adamovič – Kamil Podroužek 23–48

Dendrochronologie: Metoda OSM

Zkušenosti s použitím při průzkumu vybraných uměleckých památek ze dřeva

Dendrochronologie: Die Methode OSM. Erfahrungen mit Anwendung der Methode bei Untersuchung ausgewählter Kunstdenkmäler aus Holz

Josef Kyncl – Radek Ryšánek – Alena Tobolková 49–92

Průzkum obrazu korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči a souvislosti jeho vzniku

Untersuchung des Bildes der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Teltsch/Telč und des Kontextes seiner Entstehung

Michaela Ramešová – Michal Vopálenský – Ivana Kumpová – Jaroslav Valach 63–80

Povrchové úpravy několika dřevěných barokních soch v Olomouci a na Svatém Kopečku ve světle archivních pramenů

Die Oberflächenbehandlung einiger hölzerner Barockstatuen in Olmütz/Olomouc und auf dem Heiligen Berg im Lichte von Archivquellen

Pavel Suchánek – Tereza Horáková – Hana Čobanová 81–96

Takzvaný zámek Ohrázenice čp. 128 v Ratibořských Horách z přelomu 18. a 19. století

Příspěvek k poznání panského domu schwarzenberského horního rady

Das sog. Schlösschen Nr.-Konskr. 128 in Ratibořské Hory aus der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts

Beitrag zur Erkenntnis des Herrschaftshauses des Schwarzenbergschen Bergbaurats

Jarmila Hansová – Jiří Bloch 97–116

Kapucínské dřevěné podlahy v panském domě čp. 128, zvaném Ohrázenice, v Ratibořských Horách

Die hölzernen Kapuzinerfußböden im Herrenhaus Ohrázenice Nr.-Konskr. 128 in Ratibořské Hory

Martin Ebel 117–120

Materiálie

Původní keramické obklady

O nedoceněné součásti interiéru historických staveb

Originale Keramikverkleidungen

Über ein zu wenig geschätztes Bestandteil von Interieurs historischer Bauten

Alfréd Schubert 121–139

Recenze 140–144

NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV

ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVÍŠTĚ
STŘEDNÍCH ČECH V PRAZE

DENDROCHRONOLOGIE A PRŮZKUMY STAVEB

ING. TOMÁŠ KYNCL

Nedávno se mi do rukou dostal článek *Dendroarcheology in Europe* (Tegel *et al.* 2022), sumarizující vývoj dendrochronologického datování v Evropě od jeho počátku ve 40. letech 20. století do současnosti. Třebaže historie dendrochronologie v našich zemích nesahá tak daleko, lze i na základě četných citací ve výše uvedené práci doložit, že dendrochronologie je v českých zemích již pevně etablovanou disciplínou. To platí i v případě využívání této metody při průzkumech historických staveb, kdy se z pozice exkluzivního doplňku ke standardním metodám stala jejich nedílnou součástí. Protože sám jakožto dendrochronolog již více jak dvacet let s průzkumníky spolupracuji, nabízí se mi možnost určitého zhodnocení, kam se současná dendroarcheologie, tedy využití dendrochronologie pro datování dřevěných konstrukcí, u nás dostala.

Základní metodické postupy a z toho vyplývající omezení bohužel zůstávají stejné. Minimální délka letokruhové řady potřebná k datování se příliš nezměnila i přes pokusy o využití dalších měřitelných parametrů letokruhů, jako je například maximální hustota dřeva. Letokruhové křivky kratší jak čtyřicet let tak stále zůstávají zpravidla nedatovatelné. Na druhou stranu lepší kvalita a dostupnost regionálních letokruhových standardů postupně zvyšuje pravděpodobnost datování krátkých křivek. Letokruhové standardy se také postupně daří prodlužovat dále do minulosti, i když oproti počátkům v 90. letech je toto prodlužování jen velmi pozvolné a naráží na své fyzické limity dané dostupností vhodných staveb. Výjimkou je standardní chronologie pro dub, kterou se daří výrazně prodlužovat díky dřevům nacházeným v přírodních sedimentech, jako jsou nivní náplavy a rašeliníště. Je proto pravděpodobné, že v budoucnu bude i pro naše území dostupná standardní chronologie pokrývající prakticky celé období holocénu. V případě jehličnatých dřevin je však podobně jako v okolních zemích možnost dalšího výraznějšího prodloužení standardů velmi málo pravděpodobná. Další směr při tvorbě standardů tak bude spíše cílit na regiony se specifickými růstovými podmínkami. Velkou výzvou jsou zvláště horské oblasti, kde je zatím úspěšnost datování velmi nízká. Černou mýrou dendrochronologa jsou například hrázdné stavby na hřebenech Krušných hor, které zatím veškerým pokusům o datování odolávají. Velký pokrok lze sledovat naopak v postupech při odběru vzorků pro datování. Z počátku bylo měření letokruhů možné prakticky pouze na fyzicky odebraných vzorcích, ať

už v podobě řezu nebo vývrtu. S rozvojem digitální fotografie se otevřely možnosti nedestruktivních metod, jak to prezentuje také článek uveřejněný v tomto čísle Průzkumů památek. V poslední době se čím dál více při průzkumech nemovitých památek prosazuje využití počítačové tomografie, které bylo až dosud limitováno nedostatečným rozlišením dostupných přístrojů. Pokusy s přístroji umožňujícími vytvořit digitální řezy s řádově vyšším rozlišením ukazují velký potenciál těchto zobrazovacích metod pro datování deskových obrazů a soch. Dosud prakticky nevyužívané jsou u nás metody kombinující dendrochronologii s datováním pomocí radioaktivního uhlíku C14. Kombinací obou metod lze dosáhnout v určitých případech velmi přesného datování i v případě dřev, pro která nejsou dostupné datovací standardy. Ve světě je již běžně využívaná metoda „wiggle matching“ umožňující datování s přesností na desítky let. Nedávno zjištěné anomálie v produkci radioaktivního izotopu uhlíku C14 v letech 993/994 a 774/775, detekovatelné v příslušných letokruzích, posunuly v určitých případech přesnost radiokarbonového datování na úroveň dendrochronologie. Využití těchto metod pro datování je však podmíněno úzkou spoluprací mezi dendrochronologií a laboratořemi zajišťujícími radiokarbonové datování (Kuitens *et al* 2022). Potenciál této spolupráce ukazují výsledky dosažené v případě užití obsahu izotopů kyslíku a uhlíku v letokruzích pro klimatické rekonstrukce (Büntgen *et al* 2021).

Značně se za uplynulých dvacet let proměnil podíl dendrochronologa na interpretaci výsledků získaných datováním. Zpočátku byly výsledky datování často předmětem samostatné stati. Postupem času, jak se dendrochronologie stala standardní součástí průzkumů, dostala se do pozice jednoho z pramenů užitých při interpretaci nálezů. To pochopitelně předpokládá, že zpracovatel průzkumu si je vědom všech limitů a interpretačních úskalí, které jsou s touto metodou spojeny. Tím základním je fakt, že dendrochronologie nedatuje stavbu, ale pouze dřevo ve stavbě užitě. Přesněji řečeno pouze rok, kdy použitý strom přestal růst. Celý proces, kterým se ze stromu stal konstrukční prvek, mohl být velmi různorodý a mohl zabrat různou dobu. Zvláště ošidné je druhotné použití dřeva, které, jak se ukazuje, nebylo až tak neobvyklé. V případech, kdy je soubor datovaných prvků malý, nebo se jedná o krátké prvky, které mohly být lehce získány ze starších konstrukcí, je potřeba být velmi ostražitý. Archivními průzkumy jsou již doloženy případy přenesení celých konstrukcí a prvků vybavení z bourané stavby na novostavbu. Zde se tedy nabízí další směr, kterým by se spolupráce dendrochronologa se stavebním historikem mohla ubírat. Velké množství dendrochronologicky datovaných konstrukcí, u kterých byla nezávisle určena datace na základě písemných pramenů či přímým datováním na konstrukci nabízí možnost porovnání. Analýza těchto dat by mohla zpřesnit odhady doby uběhlé mezi pokácením stromu a jeho použitím ve stavbě. Zajímavé bude porovnání této doby mezi regiony s odlišnými zdroji dřeva (např. plavení a lokální původ), ale nabízí se i možnost porovnání souborů datací z budov s odlišným charakterem vlastníků či pocházejících z různě velkých sídel. Doufám proto, že se dendrochronolog pro stavebního historika ani v budoucnu nestane pouhým dodavatelem dat, ale zůstane i nadále partnerem.

LITERATURA

- U. Büntgen – O. Urban – P. J. Krusic, *et al.* 2021: Recent European drought extremes beyond Common Era background variability. *Nat. Geosci.* 14, 190–196. <https://doi.org/10.1038/s41561-021-00698-0>.
M. Kuitens – B. L. Wallace – C. Lindsay *et al.* 2022: Evidence for European presence in the Americas in ad 1021. *Nature* 601, 388–391. <https://doi.org/10.1038/s41856-021-03972-8>.
W. Tegel – B. Muigg – G. Skiadaresis – J. Vanmoerkerke – A. Seim 2022: Dendroarchaeology in Europe. *Frontiers in Ecology and Evolution* 10. <https://doi.org/10.3389/fevo.2022.823622>.

RYTÍŘI Z VOLFEMBERKA JAKO DONÁTOŘI NA NÁSTĚNNÉ MALBĚ V KOSTELE SV. PETRA A PAVLA V BOROVSKU¹⁾

DALIBOR PRIX – ZUZANA VŠETEČKOVÁ (NÁSTĚNNÁ MALBA)

Knights of Volfemberk as donors in a mural at the Church of Saints Peter and Paul in Borovsko

The article deals with the recently uncovered fragment of medieval murals in the Early Gothic presbytery (today sacristy) of the Church of Saints Peter and Paul in Borovsko (Benešov District). The relatively good-quality painting features three kneeling knights on the eastern part of the southern wall. The well-preserved escutcheon with the armorial figure of a rampant wolf facilitates the association of the depicted knights with the Volfemberk family possessing Borovsko during 1364–1395 as evidenced by surviving records.

Keywords: Borovsko – Benešov District – Central Bohemia – mural – 14th century

Příspěvek se věnuje nedávno odkrytému fragmentu středověkých nástěnných maleb v raně gotickém presbytáři (dnes v sakristii) kostela sv. Petra a Pavla v Borovsku v okrese Benešov. Poměrně kvalitní malba zachycuje tři klečící rytíře na východní části jižní stěny. Dobře dochovaný štít s erbovní figurou vztyčeného vlka dovoluje zobrazené postavy spojit s rytířským rodem z Volfemberka, držícím Borovsko doložené v letech 1364–1395.

Klíčová slova: Borovsko – okres Benešov – střední Čechy – nástěnná malba – 14. století

doi.org/10.56112/pp.2022.1.01

Ve zvlněné krajině Vlašimské pahorkatiny asi 5 km jižně od Zruče nad Sázavou, ohraničené vodní nádrží Švihov, která v letech 1965–1975 zaplavila hluboce zaříznuté údolí meandrujícího dolního toku Želivky, se obklopeno lesy na rozhraní středních a východních Čech nachází Borovsko s kostelem sv. Petra a Pavla. Jádrem vsi, jejíž urbanistická struktura se od roku 1838 podstatně nezměnila,²⁾ je téměř čtvercová náves, která společně s organizací plujiny nezapře, že sídliště bylo ve 14.–17. století městečkem,³⁾

Obr. 1: Borovsko (okres Benešov), tzv. císařský otisk mapy stabilního katastru, 1839 (ÚAZK, https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cloc&idrastru=B2_a_6C_399-1_1).

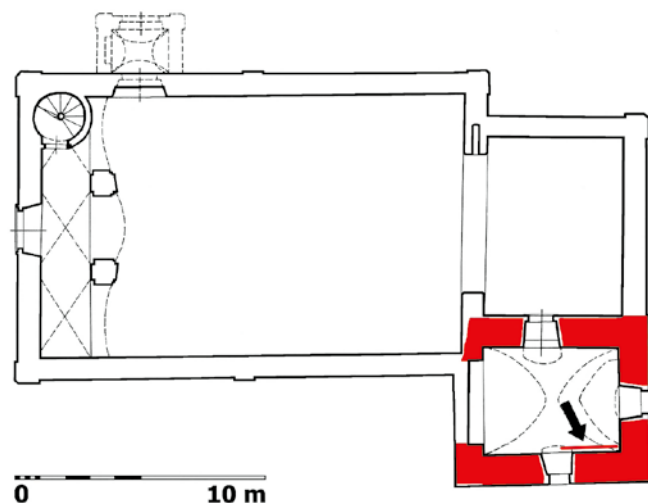
1) Za upozornění na malbu a zaslání snímku vděčím Ing. Janu Čihákovi, který se aktivně věnuje obnově kostela sv. Víta v nedaleké Zahrádce v rámci Občanského sdružení Přátelé Zahrádky. Ing. Čihák mi zaslal i starší snímky kostela před napuštěním vodní nádrže. Osobně jsem malbu v sakristii nefotografovala, protože v kostele není zavedena elektřina. Malbu jsem určila a zpracovala do podoby hesla pro katalog výstavy Uprostřed Koruny české – Gotické a raně renesanční umění východních Čech 1250–1550, konané v roce 2020 v Hradci Králové; text jsem odevzdala v roce 2018. Po zaslání korektur jiných lokalit mi bylo sděleno, že Borovsko se nachází ve Středočeském kraji, a nebylo proto do katalogu zahrnuto. K tomuto přepracovanému a rozšířenému textu Zuzany Všečekové o nástěnné malbě a jejich souvislostech doplnil Dalibor Prix úvodní charakteristiku kostela a závěrečný přehled o rytířích z Volfemberka.

2) Národní archiv (dále jen NA) Praha, fond: Stabilní katastr Čech – Borovsko, indikační skica mapy stabilního katastru, sign. CAS048018380.

3) Stručně už J. Schaller, Topographie des Königreichs Böhmen, darin alle Sta'dte, Flecken, Herrschaften, Schlo'ßer, Landgu'ter, Edelsitze, Klo'ster, Do'rfer, wie auch verfallene Schlo'ßer und Sta'dte unter den ehemaligen, und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwu'rdigkeiten beschrieben werden. VI. Czaclauer Kreis. Prag – Wien 1787, s. 180; podle něj J. G. Sommer, Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt. XI. Časlauer Kreis. Prag 1843, s. 96; též A. Sedláček, Místopisný slovník historický království Českého. Praha 1908, s. 49. Obšírněji např. A. N. Vlasák, Okres Dolno-kralovický v Čáslavsku. Nástin historicko-archaeologický. Bibliotéka místních dějepisův XI. Praha 1884, s. 27–30; J. Valchář, Dolno-kralovicko, in: A. Horáček a kol., Království české V. Východní Čechy I. Praha 1912, s. 252–254; nověji K. Kuča, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I. A-G. Praha 1996, s. 195–196.

Obr. 2: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla se zvonící z roku 1803, přestavěnou roku 1895, v popředí, celkový pohled od jihozápadu (všechny snímky H. Prixová Dvorská, není-li uvedeno jinak).

Obr. 3: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla, náčrt půdorysu v úrovni vstupu. Červeně vyznačen předpokládaný rozsah dochovaného středověkého zdiva původního presbytáře, dnes sakristie. Šipka vyznačuje polohu gotické nástěnné malby, červená linie její zjištěný rozsah (zaměření a kresba D. Prix, 2022).

jehož vznik překryl původní uspořádání starší osady. (obr. 1) Zatímco o Borovsku máme nepřímé zprávy od srpna 1279, městečko se zde zmiňuje teprve k 11. říjnu 1380.⁴⁾ Severovýchodně od dávného náměstí na konci ostrožny, dnes oblévané vodami přehrady, dříve v těsném sousedství hospodářského dvora čp. 1,⁵⁾ se dochoval na bývalém hřbitově barokní jednolodní kostel s užším mělkým, rovně uzavřeným presbytářem. (obr. 2) Obdélnou loď osvětlenou segmentově završenými okny uvnitř kryje plochý, zespodu omítaný strop, kněžiště za půlkruhovým vítězným oblou-

kem placková klenba. Barokní krov s dvojicí hambalků a třemi nepravými svislými stolicemi uzavírají na západě i východě malebné štíty s vykrajovaným obrysem. Literaturou bývá kostel zběžně kladen do doby kolem roku 1700,⁶⁾ spíše však vznikl krátce po roce 1719.⁷⁾ Nevýrazná poloha je důsledkem změn vyvolaných stavbou přehrady; původně se stavba vypínala nad hlubokým údolím a v dálkových pohledech, zejména od východu, společně s blízkým, později zaniklým středověkým hradem Borovskem, tvořila krajinou dominantu.⁸⁾

Součástí barokní novostavby ze smíšeného zdiva se stala obdélná sakristie připojená

na jižní straně k presbytáři, před jehož čelo na východě o 12 cm předstupuje. Od kostela se odlišuje silnějším zdivem.⁹⁾ S presbytářem je propojena obdélným pískovcovým barokním portálem, za nímž je cihlové ostění segmentově završeného průchodu zřetelně druhotně vloženo do okolního kamenného zdiva sakristie. Vstup je tedy dodatečným barokním průrazem. Podobně byla do zdiva sakristie sekundárně vylámana obě její obdélná okna s barokními cihlovými špaletami na východní i jižní straně. Východní okno se může nacházet v místech menšího staršího okna, které tak zaniklo.¹⁰⁾ Jižní okno je novověké, a pokud byla

6) Z. Wirth a kol., Umělecké památky Čech. Umělecké památky Republiky Československé 1. Praha 1957, s. 50; shodně J. Krása, Borovsko, in: E. Poche a kol., Umělecké památky Čech 1. A-J. Praha 1977, s. 109.

7) Barokní archivní zprávy zpracovala A. Nachtmannová, o. c. v pozn. 5, s. 4–12. Poněkud překvapivě bývají někdy loď s presbytářem považovány za středověké, např. D. Vnoučková, Středověké kostely na Benešovsku v sídelních souvislostech. Bakalářská práce, Ústav pro archeologii Filosofické fakulty University Karlovy, Praha 2015, rkp., s. 304.

8) Písemné zprávy o hradu shrnul A. Sedláček, Hrad, zámky a tvrze království Českého XII. Časlavsko. Praha 1900, s. 189–190; podle něj např. T. Šimek a kol., Hrad, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI. Východní Čechy. Praha 1989, s. 50. Bývalé valy obkružující zaniklé jádro hradu, osázené ovocnými stromy, viděl ještě A. N. Vlasák, o. c. v pozn. 3, s. 31; ale k roku 1912 J. Valchář, o. c. v pozn. 3, s. 253, poznamenal, že už byly srovnány s okolním terénem. K hradu nověji např. L. Svoboda, Borovsko, in: L. Svoboda – J. Úlovec a kol., Encyklopedie českých tvrzí I. A-J. Praha 1998, s. 34–35; též T. Durdík, Borovsko, okr. Benešov, in: D. Dreslerová, ed., Výzkumy v Čechách 2003, Praha 2006, s. 21, s. 43; též, Borovsko, okr. Benešov, in: D. Dreslerová, ed., Výzkumy v Čechách 2005, Praha 2008, s. 20, č. 39. K archeologickému výzkumu hradu viz K. Reichertová, Archeologické záchranné výzkumy v povodí Želivky, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 13. Jemniště 1972, s. 133–134; též např. T. Durdík, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 4. Praha 2011, s. 15–16; souhrnně D. Vnoučková, o. c. v pozn. 7, s. 243.

9) Východní zeď sakristie má 1,23 m, jižní zeď 1,22 m. Severní zeď mezi sakristií a presbytářem je silná 1,30 m, ze strany presbytáře (alespoň v místech, kde opadlá omítka dovoluje posouzení) je však patrná slabá cihlová barokní plenta. Zdivo sakristie je z lomového, dobře řádkovaného kamene, pouze nízký západní štít sakristie je v horní části dostavěn cihlami a cihlové jsou i sekundární vysprávk. Smíšené zdivo lodi i presbytáře barokního kostela je jinde, včetně vítězného oblouku, silné jen 0,90–0,92 m.

4) První kniha svolací desk dvorských z let 1380–1394. Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích XXXI. G. Friedrich ed., Praha 1921 (dále jen DD I), s. 254–255, č. 77.

5) Dvůr zanikl v letech 1969–1975; k jeho rozvrhu viz NA Praha, o. c. v pozn. 2. Historické archivní zmínky excerpovala A. Nachtmannová, Borovsko – kostel, šlechtické sídlo a hospodářský dvůr. Archivní rešerše. Praha 2019. Rkp. uložen v NPU ÚOP středních Čech v Praze, reg. č. 461, s. 7–25.

Obr. 4: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla, západní zeď dnešní sakristie s kamennou lomenou valenou klenbou a zaslepeným gotickým vítězným obloukem původního presbytáře.

tato součást stavby už původně osvětlena z jihu, potom můžeme očekávat stopy zaslepeného staršího okna níže a snad i západněji, než se nalézá barokní otvor. Na nestejnou dobu vzniku sakristie a barokního kostela poukazuje i rozdílná úroveň podlah obou prostorových a funkčních jednotek. Ačkoliv je podlaha sakristie asi o 0,4 m níže než v presbytáři a v lodi kostela, je zřejmé, že oproti středověkému stavu muselo dojít k podstatnému zvýšení podlahové úrovně v sakristii a jak uvnitř, tak zevně byla tato součást stavby zasypána mocnými navážkami.

Uvedené indicie prozrazují, že dnešní sakristie je pozůstatkem středověkého kostela, jehož loď byla zbořena a rovně uzavřené protáhlé původní kněžiště posloužilo jako pohodlná sakristie barokní novostavby.¹⁰⁾ (obr. 3) Uvnitř se na západní straně dochoval druhotně zaslepený, lomený, neprofilovaný vítězný oblouk, dnes vysoký jen 3,38 m. Interiér sakristie kryje gotická kamenná, zřetelně lomená valená klenba s vrcholnicí vedenou v ose východ–západ. (obr. 4) Pod opadlými omítkami ve vrcholu jsou patrné zbytky otisků prken bednění ve vyhrzezlé maltě. Na východě nad barokním oknem je v klenbě vidět druhotný zásah a její neobratné vyspravení, snad v důsledku poruchy zdi-va při vybourání původního okna a stržení východního štítu. Na vnitřním líci zdíva se dochovaly zbytky středověkých omítek, přičemž situace v jihovýchodním koutě,

kde gotická malba přesahuje i na východní stěnu, znovu potvrzuje původní rozsah přímo ukončeného kněžiště.

Třebaže více detailů vypovídajících o gotické stavbě zatím není známo, lze s vysokým stupněm pravděpodobnosti dedukovat, že se jednalo o venkovský kamenný kostel složený z pravoúhlé lodi neznámých rozměrů a na východě užšího, rovně ukončeného, mírně protáhlého a uvnitř klenutého presbytáře. Podobné stavby z blízkého Čáslavska a Kutnohorska nedávno popsal Karel Kibic mladší. Analyzoval přitom kostely sv. Václava v Bratčicích z poslední třetiny 13. století, Všem svatých v Kozohlodech asi z přelomu 13. a 14. století, Všem svatých v Polipsech z doby kolem roku 1266, sv. Václava

v Příbyslavicích opět z poslední třetiny 13. století, případně sv. Matouše v Michalovicích, též z poslední třetiny 13. věku.¹²⁾ Z nich kostely v Bratčicích, Polipsech i Příbyslavicích měly v presbytáři valené klenby, zatímco jejich lode zůstaly neklenuté; v Michalovicích autor předpokládal bedněnou valenou klenbu kněžiště.¹³⁾ Středověká klenba presbytáře v Bratčicích se ve vrcholu mírně lomí. V Borovsku je naopak převýšení valené a vrcholové lomení klenby velmi nápadné a jelikož podobné klenby v hloubkové protáhlých presbytářích známe též z první poloviny 14. století (kostel sv. Kříže v Nebovidech u Brna),¹⁴⁾ lze mít za to, že zděný kostel v Borovsku byl vystavěn asi v letech 1280–1300, méně pravděpodobně snad i v první třetině 14. století. Jistě se tak stalo před rokem 1352, kdy jej zachytily písemné prameny.¹⁵⁾ Zdá se, že mohl vzniknout a fungovat již v době, kdy Borovsko držel pan Protiven, doložený na dvoře královny-vdovy Kunhuty Haličské¹⁶⁾ a po její smrti

10) Pozůstatkem některého ze starších oken kostela snad může být fragment rovného kusu ostění s okosenou hranou a polodrážkou pro zaniklé zasklení, dlouhý 34 cm, druhotně vezděný do ohradní zdi hřbitova na jihozápadě.

11) Původ kostela nejpozději ve 13. století předpokládal A. N. Vlasák, o. c. v pozn. 3, s. 27. Autor do první poloviny 14. století datoval i zvon, později rekvírovaný (tamtéž, s. 30). Zvon však patrně pocházel teprve z roku 1483, srov. A. Nachtmannová, o. c. v pozn. 5, s. 23. Středověký původ stavby, ovšem vesměs bez náležité argumentace, případně neurčitě, zmínili např. K. Reichertová, o. c. v pozn. 8, s. 133–134; J. Kabát – K. Slepíčka, Terénní průzkum pravěkých a středověkých nemovitých památek v okrese Benešov, in: Výzkumy v Čechách 1969, Praha 1969, s. 205; T. Durdík, 2011, o. c. v pozn. 8, s. 15–16; D. Vnoučková, o. c. v pozn. 7, s. 304.

12) K. Kibic ml., Středověká venkovská sakrální architektura na Čáslavsku. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností 17. Praha 2010, s. 56–62 (Bratčice), 85–90 (Kozohlody), 130–134 (Příbyslavice); K. Kibic ml. – V. Vaněk, Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností 19. Praha 2012, s. 151–157 (Michalovice), 181–186 (Polipsy), všude s odkazy na starší literaturu. Podobné kostely s plochým stropem v lodi a valenou klenbou v užším, přímo uzavřeném presbytáři jsou z konce 13. až první třetiny 14. století známé též třeba z Krušnohoří (Loučov, kostel sv. Jakuba, asi kolem 1300 nebo z počátku 14. století; nověji např. J. Beránek – P. Macek – J. Pachner, Terénní průzkum středověké sakrální architektury v okrese Chomutov, in: J. Homolka – M. Hrubá – P. Hrubý – M. Otlová edd., Ústecký sborník historický 2001. Gotické umění a jeho historické souvislosti I. Ústí nad Labem 2001, s. 454–455; J. Pachner – H. Sedláček, Opevněné kostely na Chomutovsku. Chomutov 2013, s. 33–37).

13) K. Kibic ml. – V. Vaněk, o. c. v pozn. 12, s. 155.

14) Např. B. Samek, Umělecké památky Moravy a Slezska 2. J/N. Praha 1999, s. 644–647.

15) Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z dieceze pražské. W. W. Tomek ed., Praha 1873, s. 57.

16) Viz k 31. srpnu 1279, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VI/1 (1278–1283). Z. Sviták – H. Krmíčková – J. Krejčíková – J. Nechutová edd., Pragae 2006, s. 112–114, č. 66. V roce 1281 Protiven

Obr. 5: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla, celkový pohled na torzální nástěnnou malbu na jižní stěně sakristie.

jako komorník české královny Guty Habsburské.¹⁷⁾ V poslední době se významným důkazem středověkého stáří dnešní sakristie i její valené klenby staly relikty nástěnných maleb, jimž jsou věnovány následující odstavce.

*

Kostel sv. Petra a Pavla v Borovsku se dnes nachází v těsné blízkosti hladiny vodní nádrže Švihov. Po zatopení lokality si někteří obyvatelé postavili domy nad návsi. Kolem kostela se rozkládá hřbitov. Administrativně kostel spravuje děkan v Keblově, bohoslužby se zde konají příležitostně.

Na jižní stěně v bývalém presbytáři (dnes v sakristii) se před několika lety vlivem vlhka částečně uvolnila omítka a pod ní se objevila velmi kvalitní gotická malba. (obr. 5) V rámci opravy původního presbytáře byla zpevněna omítka, která se spojila v horní části se starší omítkou, ale později se v dolní části opět uvolnila.¹⁸⁾

Z gotické nástěnné malby se na jižní stěně původního presbytáře torzálně dochovaly postavy tří rytířů, z nichž první dva malíř zachytil v pokleku. Malíř použil výraznou a jistě vedenou červenohnědou obrysovou linií, která určila štíhlé a protáhlé postavy rytířů, rytířské užší pláště bez zvlněných lemů, těsný kabátec a zbroj. Rytíři zobrazení v téměř životní velikosti se obraceli levým bokem k vý-

Obr. 6: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla, sakristie, nástěnná malba na jižní stěně, detail hlavy prvního rytíře zleva.

chodní stěně. Z prvního rytíře vlevo určíme část jeho tváře, načrtnuté oči, nepatrnou linii nosu a obočí a nad čelem chomáč hnědých vlasů. (obr. 6) Na sobě měl delší přiléhavý kabátec červenohnědé barvy. Rytířský plášť – surcot – byl podšitý bílou podšívku. Poměrně dobře se dochovala levá noha v pokleku od kolena ke stěvici. Kruhový zdobený chránič na kolenu a kovové pláty na holeni chránily jeho nohu. Výrazná linie zachytila nízký, podle chodidla tvarovaný stěvíc s kratší špicí otočenou nahoru. Analogicky s postavou druhého rytíře jsem snad částečně určila linii pravé pokrčené nohy směřující od rozevřeného pláště šikmo ke kolenu. Meč s kruhovou hlavicí, jílcem a se záštitou s rozšířenými konci měl zavěšený k opasku a dlouhá čepel spočívala v pochvě. Podobně jako druhý rytíř měl zřejmě také u levé nohy namalovaný šikmo položený erb, z něhož je patrná krátká oblá obrysová linie heraldicky levé strany erbu a snad i část figury vlka. (obr. 7)

Z druhého rytíře se dochovala jen část jeho postavy od pasu dolů. Z těsného kabátce je patrný snad opasek a hypoteticky vodorovná linie spodního okraje. Okrový plášť – surcot – s delšími rozparky mu spadl pod kolena, určily jej jistě vedené linie obrysové kresby. Obě kolena chránily kruhové zdobené chrániče a stehna a lýtka podobné kovové pláty jako u prvního rytíře. Meč, který měl přivěšený k opasku, se částečně od předešlého odlišil tvarem hruškovité hlavičky a z obou stran nahoru prohnutou záštitou, ale meč v pochvě se z velké části nedochoval.

držel také Vlkovice u Fulneku v Opavsku (tamtéž, s. 224–225, č. 171).

17) Regesta diplomata nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310). J. Emler ed., Pragae 1882, s. 628–630, č. 1466.

18) Kostel v Borovsku je podřízen děkanskému úřadu v Keblově, od roku 2007 zde jako děkan působí Mgr. Roman Maxmilian Rylko, O. Praemonstraten. Malbu jsem studovala v roce 2018 v souvislosti s připravovanou výstavou a katalogem Uprostřed Koruny české. Panu děkanovi jsme zavázáni za možnost prohlédnout si kostel a malbu.

Obr. 7: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla, sakristie, nástěnná malba na jižní stěně, detail postavy levého klečícího rytíře.

Obr. 8: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla, sakristie, nástěnná malba na jižní stěně, detail helmy s klenotem v podobě rozepjatých orlích křídel, zavěšené na zádech prostředního rytíře.

(obr. 5, 8) Po straně jeho levé nohy malíř připojil šikmo skloněný erb směřující od kolena ke špičce boty. V bílém (stříbrném) poli je uprostřed vztyčený vlk hnědé barvy, s otevřenou tlamou a vyplazeným jazykem. Erb patřil Pročkovi z Volfemberka, dochovala se jeho pečť se stejnou figurou vlka ve vertikálním postavení, přivěšená k listině z roku 1378. (obr. 9) Erb s figurou vlka měl i Smil z Volfemberka, ale vlk na jeho pečeti z roku 1382 byl umístěn napříč štítu (pokosem?).¹⁹⁾ Klečící druhý rytíř měl u zad připojenou sklopenou a dolů směřující kolčí prilbu načrtnutou nevýraznou obrysovou kresbou. Naopak výrazná obrysová kresba určila k ní připojený klenot v podobě dvou rozevřených or-

Obr. 9: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla, sakristie, nástěnná malba na jižní stěně, štít s erbovním znamením vlka u nohou prostředního rytíře.

19) A. Sedláček, Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty 5. Atlas pečeti. Soupis, rejstřík, faksimile (V. Růžek ed.). Praha 2003, s. 38, č. 107-5 a s. 26, č. 60-7. Rytířům z Volfemberka patřily v letech 1375–1420 dva hrady – v Borovsku a v Odranci, O. Felcman

a kol., Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám regionu. Praha – Hradec Králové 2011, s. 56–57.

Obr. 10: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla, sakristie, nástěnná malba na jižní stěně, detail hlavy třetího rytíře zleva.

líh křídel se symetricky uspořádanou pětici šedých per dělených horizontálním pruhem bílé barvy, podle velikosti sestupně řazených.²⁰⁾ (obr. 8) Podobně řešená je iluminace s jezdeckou postavou markraběte Jana Jindřicha, zobrazeného v brnění, s kolčí přilbou a s klenotem v podobě dvou rozevřených orlích křídel v barvách černé a okrové. Na iluminaci se střídala barevnost per, ale ta se hlavně odlišila tvarem daným ve vrcholu skloněnou a zvlněnou obrysovou linií. Iluminace provedená po roce 1407 se nachází v jihlavské právní knize Jana z Gelnhausenu.²¹⁾ Slovy Josefa Krásy: „byla dokonale využita její heraldická stylizace“, která se prosadila ještě výrazněji v malbě v Borovsku. Heraldická stylizace nahore zaoblených per se podobá náhrobku Jindřicha I. z Velešína v klášteře ve Zlaté Koruně († 1355).²²⁾ Zmínit můžeme ještě přilby položené vedle hlav na přemyslovských náhrobcích knížete Břetislava I. a krále Přemysla Otakara II. v podobě rytířů ve zbroji. Ivo Hlobil vysvětlil, proč byla křídla odlomena.

20) Pro popis přilby s klenotem dvou křídel viz M. Fiala, Heroltské figury ve znacích měšťanů Starého Města pražského v době předhusitské, in: Heraldická ročenka 1989, s. 29–44.

21) Jihlava, Městský a okresní archiv, rkp. 3, fol. 63r, viz J. Krása, Kodex Gelnhausenu, in: J. Pešina – J. Homolka edd., České umění gotické 1350–1420. Praha 1970, s. 300–301. Kodex pořídil Jan z Gelnhausenu, člen Karlovy kanceláře, sekretář Jana ze Středy, písař a notář v Brně a v letech 1400–1404 v Jihlavě. Kodex představoval reprezentativní svod městské práva. Iluminace připsal J. Krása Místru Zlaté buly.

22) Z. Beran, Poslední pání z Michalovic. České Budějovice 2010, obr. I.

Stalo se to zřejmě proto, že klenot přesahoval rámeček horní desky a navíc byl dodatečně připojen nebo podložen kovovou podpěrou.²³⁾

Z třetího rytíře vpravo určíme jen málo zřetelnou obrysovou linii hlavy z profilu. Jeho obličej lemovaly kratší, u krku zvlněné vlasy, v tváři určíme jen slabší linií naznačený nos, levé oko a obočí. Jistá obrysová kresba se dochovala jen na nevelkém torzu přitištěných loktů krytých chrániči. Postavu porušilo později probourané barokní okno. (obr. 10)

Na malbě v Borovsku se prosadil štíhlý a protáhlý figurální kánon stejný pro oba rytíře v pokleku. Výrazná obrysová kresba určila i rozevřené pláště s rozparky a detaily zbroje. S protáhlými a štíhlými postavami se setkáme například na malbách v menší věži na hradě Karlštejně, v kapli sv. Kateřiny, na postavách sv. Petra a Pavla namalovaných v ostění úzké niky. Apoštolové měli chránit klečící císařský pár Annu Svidnickou a Karla IV., modlíci se k Panně Marii s Ježíškem v stěně niky za oltářem v nevelké oratoři. Protáhlé postavy apoštolů mohly souviset s velmi úzkou špaletou niky. Za mladší se považuje štíhlá protáhlá postava muže namalovaná po pravé straně andělských chórů nad vchodem do chodbičky ke kapli sv. Kateřiny. Rytíř, zobrazený v monochromním červeném tónu, snad stál na iluzivní jehlancové konzole před italizující architekturou niky a byl podobný soudobým sochám.²⁴⁾ Podobně byli řešeni o dvě desetiletí mladší světci namalovaní na půlválcových příporách, rámovaní italizující architekturou nik s baldachýny, v minoritském kostele v Toruni, které se datují do poslední třetiny 14. století.²⁵⁾ Pro rytíře v Borovsku můžeme uvést slohové analogie v ilustrovaných a iluminovaných rukopisech v biblích, v rytířských románech a kronikách a v legendárních scénách světců – rytířů a panovníků. K nejkvalitnějším příkladům se řadí dvorské rukopisy z knihovny krále Václava IV., vícedílná králova bible, započatá v osmdesátých letech 14. století, bohatě iluminovaný rytířský román o Willehalmovi s připojeným datem 1387 a také mnichovský Astrologický rukopis, asi nejmladší z uvedených rukopisů.²⁶⁾ Zaujala postava poklekajícího Alghietta na iluminaci na fol. 37r a rovněž planeta Saturn v podobě rytíře v kroužkové

Se stejným tvarem per se na pečetích setkáme v první polovině 14. století, ale v řadě případů jsou stejně velká a seřazená do roviny.

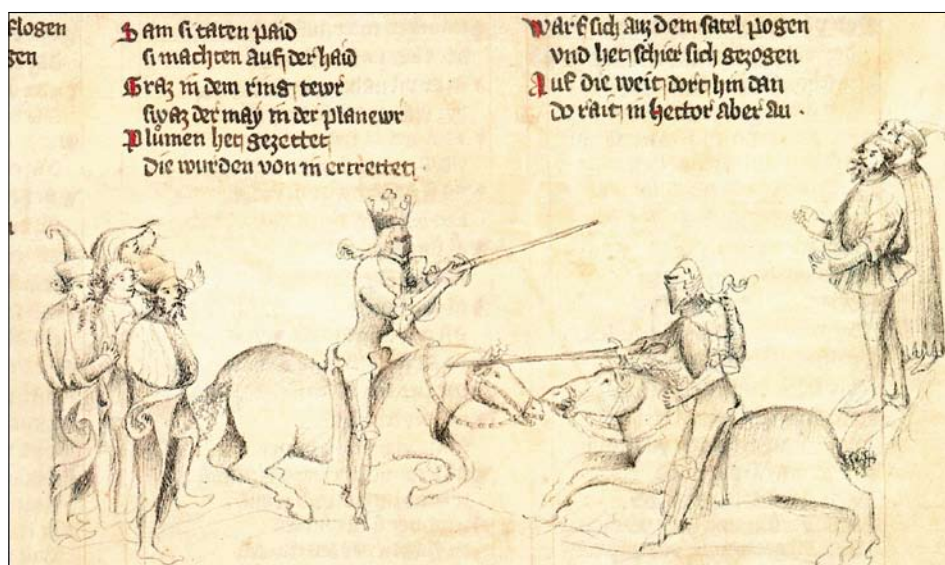
23) I. Hlobil – P. Chotěbor, Náhrobky přemyslovských panovníků v katedrále sv. Víta – memoriální funkce a sochařská imaginace, in: K. Kubínová – K. Benešová edd., Imago, imagines: Výtvarné dílo a proměny jeho funkcí v českých zemích od 10. do první třetiny 16. století II. Praha 2019, s. 340–367; Břetislav I., s. 366, Přemysl Otakar II., s. 366–367.

24) K malbám blíže Jaromír Homolka, Jiří Fajt a Jan Royt, in: J. Fajt ed., Magister Theodoricus. Dvorní malíř císaře Karla IV. Praha 1997, s. 185–190.

25) Toruń, minoritský kostel Panny Marie, J. Domastowski, Toruń, Kościół Franciszkanów p. w. Panny Marii, in: A. S. Labuda – K. Secomska edd., Malarstwo gotyckie w Polsce II. Katalog zabytków. Dzieje sztuki polskiej II. 3. Warszawa 2004, s. 103–104.

26) Rytířský román o Willehalmovi (Wien, ÖNB, Cod. S. n. 2643), viz J. Krása, Rukopisy Václava IV. Praha 1971, s. 114–130; v posledních letech se rukopisu věnovala v mnoha příspěvcích M. Theissen, Geschichtsbilder. Wie Geschichten Geschichte machen, in: K. Horníčková – M. Šroněk edd., Žena ve člu. Sborník Hany J. Hlaváčkové. Praha 2007, s. 15–38; též, History Buech Reimenweisz. Geschichte, Bildprogramm und Illuminatoren des Willehalm-Codex König Wenzels IV. von Böhmen. Wien, ÖNB, Ser. Nov. 2643. Wien 2010, s. 7–34. Astronomické rukopisy, in: J. Krása, Rukopisy Václava IV. Praha 1971, s. 192–200, s. 197. Druhý astrologický rukopis (Mnichov, BNB

zbroji a s přilbou a klenotem připojeným pod pasem a obráceným k zemi. Štíhlí rytíři ve zmíněných rukopisech neměli vyklenuté hrudníky, široká ramena a hýždě, bližší italskému malířství, ale projevil se na nich především vliv francouzských iluminovaných rukopisů, které král Václav IV. dostal jako dary při poslední cestě s otcem Karlem IV. do Francie v roce 1378, nebo se mohly k nám dostat později i anglické rukopisy, a to prostřednictvím darů při přípravě sňatku Václavovy sestry Anny s Richardem II. Josef Krása upozornil na dva rukopisy hodiniek, které králevici daroval francouzský král Karel V., a předpokládal, že mladý král získal ještě další mladší rukopisy, jejichž iluminátoři působili ve dvorském ateliéru Jeana Bondola. Připomněl i *Velkou francouzskou kroniku* pro Karla V., v níž návštěvu římského císaře a českého krále na francouzském dvoře zachytil malíř na výpravných scénách.²⁷⁾ V Čechách se francouzský a frankoflámský sloh projevil již na iluminacích *Knížek šesterých* od Tomáše ze Štítného z roku 1376, pro které se štíhlé a protáhlé postavy staly typické, podobně jako přiléhavé oblečení a užší pláště s rozparky spadající pod kolena nebo k zemi.²⁸⁾ Podobně byla francouzským uměním ovlivněna mladší ilustrovaná *Světová kronika* Heinricha von München, kterou analyzovala Elisabeth Klemm v souvislosti s pořádanou výstavou světových kronik. Na scéně souboje Hektora s Peleem proti sobě útočili dva velmi štíhlí a vysocí rytíři stojící na koních ve vertikálním postoji a téměř vzpřímených postavách, bez zdůraznění ramen nebo vyklenutého hrudníku. (obr. 11) Badatelka předpokládala, že ilustrátor mohl působit v pražském malířském ateliéru a měl k dispozici předlohy blízké kresbám v *Brunšvickém skicáři*.²⁹⁾ Pro perokresby v kronice byly typické nervní linie a husté šrafování, které malíři umožnily pracovat s tmavšími a světlejšími tóny na postavách a měkce traktovaných záhybech jejich oděvů. V malbě v Borovsku jistá obrysová linie působí výrazněji a je bližší podkresbám používaným pro rozvržení postav na monumentálních malbách, na deskových oltářích, ale i v iluminovaných rukopisech. Malíř použil i barevné tóny, ale oděvy postav jen plošně koloroval, tmavší a světlejší tóny pro měkčí traktování jejich plášťů nepoužil. Kresba i dochovaná barevnost ob-

Obr. 11: Světová kronika Heinricha z Mnichova, Turnajový souboj Pelea s Hektorem, devadesátá léta 14. století (převzato z E. Klemm, o. c. v pozn. 29).

lečení byla provedena do mokré omítky (fresco), což byla technika trvalejší, asi ne zvolil techniku na suchou omítku (secco), pro kterou byly typické jasné barevné tóny a modelace postav i jejich oděvů.

Z deskových maleb určité analogie představuje setník na Ukřižování z Emauzského kláštera, který má podobně zdobené kruhové chrániče na loktech. Předpokládám, že tento deskový oltář byl namalován po roce 1370, neboť v roce 1373 byla dokončena socha sv. Václava ve Svatováclavské kapli, na které měl světec na sobě těsný kabátec uprostřed hrudníku sepnutý šňůrkou, podobně jako setník na emauzském Ukřižování.³⁰⁾ Stejně kabátce měli například i rytíři sv. Quirinus a sv. Jiří na Svatopetrském portále katedrály v Kolíně nad Rýnem, datovaném do let 1378–1385.³¹⁾ Pro borovskou malbu určitou paralelu představuje rozměrný skříňový oltář sv. Víta, Václava a Zikmunda z kaple sv. Víta v Mühlhausenu u Stuttgartu, kterou nechal postavit Reinhard z Mühlhausenu kolem roku 1380. Byl váženým a bohatým pražským měšťanem a na památku smrti svého bratra Eberharda v roce 1385 objednal skříňový oltář. Malíř zachytil štíhlé postavy a převážně střídme oděvy s připojenými heraldickými erby.³²⁾ Reinhard z Mühlhausenu byl na oltáři zobrazen dvakrát jako klečící donátor s rodovým erbem tří horizontálních dlátek (kypřice) v červeném poli. Kypřice byly zapuštěny

clm. 826, fol. 37r); M. Theissen, *Astronomisch-astrologischer Codex König Wenzel IV. Kunsthist. Kommentar zur Faksim. Edition*, BSB (Cml. 826). Stuttgart 2018.

27) J. Krása, *Rukopisy Václava IV.* Praha 1972, s. 156, pozn. 323. *Grandes Chronique* (Paříž, BN, fr. 2813), osmdesátá léta 14. století; F. Šmahel, *Cesta Karla IV. do Francie. 1377–1378.* Praha 2006, s. 155–195.

28) K. Otauský, *Sborník šesti traktátů Tomáše ze Štítného*, in: J. Fajt ed., *Karel IV. Císař z Boží milosti.* Praha 2006, s. 130–131.

29) E. Klemm, *Heinrich von München, Světová kronika*, in: *Deutsche Weltchroniken des Mittelalters.* München 1996, Kat. Nr. 10. Bl. 83r *Weltchronik*.

30) J. Fajt, *Umění a reprezentace ve vrcholném středověku*, in: Š. Chlumská ed., *Čechy a střední Evropa 1200–1550.* Praha 2006, s. 34. Jiří Fajt deskový oltář Ukřižování z Emauz připsal dílně Mistra Theodorika a datoval do roku 1365. Setník na něm má na sobě těsný kabátec na hrudi sepnutý šňůrkou stejně jako socha sv. Václava ve Svatováclavské kapli, podobně i postavy na figurálních náhrobcích českých panovníků v chóru pražské katedrály.

31) R. Lauer, *Sv. Kateřina, sv. Barbora, archanděl Gabriel, sv. Jiří, sv. Quirinus, archanděl Michael, prorok, vyzvánějící anděl, Kolín, dóm, Petrský portál*, in: A. Legner – J.-H. Baumgarten edd., *Parléřské umění z Porýní. Edice Výstavy 57.* Praha – Kolín nad Rýnem, 1984, s. 71–76, č. katalogu 2–9.

32) A. Matějček, *Desková malba 1350–1450.* Praha 1950, obr. 85–87, s. 86–89 (Mühlhausenský oltář, Stuttgart, Staatliche Gemädegalerie, č. 1038); U. Claviez, *Die Wandmalereien der Veitskapelle in Stuttgart-Mühlhausen.* Tübingen 1976, s. 13–24; Mühlhausener Altar, in: E. Rettich – R. Klapproth – G. Ewald, *Alte Meister.* Stuttgart 1992, s. 304–331; J. Royt, *Mistr Třeboňského oltáře.* Praha 2013, s. 68–69.

do žernovu – mlýnského kamene, a proto se Reinhard i jeho bratr uváděli v podobě z Mühlhausenu. Bratři klečeli po stranách třífigurního Ukřižování, určení byli nejen erby, ale i jmény a vysvětlujícími texty. Reinhard, klečící dole, se modlil ještě k Bolestnému Kristu nad sebou na jiné části oltáře. Na slavnostní prostřední desce oltáře nechal namalovat všechny patrony kaple, sv. Víta, Václava a Zikmunda, a připojil svůj erb k nohám sv. Víta. Vpravo od sv. Václava stál sv. Zikmund jako král a k jeho nohám byla připojena kolčí přilba s korunou, přikryvadly a s klenotem ledňáčka s rybou v zobáku. Ledňáček a točenice bývají označovány jako znak, emblém nebo devíza krále Václava IV., nejčastěji se jejich zobrazení nachází v bohatě iluminované vícesvazkové německé biblí a v rytířském románu o Willehalmovi. Točenici a ledňáčka mohli užívat zřejmě i členové Bratrstva sv. Těla a Krve Páně (Bratrstva obruče a kladiva), duchovního řádu založeného v roce 1382. Nechali postavit centrální kapli Božího těla uprostřed tehdejšího Dobytčího trhu (Karlovo náměstí) pod patronátem krále Václava IV. Přivěšené pečeti k zakládací listině doložily původ jejich majitelů. Podle Hany Pátkové patřili často k nižším šlechticům, pražským bohatým patricijům a příslušníkům vyšehradského kléru, kteří měli blízko ke královskému dvoru Václava IV.³³⁾ Milada Studničková se dlouhodobě věnuje dvorským řádům krále Václava IV. a jeho bratra Zikmunda. Nedávno uvedla, že v případě krále Václava IV. se mohlo jednat o „společenství – societas“ krále.³⁴⁾ Víme, že Eberhard z Mühlhausenu byl pokladníkem císaře Karla IV. a působil později i na dvoře mladého krále, Reinhard patřil k nejbohatším pražským měšťanům a byl majitelem několika domů na Starém i Novém Městě.³⁵⁾ Sv. Václav uprostřed střední desky byl zobrazen jako rytíř v brnění a jezdeckém plášti řaseném jen vertikálními záhyby a jeho okraje členila kratší klikatka těsně u země. Sv. Vít, zahalený do přiléhavého pláště, členil jeden protažený měkce modelovaný mísovitý záhyb. Ranému krásnému slohu byla nejpodobnější postava sv. Zikmunda s korunou na hlavě, královským jablkem v zahalené pravici a s žezlem v levé ruce. Plášť těsně obepínal jeho subtilní mírně prohnuté tělo a levá polovina pláště s nezdobeným okrajem směřovala

řovala diagonálně od levé nohy k pravé ruce. Zahalení pravé ruky umožnilo zachytit kratší, měkce modelovaný závěs, končící pod kolenem. Oltář z Mühlhausenu je datován nápisem do roku 1385 a bývá srovnáván se starší votivní deskou Jana Očka z Vlašimi ze sedmdesátých let 14. století.³⁶⁾ V její horní části dominovala trůnící Panna Marie s Ježíškem, vlevo klečel císař Karel IV., doporučený sv. Zikmundem, a zprava Václav IV. s ochráncem sv. Václavem. Oba panovníci měli u nohou panovnické erby – říšskou orlicí a českého lva. V dolní polovině klečel uprostřed arcibiskup Jan Očko z Vlašimi před biskupem sv. Vojtěchem a za ním stojícím sv. Prokopem, vpravo jej doporučovali sv. Vít a sv. Ludmila. Arcibiskupovi spočíval u nohou dělený erb se znakem biskupství a osobním znakem dvou supích hlav. Pro oltář byl opět typický štíhlý figurální kánon postav a přiléhavé oděvy; zpravidla se votivní deska datuje do počátku sedmdesátých let 14. století. V sochařství mimo naše země zaujaly sochy panovníků z tzv. Zpěvácké brány domu sv. Štěpána ve Vídni, které se dlouho datovaly do šedesátých let 14. století, v devadesátých letech 20. století se již považovaly za dílo mistra Michaela a byly datované do sedmdesátých let 14. století.³⁷⁾ Sochy panovníků jsou velmi subtilní, mírně prohnuté a vkomponované do široce rozevřených plášťů. Kvůli nepříznivým povětrnostním podmínkám byly přeneseny a jsou vystaveny v Historickém muzeu ve Vídni. V Praze se za jejich analogii považuje socha sv. Václava ve Svatováclavské kapli v katedrále sv. Víta z roku 1373, je lépe dochovaná; patrné jsou i detaily oblečení a zbroje.³⁸⁾

V rámci nástěnných maleb upozorníme na rozměrnou scénu Setkání před soubojem Radslava Zlického klečícího ve strachu a sv. Václava přicházejícího v doprovodu tří andělů. Po stranách přijížděli vojáci na koních, vkomponovaní do hornaté krajiny s diagonálně ubíhajícími skalnatými útesy, a chystali se k bitvě. Mnohfigurální výjev namalovaný mezi scénami výpravné svatováclavské legendy se nachází na vnější stěně schodiště ve velké věži hradu Karlštejna a zpravidla se datoval do závěru šedesátých let 14. století, až do doby po vysvěcení kaple sv. Kříže v roce 1365.³⁹⁾ Klečící modlící se Radslav měl na sobě přiléhavý delší kabátec s opaskem kolem štíhlého pasu, kolena chránily kruhové chrániče a lýtka kovové pláty. Sv. Václav stál proti jako rytíř ve zbroji, s mečem zavěšeným u pasu, na

33) J. Krása, o. c. v pozn. 26; J. Homolka, Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách. K problematice společenské funkce výtvarného umění v předhusitských Čechách. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia LV – 1974. Praha 1976, točenice s ledňáčkem viz s. 13, 67, 68, 69. Točenici má na hlavě Sibyla na nástěnných malbách v kostele sv. Jakuba v Libiři, později např. v Morašicích je mezi Arma Christi; ledňáček se zřejmě nacházel i na malbě Stromu života v kostele sv. Václava na Zderaze na Novém Městě v Praze. K oběma malbám Zuzana Všecková, viz Z. Plátková, Nástěnné malby v kostele sv. Jakuba v Libiři, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 4–1980. Příspěvky k dějinám umění III. Praha 1980, s. 137–181; Z. Plátková, Nástěnné malby v kostele sv. Václava na Zderaze, Umění XXVII, 1979, s. 215–228.

34) M. Studničková, Devízy a insignie řádu jako imago panovníka, in: K. Kubínová – K. Benešová ed., o. c. v pozn. 23, s. 224–257. Tam shrnuty všechny důležité příspěvky k dvorským řádům, a to nejen Lucemburků; M. Studničková, Dvorské řády Lucemburků, in: F. Šmahel – L. Bobková a kol., Lucemburkové. Praha 2012, s. 458–460; M. Theissen, The Emblem of Torque and its Use in the Willehalm Manuscript of King Wenceslas IV. of Bohemia, Journal of the British Archeological Association 171, 2018, s. 131–153.

35) Páni z Mühlhausenu, in: W. W. Tomek, Základy starého místopisu Pražského I. Praha 1866; J. Mezník, Praha před husitskou revolucí. Praha 1990, s. 20, 22, 73, 154.

36) J. Royt, Jan Očko z Vlašimi jako objednatel uměleckých děl. Votivní deska Jana Očka z Vlašimi – jednota sacerdotia a impéria, in: L. Bobková – M. Holá ed., Lesk královského majestátu ve středověku. Pocta prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám. Praha – Litomyšl 2005, s. 259–264.

37) L. Schultes, Plastiky v chrámu sv. Štěpána. Od Rudolfa IV. k Maximilianovi I., in: G. Dürriegl ed., Vídeňská gotika. Sochy sklomalby a architektonická plastika z domu Sv. Štěpána ve Vídni. Vídeň 1992, s. 77–90.

38) Studium sochy sv. Václava ve Svatováclavské kapli se věnovali téměř všichni významní historici od konce 19. století, v posledních desetiletích se jí zabýval především Ivo Hlobil v řadě studií od počátku 90. let 20. století, několik článků bylo publikovaných v časopise Umění (1997, 1999, 2006).

39) V. Dvořáková, Karlštejnské schodištní cykly. K otázce jejich vzniku a slohového zařazení, Umění IX, 1961, s. 109–171; I. Hlobil, Die tschechische Kunstforschung und die Bronzegruppe des hl. Georg auf der Prager Burg, Umění LV, 2007, s. 3–27; K. Benešová, St. George the Dragon-slayer at Prague Castle – the eternal Pilgrim without a Home?, Umění LV, 2007, s. 28–39; E. Marosi, Problem der Prager St.-Georg-Statue aus dem Jahre 1373, Umění XLVII, 1999, s. 389–399.

hlavě spočívala přilba s širokým kovovým límcem a kolem hlavy měl svatozář. Proporčně vyvážené postavy vycházely ze severoitalského monumentálního malířství, asi nejbližší mu byla pozdní fáze tvorby Tomasa da Modena a malby připisované benátské a boloňské malířské dílně. Podoba nazpět se ohlízejícího koně v českém umění rezonovala s podobným pohybem koně na bronzovém jezdeckém sousoší sv. Jiří z dílny bratří z Kluže. Sousoší se datuje do roku 1373 a doprovázely jej vždy otázky, kdy se mohlo dostat do Prahy. Motiv koně měl starší původ, připomínají se antické a raně středověké slonovinové destičky, římské sarkofágy a ve 13. století italské reliéfy na kazatelkách v kostelech v Pise a ve Florencii. Předloha pro karlstějenskou malbu doputovala na císařský dvůr Karla IV. snad již s dílnou Mistra Theodorika, ale Svatováclavskou legendu na schodišti považují za dílo až z počátku sedmdesátých let 14. století. Tehdy zřejmě vedl malířský ateliér již Mistr Oswald, který poznal francouzské a frankoflámské malířství šedesátých až sedmdesátých let 14. století. Připisuje se mu legendární cyklus sv. Ludmily, nacházející se proti Svatováclavské legendě na schodišti velké věže.⁴⁰⁾ V rámci knižní malby upozornil Josef Krása na dílnu Jeana Bondola (činný 1368–1381) a jeho následovníků. Západní orientace malířů zřejmě souvisela s papežským dvorem v Avignonu a s cestami Lucemburků do Paříže, kde byli vychováni Jan Lucemburský i mladý Karel IV. a kam zajížděli synové a vnuci obou králů; rukopisy byly jistě velmi drahé, ale hlavně dostupné a mobilní. Typické stíhlé a protáhlé postavy v přiléhavých oděvech s měkce modelovanými šaty a pláští i se zádušnými tvářemi se staly typickými jak pro Mistra Oswalda, tak pro významného Mistra Třeboňského oltáře.⁴¹⁾ V osmdesátých letech 14. století nastoupila výrazná kaligrafie vedoucí nejen k idealizovanému charakteru postav, ale i k realistickému až naturalistickému zaměření druhého zcela odlišného slohu.

Zaujaly také monumentální malby v kapli sv. Josefa, postavené podél presbytáře augustiniánského kostela Povýšení sv. Kříže v Litomyšli; představují dva klečící rytíře a stojící světce – patrony –, jak se modlí k trůnící Panně Marii s Ježíškem. Malby analyzoval již v roce 2004 Jan Royt, který předpokládal, že jako první klečel markrabě Jošt Lucemburský (1351–1411) s přilbicí a s klenotem v podobě Meluzíny (napůl ženy a napůl ryby) spojované s bájnými počátky Lucemburků.⁴²⁾ Badatel zároveň nevyločil, že prvním klečícím rytířem mohl být i moravský markrabě Jan Jindřich (1322–1375), syn krále Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny, bratr císaře Karla IV. a otec Jošta Lucemburského, Jana Soběslava a Prokopa a též neman-

želského syna Jana. Jan Jindřich byl zpočátku vévodou korutanským a tyrolským a od roku 1350 markrabětem moravským. Druhým klečícím rytířem by pak byl oblíbený a úspěšný moravský markrabě Jošt.⁴³⁾ Badatel malbu spojil s dvorským uměním císaře Karla IV. ze sedmdesátých let 14. století, ale nevyločil, že mohla vzniknout až v osmdesátých letech 14. století. Malbami se později zabývala i Veronika Tobiášová v magisterské práci z roku 2011 a v příspěvku z roku 2013 o nástěnném malířství ve východních Čechách.⁴⁴⁾ Shodně s Janem Roytem a s dalšími badateli považovala Jana Soběslava (1351–1380), syna Jana Jindřicha a bratra Jošta, za litomyšlského biskupa. V roce 2016 publikoval Ondřej Schmidt monografii věnovanou Janu z Moravy a na základě pramenů zjistil, že se vzájemně propojily osudy dvou Janů. Nemanželského syna Jana od počátku nasměroval Jan Jindřich na církevní dráhu. Na rozdíl od Jana Soběslava se biskupem v Litomyšli v letech 1380–1387 stal právě Jan z Moravy.⁴⁵⁾ Nejprve byl proboštem vyšehradské kapituly v letech 1368–1380, poté biskupem v Litomyšli a nakonec patriarchou aquilejským v letech 1387–1394, což se mu stalo osudné, neboť v Aquilei byl v roce 1394 zavražděn. Domnívám se, že na malbě v kapli sv. Josefa, sv. Kateřina doporučovala trůnící Panně Marii opravdu markraběte Jošta Lucemburského, který měl na hlavě přilbu a na zádech přilbu a klenot v podobě víly Meluzíny, pramáti lucemburských panovníků. Také nevíme, který ze sv. rytířů vzal pod ochranu druhého klečícího rytíře, snad moravského markraběte Prokopa. Oba autoři uvedli jako pravděpodobného rytířského světce sv. Mořice, ale rovněž sv. Viktorina, který se stal patronem litomyšlské diecéze po získání ostatku sv. Viktorina biskupem Albertem ze Šternberka. Již V. Tobiášová uvedla, že sv. Viktorin byl sv. biskupem, nikoliv sv. rytířem. Ostatek ramene sv. Viktorina, biskupa a mučedníka, dostal podle mladšího soupisu relikvií císař Karel IV. od Alberta ze Šternberka v roce 1373 pro pražskou katedrálu a tehdy zřejmě přivezl i část ostatku do Litomyšle.⁴⁶⁾ V případě, že druhým ochráncem byl jiný sv. Viktor,

40) Po restaurování maleb na schodišti velké věže na Karlštejně Petrem Barešem a Jiřím Brodským bylo uspořádáno kolokvium, jehož příspěvky byly publikované v časopise *Průzkumy památek* XIII – příloha, 2006.

41) J. Krása, *Les Rapports de Tomaso da Modena avec les Pays Transalpins*, in: R. Gibbs, *L'occhio di Thomaso. Sulla formazione di Tomaso da Modena*. Tarvisio 1981, s. 331–369; J. Royt, o. c. v pozn. 32; zde uvedena starší literatura.

42) J. Royt, *Syn Meluzíny. K ikonografii panovnícké ideologie Lucemburků*, in: Z. Všečeková ed., *Schodištní cykly Velké věže hradu Karlštejna. Průzkumy památek* XIII, příloha, 2006, s. 91–95. Badatel vyhodnotil všechny varianty a zmínil vzájemné neshody markraběte Jošta a biskupa v Litomyšli Alberta ze Šternberka; M. Nejedlý, *Středověký mýtus o Meluzíně a rodová pověst Lucemburků*. Praha 2007. (Meluzína – napůl žena, napůl had, badatel zdůraznil podobu ryby či hada.)

43) J. Mezniček, *Lucemburská Morava (1310–1423)*. Praha 1999, badatel se působení Jana Jindřicha věnoval ve III. kapitole (s. 169–205) a Joštovi ve IV. kapitole (s. 209–308); P. Elbel, Jan Soběslav a Prokop, in: F. Šmahel – L. Bobková a kol., o. c. v pozn. 34, s. 710–718; T. Baletka, Jošt Lucemburský – markrabě moravský, braniborský a král římský, in: F. Šmahel – L. Bobková a kol., o. c. v pozn. 34, s. 719–731.

44) V. Tobiášová, *Nástěnná malba litomyšlského biskupství 1344–1421*. Magisterská práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého. Olomouc 2011, rkp., s. 51–66; *táž*, *Nástěnná malba na území litomyšlské diecéze ve vztahu k tamním biskupům (1344–1421)*, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., *Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách 1200–1550*. Hradec Králové 2014, s. 175–184. Na litomyšlskou malbu upozornil též T. Knoflíček, *K problematice šíření tzv. měkkého stylu. Nástěnné malířství ve východních Čechách v letech 1370–1420*, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., *Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách 1200–1550*. Hradec Králové 2014, s. 166–174; *táž*, *Bezčasí navzdory? K chronologii středověké nástěnné malby ve východních Čechách*, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., *Uprostřed Koruny české. Kolektivní monografie NAKI II. Prostějov 2020*, s. 113–122.

45) O. Schmidt, *Jan z Moravy. Zapomenutý Lucemburk na aquilejském stolci*. Praha 2016.

46) P. Macek – P. Zahradník, *Bývalý augustiniánský klášter v Litomyšli a jeho stavební proměny*, *Průzkumy památek* II, č. 1, 1995, s. 3–20; J. I. Dlouhoveský, *Svatých těl ostatků Reliquií, podle Tomasse Pessyny z Czechorodu, které w kostele hlavním S. Wita na hradě Pražském uctiwe se chowagi*. Praha 1673, zde je zmíněn sv. Viktorin k 5. září. Podle Jana I. Dlouhowského shromáždil Albert ze Štern-

pak to mohl být voják Thébské legie, popravený v Xantenu později než sv. Mořic. Snad byl vojínem sv. Viktorem, který byl v soupisu relikvií připojen k vojínům kolem rytíře sv. Gereona, rovněž světce Thébské legie. Ostatek sv. Gereona získal císař Karle IV. v Bonnu v roce 1358.⁴⁷⁾ Sv. Mořic, popravený na počátku 4. století římským císařem, byl uctíván jako velitel Thébské legie a také jako patron arcibiskupství v Magdeburku, kde působili v druhé polovině 14. století arcibiskup Albert ze Šternberka v letech 1368–1371 a po něm arcibiskup Petr zvaný Jelito. Albert ze Šternberka byl dvakrát biskupem v Litomyšli v letech 1364–1368 a 1371–1380 a relikvii sv. Mořice mohl získat buď v Magdeburku, anebo od císaře Karla IV.⁴⁸⁾ V chrámu sv. Víta v Praze se nacházela relikvie části ramene sv. Mořice a také jeho meč, který přivezl král Vladislav II. v roce 1156.⁴⁹⁾ Když Albert odcházel od císaře Karla IV., měl „*u sebe obzvláště drahé a znamenité relikvie a svátosti*“, mezi nimiž byl uveden i *prst sv. Mořice*. Je pravděpodobné, že světcem-rytířem na malbě byl sv. Mořic, jehož svátek se slavil spolu s dalšími rytíři Thébské legie 22. září a jehož relikvii mohl biskup Albert darovat augustiniánům v Litomyšli. Neshody Jošta Lucemburského s Albertem ze Šternberka mohly být důvodem, proč by byla votivní malba provedena až po jeho úmrtí v roce 1380. Tehdy se stal litomyšlským biskupem Joštův nevlastní bratr Jan z Moravy. Druhým rytířem za klečícím Joštem mohl být jejich bratr Jan Soběslav († 1380), nebo další bratr markrabě Prokop. Jan Royt i Veronika Tobiášová zdůraznili klenot v podobě Meluzíny. Historii bájně Meluzíny sepsal Jan z Arrasu v roce 1393 a spis věnoval Joštovi Lucemburskému.⁵⁰⁾ Martin Nejedlý v posledních publikacích připomněl, že Jan z Arrasu byl učitelem všech vnuků krále Jana Lucemburského v Čechách i ve Francii a často jim vyprávěl pověst o Meluzíně. O sepsání příběhu o mytické Meluzíně, pramáti Lucemburků, byl požádán snad přímo Joštem. Jan z Arrasu psal spis dva roky.⁵¹⁾ Je tedy zřejmé, že vnuci Jana Lucemburského tuto pověst znali již dříve, než ji sepsal Jan z Arrasu, protože pověst o Meluzíně měla

starší kořeny. S Meluzínou byl spojen drak, který se dochoval jako klenot, spona a devíza, není vyloučeno, že se stal znakem a devízou krále a později císaře Zikmunda Lucemburského. Markrabě Jošt a Prokop spolu s biskupem Janem z Moravy mohli malbu objednat na památku úmrtí bratra Jana Soběslava v roce 1380 a také na památku biskupa Jana ze Středy, druhého litomyšlského biskupa, později i biskupa olomouckého a zakladatele kláštera augustiniánů v Litomyšli, který zemřel rovněž v roce 1380. Všichni moravští markrabé i císař Karel IV. si Jana ze Středy velmi vážili a udržovali s ním přátelské vztahy. Jan ze Středy rád pobýval v Brně a do nového kláštera v Litomyšli přivedl několik řeholníků z brněnského augustiniánského kláštera. Podle svého přání byl v klášteře skutečně pohřben, snad přímo v kapli sv. Josefa.⁵²⁾ Malbu bratři mohli objednat dříve než v roce 1393. V. Tobiášová uvažovala i o možnosti, že malba v kapli sv. Josefa mohla být realizovaná až za biskupa Jana IV. Železného, tedy po roce 1388, kdy se Jan Železný stal biskupem v Litomyšli, kde působil do roku 1414. V této souvislosti upozornila na nástěnné malby v Morašicích, které se datují připojeným nápisem do roku 1393 a byly zřejmě provedeny s podporou biskupa Jana Železného.

Klečící Lucemburkové a snad sv. Mořic byli oblečení do dobové zbroje, přes přiléhavé košile měli na sobě těsný kožený kabátec spadající hlouběji pod pas a přes boky, kovové pláty na nohách a boty s protaženými špičkami. Jošt jako první byl mohutnější, měl širší ramena a starší tvář, což by odpovídalo jeho popisu, že byl vysoký, silný a udatný rytíř. Jako donátor měl pod úzkým štíhlým pasem u opasku připnutý meč, na rukou a nohou snad chrániče a na dlaních velké rukavice. Po jeho levém boku a před ním stála sv. Kateřina s kolem v levé ruce. Výrazně v pase esovitě prohnutá světička v přiléhavém šatě doporučovala pravici klečícího Jošta trůnící Panně Marii s Ježíšem, který se sklonil k Joštovi. Za Joštem s klenotem na zádech stál sv. Mořic, oblečený do delšího těsného kabátce a rytířského pláště sepnutého pod krkem a spadajícího z ramen k zemi. Na hlavě měl kuklovitou helmu se širokým kovovým nákrčníkem a kolem hlavy červenou svatozář, barevně stejnou jako svatozář sv. Kateřiny. Stál jen mírně esovitě prohnutý, vynikl jeho úzký pas a přiléhavý kabátec končící hlouběji pod pasem. Na levém boku měl k opasku připnutý meč. Vynikly i štíhlé dlouhé nohy a střevice s protaženými špicemi. V levé ruce držel kopí s praporcem a pravou rukou doporučoval asi klečícího markraběte Prokopa. Také Prokop měl štíhlejší postavu, na těsném kabátci vynikla jasná červená barva, na dlouhých nohách měl snad vyšší boty (?). Umístění sv. Mořice před markrabětem Prokopem a poblíž Jošta vytvořilo iluzivní ochranu obou klečících Lucemburků, kteří se sepjatými rukama obraceli a modlili k trůnící Panně Marii s Ježíškem v klíně. Lze zmínit, že Jošt se svou mohutnější postavou podobal klečícímu Radslavu Zlickému na výše uvedené scéně na schodišti velké věže hradu Karlštejna. Jan Royt i Veronika Tobiášová považovali malbu v Litomyšli za epitaf, neboť v horní liště se dochovalo několik písmen neurčeného textu. Malbu v kapli sv. Josefa (Panny

berka řadu významných relikvií, z nichž se zvláště cenila „hlava“ sv. Šebestiána, kterou daroval císaři Karlu IV. v roce 1371, zapsaná u jeho svátku 20. ledna. Tehdy si Albert ze Šternberka odnesl prst sv. Mořice a část ramene sv. Šebestiána, které Karel IV. přivezl z Itálie v roce 1370. Je pravděpodobné, že prst sv. Mořice uložil v biskupské kapli sv. Josefa v Litomyšli, která se považovala za oratoř litomyšlských biskupů. Na Vyšehradě se nacházel i oltář sv. Mořice a též oltář sv. Gereona již od r. 1196. I. Kořán, Vyšehradské inventáře mezi gotikou a barokem, Umění XXXV, 1987, s. 540–547. Také litomyšlský biskup Jan, dříve probošt vyšehradský, mohl získat ostatek.

47) Viktor z Xanten, in: H. Sachs – E. Badstübner – H. Neumann, Christliche Ikonographie in Stichworten. Leipzig 1973, s. 350. Dlouhoweský k datu 10. října uvedl sv. Gereona (Viktora, Kassya a Florencyia), velitele svatého vojska thébského. Relikvii přivezl Karel IV. z Bonnu v roce 1358, nacházela se i na hradě Karlštejně.

48) Sv. Mořic byl rytířem Thébské legie, pro víru v Krista byl popraven v Agaunu na počátku 4. století. V Agaunu byl sv. Mořici postaven klášter; z tohoto kláštera v roce 1365 přivezl císař Karel IV. do Prahy „tělo“ dalšího mučedníka – sv. Zikmunda, který byl v klášteře v Agaunu zabit a jeho tělo hozeno do studny. Podrobněji M. Studničková, Kult sv. Zikmunda v Čechách, in: P. Kubín ed., Světci a jejich kult ve středověku. Praha 2006, s. 283–323. Císař se později do Agaunu vrátil, aby zřejmě získal i ostatek sv. Mořice.

49) J. I. Dlouhoweský, o. c. v pozn. 46, zapsal tuto zprávu k svátku sv. Mořice 22. září.

50) J. Royt, o. c. v pozn. 42, s. 91–95.

51) M. Nejedlý, o. c. v pozn. 42; *týž*, Rodová pověst Lucemburků o vile Meluzíně, in: F. Šmahel – L. Bobková a kol., o. c. v pozn. 34, s. 785–787. S pověstí je spojován i jejich bratranec Jan z Berry.

52) J. Pařízková Čevonová, Kaple Jana ze Středy v klášteře augustiniánů v Litomyšli, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., 2020, o. c. v pozn. 44, s. 85–92.

Marie) datoval badatel do doby po roce 1380.⁵³⁾

Rytíře v Borovsku můžeme porovnat především s klečícími rytíři na malbách v presbytáři kostela sv. Petra a Pavla v Načeradci, na které upozornili manželé Kroupovi.⁵⁴⁾ Na jižní stěně presbytáře stál vlevo světec s halapartnou (snad sv. Matěj nebo Juda Tadeáš), z pravé strany před ním klečelo pět postav. Dvě první představují rytíře ve zbroji, za nimi se modlil snad muž v dlouhém plášti, ale jeho obličej není příliš zřetelný. Následoval další rytíř ve zbroji. Poslední postavou byla pravděpodobně žena s hlavou zahalenou rouškou a v dlouhém plášti, snad manželka, matka nebo sestra rytířů. Zaujme především první rytíř zleva, který měl za zády prilbu s klenotem dvou buvolích rohů směřujících dolů, tedy podobně jako v Borovsku, ale erb s pětistou bílou růží v modrém poli byl umístěn šikmo nad jeho hlavou. Podle manželů Kroupových mohl patřit Vítkovi z Načeradce, který je v pramenech doložen jako zakladatel kostela. Manželé Kroupovi pečlivě popsali zbroj rytířů, kteří na sobě měli priléhavé spodní košile, úzké kabátce v pase přepásané opaskem, na loktech, ramenech a kolenech kruhové chrániče a přes hruď kovový pancíř. Jejich paže, stehna a lýtky chránily kovové pláty. Na chodidlech měli nízké boty s mírně protaženou špičkou, ale klečeli prostovlasí a bez helem. Výrazná hnědočervená obrysová kresba určila podobu rytířů se širšími a vyklenutými hrudníky, zdůrazněné byly pasy, zaoblené boky i dlouhé štíhlé nohy. Dochovaly se jejich celé postavy, detailněji prokreslené, jejich zbroj chránila celé tělo a částečně i jejich fyziognomie. Výrazná kresba a spíše plošná barevnost mohly souviset s podmalbou provedenou do mokré omítky, ale zřejmě se počítalo i s malbou na suchou omítku. Jistě vedené obrysové linie určily podoby klečících postav, ale malíř byl zřejmě vyškolen v odlišné dílně než autor malby v Borovsku. Slohové pojetí postav vycházelo výrazněji ze

Obr. 12: Runkelstein (Jižní Tyrolsko) – hrad, západní palác, turnajový sál, Turnaj rytířů s dlouhými zbraněmi, přelom 14. a 15. století (převzato z N. Rasmo, o. c. v pozn. 55, s. 40a, obr. IV).

severoitalského umění, pro které byly typické vyklenuté hrudníky postav mužů, příkladem mohly být vzorníky podobné malbám v kostele St. Georg ob Schenna nebo malbám objednaným patricijským rodem Vintlerů na hradě Runkelsteinu.⁵⁵⁾ (obr. 12) Kánon štíhlých, až manýristicky protáhlých postav vycházel především z francouzského a frankoflámského umění závěru 14. století. Malbám v Načeradci je blízká také kompozice se svátostí pokání a vyznání hříšů v sedile v kostele Žebnici, namalovaná v podobě klečícího štíhlého mladíka a zpovědníka, zřejmě mnicha z nedalekého cisterciáckého kláštera v Plasech.⁵⁶⁾ Při komparaci s malbami v kostele v Načeradci je zřejmé, že malby v Borovsku tematicky byly velmi blízké a domnívám se, že obě malby lze datovat do posledních desetiletí 14. století. Na votivní malbě v kostele v Načeradci mohl v popředí klečet otec s rodovým erbem nebo jeho nejstarší syn, další postavy zřejmě představovaly příbuzné. I tato malba měla jednoznačně memoriální charakter a rytíři s dalšími členy rodiny byli součástí votivní kompozice a patřili i díky svému erbů k podobně významnému šlechtickému rodu jako rytíři z Volfemberka. Manželé Kroupovi právem hledali analogie s malbami v Libiši, které rovněž vycházely z výrazné kresebného pojetí, s postavami velmi štíhlými a mírně prohnutými, oděnými v priléhavějších oděvech nepřilís členěných systémem mísovitých záhybů a závěsů, řasených tubicovitými záhyby. Libišský malíř použil výrazně karikující rysy tváří, například u nejstaršího klečícího krále před Pannou Marií na velké kompo-

53) J. Royt, o. c. v pozn. 42, uvedl ještě listinu, vydanou 27. března 1379 kardinálem Pileem, podle níž měly být udělovány odpustky všem, kdo navštíví „kapli blahoslavené Panny Marie“ v klášterním kostele Povýšení sv. Kříže v Litomyšli, patřícím „řádu bratří poustevníků sv. Augustina“, v níž urozený rytíř Jindřich z Dřevčic učinil fundaci na každodenní sloužení mše. Tehdy se pravděpodobně kaple dokončovala. Malbu určil jako epitaf, podle deskového epitafu kanovníka Jana z Jeřeně, in: A. Matějček, o. c. v pozn. 32, s. 108–111, obr. 133–135; J. Pešina, Epitaf Jana z Jeřeně, in: J. Pešina – J. Holmka edd., o. c. v pozn. 21, s. 232; *týž*, Desková malba, in: R. Chadraha – J. Krása edd., Dějiny českého výtvarného umění I/1. Od počátků do konce středověku 2. Gotické umění od poloviny 13. století do roku 1420. Praha 1984, s. 385, pozn. 78; M. Bartlová, Poctivé obrazy. Deskové malířství v Čechách a na Moravě 1400–1460. Praha 2001, s. 113, 117, 120.

54) J. Kroupová – P. Kroupa, Načeradec, in: Z. Všečeková a kol., Středověké nástěnné malby ve středních Čechách. Praha 2011, s. 219–220.

55) *Stiftung Bozner Schlösser, La cavalleria nel Tirolo. Studi storico culturali di castel Roncolo 1*. Bolzano; též N. Rasmo, Runkelstein. Kultur des Etschlandes VI. Bozen 1975; K. Domanski – M. Krenn, Die Profanen Wandmalereien im Westpalast. Der „Turniersaal“. Die Turnierszenen, in: H. Rizzolli ed., Schloss Runkelstein. Die Bilderburg. Bozen 2000, s. 88–90.

56) Z. Všečeková, Nástěnné malby v kostele sv. Jakuba Většího v Žebnici, in: H. Dáňová – K. Mezihořáková – D. Prix edd., *Artem ad vitam*. Kniha k poctě Ivo Hlobila. Praha 2012, s. 347–362.

zici Klanění tří králů s naturalistickými rysy, a tím byly dále rozvíjené typy fyziognomií na oltáři z Mühlhausenu a na mladším Ukřižování v kryptě kostela sv. Štěpána v Kouřimi.⁵⁷⁾ Podobně byl orientován i malíř a dílna pracující na malbách v kostele ve Slavětíně.⁵⁸⁾ Je zřejmé, že v závěru 14. století existovalo několik vzájemně odlišných paralelních proudů. Převládá zpravidla idealizující krásný sloh, s měkce pojednanými mísovitými záhyby a dlouhými vlásničkami, na druhé straně určitý odklon od bohatých, do šířky rozvinutých plášťů k mnohem střídmejší módě zdůrazňující štíhlost postav pod vlivem francouzského malířství nebo se zdůrazněnými proporcemi postav, vycházející z především z jihotyrolského prostředí a též z boloňské deskové i nástěnné malby. Další naprosto odlišný byl sloh, ve kterém převládaly karikující a naturalisticky zobrazené fyziognomie pozitivních i negativních postav, sloh typický pro rukopisy iluminované nebo ilustrované, pocházející z dílny Mistra Pavlových epistol a mladších následovníků. Toto téma rozpracovali především Albert Kutal a Jaromír Homolka v souvislosti s analýzou tzv. Týnského tympanonu, v rukopisech Josef Krása i Hana Hlaváčková, ze zahraničních badatelů např. Gerhard Schmidt. Z mladší generace německých historiků umění zvolil Horst Bredekamp pro tento proud, odvracející se od principů internacionálního slohu, pojem „Nachtseite“ krásného slohu. Typický příklad tohoto slohového proudu představuje reliéf se scénami z pašijového týdne na letne-ru v kostele v Havelberku.⁵⁹⁾

Po tematické stránce můžeme k řadám klečících rytířů připojit ještě malby v presbytáři v kostele sv. Petra a Pavla v Kostelci u Heřmanova Městce. Malbami ve východních Čechách se dlouhodobě zabývá Tomáš Knoflíček, který výzkum východočeských maleb zpracoval v magisterské práci a v několika článcích.⁶⁰⁾ Středověcí rytíři byli v renesanci přemalováni, po restaurování mají opět gotickou podobu. Badatel řadu klečících rytířů určil podle erbu jako vladyky z Mrdic, kteří měli ve štítě figuru lekna, a datoval je do roku 1382, což odpovídá i našemu datování malby v presbytáři kostela v Borovsku, v Načeradci nebo v Libiši. Na protější stěně presbytáře v Kostelci se nachází řada stojících apoštolů obrácených k sedící Panně Marii s děckem. S řadou klečících donátorů se setkáme také na starších nástěnných malbách v horním pásu v lodi kostela sv. Mikuláše ve Starém Svojanově, kterým se věnovala Jitka Plachá-Gollerová a později Josef Krása.⁶¹⁾ Zobrazují řa-

du devíti klečících postav s nápisovou páskou v sepjatých rukách. Obraceli se na Pannu Marii trůnící pod téměř nedochovaným baldachýnem. Menší postavy v popředí byly oděny do jednoduchých šatů, není jasné, zda malíř takto zachytil syny a dcery. Čtvrtá postava měla na sobě modrý spodní šat a černý plášť. Stavovskou příslušnost donátorů určuje svým oděvem až klečící rytíř, druhý zprava, oděný do zbroje s okrouhlou přilbicí na hlavě a s mečem zavěšeným k opasku. Před ním ležela přilbice s rodovým erbem. Za rytířem klečela zřejmě jeho manželka se zahalenou hlavou, na sobě měla tmavý plášť. Pozornost malbám ve Svojanově po nedávném restaurování věnoval také Petr Hník.⁶²⁾ Badatel určil, že objednavatelem votivního obrazu byl zřejmě Michálek z Vlašimě, který zastával úřad purkrabího hradu Svojanova ještě v roce 1363 a zemřel před rokem 1368, což odpovídá i slohu maleb. Zmíním ještě řadu čtyř klečících postav s nápisovými páskami v rukách, modlících se za farářem, který u oltáře celebroidal mši v okamžiku pozdvihování a proměnění hostie v pravé tělo Krista. Kompozice se nachází v horním pásu v lodi kostela sv. Petra ve Stříbře, datovala jsem ji do třicátých až čtyřicátých let 14. století.⁶³⁾

Votivní obrazy pro modlící se donátory představovaly naději, že jejich prosby budou vyslyšeny a mohou očekávat „dobrou“ smrt, vykoupení a konečnou spásu. Věřili, že blízkým zemřelým pomohou jejich časté modlitby a zádušní mše, které na jejich paměť sloužili duchovní za zemřelých v den výročí jejich úmrtí. „Modlitby a mše měly ulehčit zemřelým pobyt v očistci a rodové erby zůstaly památkou na členy rodu.“⁶⁴⁾

Štíhlé a protáhlé postavy rytířů v kostele v Borovsku jsou po stránce slohové blízké i nástěnným malbám v Levém Hradci, které jsme hypoteticky spojili s praž-

jevil na iluminaci v Antifonáři z Vorau; J. Krása, Doudleby, Starý Svojanov; in: V. Dvořáková – J. Krása – A. Merhautová – K. Stejskal, Gothic Mural Painting in Bohemia and Moravia 1300–1378. London 1964, s. 130–131, 147. Josef Krása měl k dispozici článek E. Guldana, „Et verbum caro factum est“. Die Darstellung der Inkarnation Christi in Verkündigungsbild, Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte LXIII/ 3–4, 1968, s. 147–167. Malby zaujaly i méně obvyklou ikonografii Zvěstování Panny Marie, na které Bůh Otec poslal v podobě malého Ježíška „inkarnovaný Logos“ (podle Jan, I, 1) k Panně Marii jako zprávu o budoucím narození Syna Božího. Motiv s nenarozeným Ježíškem ikonograficky analyzoval Ernst Guldán, který uvedl, že kult dětství Krista pěstovali minorité a především klarisky, zdůrazňující lidskou i božskou podstatu Syna Boha Otce a Panny Marie. Později se podobnou kompozicí zabývala I. Steinová, Ikonografie nástěnných maleb v sakristii kostela sv. Vincence v Doudlebech, Umění XLI, 1993, s. 199–205, která se v diplomové práci věnovala ikonografii nástěnných maleb v kostele v Doudlebech, analyzovala rovněž ikonografii inkarnovaného Logu a upozornila i na další iluminace a malby, vážící se ke kompozici Zvěstování Panny Marie.

62) Po restaurování maleb v roce 2003 badatel psal o malbách ve výpravné publikaci o kostele ve Starém Svojanově, kde shrnul důležité data o stavbě a postup posledních restaurátorských prací, viz P. Hník, Historie, přítomnost a význam kostela sv. Mikuláše ve Starém Svojanově. Praha 2003.

63) Z. Všečeková, Stříbro, hřbitovní kostel sv. Petra, in: J. Fajt ed., Gotika v západních Čechách (1230–1530) II. Nástěnná malba, desková malba, knižní malba, umělecké řemeslo, edice barokních inventářů plzeňských kostelů. Praha 1996, s. 432–433.

64) T. Borovský, Vira a zbožnost středověkého šlechtice, in: M. Konečný ed., V erbu tří pruhů. Páni z Kunštátu a jejich hrad. Průvodce expozicí. Kroměříž 2014, s. 73–92. Na s. 90, 91, 172 je publikovaná nástěnná malba s řadou „štitů“ v pokleku v presbytáři chrámu cisterciáckého kláštera ve Žďáru, která patří k umění pohusitské doby. K malbě L. Šimo, Reprezentace pánů z Kunštátu ve Žďárském

57) Z. Všečeková a kol., o. c. v pozn. 54, Libiš, s. 193–206; Kouřim, s. 144–152.

58) J. Záruha-Pfeffermann, Die Kirche St. Jakobus in Slavětín. Eine Wappengalerie des Römischen Königs Wenzel IV. und das Böhmisches Adels, in: E. Schlottheuber – H. Seibert ed., Böhmen und Deutsche Reich. München 2009, s. 301–320; *týž*, Dvorská reprezentace a region – Kostel sv. Jakuba Většího ve Slavětíně, in: Poohří I: Sídla – Správa – Společnost. Louny 2011, s. 51–65.

59) H. Beck – H. Bredekamp, Kunst um 1400 am Mittelrhein. Ein Teil der Wirklichkeit. Frankfurt am Main 1975.

60) T. Knoflíček, Malířská výzdoba kostela sv. Bartoloměje v Kuněticích, Umění LVII, 2009, s. 537–548; *týž*, Gotická nástěnná malba na Chrudimsku, Pardubicku a Havlíčkovrodsku 1300–1420. Diplomová práce, Katedra dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého, Olomouc 2001, rkp., s. 40, 44, 109–114.

61) J. Plachá-Gollerová, Nástěnné malby v kostele sv. Mikuláše ve Starém Svojanově, in: Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1933, Praha 1934, s. 41–44. Malby ve Svojanově zaujaly zejména podobou malého Ježíška s křížem na rameni na scéně Zvěstování Panny Marie. Podobné jsou i některé iluminace, motiv se např. ob-

ským měšťanem Reinhardem z Mühlhausenu. Spolu s bratrem vlastnil nedalekou tvrz v Roztokách u Prahy, v níž se u velkého sálu v patře nachází arkýřová kaple, zaklenutá polem křížové žebrové klenby vrcholící ve svorníku s reliéfem v podobě jejich erbu se třemi dlátky – kypřicemi.⁶⁵ Na Levém Hradci na christologickém cyklu se erb nenachází, ale postava muže v modrém oblečení se objevila na scéně Narození Krista a Smrti Panny Marie. Ke kostelu měly podací právo benediktinky u sv. Jiří v Praze.⁶⁶ V Roztokách v arkýřové kapli se na klenbě nacházejí čtyři evangelisté sedící u pulpitu s knihami a u nohou jim ležela symbolická zvířata a anděl. Zde pracoval vynikající malíř respektující principy raného krásného slohu s měkce modelovanými

fyzionomiemi a měkce řasenými plášti. Ukřižování na boční stěně arkýře je méně zřetelné, ale také kvalitní, postava ukřižovaného Krista – podobně jako na Levém Hradci – je naprosto vertikálně koncipovaná, s idealizovanými rysy v tváři bolestí trpícího Krista. Je zřejmé, že pro pány z Mühlhausenu pracoval asi pokaždé jiný malíř, ale zpravidla velmi kvalitní.

Z doby kolem roku 1400 se dochovali dva klečící donátoři s erby namalovaní po stranách Ukřižování v kryptě sv. Kateřiny v kostele sv. Štěpána v Kouřimi.⁶⁷ Oba měli za zády připojený dělený erb s vodorovným břevnem, s kolčí přílbou s přikryvadly a klenotem v podobě orlího křídla. Protože se nedochovala barevnost erbu, hypoteticky předpokládám, že znaky mohly patřit pánům ze Všerub, významným šlechticům na dvoře krále Václava IV.⁶⁸ Na přilehlých stěnách se dochovaly dva legendární výjevy – modlíci se sv. Kateřina před kolem a Stětí světice, provedené jiným malířem ovlivněným krásným slohem. Do klenebních polí vkomponoval další velmi kvalitní malíř chór andělů s hudebními nástroji. Obrisy postav provedl černou barvou a záhyby jejich tunik koloroval různé ba-

Obr. 13: Forchheim (Německo) – hrad, nástěnná malba Tritona s rebecem po 1384 (převzato z F. Machilek, o. c. v pozn. 69, s. 4).

revnými tóny měkce modelovanými světlem. Podobně kvalitní kresebný sloh se prosadil např. na malbách na hradě ve Forchheimu, objednaných pro mladého krále Václava IV. biskupem Lamprechtem z Brunnu kolem roku 1390, (obr. 13) méně náročné malby pocházejí z hradu Lichtenbergu v Tyrolsku.⁶⁹

Vrátíme-li se zpět do Borovska, můžeme konstatovat, že kromě několika detailů se nedochovaly obličejové rytířů, ale zpravidla jen spodní část jejich postav, tedy torzo malířovy tvorby. Dochovaný erb dokládá, že malbu mohl objednat Proček z Volfemberka nebo někdo z jeho příbuzných, kteří klečeli v řadě za sebou, před dnes neznámým deskovým oltářem, sochou či sousoším nebo jen před iluzivní malbou na východní stěně presbytáře. Votivní obraz s řadou za sebou se modlících rytířů mohl objednat jeden z nich na památku zemřelého člena rodiny, nebo se takto nechali zobrazit rytíři z Volfemberka na památku jiné, pro ně významné události.

Prekvapivá je i velikost kolčí přílby s heraldickým klenotem v podobě rozevřených stylizovaných orlích křídel, který malíř situoval mezi druhého a třetího rytíře. Podobně jeden erb nahoře a jedna helma s klenotem dvou buvolích rohů směřovaly ze zad prvního rytíře dolů k zemi ve zmíněném kostele v Načeradci. Jejich erb malíř připojil nahoru za hlavu mezi prvního a druhého rytíře, ale žádný jiný erb se u postav nenachází. Příslušníky rodu z Volfemberka mohl podobně spojoval jeden erb se vzty-

klášteře, in: *Západní Morava* 18, 2014, s. 305–311.

65) Levý Hradec, Roztoky viz Z. Všečeková a kol., o. c. v pozn. 54, s. 186–192, 257–260; Roztoky, in: P. Chotěbor – L. Svoboda – J. Úlovec a kol., *Encyklopedie českých tvrzí II. K-R*. Praha 2000, s. 652–654.

66) Z. Všečeková, *Gotické nástěnné malby v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci*, in: Z. Dobošová – K. Tomková – M. Vlk – I. Vojtěchovská – Z. Všečeková, *Kostel sv. Klimenta na Levém Hradci*. Město Roztoky 1998, s. 16–31.

67) Z. Všečeková, *Gotické nástěnné malby v kryptě sv. Kateřiny v kostele sv. Štěpána v Kouřimi*, *Umění LVI*, 2008, s. 483–503; *táž.*, o. c. v pozn. 57, s. 144–152.

68) V. Růžek, *Česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361*, in: *Sborník archivních prací XXXVIII*, 1988, s. 249–250. Vynikl zejména Mistr Petr ze Všerub, vikář probošta pražského, pražský a vyšehradský kanovník a také dvorní kaplan Václava IV. (1394). Jindřich ze Všerub byl farářem a vyšehradským kanovníkem, jeho bratr Bavor ze Všerub významným šlechticem; Z. Všečeková, o. c. v pozn. 67.

69) H. Stein-Kecks, *Forchheim im Kontext der spätgotischen Wandmalerei*, in: K. Neubauer ed., *Die Wandmalereien in der Kaiserpfalz Forchheim*. Forchheim 2006, s. 47–67; F. Machilek, *Bischof Lamprecht von Brunn († 1399), Prag und die Luxemburger*, in: K. Neubauer ed., *Die Wandmalereien in der Kaiserpfalz Forchheim*. Forchheim 2006, s. 68–93; W. Kofler Engel, *Le pitture murali di Castel Lichtenberg*, in: *Stiftung Bozner Schlösser, La cavalleria nel Tirolo. Studi storico culturali di Castel Roncolo 1*. Bolzano 2008, s. 85–108. Malby se dnes nacházejí v Tyrolském zemském muzeu v Innsbrucku, datují se do konce 14. století.

čeným vlkem u nohou druhého rytíře, s velkou přilbicí s klenotem. Nevíme, zda první rytíř měl rovněž stejně položený erb u levé nohy, na což by mohla ukazovat krátká obrysová linie u levé nohy prvního rytíře. Také v kapli sv. Josefa v Litomyšli měl přilbu s klenotem za zády jen první z klečících rytířů.

Erby s helmami a klenotem u postav rytířů, knížat a panovníků dokumentuje bohatě iluminovaný rukopis *Codex Manesse* v Zürichu a další v universitní knihovně v Heidelbergu (cpg. 848). Jedním z typických příkladů byl rytíř Walther von Meze (CM, fol. 166v), sedící v sedle koně, v ruce držel štít s erbem a na hlavě měl přilbu, kterou po straně zdobila dvě rozevřená stylizovaná orlí křídla dole členěná barevnými pruhy.⁷⁰⁾ Jiným pramenem pro podobu erbů je tzv. *Wappenrolle*, dnes ve Schweizerisches Landesmuseum v Zürichu, která je významnou heraldickou památkou z doby kolem roku 1340. Obsahuje velký počet erbů s klenoty v podobě dvou buvolích rohů, ale i další erby s přilbou a s různou podobou klenotů.⁷¹⁾

Malbu v Borovsku objednal pravděpodobně Proček II. z Volfemberka nebo jeho nejbližší příbuzný Smil z Volfemberka, jehož pečeť s figurou vlka přivěšená k zakládací listině Bratrstva těla a krve Páně v roce 1382, dovoluje zařadit Smila k významným šlechticům. Podle Hany Pátkové Bratrstvo obruče a kladiva bylo společensky výlučnou korporací.⁷²⁾ Mezi členy byli šlechtici z okruhu dvora krále Václava IV., členové z významných pražských patricijských rodin a z vyšehradského kléru a proboštů. Členové bratrstva nosili specifické odznaky a měli blízko ke šlechtickým bratrstvům a dvorským řádům.⁷³⁾ Smil z Volfemberka patřil ke dvořanům Václava IV., a proto nepřekvapuje ani slohová orientace malíře, i když ve srovnání s Václavovými rukopisy v mnohem skromnějším kresebném provedení. Datování malby v Borovsku ovlivnila také podoba erbu Pročka z Volfemberka, který se tvarem odlišuje od erbů z první poloviny 14. století. V Borovsku na rozdíl od starších erbů s ostrou špičkou je erb v dolní části proveden více zaoblenou linií, což datování erbu posunuje až do poslední třetiny 14. století.

Domnívám se, že votivní obraz s řadou modlících se rytířů mohl být namalován v posledních desetiletích 14. století. Podobně V. Tobiášová nevyloučila, že malbu v litomyšlské kapli sv. Josefa mohl objednat až biskup Jan IV. Železný v roce 1388. Byl rovněž členem Bratrstva obruče a kladiva jako Smil z Volfemberka a měl asi podíl i na realizaci nástěnných maleb v Morašicích v roce 1393. V Morašicích zaujala především kompozice Bolestného Krista obklopeného nástroji umučení, mezi nimiž se nachází také rouška na zavázání Kristových očí v podobě točeni-⁷⁴⁾ Ještě výraznější točenice se dochovala na titulním foliu iluminovaného *Kodexu biskupa Jana IV. Železného*

z let 1388–1395. Klečící objednavatel rukopisu, biskup Jan IV., je zde zobrazen před polopostavou Bolestného Krista vkomponovaného do iniciály. Ve spodní vegetabilní borduře, rámuující úvodní stranu, je mnohem náročněji provedená točenice jako emblém nebo devíza samotného biskupa. Na vnější svislé borduře titulního listu jsou připojené dva erby litomyšlského biskupství a osobní erb biskupa, který pocházel z významného měšťanského rodu Benešovských. Velmi kvalitní stamský rukopis biskupa Jana IV. Železného nedávno analyzovala M. Studníčková, která se podrobněji věnovala osobě objednavatele a výzdobě i obsahu jednotlivých spisů, které byly do *Kodexu* zařazeny.⁷⁵⁾ Hypoteticky můžeme předpokládat, že také rytíři v Borovsku poklekli před postavou Bolestného Krista, spojeného často se svátkem Těla a Krve Páně (Božího těla), slaveného vždy ve čtvrtek po svátku Nejsvětější Trojice. Mohl být podobný Bolestnému Kristu s Arma Christi (nástroje umučení Krista), namalovanému na severní stěně presbytáře kostela v Morašicích a nad sanktuariem, které sloužilo k ukládání hostie a mešního vína. Mladší analogii malby v Borovsku představuje nástěnná malba zobrazující řadu modlících se rytířů a donátorů z rodu pánů z Kunštátu na jižní stěně presbytáře zrušeného kostela ve Žďáru nad Sázavou. Rytíři v pokleku měli všichni od kolenou dolů připojené štíty stejného tvaru, ale jejich pole zůstala prázdná, očekávaná figura tří pruhů černé barvy zřejmě nebyla realizovaná. Štíhlé a protáhlé postavy rytířů určila především výrazná obrysová linie, přiléhavá zbroj, volné cípy podobné pachům doby Václava IV. a typ účesu připomínající dobu Ladislava Pohrobka, a mladého Jiřího z Poděbrad a Kunštátu. Malbě se v citovaném článku z roku 2014 věnovala L. Šimo. (obr. 14)

Původ rodu rytířů z Volfemberka (počeštěnou verzi predikátu zavedl A. Sedláček, ve středověku ovšem byli v písemných pramenech psáni z *Wolffsbergu* nebo z *Wolffenberka*) je nejasný. Nevíme, zda se jednalo o českou, anebo původem německou šlechtu, v polovině 14. století již delší čas tzv. naturalizovanou v českém království. Jejich přídomek neumíme spojit s nějakou konkrétní „Vlčí horou“ v Čechách. Mnoho neprozrazují ani v rodě běžná jména Proček, Markvart nebo Erhard, oblíbená jak v česky, tak v německy hovořícím prostředí. Ostatní osobní jména (Mikuláš, Jan) jsou buď indiferentní, anebo typická spíše pro českojazyčné prostředí (Bohuslav, Jaroslav, Smil, Zdeněk). Přesto by nemělo být přehlédnuto, že Proček (II.) používal pečeť s německým opisem.⁷⁶⁾ Stejně tak může být vzato v úvahu, že rod udržoval kontakty s dolnobavorským prostředím. Dne 21. března 1378 se Proček (II.) zdržoval ve Vilshofenu nad Dunajem. Toho dne jistý *Sweiker Tuszel von Saldenaw* nechal vyhotovit listinu, v níž obdaroval vilshofenskou kanonii třemi domy ve městě, včetně vlastního obydlí. O svědectví požádal místní šlechtu z rodů Mauternů a Ratawů, ale jako první přivěsil svou pečeť se vzpřímeným vlkem na štítě rytíř Proček z Volfemberka.⁷⁷⁾ Záznam nikterak nenaznačuje,

70) C. Brinken – D. Flühler-Kreis, Die Manessische Liederhandschrift in Zürich. Zürich 1991, s. 174. Rukopis pochází z 1. třetiny 14. stol.

71) Tamtéž.

72) H. Pátková, Bratrství ke Cti Božie. Poznámky ke kulturní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách. Praha 2000, s. 16.

73) M. Studníčková, Stamský rukopis litomyšlského biskupa Jana Železného, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., 2020, o. c. v pozn. 44, s. 53–60.

74) K. Stejskal, Nástěnné malby v Morašicích a některé otázky českého umění z konce 14. století, Umění VIII, 1960, s. 135–160; K. Benešová, Drobná poznámka k původnímu významu točenice, in: K. Horníčková – M. Šroněk edd., o. c. v pozn. 26, s. 371–381.

75) M. Studníčková, o. c. v pozn. 73, s. 53–60.

76) Viz vyobrazení: A. Sedláček, o. c. v pozn. 19, s. 233, tab. 107-5; opis: + S. Proczk von. wolffen[er]ch. Pečeť otištěná ve vosku přírodní barvy je přivěšena k listině z 21. března 1378, vydané patrně ve Vilshofenu; uložena v Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, fond: Kollegiatstift Vilshofen – Urkunden (1310–1787), inv. č. 61.

Obr. 14: Žďár nad Sázavou – cisterciácký klášterní kostel, presbytář, nástěnná malba donátorů, čtyřicátá – padesátá léta 15. století (foto D. Prix, 2016).

že by Proček nebyl počítán k příslušníkům regionálního bavorského rytířstva.

Zakladateli rodové moci v Čechách byli asi Proček (I.) z Volfemberka a jeho bratři Markvart (I.) a Bohuslav (I.) z Hrádku, působící před rokem 1356 a držící statky na pomezí pražské a litomyšlské diecéze.⁷⁸⁾ Hrádek Odranec přitom ležel jen 2,5 km severně od Borovska na protějším břehu Želivky.⁷⁹⁾ Nevíme, zda část Borovska s hradem získali teprve tyto bratři, nebo už dříve jejich neznámí předkové. Proček s Markvartem drželi Borovsko, včetně podílu na podacím právu ke kostelu sv. Petra a Pavla, již před 20. zářím 1364. V dohodě s Petrem ze Želče, jemuž náležel rovněž díl patronátu, navrhli po odchodu borovského faráře Pertolda jako kandidáta na úřad rektora kostela Pročkova syna a Markvartova synovce Bohuslava (II.), což konzistoř potvrdila 20. září 1364.⁸⁰⁾ Žádost pražského arcibiskupa Jana Očka z Vlašimi o nějaké vhodné obročí pro Bohuslava z Borovska, kterou registrovala a vyřídila papežská kancelář v Avignonu 6. června 1365, dokládá, že Bohuslav (II.) byl synem Pročkovým.⁸¹⁾ Už 17. července 1367 však Bohuslav odešel z Borovska na faru v Bělči u Zbečna.⁸²⁾ Mezitím se bratři před létem 1367 podělili

o rodové majetky tak, že Proček (I.) převzal Hrádek Odranec,⁸³⁾ zatímco Markvart (I.) se usadil v Borovsku a zmíněného 17. července 1367 společně se spoluvlastníky patronátního práva – Petrem ze Želče a blíže neznámým Vršem – představil konzistoři kněze Vavřince jako nového faráře v Borovsku.⁸⁴⁾ Proček (I.) žil ještě 30. června 1372, kdy s bratrem Markvartem (I.) nechali potvrdit k faře v Hrádku Odranci kněze Petra ze Zruče,⁸⁵⁾ ale někdy poté zřejmě zesnul. Zanechal potomky, jejichž poručníkem se stal johanita Markvart (II.) z Borovska, který za ně 22. června 1377 vykonal podací právo ke kostelu v Borovsku, kam po dohodě s Petrem ze Želče a Bohuslavem (III.) z Volfemberka po odchodu faráře Vavřince dosadil kněze Jana.⁸⁶⁾ Zdá se, že tou dobou už byl mrtev také Bohuslav (I.) z Hrádku.

Nevíme spolehlivě, zda zmíněný Markvart (II.) z Borovska, doložený v letech 1374–1391, člen řádu johanitů a na podzim 1380 krátce komtur ve Strakonicih,⁸⁷⁾ byl Pročkovým bratrancem či synovcem. Zdá se ale, že k Pročkovým potomkům můžeme počítat Smila z Volfemberka, v roce 1377 ještě nedospělého, který dosáhl plnoletosti asi kolem roku 1380 a 1. dubna 1382 v Praze připojil svou pečť s šikmo vztyčeným vlkem k listině, kterou předáci Bratrstva obruče a kladiva se souhlasem krále Václava IV. založili uprostřed tržiště Nového Města pražského kapli Božího těla.⁸⁸⁾ Smil žil ještě 21. října 1385, kdy prodal ně-

77) Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, fond: Kollegiatstift Vilschofen – Urkunden (1310–1787), inv. č. 61: „... Insigel vns auch mit der vesten ritter herrn Proczgen von Wolfenberg herrn Wilhalm der mautern von Chaczenperg herrn Wilhalm von Rataw vnd auch dez erbern knecht Stepphan dez mautern von Chaczenberg Insigeln...“ Je to jediný zatím známý doklad Pročkovy pečeti; viz A. Sedláček, *Atlas erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty 3. Atlas erbů. Čechy 2* (V. Růžek ed.). Praha 2002, s. 415, ovšem s chybným datem vydání listiny.

78) *Libri confirmationum* (dále jen LC) I/1. *Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus* (1354–1362). F. A. Tingl ed., Pragae 1867, s. 3.

79) A. Sedláček, o. c. v pozn. 8, s. 195–196.

80) LC I/2, s. 53–54.

81) *Monumenta Vaticana res gestas Bohemias illustrantia* (dále jen MVB) III/1. *Acta Urbani V. 1362–1370*. J. Prochno ed., Pragae 1944, s. 325–326, č. 543: „... Item quatenus Bohuslao Bracconis de Borouska, presbytero Pragensis dioc., de beneficio ecclesiastico cum cura etc...“

82) LC I/2, s. 88. Bohuslav byl v pramenech naposledy zachycen 9. října a 5. listopadu 1379; viz *Soudní akta konsistoře pražské I.* (1373–1379). *Acta iudiciaria Consistorii Pragensis*. Z rukopisů archivu kapitolského v Praze, Historický archiv 1. F. Tadra ed., Praha 1893, s. 310, 314.

83) Viz LC II, s. 18.

84) Tamtéž.

85) LC II, s. 78.

86) LC III, s. 75.

87) *Soudní akta konsistoře pražské I.* o. c. v pozn. 82, s. 105, č. 173; DD I, s. 254–255, č. 77; též *Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořelých I. Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum*. J. Emler ed., Praha 1870, s. 541.

jaké pozemky ve Štípkolasech u Zbraslavic rytíři Mikuláš Kolovratovi z Chřenovic a jeho kaplanovi Frenclinovi.⁸⁹⁾ Dalším Pročkovým synem, roku 1377 rovněž ještě nezletilým, byl pravděpodobně Markvart (III.) z Volfemberka. Dospělým se stal možná již před 11. říjnem 1380, kdy se podílel na koupi části Borovska, kterou do té doby držel johanita Markvart (II.).⁹⁰⁾ Práva a nároky Markvarta (III.) byly ohroženy v roce 1393, kdy zemřel strýc Markvart (I.) a královský úřad v Čáslavi 13. října prohlásil jeho pozůstalost v Borovsku za tzv. uprázdněný statek. Markvart (III.) se tehdy spojil se synovcem Erhardem z Volfemberka a u dvorského soudu podali protest. V následném řízení pak s odkazem na závazné zápisy v zemských deskách prokázali oprávněnost svých nároků a držbu v Borovsku uhájili i proti vůli krále Václava IV.⁹¹⁾ K tomuto majetku náležela čtvrtina hradu Borovska, podíl na městečku Borovsku a část patronátního práva ke kostelu sv. Petra a Pavla tamtéž.

K vrstevníkům rytíře Smila náleželi Proček (II.) z Volfemberka, Markvart (IV.) řečený Synovec a Bohuslav (III.) rovněž zvaný Synovec, pravděpodobně synové Bohuslava (I.). O Bohuslavovi (III.) víme jen, že 22. června 1377 mu náležela část podacího práva k borovskému kostelu⁹²⁾ a že byl ženatý s paní Annou, dcerou Alše z Otice, které 16. června 1384 pojistil věno ve výši 150 kop grošů na Borovsku, a to na poplužním dvoře a třech čtvrtinách hradu Borovska. Někdy potom ovšem zemřel a vdova Anna se výplaty svého podílu domáhala ještě 20. prosince 1393. Tehdy svůj nárok řádně obhájila i proti královské komoře.⁹³⁾ Proček (II.) je poprvé doložen 30. června 1372,⁹⁴⁾ kdy mu náležel podíl na patronátu kostela v Hrádku Odranci. Patrně to byl právě on, kdo v roce 1378 pečetil v bavorském Vilshofenu. V roce 1380 se podílel na koupi části Borovska od Markvarta (II.) a 21. října 1385 odsouhlasil bratranci Smilovi prodej čtvrtiny lánu pozemků ve Štípkolasech.⁹⁵⁾ Předpokládám, že v roce 1393 již byl mrtev, protože nebyl jmenován mezi členy rodu, kteří koncem roku 1393 vyvinuli značné úsilí, aby proti králi obhájili rodové nároky na dědictví po Markvartovi (I.).

V devadesátých letech 14. století se složitá majetková situace v Borovsku a Hrádku Odranci zjednodušila. Ze známých písemných pramenů se zdá, že koncem roku 1393 byli z potomků Bohuslava (I.) a Pročka (I.) aktivní již jen Bohuslavův vnuk Erhard a Pročkův syn Markvart (III.) z Volfemberka. Markvart někdy po 20. prosinci 1393 zesnul,⁹⁶⁾ a tak v Čechách na rodových majetcích kolem roku

1400 vládl především Erhard usazený na Odranci, který sice žil ještě 11. března 1407, přece jen však ztrácel na bohatství i prestiži a byl označován již jako *armiger*.⁹⁷⁾

V dosavadním výkladu byl jen málo naznačen osud Markvarta (I.) z Volfemberka, který přitom udělal pozoruhodnou kariéru i mimo omezený prostor v povodí Želivky. Relativní blízkost litomyšlského biskupství asi zapříčinila, že na schopného Markvarta (I.), sídlícího v Borovsku a udržujícího si práva i na Hrádku Odranci, si vzpomněl bývalý litomyšlský biskup a kancléř českého království Jan ze Středy, který v roce 1364 přesídlil ke katedrále v Olomouci. Ten Markvartovi nabídl možnost působení v olomouckém biskupství. Markvarta na Moravě potkáváme od 20. května 1371,⁹⁸⁾ patřil tam k věrným družníkům a nejbližším rádcům hned několika olomouckých biskupů a záhy se zapojil do činnosti manského soudu v Kroměříži.⁹⁹⁾ Z biskupovy přízně získal rozsáhlejší léno na severovýchodě Moravy rozprostřené mezi Ostravou a Místkem, jehož centrem byla tvrz v Paskově. Asi i v souvislosti s respektovaným Markvartovým postavením byla papežem vyslyšena prosba, kterou se Markvartův syn Jaroslav v létě 1372 dožadoval kanovníckého místa v Olomouci.¹⁰⁰⁾ Markvarta (I.) si na Moravě považovali, na manském soudě v Kroměříži jej titulovali jako „pána“ (*dominus*) nebo jako „urozence“ (*nobilis*) a v soudních lavicích zasedal ve společnosti nejbohatších a nejvlivnějších pánů z rodů z Kravař, ze Šternberka, z Dubé, z Fulštejna či z Kunštátu, téměř vždy před ostatními many z řad rytířstva či panošů. Lenní knihy jej zaznamenaly ve více než sedmi desítkách případů.¹⁰¹⁾ Odrazem Markvartova postavení se stala skutečnost, že jeho syn Jošt z Volfemberka v letech 1391–1394 zastával úřad maršálka olomouckého biskupství, tedy jakéhosi biskupova náměstka ve světských záležitostech a v případech, že nedoprovázel episkopa po dobu jeho nepřítomnosti v diecézi, společně s hejtmanem biskupských statků vlastně regenta dočasné profánní správy biskupství. Přestože Markvarta povinnosti poutaly hlavně k Moravě, udržoval i vazby k českým majetkům v Borovsku a v Hrádku Odranci. Ale snad právě pro jeho aktivity na Moravě – jakmile mezi 25. březnem a 13. říjnem 1393 zesnul – nechal král Václav IV. prohlásit jeho dědictví v Borovsku za tzv. odúmrf.¹⁰²⁾ Do jisté míry to souviselo s tím, že Markvartův syn Jaroslav byl duchovním a hlavní dědic Jošt byl vázán k Moravě, kde teprve v září 1395 za sebe i jménem nezletilých bratrů složil manskou přísahu z držení dědictví po zesnulém otci, jež zahrnovalo sídelní tvrz a dvůr v Paskově, vsi Sviadnov a Hrabůvku, díly vsí Hrabové a Staré Bělé a části Choryně, Ústí a Lhoty na východní Moravě.¹⁰³⁾ Jošt sám a později i jeho bratr Jan

88) Univerzita Karlova Praha, fond: Listiny (1355–1960), sign. I/16. Vyobrazení pečeti viz A. Sedláček, o. c. v pozn. 19, s. 186, tab. 60–7.

89) Libri erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. (dále jen LE) Liber II. (1375–1388). C. Borový ed., Praeae 1878, s. 226, č. 384.

90) DD I, s. 254–255, č. 77; srov. A. Sedláček, o. c. v pozn. 8, s. 189.

91) DD I, s. 254–255, č. 77.

92) LC III, s. 75.

93) DD I, s. 254–255, č. 77.

94) LC II, s. 78.

95) LE II, s. 226, č. 384.

96) S Markvartovým úmrtím mohla souviset skutečnost, že v letech 1395–1412 spravoval Borovsko Jošt ze Soutic, LC V, s. 214; B. Balbinus, Miscellanea historica Bohemiae I. V. Parochialis et sacerdotalis in duas divisus partis. Praeae 1683, s. 263; Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořelých II. Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum. J. Emler ed., Praha 1872, s. 91.

97) LC VI, s. 203; k 19. listopadu 1399 viz B. Balbinus, o. c. v pozn. 96, s. 264. Srov. A. N. Vlasák, o. c. v pozn. 3, s. 84. Erhard byl ženatý s Kateřinou (ze Soutic), zemřel před 20. říjnem 1414 a zanechal syny Zdeňka a Markvarta (V.) působící v první polovině 15. století; viz B. Balbinus, o. c. v pozn. 96, s. 200.

98) Die ältesten Belehungs- und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz (dále jen LB) II. Lehengerichtsbücher. K. Lechner ed., Brünn 1902, s. 47.

99) Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens X. (1367–12. 11. 1375). V. Brandl ed., Brünn 1878, s. 196–197, č. 172.

100) MVB IV/2, s. 296, č. 515.

101) Srov. LB I; LB II.

102) DD I, s. 254–255, č. 77.

a synovec Mikuláš spojili své osudy především s Moravou a do dění kolem Borovska už nezasáhli.¹⁰⁴⁾

Shrneme-li předběžné šetření kolem rodu rytířů z Volfemberka, jež jistě budoucí specializované historické a historicko-genealogické bádání doplní, upřesní nebo i opraví, potom je zjevné, že v osmdesátých a na počátku devadesátých let 14. století mezi nimi působilo hned několik osobností, které mohly nechat namalovat v presbytáři kostela v blízkosti oltáře memoriálně-votivní malbu členů rodu v dobově pokročilém stylu, která měla připomínat jejich společenské postavení a pomyslně vybízet k modlitbám za spásu duší předků i donátorů, otevírajícím tak zachyceným postavám cestu k věčnému spasení. Nevíme přesně, zda objednateli maleb byli Smil, zapojený do činnosti prestižního Bratrstva kladiva a obruče v Praze (doložen 1382–1385), Proček (II.) z Volfemberka (zachycen 1372–1385), vlivný Markvart (I.; uveden 1356–1393) nebo

Pročkův dědic Markvart (III.; zmíněn 1380–1393/1395). Přesto malby upomínají na příslušníky nikoliv nevýznamné šlechty, kteří mimo jiné prostřednictvím nástěnných maleb v rodovém kostele mínili navěky uchovat vzpomínku na své společenské postavení. S ohledem na skutečnost, že od poloviny devadesátých let 14. století již patronátní právo ke kostelu v Borovsku, ani podstatnou část majetků v městečku Volfemberkové nedrželi, lze mít za to, že zmíněné nástěnné malby v borovském kostele vznikly před rokem 1395.¹⁰⁵⁾

PHDR. DALIBOR PRIX, CSc.: ÚSTAV DĚJIN UMĚNÍ AV
ČR, V. V. I., HUSOVA 4, PRAHA 1
PRIX@UDU.CAS.CZ

PHDR. ZUZANA VŠETEČKOVÁ: HISTORIČKA UMĚNÍ
ZUZANAVSETECKOVA@SEZNAM.CZ

PRAMENY

Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, fond: Kollegiatstift Vilshofen – Urkunden (1310–1787), inv. č. 61.

Národní archiv Praha, fond: Stabliní katastr Čech – Borovsko, indikační skica mapy stabilního katastru, sign. CAS048018380.

Univerzita Karlova Praha, fond: Listiny (1355–1960), sign. I/16.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VI/1 (1278–1283). Z. Sviták – H. Krmičková – J. Krejčíková – J. Nechutová edd., Praze 2006.

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens X. (1367–12. 11. 1375). V. Brandl ed., Brunn 1878.

Die ältesten Belehnungs- und Lehnengerichtsbücher des Bisthums Olmütz I. Belehnungsbücher. K. Lechner ed., Brunn 1902.

Die ältesten Belehnungs- und Lehnengerichtsbücher des Bisthums Olmütz II. Lehnengerichtsbücher. K. Lechner ed., Brunn 1902.

Libri confirmationum I/1. Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1354–1362). F. A. Tingl ed., Praze 1867.

Libri confirmationum I/2. Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1363–1369). J. Emler ed., Praze 1874.

Libri confirmationum II. Liber secundus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1369–1373). F. A. Tingl ed., Praze 1868.

Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim III–IV. Liber tertius et quartus ab anno 1373 usque ad annum 1390. J. Emler ed., Praze 1879.

Libri confirmationum V. Liber quintus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1393–1399). F. A. Tingl ed., Praze 1866.

Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim VI. Liber sextus ab anno 1399 usque ad annum 1410. J. Emler ed., Praze 1883.

Libri erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber II. (1375–1388). C. Borový ed., Praze 1878.

Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. III/1. Acta Urbani V. 1362–1370. J. Prochno ed., Praze 1944.

Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia IV/II. Acta Gregorii XI pontificis Romani 1370–1378. C. Stloukal ed., Praze 1949–1953.

Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořelých I. Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum. J. Emler ed., Praha 1870.

Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořelých II. Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum. J. Emler ed., Praha 1872.

První kniha provolací desk dvorských z let 1380–1394. Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích XXXI. G. Friedrich ed., Praha 1921.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310). J. Emler ed., Praze 1882.

Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecezí pražské. W. W. Tomek ed., Praha 1873.

Soudní akta konsistoře pražské I. (1373–1379). Acta judiciaria Consistorii Pragensis. Z rukopisů archivu kapitulního v Praze. Historický archiv I. F. Tadra ed., Praha 1893.

LITERATURA

Balbinus, B. 1683: Miscellanea historica Bohemiae I. V. Parochialis et sacerdotalis in duas divisus partis. Praze.

Baletka, T. 2012: Jošt Lucemburský – markrabě moravský, braniborský a král římský, in: F. Šmahel – L. Bobková a kol., Lucemburkové. Praha, s. 719–731.

Bartlová, M. 2001: Pochtivé obrazy. Deskové malířství v Čechách a na Moravě 1400–1460. Praha.

Beck, H. – Bredekamp, H. 1975: Kunst um 1400 am Mittelrhein. Ein Teil der Wirklichkeit. Frankfurt am Main.

Benešová, K. 2007: Drobná poznámka k původnímu významu točnice, in: K. Horníčková – M. Šroněk edd., Žena ve člu. Sborník Hany J. Hlaváčkové, Praha, s. 371–381.

Benešová, K. 2007: St. George the Dragon-slayer at Prague Castle – the eternal Pilgrim without a Home?, Umění LV, s. 28–39.

Beran, Z. 2010: Poslední páni z Michalovic. Jan IV († 1435/1436) a Jindřich II. († 1468). České Budějovice.

Beránek, J. – Macek, P. – Pachner, J. 2001: Terénní průzkum středověké sakrální architektury v okrese Chomutov, in: J. Homolka – M. Hrubá – P. Hrubý – M. Ottová edd., Ústecký sborník historický 2001. Gotické umění a jeho historické souvislosti I. Ústí nad Labem, s. 449–475.

Borovský, T. 2014: Víra a zbožnost středověkého šlechtice, in: M. Konečný ed., V erbů tří pruhů. Páni z Kunštátu a jejich hrad. Průvodce expozicí. Kroměříž, s. 73–92.

Brinken, C. – Flühtler-Kreis, D. 1991: Die Manessische Liederhandschrift in Zürich. Zürich.

Claviez, U. 1976: Die Wandmalereien der Veitskapelle in Stuttgart-Mühlhausen. Tübingen.

Dlouhoveský, J. I. 1673: Svatých těl ostatků Reliquií, podle Tomasse Pessyny z Čechorodu, které v kostele hlavním S. Wita na hradě Pražském uctí se chowagi. Praha.

Domanski, K. – Krenn, M. 2000: Die Profanen Wandmalereien im Westpalast, in: H. Rizzolli ed., Schloss Runkelstein. Die Bilderburg. Bozen, s. 51–98.

103) LB I, s. 15.

104) K moravské větvi rytířů z Volfemberka zvláště J. Pilnáček, Rody starého Slezska 3 (K. Müller ed.). Brno 19932, s. 911–912, byť s řadou chyb.

105) Podle rozložení barevných skvrn a sporých pozůstatků štětcem

načrtnutých linií se zdá, že také na štítu u nohou první klečící postavy na východě byl původně namalován vztyčený vlk; nelze proto spekulovat, že by malby objednal např. Jošt ze Soutic po roce 1395.

- Domasłowski, J. 2004: Toruń, Kościół Franciszkanów p. w. Panny Marii, in: A. S. Labuda – K. Secomska edd., *Malarstwo gotyckie w Polsce II. Katalog zabytków. Dzieje sztuki polskiej II. 3.* Warszawa, s. 103–104.
- Durdík, T. 2006: Borovsko, okr. Benešov, in: D. Dreslerová, *Výzkumy v Čechách* 2003, Praha, s. 21, č. 43.
- Durdík, T. 2008: Borovsko, okr. Benešov, in: D. Dreslerová ed., *Výzkumy v Čechách* 2005, Praha, s. 20, č. 39.
- Durdík, T. 2011: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 4. Praha.
- Dvořáková, V. 1961: Karlštejnské schodištní cykly. K otázce jejich vzniku a slohového zařazení. *Umění* IX, s. 109–171.
- Elbel, P. 2012: Jan Soběslav a Prokop, in: F. Šmahel – L. Bobková a kol., *Lucemburkové*. Praha, s. 710–718.
- Fajt, J. ed. 1997: *Magister Theodoricus*. Dvorní malíř císaře Karla IV. Praha.
- Fajt, J. 2006: Umění a reprezentace ve vrcholném středověku, in: Š. Chlumská ed., *Čechy a střední Evropa 1200–1550*. Praha, s. 13–76.
- Fajt, J. ed. 2006: Karel IV. Císař z Boží milosti. Kultura a umění za vlády posledních Lucemburků. 1310–1437. Praha.
- Faktor, O. 2016: Středověká nástěnná malba v jihozápadních Čechách (okresy Klatovy, Prachovice, Strakonice). Disertační práce, Ústav pro dějiny umění, Filozofická fakulta Karlovy Univerzity v Praze, rkp.
- Felcman, O. a kol. 2011: Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám regionu. Praha – Hradec Králové.
- Fiala, M. 1989: Heroltské figury ve znacích měšťanů Starého Města pražského v době předhusitské, in: *Heraldická ročenka* 1989, s. 29–44.
- Guldán, E. 1968: „Et verbum caro factum est“. Die Darstellung der Inkarnation Christi in Verkündigungsbild, *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* LXIII, č. 3–4, s. 147–167.
- Hledíková, Z. 1984: Fundace pražských měšťanů do roku 1419, *Documenta Pragensia* IV, s. 121–137.
- Hlobil, I. 2007: Die tschechische Kunstforschung und die Bronze-Gruppe des hl. Georg auf der Prager Burg, *Umění* LV, s. 3–27.
- Hlobil, I. – Chotěbor, P. 2019: Náhrobky přemyslovských panovníků v katedrále sv. Víta – memoriální funkce a sochařská imaginace, in: K. Kubínová – K. Benešová ed., *Imago, imagines: Výtvarné dílo a proměny jeho funkcí v českých zemích od 10. do první třetiny 16. století II*. Praha, s. 340–367.
- Hník, P. 2003: Historie, přítomnost a význam kostela sv. Mikuláše ve Starém Svojanově. Praha.
- Homolka, J. 1974: Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách. K problematice společenské funkce výtvarného umění v předhusitských Čechách. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia* LV – 1974. Praha.
- Chotěbor, P. – Svoboda, L. – Úlovec, J. 2000: *Encyklopedie českých tvrzí II*. K-R. Praha.
- Kabát, J. – Slepíčka, K. 1969: Terénní průzkum pravěkých a středověkých nemovitých památek v okrese Benešov, in: *Výzkumy v Čechách* 1969, Praha, s. 199–253.
- Kibic ml., K. 2010: Středověká venkovská sakrální architektura na Čáslavsku. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností 17. Praha.
- Kibic ml., K. – Vaněk, V. 2012: Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností 19. Praha.
- Klemm, E. 1996: Heinrich von München, Světová kronika, in: *Deutsche Weltchroniken des Mittelalters*. München.
- Knořlíček, T. 2001: Gotická nástěnná malba na Chrudimsku, Pardubicu a Havlíčkovsku 1300–1420. Diplomová práce, Katedra dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, rkp.
- Knořlíček, T. 2009: Malířská výzdoba kostela sv. Bartoloměje v Kuněticích, *Umění* LVII, s. 537–548.
- Knořlíček, T. 2014: K problematice šíření tzv. měkkého stylu. Nástěnné malířství ve východních Čechách v letech 1370–1420, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., *Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách 1200–1550*. Hradec Králové, s. 166–174.
- Knořlíček, T. 2020: Bezčasí navzdory? K chronologii středověké nástěnné malby ve východních Čechách, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., *Uprostřed Koruny české. Kolektivní monografie NAKI II*. Prostějov, s. 113–122.
- Kofler Engel, W. 2008: Le pitture murali di Castel Lichtenberg, in: *Stiftung Bozner Schlösser, La cavalleria nel Tirolo. Studi storico culturali di Castel Roncolo I*. Bolzano, s. 85–108.
- Kořán, I. 1987: Vyšehradské inventáře mezi gotikou a barokem, *Umění* XXXV, s. 540–547.
- Krása, J. 1964: Paintings outside the Court Circle 1350–1378, in: V. Dvořáková – J. Krása – A. Merhautová – K. Stejskal, *Gothic Mural Painting in Bohemia and Moravia 1300–1378*. London, s. 130–131, 147.
- Krása, J. 1970: *Kodex Gelenhausenův*, in: J. Pešina – J. Homolka edd., *České umění gotické 1350–1420*. Praha, s. 300–301.
- Krása, J. 1971: Rukopisy Václava IV. *Edice České dějiny*, sv. 44. Praha.
- Krása, J. 1972, dotisk 1974: *Rukopisy Václava IV*. Praha.
- Krása, J. 1977: Borovsko, in: E. Poche a kol., *Umělecké památky Čech*. I. A-J. Praha, s. 109.
- Krása, J. 1981: Les Raipports de Tomaso da Modena avec les Pays Transalpins, in: R. Gibbs, *L'occhio di Tomaso. Sulla formazione di Tomaso da Modena*. Tarvisio, s. 331–369.
- Kroupová, J. – Kroupa, P. 2011: Načeradec, kostel sv. Petra a Pavla, in: Z. Všecká a kol., *Středověké nástěnné malby ve středních Čechách*. Praha, s. 219–220.
- Kuča, K. 1996: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I. A-G. Praha, s. 195–196.
- Lauer, R. 1983: Sv. Kateřina, sv. Barbora, archanděl Gabriel, sv. Jiří, sv. Quirinus, archanděl Michael, prorok, vyzvánějí anděl, Kolín, dóm, Petrský portál, in: A. Legner – J.-H. Baumgarten edd., *Parlérovské umění z Porýní. Edice Výstavy 57*. Praha – Kolín nad Rýnem, s. 71–76, č. katalogu 2–9.
- Macek, P. – Zahradník, P. 1995: Bývalý augustiniánský klášter v Litomyšli a jeho stavební proměny, *Průzkumy památek* II, č. 1, s. 3–20.
- Machilek, F. 2006: Bischof Lamprecht von Brunn († 1399), Prag und die Luxemburger, in: K. Neubauer ed., *Die Wandmalereien in der Kaiserpfalz Forchheim*. Forchheim, s. 68–93.
- Marosi, E. 1999: Problem der Prager St.-Georg-Statue aus dem Jahre 1373, *Umění* XLVII, s. 389–399.
- Matějček, A. 1950: *Desková malba 1350–1450*. Praha.
- Mezník, J. 1990: *Praha před husitskou revolucí*. Praha.
- Mezník, J. 1999: *Lucemburská Morava (1310–1423)*. Praha.
- Nachtmannová, A. 2019: Borovsko – kostel, šlechtické sídlo a hospodářský dvůr. Archivní rešerše. Praha, rkp. uložen v NPÚ ÚOP SC v Praze, reg. č. 461.
- Nejedlý, M. 2007: Středověký mýtus o Meluzíně a rodová pověst Lucemburků. Praha.
- Nejedlý, M. 2012: Rodová pověst Lucemburků o víle Meluzíně, in: F. Šmahel – L. Bobková a kol., *Lucemburkové*. Praha, s. 785–787.
- Otavský, K. 2006: Sborník šesti traktátů Tomáše ze Štítného, in: J. Fajt ed., Karel IV. Císař z Boží milosti. Kultura a umění za vlády posledních Lucemburků. 1310–1437. Praha, s. 130–131.
- Pachner, J. – Sedláček, H. 2013: *Opevněné kostely na Chomutovsku*. Chomutov.
- Pařížková Čevonová, J. 2020: Kaple Jana ze Středy v klášteře augustiniánů v Litomyšli, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., *Uprostřed Koruny české. Kolektivní monografie NAKI II*. Prostějov, s. 85–92.
- Pátková, H. 2000: Bratrství ke Cti Boží. Poznámky ke kulturní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách. Praha.
- Pešina, J. 1970: *Desková malba*, in: J. Pešina – J. Homolka edd., *České umění gotické 1350–1420*. Praha, s. 202–243.
- Pešina, J. 1970: Epitaf Jana z Jeřeně, in: J. Pešina – J. Homolka edd., *České umění gotické 1350–1420*. Praha, s. 232.
- Pešina, J. 1982: Mistr Vyšebrodského oltáře. Praha.
- Pešina, J. 1984: *Desková malba*, in: R. Chadraha – J. Krása edd., *Dějiny českého výtvarného umění I/1. Od počátků do konce středověku 2. Gotické umění od poloviny 13. století do roku 1420*. Praha, s. 355–397.
- Pilnáček, J. 1932: *Rody starého Slezska 3* (K. Müller ed.). Brno.
- Plachá-Gollerová, J. 1934: Nástěnné malby v kostele sv. Mikuláše ve Starém Svojanově, in: *Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1933*, Praha, s. 41–44.
- Plátková, Z. 1977: Nástěnné malby v Čechách a na Moravě 1390–1420. Disertační práce, Katedra dějin umění na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, rkp.
- Plátková, Z. 1979: Nástěnné malby v kostele sv. Václava na Zderaze, *Umění* XXVII, s. 215–228.
- Plátková, Z. 1980: Nástěnné malby v kostele sv. Jakuba v Libiši, *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica* 4–1980. Příspěvy k dějinám umění III, Praha, s. 137–181.
- Rasmo, N. 1975: *Runkelstein. Kultur des Etschlandes VI*. Bozen.
- Reichertová, K. 1972: Archeologické záchranné výzkumy v povodí Želivky, in: *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 13, Jemniště, s. 133–134.

- Rettich, E. – Klapproth, R. – Ewald, G. 1992: *Alte Meister*. Stuttgart.
- Rizzolli, H. ed. 2000: *Schloss Runkelstein. Die Bilderburg*. Bozen.
- Royt, J. 2005: Jan Očko z Vlašimi jako objednavatel uměleckých děl. Votivní deska Jana Očka z Vlašimi – jednota sacerdotia a impéria, in: L. Bobková – M. Holá edd., *Lesk královského majestátu ve středověku*. Pocta prof. PhDr. Františka Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám. Praha – Litomyšl, s. 259–264.
- Royt, J. 2006: Syn Meluzíny. K ikonografii panovnícké ideologie Lucemburků, in: Z. Všečeková ed., *Schodištní cykly Velké věže hradu Karlštejna. Průzkumy památek XIII, příloha*, s. 91–95.
- Royt, J. 2013: *Mistr Třeboňského oltáře*. Praha.
- Růžek, V. 1988: Česká znaková galerie na hradě Laufru u Norimberka z roku 1361, in: *Sborník archivních prací XXXVIII*, s. 37–311.
- Sachs, H. – Badstübner, E. – Neumann, H. 1973: *Christliche Ikonographie in Stichworten*. Leipzig.
- Samek, B. 1999: *Umělecké památky Moravy a Slezska 2*. J/N. Praha.
- Sedláček, A. 1900: *Hrady, zámky a tvrze království Českého XII. Čáslavsko*. Praha.
- Sedláček, A. 1908: *Místopisný slovník historický království Českého*. Praha.
- Sedláček, A. 2002: *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty 3. Atlas erbů. Čechy 2 (V. Růžek ed.)*. Praha.
- Sedláček, A. 2003: *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty 5. Atlas pečeti. Soupis, rejstřík, faksimile (V. Růžek ed.)*. Praha.
- Schaller, J. 1787: *Topographie des Koenigreichs Boehmen, darinn alle Staedte, Flecken, Herrschaften, Schloeßer, Landgueter, Edelsitze, Kloester, Doerfer, wie auch verfallene Schloeßer und Staedte unter den ehemaligen, und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwuerdigkeiten beschrieben werden*. VI. Czaslauer Kreis. Prag – Wien.
- Schmidt, O. 2016: Jan z Moravy. Zapomenutý Lucemburk na aquilejském stolci. Velké postavy českých dějin 23. Praha.
- Schultes, L. 1992: *Plastiky v chrámu sv. Štěpána. Od Rudolfa IV. k Maximilianovi I.*, in: G. Dürriegl ed., *Videňská gotika. Sochy sklomalby a architektonická plastika z domu Sv. Štěpána ve Vídni*. Vídeň, s. 77–90.
- Sommer, J. G. 1843: *Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt XI*. Časlauer Kreis. Prag.
- Stein-Kecks, H. 2006: Forchheim im Kontext der spätgotischen Wandmalerei, in: K. Neubauer ed., *Die Wandmalereien in der Kaiserpfalz Forchheim*. Forchheim, s. 47–67.
- Steinová, I. 1993: *Ikonografie nástěnných maleb v sakristii kostela sv. Vincence v Doudlebech*, *Umění XLI*, s. 199–205.
- Stejskal, K. 1960: *Nástěnné malby v Morašicích a některé otázky českého umění z konce 14. století*, *Umění VIII*, s. 135–160.
- Stiftung Bozner Schlösser 2008: *La cavalleria nel Tirolo. Studi storico culturali di castel Roncolo I*. Bolzano.
- Studničková, M. 2006: Kult sv. Zikmunda v Čechách, in: P. Kubín ed., *Světcí a jejich kult ve středověku*. Praha, s. 283–323.
- Studničková, M. 2012: *Dvorské řády Lucemburků*, in: F. Šmahel – L. Bobková a kol., *Lucemburkové*. Praha, s. 458–460.
- Studničková, M. 2019: *Devízy a insignie řádu jako imago panovníka*, in: K. Kubínová – K. Benešová edd., *Imago. Imagines: Výtvarné dílo a proměny jeho funkcí v českých zemích od 10. do první třetiny 16. století II*. Praha, s. 224–257.
- Studničková, M. 2020: *Stamský rukopis litomyšlského biskupa Jana Železného*, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., *Uprostřed Koruny české. Kolektivní monografie NAKI II*. Prostějov, s. 53–60.
- Svoboda, L. 1998: *Borovsko*, in: L. Svoboda – J. Úlovec a kol., *Encyklopedie českých tvrzí I*. A–J. Praha, s. 34–35.
- Šimek, T. a kol. 1989: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI. Východní Čechy*. Praha.
- L. Šimo 2014: *Reprezentace pánů z Kunštátu ve Žďárském klášteře*, in: *Západní Morava 18*, 2014, s. 305–311.
- Šmahel, F. 2006: *Cesta Karla IV. do Francie. 1377–1378*. Praha.
- Theissen, M. 2007: *Geschichtsbilder. Wie Geschichten Geschichte machen*, in: K. Horníčková – M. Šroněk edd., *Žena ve člu. Sborník Hany J. Hlaváčkové*. Praha, s. 15–38.
- Theissen, M. 2010: *History Buech Reimenweisz. Geschichte, Bildprogramm und Illuminatoren des Willehalm-Codex König Wenzels IV. von Böhmen*. Wien (ÖNB, Ser. Nov. 2642, Wien).
- Theissen, M. 2018: *Astronomisch-astrologischer Codex König Wenzel IV. Kunsth. Kommentar zur Faksim. Edition*, BSB (Cml. 826). Stuttgart.
- Theissen, M. 2018: *The Emblem of Torque and its Use in the Willehalm Manuscript of King Wenceslas IV. of Bohemia*, *Journal of the British Archeological Association* 171, s. 131–153.
- Tobiášová, V. 2011: *Nástěnná malba litomyšlského biskupství 1344–1421*. Magisterská práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, rkp.
- Tobiášová, V. 2014: *Nástěnná malba na území litomyšlského diecéze ve vztahu k tamním biskupům (1344–1421)*, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., *Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách 1200–1550*. Hradec Králové, s. 175–184.
- Tomek, W. W. 1866: *Základy starého městopisu Pražského I*. Praha.
- Valchář, J. 1912: *Dolnokralovicko*, in: A. Horáček a kol., *Království české V. Východní Čechy I*. Praha, s. 217–272.
- Vlasák, A. N. 1884: *Okres Dolno-kralovický v Čáslavsku. Nástin historicko-archaeologický*. Bibliotéka místních dějepisův XI. Praha.
- Vnoučková, D. 2015: *Středověké kostely na Benešovsku v sídelních souvislostech*. Bakalářská práce, Ústav pro archeologii Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, rkp.
- Všečeková, Z. 1996: *Stříbro, hřbitovní kostel sv. Petra*, in: J. Fajt ed., *Gotika v západních Čechách (1230–1530) II. Nástěnná malba, desková malba, knižní malba, umělecké řemeslo, edice barokních inventarů plzeňských kostelů*. Praha, s. 432–433.
- Všečeková, Z. 1998: *Gotické nástěnné malby v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci*, in: Z. Dobošová – K. Tomková – M. Vlk – I. Vojtěchovská – Z. Všečeková, *Kostel sv. Klimenta na Levém Hradci. Město Roztoky*, s. 16–31.
- Všečeková, Z. 1999: *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách. Průzkumy památek VI, příloha*.
- Všečeková, Z. 2007: *Gotické nástěnné malby v klášteře na Slovanech – nová zjištění po roce 1996*, in: K. Benešová – K. Kubínová edd., *Emauzy. Benediktinský klášter Na Slovanech v srdci Prahy. Sborník statí věnovaných znovuvytvoření chrámu Panny Marie a sv. Jeronýma benediktinského kláštera Na Slovanech*. Praha, s. 267–289.
- Všečeková, Z. 2008: *Gotické nástěnné malby v kryptě sv. Kateřiny v kostele sv. Štěpána v Koutěm, Umění LVI*, s. 483–503.
- Všečeková, Z. 2012: *Nástěnné malby v kostele sv. Jakuba Většího v Žebnici*, in: H. Dáňová – K. Mezihoráková – D. Prix edd., *Artem ad vitam. Kniha k počtě Ivo Hlobila*. Praha, s. 347–362.
- Všečeková, Z. a kol. 2011: *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách. Nástěnné malby ve středních Čechách v kontextu monumentálního malířství českých zemí*. Praha.
- Wirth, Z. a kol. 1957: *Umělecké památky Čech. Umělecké památky Republiky Československé I*. Praha.
- Záruba-Pfeffermann, J. 2009: *Die Kirche St. Jakobus in Slavětín. Eine Wappengalerie des Römischen Königs Wenzel IV. und das Böhmisches Adels*, in: E. Schlottheuber – H. Seibert edd., *Böhmen und Deutsche Reich*. München, s. 301–320.
- Záruba-Pfeffermann, J. 2011: *Dvorská reprezentace a region – Kostel sv. Jakuba Většího ve Slavětíně*, in: Poohří 1: *Sídla – Správa – Společnost*, Louny, s. 51–65.

DIE RITTER VON VOLFEMBERK ALS DONATOREN EINER WANDMALEREI IN DER KIRCHE ST. PETER UND PAUL IN BOROVSKO

An der Südwand des tonnengewölbten Presbyteriums der ursprünglich frühgotischen Kirche St. Peter und Paul in Borovsko ungefähr vom Ende des 13. Jahrhunderts (heute die Sakristei) befindet sich eine fragmentarisch erhaltene Wandmalerei, die drei kniende Ritter mit beigefügtem Wappen darstellt. Die kräftige, sicher geführte Umrisszeichnung wurde für die Gestalt der Figuren und des Wappens bestimmend und auch der Maßstab der Figuren erreichte Lebensgröße. Das Wappen zeigt senkrecht im weißen Feld einen gelben, aufgerichteten schreitenden Wolf mit offener Schnauze und herausgestreckter Zunge. Die Wandmalerei mit dem Wappen von Proček von Volfemberk konnte anhand des Atlas der Wappen und Siegel von A. Sedláček identifiziert werden, denn das gleiche Siegel befindet sich auf einer Urkunde aus dem Jahr 1378. Den Herren von Volfemberk gehörte die Burg bei dem Marktflecken und sie hatten auch das Patronatsrecht für die Kirche in Borovsko. Vom ersten Ritter ist teilweise die Physiognomie seines Gesichts erhalten, in dem zwei Augen, die Linie der Augenbrauenbögen und ein Rest der Haare, der ursprünglich das Gesicht an der Stirn und den Wangen rahmte, zu erkennen sind. Der Ritter ist in einem enganliegenden Mantel bekleidet, der weit bis unter die Taille fällt und über den er einen Mantel oder Surcot geworfen hatte. Seine Rüstung besteht aus kräftigen Arm- und Kniekacheln, die an den Ellbogen und Knien befestigt sind, die Schienbeine sind durch Metallplatten geschützt. Interessant sind auch die großen Schwerter, die die beiden Ritter an ihren Gürteln an der linken Seite befestigt haben. Von dem zweiten Ritter ist nur der Teil ab der Hüfte abwärts erhalten. Es ist möglich, dass sich auch beim ersten Ritter beim linken Fuß ein Wappen befunden hat, aber es ist nur ein kleiner Abschnitt einer fließenden Linie erkennbar, ähnlich dem Schildrand beim Fuß des zweiten Ritters. Vom zweiten Ritter hat sich nur ein Teil vom Gürtel abwärts erhalten. Proček von Volfemberk trug offenbar auch einen enganliegenden Surcot und Beinlinge. Die ausgeprägt langen, schlanken Beine sind mit kräftigen Kniekacheln und Schienbeinplatten bedeckt, die modischen niedrigen Schuhe haben langgezogene, nach oben gebogene Spitzen. Hinter dem nicht erhaltenen Rücken befindet sich ein großer Helm mit einer Helmdecke in der Form von zwei symmetrisch ausgebreiteten Adlerflügeln. Vom dritten Ritter haben sich nur die Zeichnung des Kopfes, Reste der Physiognomie und kürzeres gewelltes Haar beim Hals erhalten. Wahrscheinlich kniete auch er mit gefalteten Händen. Die Malerei war von relativ hoher Qualität und knüpfte an die Ritterfiguren in zeitgenössischen Handschriften, insbesondere in Chroniken, in Ritterromanen, in mit der höfischen Thematik verbundenen Legenden und auch an Passionsszenen an. Die hochgewachsenen Figuren verglichen wir mit den Legendenfiguren aus dem Leben des heiligen Wenzel und der heiligen Ludmila, die im Treppenhaus des Großen Turms der Burg Karlstein gemalt sind, und mit der Malerei in der Josefs-Kapelle bei der Klosterkirche in Leitomischl/Litomyšl, die höfischen Wandmalereien nahe steht und in diesem Fall mit den mährischen Luxemburgern aus der Zeit nach 1380 verbunden ist. Schlanke und hochgewachsene Figuren erscheinen in den höfischen Manuskripten von König Wenzel IV., von denen die reich illuminierte

Willehalm-Handschrift, ebenfalls aus den 80er Jahren des 14. Jahrhunderts, evident die bedeutendste war, und in Wandmalereien, beispielsweise in den Kirchen von Levý Hradec oder Záblatí. Beliebte Motivbilder aus dieser Zeit sind auch in den Kirchen in Stříbro, Starý Svojanov, Litomyšl, Načeradec und Kostelec bei Heřmanův Městec und Burg Karlštejn erhalten geblieben. Die Malereien lassen sich in die 70er bis 90er Jahren des 14. Jahrhunderts datieren und sind vor allem von historischer Bedeutung, denn Wandmalereien, verbunden mit Stiftern und deren Wappen, sind nicht sehr häufig.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Borovsko (Bezirk Benešov), sog. Kaiser(pflicht)exemplar der *Mappe des Franziszeischen (stabilen) Katasters, 1839* (ÚAZK, [Zentralarchiv für Landvermessung und Kataster] https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cio&iidrastru=B2_a_6C_399-1_1).

Abb. 2: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul mit dem Glockenturm von 1803, umgebaut 1895, im Vordergrund, Gesamtansicht von Südwesten (alle Aufnahmen H. Prixová Dvorská, wenn nicht anders angegeben).

Abb. 3: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul, Skizze des Grundrisses auf Eingangsniveau. Rot markiert der angenommene Umfang des erhaltenen mittelalterlichen Mauerwerks des ursprünglichen Presbyteriums, heute die Sakristei. Der Pfeil gibt die Lage der gotischen Wandmalerei an, die rote Linie ihren gesicherten Umfang (Aufmaß und Zeichnung D. Prix, 2022).

Abb. 4: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul, Westwand der heutigen Sakristei mit dem steinernen Spitztonnengewölbe und dem vermauerten gotischem Triumphbogen des ursprünglichen Presbyteriums.

Abb. 5: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul, Gesamtansicht der fragmentarischen Wandmalerei an der Südwand der Sakristei.

Abb. 6: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul, Sakristei, Wandmalerei an der Südwand, Detail des Kopfes des ersten Ritters von links.

Abb. 7: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul, Sakristei, Wandmalerei an der Südwand, Detail der Figur des linken, knienden Ritters.

Abb. 8: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul, Sakristei, Wandmalerei an der Südwand, Detail des Helms mit Helmzier in der Gestalt ausgebreiteter Adlerflügel, aufgehängt am Rücken des mittleren Ritters.

Abb. 9: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul, Sakristei, Wandmalerei an der Südwand, Schild mit der Wappenfigur eines Wolfes zu Füßen des mittleren Ritters.

Abb. 10: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul, Sakristei, Wandmalerei an der Südwand, Detail des Kopfes des dritten Ritters von links.

Abb. 11: *Weltchronik des Heinrichs von München*, Turnierzweikampf von Peleus mit Hektor, neunziger Jahre des 14. Jahrhunderts, (übernommen aus E. Klemm, o. c. in Anm. 29).

Abb. 12: Runkelstein (Südtirol) – Burg, Westpalas, Turniersaal, Ritterturnier mit Lanzen, Wende vom 14. zum 15. Jahrhundert (übernommen aus N. Rasmo, o. c. in Anm. 55, S. 40a, Abb. IV).

Abb. 13: Forchheim (Deutschland) – Burg, Wandmalerei des Tritons mit Rebec, nach 1384 (übernommen aus F. Machilek, o. c. in Anm. 69, S. 4).

Abb. 14: Žďár nad Sázavou – Zisterzienserstiftskirche, Presbyterium, Wandmalerei mit Donatoren, vierziger bis fünfziger Jahre des 15. Jahrhunderts (Foto D. Prix, 2016).

(Übersetzung Stefan Bartilla)

PROVENIENCE PÍSKOVCOVÝCH KAMENŮ POUŽITÝCH NA STAVBU KOSTELA A ZÁMKU V ZAHOŘANECH

JIŘÍ ADAMOVIČ – KAMIL PODROUŽEK

Provenance of sandstone used for the construction of the church and chateau at Zahořany

The study, resulting from the project NAKI DG18P02OVV066 Hortus Montium Mediorum, focused on the provenance of sandstone used for the manufacture of constructional elements of the Church of the Most Holy Trinity at Zahořany and Zahořany Chateau in the Litoměřice District. Their comparison with sandstone from possible source localities employed optical microscopy, X-ray diffraction analysis, electron microscopy and microanalysis, helium pycnometry, and mercury porosimetry.

Keywords: building stone – historical monuments – sandstone petrography – mercury porosimetry – Bohemian Cretaceous Basin

V rámci projektu NAKI DG18P02OVV066 Hortus Montium Mediorum byla zjišťována provenience pískovců použitých pro stavební prvky kostela Nejsvětější Trojice v Zahořanech a zámku v Zahořanech, okres Litoměřice. Pro jejich srovnání s pískovci z možných zdrojových lokalit bylo využito optická mikroskopie, rentgenové difrakční analýzy, elektronové mikroskopie a mikroanalýzy, héliové pyknometrie a rtuťové porozimetrie.

Klíčová slova: stavební kámen – kulturní památky – pískovce – petrografie – rtuťová porozimetrie – České středohoří

doi.org/10.56112/pp.2022.1.02

ÚVOD

Ves Zahořany, ležící šest kilometrů východně od Litoměřic, se stala v minulých letech díky svému historickému a urbanistickému kontextu, který ve střídání period kulturního rozvoje a cesur vysídlení představuje typickou situaci příhraniční oblasti severních Čech, předmětem soustředěného zájmu historiků ústecké univerzity.¹⁾ Stopy dějinného vývoje zaznamenané v kulturní krajině spoluvytváří její identitu i identitu jejích obyvatel. Představa o minulosti, která je zpřítomňována sdílenou narací, se tak stává součástí představy o budoucnosti.²⁾

Zahořanům dominují dva areály, které v kontrapozici vytvářejí hraniční body intravilánu historického osídlení vsi, situované v mělké pánvi dolního toku Lučního potoka.³⁾ Bezvěžový longitudiální Kostel Nejsvětější Trojice, vysta-

Obr. 1: Zahořany (okres Litoměřice) – areál kostela Nejsvětější Trojice, pohled od severu (foto J. Adamovič, 2019).

1) Projekt NAKI DG18P02OVV066 Hortus Montium Mediorum (2018–2022), <http://ff.ujep.cz/hortus> cit. [13. 12. 2021], jehož jedním z výsledků je i předkládaná studie, navázal v případě Zahořan na projekt SGS FF ÚJEP v Ústí nad Labem (2015–2017), jehož výsledky byly publikovány v české a rozšířené německé verzi, K. Podroužek a kol., Terra sacra incognita. FF ÚJEP, Ústí n. L. 2018; K. Podroužek u. a. Terra sacra incognita – Deutsche Ausgabe. Telescope Verlag, Milde- nau 2020, <http://ff.ujep.cz/terra-sacra-incognita/> cit. [13. 12. 2021].

2) V té souvislosti je třeba zdůraznit, že o změnu dlouhodobě tristního stavebního stavu jedné z dominantních kulturních památek Zahořan, kostela Nejsvětější Trojice, se zasloužil především občanský spolek Pro Zahořany z.s., který ve spolupráci se samosprávou obce Křešice a Národním památkovým ústavem, územní odborné pracoviště (dále jen NPÚ ÚOP) v Ústí nad Labem realizuje opravy kostela a kampanily. Na jejich financování se podílely Ministerstvo kultury ČR v rámci Programu záchrany architektonického dědictví, Ústecký kraj v rámci Programu záchrany kulturních památek, obec Křešice, Římskokatolická farnost Zahořany a veřejná sbírka Zahořanský kohout, <http://prozahorany.cz/> cit. [13. 12. 2021]

3) O poměrně složitém vývoji urbanismu vsi K. Podroužek – V. Zeman, Urbanismus Zahořan, in: J. Pátek a kol., Zahořany – Cesta prostorem a časem. Červený Kostelec – Ústí n. L. 2020, s. 217–256.

Obr. 2: Interiér kostela Nejsvětější Trojice v Zahoranech, pohled od západu, stav 2019 (všechna foto K. Podroužek, není-li uvedeno jinak).

Obr. 3: Situace obou areálů v pohledu z dálkové komunikace sestupující od severu, stav 2021.

věný na temeni denudační hrany pravobřeží Labe v letech 1653–1656 majitelem panství generálem Johannem de La Croon a jeho manželkou Margarethou z Bierenbachu, který je velmi pravděpodobně raným dílem architekta Carlo Luraga,⁴⁾ vytváří přirozené centrum nekropole s kampanilou a polygonální kaplí sv. Jana Nepomuckého (obr. 1). Díky své symbolické funkci zachovává funerální areál, vyčleněný z plenéru výraznou skarpovitou zdí, do značné míry svou raně barokní podobu dodnes.⁵⁾ I přes stávající pauperizaci interiéru (obr. 2) je patrné, že doplnění mobiliáře

4) K. Podroužek, Areál kostela Nejsvětější Trojice v kontextu raně barokní architektury, in: J. Pátek a kol., o. c. v pozn. 3, s. 257–282.

5) M. Barus – T. Šímková, Stavební vývoj areálu kostela Nejsvětější Trojice v Zahoranech, in: J. Pátek a kol., o. c. v pozn. 3, s. 283–312.

a výmalby kostela v době vrcholného baroka dotvořilo koncepci vytyčenou již při stavbě kostela v letech 1653–1656.⁶⁾

Oproti tomu zámecký areál, který leží v nižší poloze na denudační hraně pravobřeží Lučního potoka a v pohledu z dálkové komunikace sestupující do vsi od severu tvoří vizuální podnož nekropole (obr. 3), prodělal složitý stavební vývoj. V 70. letech 16. století nahradila zámecká novostavba obě středověké tvrže rozdělené vsi a vyvíjela se od sezónně obývané renesanční vily (obr. 4), přes barokní zámeckou rezidenci (obr. 5), klasicistní vojenskou kadetku a nemocnici pevnosti Terezín (obr. 6), k industriálnímu pivovaru (obr. 7). Ve 2. polovině 20. století se stala hospodářským a správním centrem jednotného zemědělského družstva.⁷⁾ V držení zámecké budovy se vystřídali Vchynští, Šlikové, de La Croon, Ogilvyové, Chotkové, vojenský erár, podnikatelé i hospodářské družstvo. Dnes je areál v soukromém vlastnictví, přizpůsobený bydlení a provozu jízďárny. Jak je patrné, noví majitelé přinášeli své vlastní ambice a s nimi také představy o nové funkci a podobě objektu.

Domníváme se, že každá taková změna funkce stavebního objektu se projevuje také změnou jeho formy. Ta odpovídá nejen novým potřebám, ale reflektuje také proměny životního stylu v jejich každodennosti. Tyto módní vlivy se ve stavbách uplatňují nejen v dekoru, kompozici či dispozici, ale také se

mohou v plné míře projevit v zařízeních, konstrukcích, jejich detailech, technologiích a v užitých materiálech.

Od této teze odvíjíme legitimitu cílů materiálové analýzy, založené na sledování charakteristik a vlastností pískovcových kamenických článků užitých ve stavbách obou zahoranských areálů. Jelikož se jedná v obou případech o statusové stavby vrchnosti, předpokládáme, že v období patrimoniální správy se v nich mohly projevat

6) M. Barus – V. Honys, Mobiliární vybavení kostela Nejsvětější Trojice v Zahoranech, in: J. Pátek a kol., o. c. v pozn. 3, s. 343–374; J. Pátek, Nástrovní a nástěnné malby v kostele Nejsvětější Trojice v Zahoranech, in: J. Pátek a kol., o. c. v pozn. 3, s. 333–342;

7) Výsledky stavebněhistorického průzkumu zámku podrobně: K. Podroužek – V. Zeman, Zámek v Zahoranech, in: J. Pátek a kol., o. c. v pozn. 3, s. 375–412.

Obr. 4: Zámek v Zahořanech s předstupujícím renesančním křídlem v pohledu od jihu, stav 2021.

stavební zásahy srovnatelným způsobem. Dovožujeme, že užití téhož materiálu ve srovnatelných kamenických prvcích může být při splnění určitých kritérií jejich výběru výpovědí o téže době a místě jejich vzniku. To implikuje předpoklad, že rozdílná provenience materiálů statusově shodných prvků může být při splnění těchto kritérií výpovědí o různé době jejich vzniku. Z toho důvodu je kritice podroben především výběr kamenických prvků, který reflektuje jejich druhotné použití, jedinečnost a nezaměnitelnost při jejich užití v konstrukci a také statusovou souměřitelnost porovnávaných prvků. Hodnocení prvků a jejich výběr pro materiálovou analýzu se opírá o výsledky stavebněhistorických průzkumů objektů obou areálů. Na základě výsledků stavebněhistorických průzkumů byly také formulovány základní otázky řešené zvolenou metodou.

Petrografické studium sedimentárních hornin zahrnuje standardní soubor výzkumných metod, které mají za cíl popsat materiálové složení horniny a vzájemný vztah jejich jednotlivých složek. Výsledný popis odráží celý soubor procesů, které měly vliv na její současnou podobu, od zdrojů úlomkovitého materiálu, přes jeho transport, uložení, kompakci až po případnou cementaci nebo hydrotermální alteraci. V případě pískovců jakožto porézních hornin je součástí i popis pórového prostředí. Soubor zjištěných parametrů jako celek je do velké míry pro každou horninu unikátní. Toho lze využít při zjišťování původu stavebního kamene v památkové péči za předpokladu, že suspektní zdroje – lomy, stále existují, vzorky horniny z nich odebrané budou podrobeny stejným metodám petrografického studia a výsledky budou porovnány s parametry stavebního kamene, jehož původ zjišťujeme.

Výrazným omezením této analytické metody je ovšem její destruktivní charakter. Z vytípaných prvků vhodných k odběru vzorků pro analýzu a komparaci materiálů tak mohly být z důvodů památkové ochrany a respektu k historickým pramenům vybrány pouze ty, u nichž proces přirozeného zvětrávání kamene umožnil získat produkty samovolného rozpadu o velikosti vzorku alespoň 1 cm³.

Toto omezení bylo překlenuto doplněním metody materiálové analýzy prvků o vizuální porovnávání jejich dalších znaků.

Obr. 5: Barokní severozápadní nárožní rizalit zámku v Zahořanech v pohledu od severozápadu, stav 2021.

Obr. 6: Nádvoří zámku v Zahořanech v pohledu od jihu. Severní křídlo otvírají klasicistní arkády, stav 2021.

Obr. 7: Severní křídlo zámku v Zahořanech sevěřené oběma barokními nárožními rizality bylo v roce 1872 proměněno na pivovarskou sladovnu. Pohled od severovýchodu, stav 2021.

Portfólio znaků materiální struktury tak bylo rozšířeno o sledování architektonických znaků, technologických stop opracování a stratigrafických vztahů. To umožnilo využít kamenických prvků k určení rozsahu a datování stavebních úprav v jednotlivých stavebních fázích objektů. Prvním krokem k naplnění tohoto cíle bylo stanovení typologických skupin kamenických prvků na základě charakteristik použitého materiálu, dalšími stanovení jejich pozice v relativní časové stratigrafii stavebního vývoje jednotlivých staveb a absolutní datování těchto vrstev za pomoci archivní rešerše. Otázky pak směřovaly především k provázání stavebních etap jednotlivých staveb a charakterizování těchto etap pomocí materiálu pískovcových prvků a jeho zpracování.

Druhým důležitým cílem materiálové analýzy bylo sledování provenience užitého materiálu kamenických prvků. Jednalo se především o sledování využití místních zdrojů a sledování importů. Ty charakterizují širší vazby a vztahy stavebníků i stavitelů, komunikační vazby i vazby ekonomické a klientské. Také v tomto případě bylo možné předpokládat přímé výpovědi archivních pramenů.

Archivní rešerše ke stavební historii kostela Nejsvětější Trojice v Zahořanech ovšem taková přímá zjištění o provenienci stavebního kamene nepřinesla.⁸⁾ Jediná zpráva, ukotvená v místní tradici, udává nález staršího zdiva při zahájení výkopových prací pro novostavbu raně barokního bezvěžového kostela.⁹⁾ Záchranný archeologický výzkum však tuto ojedinělou zprávu nepotvrdil.¹⁰⁾ Ani průzkum

barevnosti fasád a hlavního vstupního portálu,¹¹⁾ stejně jako stavebněhistorický průzkum,¹²⁾ nepřinesly vyjma zjištění druhotného užití vrcholné barokního ostění u vnějšího vstupu depositoria a nedokončení výmalby obou štítů aliančního znaku v supraportě raně barokního portálu hlavního vstupu, žádné informace směřující ke zjištění provenience pískovcových kamenických prvků.

Oproti tomu archivní rešerše k zahořanskému zámku¹³⁾ některé zmínky o použitých stavebních kamenech přinesla. V souvislosti s existencí renesančního poplužního dvora s pivovarem a mlýnem s pilou v blízkosti zámku, je k roku 1657 zmiňován *pěkný lom na kámen nad lokalitou Liecha*

u Zahořan.¹⁴⁾ Přesnější lokalizace ani druh kamene však nejsou uvedeny. Roku 1815 byla plánována oprava části obvodové zdi horní zámecké zahrady, kde měly být zřízeny tři zásobníky na vodu. K jejich vyzdění mělo být pořízeno 282 kusů kamenných kvádrů, ze souvislosti lze předpokládat, že pískovcových, z děčinského panství a k vydláždění mělo být pořízeno 17 kamenných desek.¹⁵⁾ A k roku 1841 je zmiňován nákup dvou kop hrušovanských hraničních kamenů pro vymezení katastru obce Zahořany.¹⁶⁾

Kromě zmínky o pořízení pískovcových(?) kvádrů a desek z děčinského panství na zbudování zásobníků na vodu v zámecké zahradě tak archivní materiály neposkytují žádné vodítko pro určení původu kamenů použitých na stavbu jak kostela, tak zámku. Vzhledem k tomu, že stavební materiál se mohl do nedalekých Křešic dopravit poměrně snadno lodní dopravou po Labi, případně i po Ohři, je okruh možných zdrojových lokalit pro použité pískovce mimořádně široký. Kromě místních zdrojů může zahrnovat klasické oblasti lámání karbonských arkóz z oko-

Kostel Nejsvětější Trojice Zahořany – Sanace trhlín a oprava fasád. Praha 2017, byly ke zjištění statiky zdiva položeny u západního průčelí kostela dvě sondy, které dosáhly základové spáry zdiva a v profilu zachytily základový vkop. Sondy byly bez nálezů. Práce dozoroval PhDr. Hana Francezská Teryngerová z NPÚ ÚOP v Ústí n. L.

11) K. Podroužek – T. Šímková, Raně barokní fasády kostela Nejsvětější Trojice v Zahořanech, Monumentorum custos, 2015 (2016), s. 45–56; T. Šímková – K. Podroužek, Zahořany – Kostel Nejsvětější Trojice. Vnější fasáda západního průčelí – upřesnění barevnosti erbu a iluzivního okna. Nálezořá zpráva OPD, rkp., NPÚ ÚOP v Ústí n. L. 2015 (uloženo NPÚ, Plánová sbírka GnŘ. inv. č. 008996).

12) M. Barus – K. Podroužek, Areál kostela Nejsvětější Trojice v Zahořanech, in: K. Podroužek a kol. Terra sacra incognita. FF UJEP, Ústí n. L. 2018, s. 117–147; M. Barus – T. Šímková, o. c. v pozn. 5.

13) V. Zeman, Zámek v Zahořanech. Archivní rešerše, rkp., FF UJEP, Ústí nad Labem 2017, nestr.

14) Státní oblastní archiv v Litoměřicích – pobočka Děčín, Velkostatek Ploskovic, kart. č. 87, inv. č. 378g, Urbář 1657.

15) K. Podroužek – J. Horák – D. Skalický – V. Zeman, Zahořany – zámecký areál. Stavebněhistorický průzkum, rkp., FF UJEP, Ústí nad Labem 2020. Zveřejněno na <http://ff.ujep.cz/hortus/vysledky.html> cit. [07. 12. 2021].

16) V. Zeman, Dějiny panství a obce Zahořany v letech 1781–1918. Archivní rešerše, rkp., FF UJEP, Ústí nad Labem 2017, s. 4, sine pag.

8) M. Barus – T. Šímková, o. c. v pozn. 5.

9) Archiv Národního muzea, Rukopisy, inv. č. 338/II – Georg Adalbert Wahner, Sammlung alter und neuer Nachrichten betreffend die Kirchbezirke und derselbe Gotteshaue im Leitmeritzer Kreise, Zweite Abtheilung von M bis Z, fol. 253r. Zpráva udává nález „žlutě natřeného zdiva“ u západní obvodové zdi kostela. Jelikož právě v místě stavby kostela tvoří geologické podloží písčité slínovce svrchní křídý Českého masívu (tzv. opuky), které se vyznačují deskovou až kvádřovou odlučností a bílou až žlutou barevností a pukliny těchto zvětralých sedimentů bývají vyplněny hlinou a jílem, nemusí popsany nález nutně souviset s konstrukcí zdiva.

10) V souvislosti s přípravou stavebního projektu Ing. Václav Jandáčka:

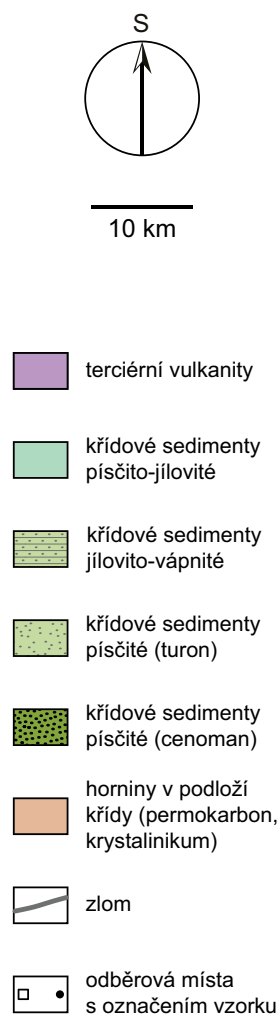
lí Kralup, křídových křemenných pískovců z okolí Budyně nad Ohří (Mšené-lázně, Martiňoves) nebo různých typů křídových křemenných i vápnitých pískovců níže po toku Labe (Děčín, Hřensko, Schmilka, Reinhardtsdorf, Cotta).¹⁷⁾ Při takovém rozsahu možných zdrojů a při současné absenci archivních údajů stojí provenienční analýza založená na materiálové podobnosti před nelehkým úkolem: pískovcové kameny použité na stavbách je potřeba porovnat s geograficky širokým okruhem dostupných surovin. V případě Zahořan tak nebylo možné předpokládat, že původ pískovcových stavebních kamenů bude bezesbýtku objasněn. Aplikace standardního souboru metod na širším okruhu pískovcových vzorků z klasických lomařských oblastí, v České republice dosud takto široce neprovedená, však měla i širší cíle:

1. dopracovat metodiku identifikace zdrojů pískovcového stavebního kamene a aplikovat ji na podmínky středních a severních Čech,
2. získat pro tento účel dostatečně obsáhlou datovou základnu, použitelnou i do budoucna pro srovnávací studium provenience pískovcového stavebního kamene historických staveb v regionu.

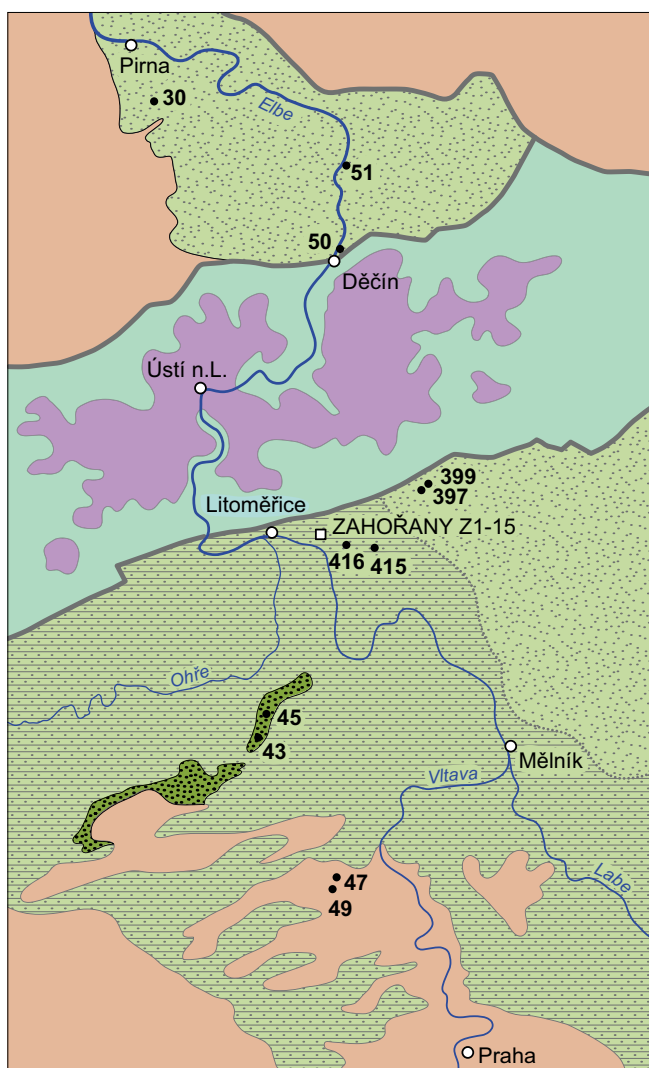
GEOLOGICKÁ STAVBA A MOŽNÉ LOKÁLNÍ ZDROJE STAVEBNÍHO KAMENE

Zahořany leží na pravém labském břehu 6 km východně od středu Litoměřic (obr. 8). Od Labe je obec oddělena hřbetem, jehož nejvyššími vrcholy jsou Křemín (243,6 m) a Holý vrch (301,8 m). Obcí protéká Luční potok, ústící po 1,5 km do Labe. Kostel Nejsvětější Trojice leží na uvedeném hřbetu na jižním okraji obce v nadmořské výšce 184 m, zámek leží blízko jejího středu na nevýrazné hraně pravobřeží Lučního potoka v nadmořské výšce 167 m.

Okolí Zahořan je budované sedimenty jizerského souvrství české křídové pánve (střední až svrchní turon) a sedimenty teplického a březenského souvrství téže pánve (svrchní turon až coniak). Vzhledem ke značné vzdálenosti od aktivního severního okraje pánve mají zdejší horniny vývoj vápnitých prachovců až jílovců.¹⁸⁾ Vápnité prachovce

Obr. 8: Poloha obce Zahořany a lokalizace terénních odběrových míst na podkladu zjednodušené geologické mapy území mezi Prahou a Pírnou. Kresba J. Adamovič.

jizerského souvrství tvoří v okolí Zahořan spíše nižší partie terénu. Směrem na východ a severovýchod, t.j. na Hrušovany a Třebutíčky, přibírají písčitou složku a přecházejí až do vápnitých pískovců. Teplické souvrství je tvořeno slínovci až vápenci. Rohatecké vrstvy na bázi březenského souvrství mají charakter spongilitických slínovců (opuk) až spongilitů. Tvoří svahy Holého vrchu a temena plošin v okolí Velkého Újezda, Sedlce a Encovan, kde v nich byly v minulosti otevřeny lomy. Proniky a výlevy terciérních vulkanitů se vyskytují spíše ojediněle, např. relikt výlevu trachybazaltu na Holém vrchu. Nejbližší okolí Zahořan tak nemá příliš velký geologický potenciál pro produkci pískovcového stavebního kamene.

Z hlediska možné produkce pískovcového stavebního kamene byly přesto v terénu ověřeny některé blízké lokality ve starších mapách označené jako lomy:

- 1) lom na katastru Zahořan, nalevo od silnice Zahořany–Sedlec, v nadmořské výšce kolem 208 m, vyznačený v mapách stabilního katastru.¹⁹⁾ Lom dnes není v te-

17) J. Adamovič – R. Míkuláš – V. Čilek, Atlas pískovcových skalních měst České a Slovenské republiky. Praha: Academia 2010, s. 232–353, s. 386–387.

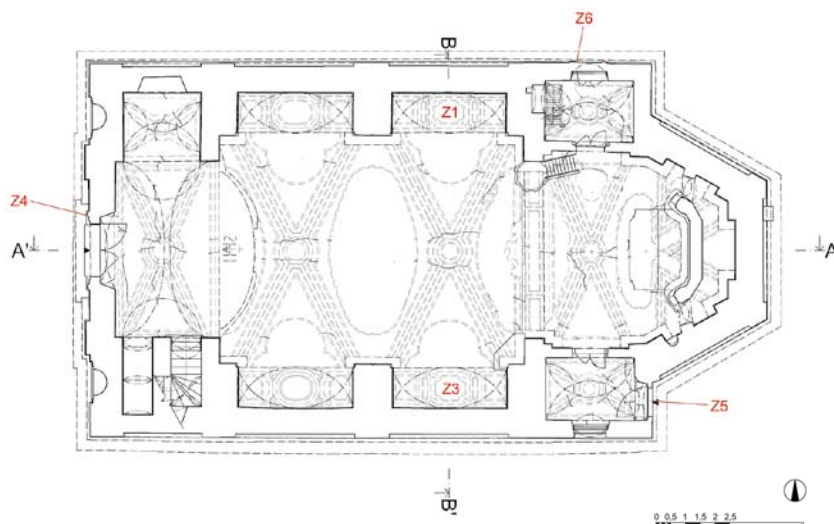
18) O. Shrbený a kol., Vysvětlivky k listu mapy 1: 50 000 M-33-53-A

Ústí nad Labem. Ústřední ústav geologický Praha – Manuscript (dále jen MS) Archiv Česká geologická služba Praha, 1967. V. Klein a kol., Vysvětlivky k listu mapy 1: 50 000 M-33-53-B Ústě. Ústřední ústav geologický Praha – MS Archiv Česká geologická služba Praha, Praha 1966.

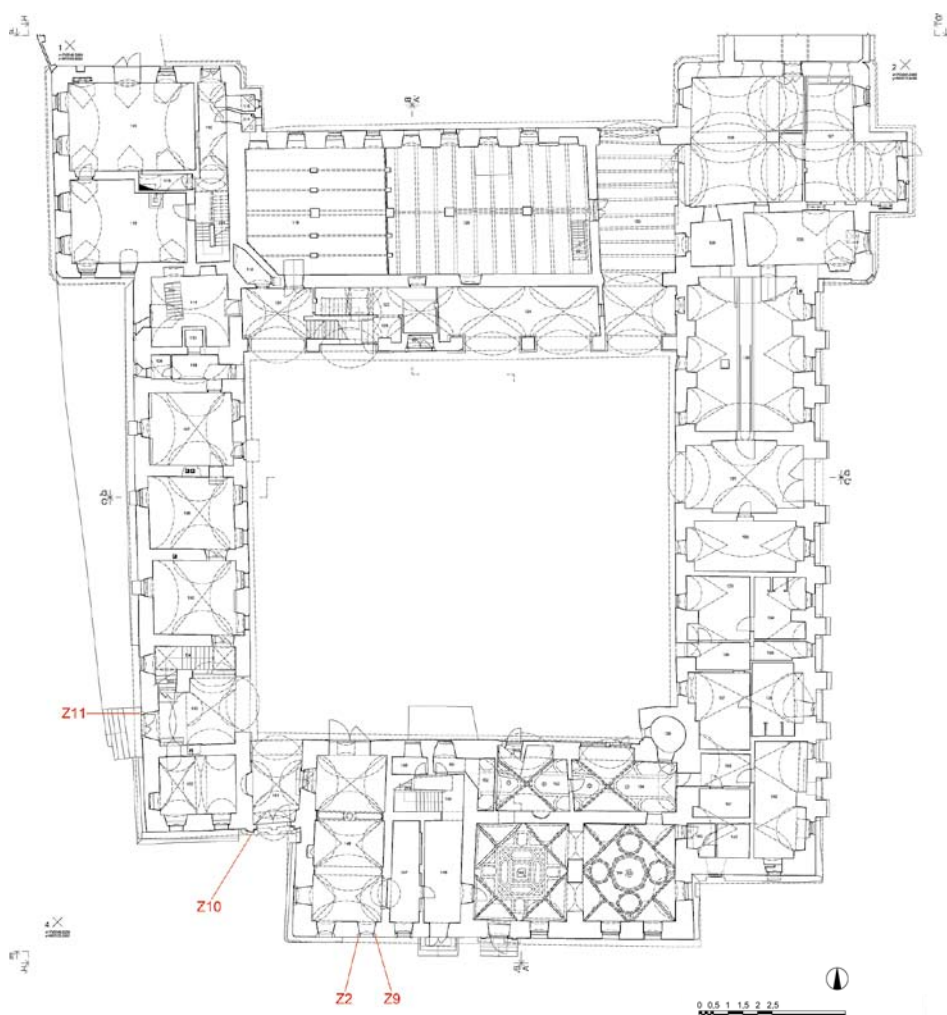
19) Indikační skici a císařské otisky map stabilního katastru (1843),

rénu patrný, v jeho okolí se nachází větší počet úlomků šedých slínovců, které dále na SZ tvoří drobné výchozy ve svahu PP Stráně u Velkého Újezdu. Jedná se až o 10 cm silné desky;

- 2) lom v lokalitě *Kießen* na západním konci katastru Velkého Újezdu, v nadmořské výšce 242 m, vyznačený v mapách stabilního katastru.²⁰⁾ Lom dnes není v terénu patrný, v jeho okolí se nachází množství úlomků a desek šedých spongilitických slínovců a tvrdých spongilitů;
- 3) pomístní název *Auf dem Steinbruche* v severní části katastru Sedlce, v nadmořské výšce 240–246 m, vyznačený v mapách stabilního katastru.²¹⁾ Stopy po těžbě nejsou v terénu patrné, vyskytují se zde úlomky čedičové horniny, v menší míře střípky slínovců a kusy křemence;
- 4) lom na západním okraji katastru Encovan, na levém břehu potoka na severní patě Holého vrchu v nadmořské výšce 230 m, vyznačený v mapách stabilního katastru.²²⁾ Lom dnes není v terénu patrný, nachází se zde suť drobně kostičkovitě rozpadavého slínovce i silnější desky spongilitů;
- 5) pomístní název *Auf der Kamentze* 300 m severoseverovýchodně od kostela v Hrušovanech, vyznačený v mapách stabilního katastru.²³⁾ V nadmořské výšce 200–210 m je v místě prudká stráž bez skalních výchozů, reliéf má charakter zčásti zavezených, zrekultivovaných lomů. Na poli nad lomy lze nalézt hojně úlomky smouhovaných prachovitých až jemně písčitých slí-

Obr. 9: Půdorys kostela Nejsvětější Trojice v Zahoranech s vyznačením odběru vzorků z kamenických prvků: Z1 – mensa oltáře sv. Kříže; Z3 – mensa oltáře Panny Marie; Z4 – levá stojka portálu hlavního vstupu kostela; Z5 – překlad vnějšího vstupu do depositoria; Z6 – pravá stojka vnějšího vstupu do sakristie (stavební zaměření J. Horák, D. Skalický, CDDKD FF UJEP v Ústí n. L., 2017).

Obr. 10: Půdorys přízemí zámku v Zahoranech s vyznačením odběru vzorků z kamenických prvků: Z2 – levá stojka ostění druhého okna zleva v jižním průčelí jižního křídla zámku; Z9 – pravá stojka ostění druhého okna zleva v jižním průčelí jižního křídla zámku; Z10 – levá stojka portálu hlavní brány v jižní stěně zámku; Z11 – levá stojka portálu vstupu v západním průčelí západního křídla zámku (stavební zaměření J. Horák, V. Liška, A. Lišková, L. Pohořalý, D. Skalický, CDDKD FF UJEP v Ústí n. L., 2019).

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, <https://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/pohledy/archiv.html>, cit. [13. 12. 2021]

20) Tamtéž.

21) Tamtéž.

22) Tamtéž.

23) Tamtéž.

novců, jemnozrnných kalcifikovaných prachovitých pískovců s faunou, méně pak hrubozrnných kalcifikovaných pískovců s faunou;

- 6) těžební jáma u cesty 500 m jihozápadně od zámku v Encovanech, v nadmořské výšce 200–210 m n. m., vyznačená v mapě 1. vojenského mapování.²⁴⁾ Ve stráni jsou výchozy krémového silně prachovitého jemnozrnného vápnitého pískovce s vrstvičkami hrubých zrn, destičkovitě rozpadavého (obr. 12H);
- 7) jámový lom na jižním okraji katastru Hrušovan, v nadmořské výšce 214–218 m, vyznačený v mapách stabilního katastru.²⁵⁾ I přes zachovanou konturu lomové stěny se nepodařilo najít jednoznačný výchoz, lom je dnes zcela zavezený. V okolí jsou hojné destičky smouhovaného prachovitého až jemně písčitého slínovce a v menším počtu kusy jemnozrnného silicifikovaného pískovce až křemence.

24) Mapy 1. vojenského mapování, list č. 40, rektifikace 1780–83, Rakouský státní archiv/vojenský archiv ve Vídni, publikováno na <http://oldmaps.geolab.cz> – Laboratoř geoinformatiky Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. cit. [13. 12. 2021].

25) Indikační skici a císařské otisky map stabilního katastru (1843), Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, <https://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/pohledy/archiv.html>, cit. [13. 12. 2021].

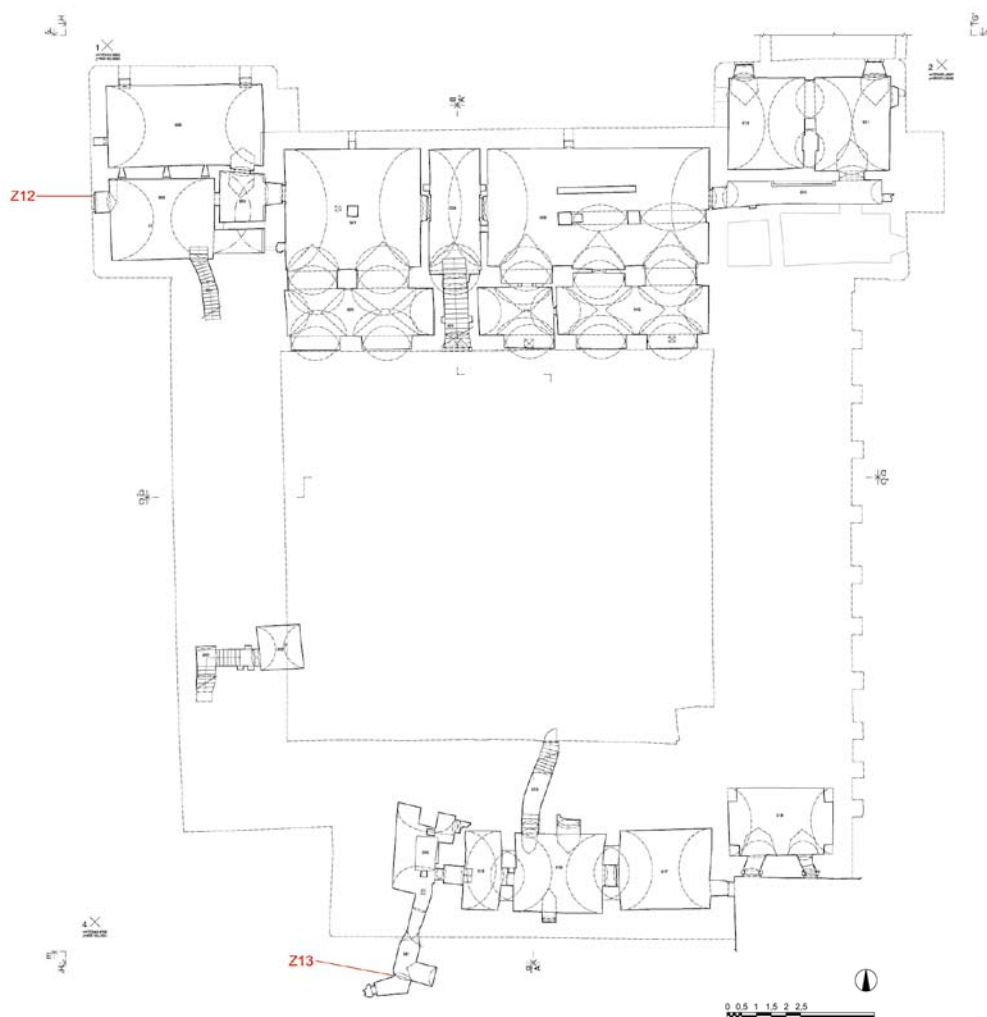
Z těchto blízkých výskytů připadají tedy v úvahu jako možný zdroj pískovcového stavebního kamene jen lokality 5–7, přičemž v případě lokality 7 nelze mít původnost v místě odebraného vzorku křemence za prokázanou. Na lokalitě 5 byl odebrán vzorek 415, na lokalitě 6 vzorek 416. Lokalitu *Liecha* u Zahořan, zmiňovanou v archivních materiálech, se nepodařilo v terénu identifikovat.

MATERIÁL

Přehled odebraných horninových vzorků a použitých laboratorních metod, sloužících k řešení otázky provenience stavebních kamenů z obou zahořanských staveb, je uveden v tabulce 1. Vzorky se dělí na dvě skupiny: na vzorky odebrané z historických staveb (Z1 až Z15) a na vzorky odebrané v přírodních lokalitách historických lomů a těžeb, které nesou jen číselná označení.

Vzorky z historických objektů byly odebrány tak, aby byly reprezentativně zastoupeny pískovce použité v různých stavebních etapách (obr. 9–11). V případě zámku bylo přihlédnuto k archivním údajům – byl například dohledán mezník (vzorek Z14) na hranici Zahořan a Encovan, ke kterému se mohla vztahovat zpráva o nákupu „hrušovanských hraničních kamenů“ z roku 1841. Oproti tomu zásobníky na vodu stavěné z pískovců nebyly v zámecké zahradě identifikovány, jediný stávající zásobník na vodu je zděný z cihel. Uvedený pískovec mohl být ale totožný s tím, který byl použitý v pilířích mostů mezi zahradou a zámkem. Severnější z těchto mostů poskytl vzorek Z15, jižní z mostů je signován H.C.G.V.O. a vročen torzem datace do konce 30. let 18. století.

Vedle lokalit v nejbližším okolí Zahořan (vzorky 415 a 416) byly jako možné zdroje ověřovány historické lomy na křemenný pískovec v Úštěku (11 km severovýchodně od Zahořan, vzorek 399), ve Mšeném-lázních a Martiněvsi (dolní Pohří, vzorky 43 a 45) a lomy na arkózu v Olovnici u Kralup n. Vlt. (dolní Povltaví, vzorky 47 a 48). Lomy na nižším toku Labe jsou zastoupené třemi vzorky. Jedním z nich je jemnozrnný prachovitý pískovec z lomu *Lohmgrund bei Cotta* (vzorek 30), který představuje typický *cottaer Sandstein*, široce používaný na jemnější kamenické a sochařské práce v okolí Drážďan.²⁶⁾ Další dva vzorky před-

Obr. 11: Půdorys suterénu zámku v Zahořanech s vyznačením odběru vzorků z kamenických prvků a stavebního kamene: Z12 – levá stojka ostění okna v západním průčelí severozápadního rizalitu; Z13 – západní nároží skarpové přízdívky v přístupové chodbě do sklepů jižního křídla (stavební zaměření J. Horák, V. Liška, A. Lišková, L. Pohořalý, D. Skalický, CDDKD FF UJEP v Ústí n. L., 2019).

26) H. Siedel – J.-M. Lange – F. Heinz, Bau- und Dekorationsgesteine in Dresden. Senckenberg Naturhisto-

Č.	Lokalita – objekt	GPS	Výbrus	MS	XRD	He/Hg	SEM
Z1	Zahořany – kostel	50,52818°N 14,21803°E	+	+	+	+	+
Z2	Zahořany – zámek	50,53187°N 14,21549°E	+	+	+	+	
Z3	Zahořany – kostel	50,52818°N 14,21803°E	+	+	+		
Z4	Zahořany – kostel	viz výše	+	+	+	+	+
Z5	Zahořany – kostel	viz výše	+	+	+	+	
Z6	Zahořany – kostel	viz výše	+	+	+		+
Z9	Zahořany – zámek	50,53187°N 14,21549°E	+	+	+		
Z10	Zahořany – zámek	viz výše	+	+	+	+	+
Z11	Zahořany – zámek	viz výše	+	+	+		
Z12	Zahořany – zámek	viz výše	+	+	+		
Z13	Zahořany – zámek	viz výše	+		+	+	+
Z14	Zahořany/Encovany – mezník	50,53099°N 14,23297°E	+	+	+	+	
Z15	Zahořany – zámek	50,53396°N 14,21554°E	+		+	+	+
30	Lohmgrund bei Cotta	50,90742°N 13,95417°E	+		+	+	
43	Mšené-lázně	50,35212°N 14,13078°E	+	+	+	+	
45	Martiněves	50,37542°N 14,14791°E	+	+		+	
47	Olovnice	50,22995°N 14,24163°E	+	+	+	+	
49	Olovnice	50,22581°N 14,23795°E	+	+	+	+	+
50	Děčín	50,78659°N 14,22341°E	+	+	+	+	
51	Hřensko	50,86060°N 14,22802°E	+	+	+	+	+
397	Úštěk	50,58135°N 14,34474°E	+	+	+	+	
399	Úštěk	50,58200°N 14,34438°E	+	+		+	
415	Hrušovany	50,52030°N 14,28441°E	+	+	+	+	
416	Encovany	50,52459°N 14,24489°E	+	+	+	+	+

Tabulka 1. Přehled odebraných vzorků a použitých laboratorních metod.

GPS – souřadnice odběrového místa v koordinátech systému WGS84, Výbrus – petrografické studium horninového výbrusu na optickém mikroskopu, MS – magnetická susceptibilita, XRD – rentgenová difrakce práškového vzorku, He/Hg – héliová pyknometrie a rtuťová porozimetrie, SEM – studium výbrusu nebo povrchu vzorku pomocí skenovacího elektronového mikroskopu.

stavují typický labský pískovec z děčínského panství,²⁷⁾ tedy středně zrnitý až hrubozrnný křemenný pískovec z klasických lomů *Spravedlnost* (vzorek 50) a *Goldene Ranzen*²⁸⁾ (vzorek 51).

METODIKA

Vzorky z historických objektů byly odebírány autory v rozmezí léto 2018 – podzim 2019, vzorky z terénu v rozmezí léto 2018 – jaro 2020. Přehled odebraných vzorků a použitých laboratorních metod je uvedený v tabulce 1. Při odběru byla zdokumentována stavební nebo geologická situace odběrového místa a místo bylo zaměřeno pomocí GPS. Aplikací 30% kyseliny chlorovodíkové byla zjišťována přítomnost karbonátu. Pokud byly rozměry odebírané horniny dostatečné,²⁹⁾ bylo provedeno nejméně 10 měření magnetické susceptibilita, tedy schopnosti horniny zmagnetizovat se při vystavení magnetickému poli, pomocí přenosného kapametru KT-5 a vypočtena průměrná hodnota.

Z odebraných vzorků byly vyhotoveny leštěné výbrusy a ty byly předmětem petrografického studia v optické laboratoři Geologického ústavu AV ČR, v. v. i. S použitím polarizačního mikroskopu Olympus BX51 byly v procházejícím

přímém i polarizovaném světle popisovány tyto znaky: struktura, zrnitost, minerální složení klastů – úlomků v hornině, a matrix – hmoty mezi klasty, mikroskopické známky druhotné přeměny horniny. Fotografie byly pořizovány s pomocí digitální kamery Olympus DP 70.

U všech vzorků byly provedeny analýzy fázového složení metodou práškové rtg difrakce v Rentgenové laboratoři Geologického ústavu AV ČR, v. v. i. na difraktometru Bruker D8 Discover.³⁰⁾ Použitý byl silikonový lineární detektor LynxEye a germaniový primární monochromátor, poskytující záření $\text{CuK}\alpha 1$ ($\lambda = 1.54056 \text{ \AA}$). Sběr dat byl proveden v rozsahu $2\theta = 5\text{--}80^\circ$ s krokem 0.019° a načítáním 1 s na každý krok. Interpretace minerálních fází byla provedena s pomocí programu Diffraction Evaluation.³¹⁾ Výsledky fázového složení byly porovnány s výsledky petrografického studia.

Porozimetrická analýza, tedy analýza distribuce velikosti otevřených pórů v hornině, je považována za základní metodu provenienční analýzy pískovcových stavebních kamenů.³²⁾ V minulosti byla rozpracována pro pískovce české křídové pánve a středočeského permokarbonu a aplikována především na srovnání stavebních kamenů použitých na pražských historických stavbách s materiálem z klasických oblastí těžby křemenných pískovců a arkóz.³³⁾ Porozimetrické analýzy byly provedeny v Ústavu

rische Sammlungen Dresden. Museum für Mineralogie und Geologie Dresden 2009.

27) N. Belisová, Pískovcové lomy, in: Z. Vařilová, ed., Geologie Českosaského Švýcarska. Správa Národního parku České Švýcarsko a Muzeum města Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2020, s. 291–361.

28) Pojmenování lokality na pravobřeží Labe před ústím Suché Kamenice u Hřenska se vyskytuje též ve variantách: *Goldeneranzen*, *goldnen Ranzen*, *Goldnen Ranzen*.

29) Měřený objekt nesměl být v žádném rozměru menší než 10 cm.

30) Za měření a jeho výsledky děkujeme Mgr. Petrovi Mikyskovi.

31) Vyvinut firmou Bruker AXS GmbH, Karlsruhe, Německo; 2011.

32) L. Šašek ed., Laboratorní metody v oboru silikátů. Praha 1981.

33) J. Šrámek – J. Rathouský – P. Schneider, Rtuťově-porozimetrická charakterizace klastických sedimentárních hornin, *Acta Universitatis Carolinae – Geologica* 1, 1990, s. 35–54; *titiž*, Porozimetric identification of sandstones and arkoses used on historical buildings, *Acta Archaeologica Lovaniensia* 4, 1992, s. 223–229.

Obr. 12: Některá místa odběru vzorků stavebního kamene na historických objektech (Zahořany, odběrové místo v kroužku) a místa odběru srovnávacích vzorků v terénu. A – Zahořany, portál hlavního vstupu kostela, vzorek Z4; B – Zahořany, portál zazděného vnějšího vstupu sakristie v severní zdi, vzorek Z6; C – Zahořany, mensa bočního oltáře sv. Kříže, vzorek Z1; D – Zahořany, portál hlavní brány v jižním průčelí zámku, vzorek Z10; E – Zahořany, ostění okna v jižním křídle zámku, vzorek Z2; F – Zahořany, východní pilíř bývalého severnějšího mostu v zámecké zahradě, vzorek Z15; G – Děčín, bývalý lom Spravedlnost v severní části města, vzorek 50; H – Encovany, bývalý jámový lom (lokality 6), vzorek 416; I – Martiněves, bývalý lom, vzorek 45; J – Olovnice, bývalý lom u Pávičkovy skály, vzorek 49 (foto J. Adamovič).

chemických procesů AV ČR na vysokotlakém rtuťovém porozimetru AutoPore III.³⁴⁾ Tento přístroj umožňuje intruzi až do tlaku 400 MPa, což odpovídá poloměru pórů 1,5 nm. Skeletální hustota (t.j. hustota pevné fáze) vzorků byla stanovena metodou héliové pyknometrie na tomtéž pracovišti na přístroji Accupyc 1330.³⁵⁾ Celková efektivní pórovitost pak byla vypočtena ze vztahu mezi zdánlivou hustotou vzorku, změřenou v rámci rtuťové porozimetrie, a jeho skeletální hustotou.

Povrchy vybraných vzorků byly studovány v Laboratoři elektronové mikroskopie a mikroanalýzy Geologického ústavu AV ČR, v. v. i. v režimu zobrazení sekundárních elektronů na elektronovém mikroskopu TESCAN VEGA3XMU v kombinaci s mikroanalytickým systémem pro energiově disperzní rtg-analýzu Bruker QUANTAX 200 s Bruker XFlash 5010 SDD detektorem ve vysokém vakuu při urychlovacím napětí 15 kV.³⁶⁾ Stejná sestava byla použita pro upřesnění minerálního složení matrix a tmelu z leštěných výbrusů.

PETROGRAFICKÁ CHARAKTERISTIKA ODEBRANÝCH VZORKŮ

Následující část obsahuje petrografické popisy všech odebraných vzorků. Pokud jsou v nich zohledněny i výsledky fázové analýzy pomocí rtg difrakce, je to v textu výslovně uvedeno. Semikvantitativní zastoupení minerálních fází v jednotlivých vzorcích na základě rtg difrakce je uvedeno v Tabulce 2. Fotografie horninových výbrusů některých typických vzorků jsou na obr. 22, zobrazení povrchů vzorků na obr. 23.

Vzorky odebrané z historických staveb

Z1. Zahořany – kostel. Boční oltář sv. Kříže, mensa (obr. 9 a 12C). Jedná se tumbový oltář, typově shodný s protějškovým oltářem sv. Panny Marie. Zděná tumba s imitovaným mramorováním je kryta pískovcovou mensou, ze které byl odebrán vzorek.³⁷⁾

jemnozrnný vápnito-prachovitý pískovec s podílem středních až hrubých zrn

Pískovec je zrnitostně bimodální s maximy kolem 70 μm

34) Vyrobeno firmou Micromeritics, USA. Analýzy provedla Ing. H. Šnajdaufová.

35) Héliová pyknometrie (řecky *pyknos* = hustý) je metoda sloužící ke stanovení hustoty pevné fáze v hornině. Analýzy opět provedla Ing. H. Šnajdaufová.

36) Měření a analýzy provedla Mgr. N. Mészárosová.

37) Více o obou oltářích, z nichž se dochovala pouze torza: M. Barus – V. Honys, o. c. v pozn. 6, zde s. 354–357.

Obr. 13: Jižní průčelí středního rizalitu jižního křídla zámku v Zahořanech s pískovcovým okenním ostěním v parteru, odkud byly odebrány vzorky Z2 a Z9 (foto J. Adamovič, 2021).

a 400 μm , ale jemná zrna (63–250 μm) tvoří 50 %. Křemenná zrna jsou subangulární, méně subovální, ojediněle ovální nebo angulární,³⁸⁾ kontakty mezi zrny většinou žádné (matrix tvoří 25 % horniny), méně bodové. Obsah živců 2–3 %, slída a glaukonit jsou akcesorické, t.j. vyskytující se v obsahu pod 1 %, bioklasty tvoří kolem 2 % (drť schránek mlžů, celé foraminifery neboli dírkovci, ostrakodii). Asi 5 % klastů tvoří vápenec (identifikován pomocí rtg mikroanalýzy), jeho zrna jsou ovální nebo subovální, o velikosti kolem 50 μm . Opakní těžké minerály nepřesahují obsahem 0,5 %, podle rtg mikroanalýzy jde převážně o zirkon, méně o Ti-fáze. Matrix je jílovitá (podle rtg difrakce kaolinit, obr. 23 A), místy jílovito-karbonátová v důsledku přítomnosti jemné drti vápnitých schránek, bez rekrystalizace, v tmavých smouhách tvoří až 20 % objemu matrix zuhelnatělá organická hmota.

Z2. Zahořany – zámek. Levá stojka ostění okna vytyčující druhou zleva osu v parteru jižního průčelí středního rizalitu jižního křídla (obr. 10 a 12E). Ostění jsou typově shodná ve třech zleva krajních osách rizalitu (obr. 13). K jednoduchému pravoúhlému neprofilovanému ostění obdélných oken v renesanční části zámku dobíhá pozdně renesanční omítka, zdobená iluzivní červenobílou architektonickou tektonikou (obr. 14).

jemnozrnný prachovito-vápnitý pískovec s podílem středních až hrubých zrn

Pískovec je zrnitostně slabě bimodální s maximy kolem 70 μm a 500 μm , ale jemná zrna (63–250 μm) tvoří 60 %. Křemenná zrna jsou subangulární, méně subovální, ojediněle ovální nebo angulární, kontakty mezi zrny většinou žádné (matrix tvoří 30 % horniny), méně bodové ne-

38) Podle míry zaoblení se zrna dělí na angulární (ostrohranná), subangulární (spíše ostrohranná), subovální (spíše zaoblená) a ovální (zaoblená).

Obr. 14: Detail přitažení pekované pozdně renesanční omítky ke stojce pískovcového okenního ostění v parteru jižního průčelí středního rizalitu jižního křídla zámku v Zahořanech, z níž byl odebrán vzorek Z2, stav 2021.

bo liniové. Obsah živců 3 %, slída akcesorická, glaukonit akcesorický až 1 %, bioklasty tvoří úlomky schránek mlžů, ojediněle celé foraminifery). Asi 1–2 % klastů tvoří vápenec. Matrix jílovito-karbonátová, místy známky slabé rekrystalizace, tmavé smouhy s až 10 % zuhelnatělé organické hmoty.

Z3. Zahořany – kostel. Boční oltář Panny Marie, mensa (obr. 9). Jedná se tumbový oltář, typově shodný s protějškovým oltářem sv. Kříže. Zděná tumba s imitovaným mramorováním je kryta pískovcovou mensou, ze které byl odebrán vzorek.

jemnozrnný vápnito-prachovitý pískovec s podílem středních až hrubých zrn

Jemná zrna (63–250 μm) tvoří 70 %, prachové klasty 10 %, zbytek připadá na střední a hrubá zrna. Křemenná zrna jsou subangulární (50 %) a subovální (40 %), méně angulární, kontakty mezi zrny většinou bodové, vzácně liniové. Obsah živců 5 %, slída akcesorická, glaukonit akcesorický, bioklasty jsou poměrně vzácné (místy hojně foraminifery, obr. 22 A). Asi 1 % klastů tvoří vápenec. Matrix jílovito-karbonátová, se zuhelnatělou organickou hmotou, místy slabý železitý tmel.

Z4. Zahořany – kostel. Portál hlavního vstupu (obr. 9 a 15), patka levé stojky (obr. 12 A). Hlavní vstup v západním průčelí kostela je lemován edikulovým raně barokním portálem s pětibokým nadedvěrním frontonem, jehož křídla vrcholí mohutnou odstupněnou římsou. Dvouvrstvá supraporta je dekorována slepým aliančním erbem, položeným na látkový feston. Také ostění s horními a bočními

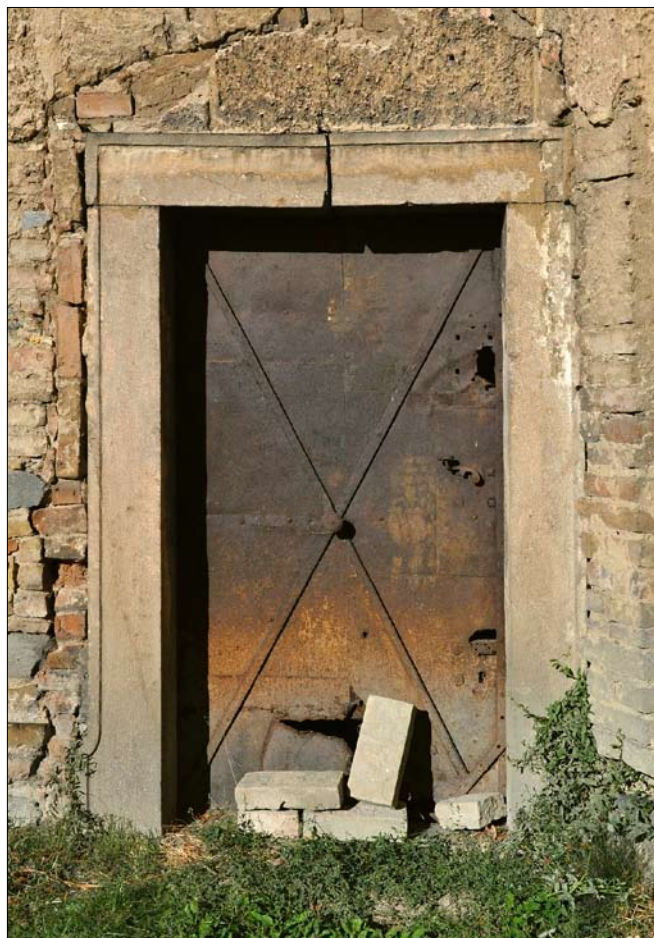
Obr. 15: Raně barokní edikulový portál hlavního vstupu v západním průčelí kostela Nejsvětější Trojice v Zahořanech, z něhož byl odebrán vzorek Z4 (foto J. Adamovič, 2021).

uchy je vrstvené, přednímu plánu dominuje obloun s typickou raně barokní eliptickou profilací. Po stranách frontonu a pod bočními uchy jsou zavěšeny drobně voluty, které stejně jako rolwerk, beschlafwerk a maskaronu v dekoraci supraporty odkazují ke stylu římského manýrismu.

hrubozrnný až šterčíkovitý arkózovitý pískovec

Hrubá zrna (500–2000 μm) tvoří 60 %, valouny 20 %, zbytek připadá na střední a jemná zrna. Klasty jsou subangulární a subovální, méně angulární, kontakty mezi klasty většinou liniové, místy konvexo-konkávní. Klasty mají pestré složení: 45 % tvoří křemen, 25 % živce, 15 % břidlice a silicity, 10 % úlomky ruly. Šupiny slídy tvoří 5 % klastů, podle rtg mikroanalýzy jde převážně o muskovit. Glaukonit nezjištěn. Matrix je tvořená převážně jemnou slídou-sericitem a chudou jílovou hmotou, kromě toho je patrný bodový křemitý tmel a vzácně slabý železitý tmel. Opakní těžké minerály (zhruba 0,1 obj. %) jsou podle rtg mikroanalýzy tvořené převážně TiO_2 fází (zřejmě rutil).

Z5. Zahořany – kostel. Portál bočního vstupu ve východním průčelí depositoria (obr. 9 a 16), překlad. Vstup prolomený východní obvodovou zdí depositoria je lemován druhotně užitým pískovcovým ostěním s plochou páskou.

Obr. 16: Vrcholně barokní portál vnějšího vstupu do depositories kostela Nejsvětější Trojice v Zahořanech, z něhož byl odebrán vzorek Z5, stav 2019.

Levá stojka portálu je otočena uchem k prahu, jako překlad byla použita pravá stojka.

středně zrnitý křemenný pískovec s podílem jemných zrn, silicifikovaný

Střední zrna (250–500 μm) tvoří 60 %, jemná zrna 30 %, 10 % připadá na hrubá zrna. Křemenná zrna jsou subovální (50 %) nebo ovální (45 %), zřídka subangulární, kontakty mezi zrny většinou liniové a konvexo-konkávni, méně bodové. Živce nebyly zjištěny, slída akcesorická, asi 5 % klastů tvoří křemenec (s pozvolným přechodem do polykrystalických zrn křemene), ojedinělé jsou úlomky ruly. Z matrix je přítomen jen křemíty tmel obrůstající křemenná zrna, převážně v podobě syntaxiálních lemů (obr. 22 B), ale někde i v podobě izopachových lamin.³⁹⁾ Tmel nevyplňuje pórové prostory zcela, ale redukuje jejich objem. Místy je přítomna sekundární sádrovcová výplň – viz výsledky rtg difrakce.

Z6. Zahořany – kostel. Portál vstupu v severním průčelí sakristie, pravá stojka (obr. 9 a 12 B). Vstup prolomený severní obvodovou zdi sakristie, nyní opět druhotně zazděný (obr. 17), je lemován prostým plochým pískovcovým

Obr. 17: Portál zazděného vnějšího vstupu do sakristie kostela Nejsvětější Trojice v Zahořanech, z něhož byl odebrán vzorek Z6, stav 2019.

ostěním bez markantních slohových znaků. Překlad portálu vymezuje převýšený otvor nadsvětlíku, přezděného z termálního okna.

středně zrnitý křemenný pískovec s podílem jemných a hrubých zrn, silicifikovaný

Střední zrna (250–500 μm) tvoří 65 %, jemná zrna 15 %, hrubá zrna 20 %. Křemenná zrna jsou subovální (70 %), méně ovální nebo subangulární, kontakty mezi zrny většinou liniové a konvexo-konkávni, ojediněle bodové. Polykrystalická zrna tvoří mezi nimi 30 % a ta mozaikovitá jsou na hranici s křemencem. Živce ani slída nebyly zjištěny, glaukonit je akcesorický. Z matrix je přítomen jen křemíty tmel obrůstající křemenná zrna, převážně v podobě syntaxiálních lemů, ale někde i v podobě izopachových lamin. Tmel nevyplňuje pórové prostory zcela, ale podstatně redukuje jejich objem.

Z9. Zahořany – zámek. Jižní křídlo, pravá stojka prostého pískovcového okenního ostění v druhé zleva ose parteru středového rizalitu jižního křídla (obr. 10 a 13). Srovnávací vzorek k Z2, ostění jsou typově shodná ve třech zleva krajních osách rizalitu.

jemnozrnitý vápnito-prachovitý pískovec s přechody do prachovito-písčitého slínovce

Jemná zrna (63–250 μm) tvoří 70 %, žádné z nich velikostí nepřesahuje 150 μm , prachové klasty tvoří 30 %. Křemen-

³⁹⁾Syntaxiální lemy – nárůsty nového krystalického křemene na původním zrně, které mají stejnou orientaci optické osy jako původní zrna. Izopachové laminy – nárůsty tenkých vrstviček křemité hmoty (většinou amorfní), svým průběhem kopírující původní tvar zrna.

Obr. 18: Vrcholně barokní portál vjezdu v jižním průčelí jižního křídla zámku v Zahořanech, z něhož byl odebrán vzorek Z10, stav 2021.

né klasty jsou subangulární (40 %) a angulární (30 %), dále subovální (25 %), ojediněle ovální, bez vzájemných kontaktů – matrix tvoří 30–50 % objemu horniny. Obsah živců 3–5 %, slída akcesorická, glaukonit 1–2 %, opakní těžké minerály do 1 %. Hojně jsou bioklasty, tvoří kolem 20 % klastů: foraminifery a průřezy schránek mlžů. Matrix jílovito-karbonátová s převahou mikritu, jemně krystalický sparit se soustředí do okolí schránek mlžů.

Z10. Zahořany – zámek. Jižní křídlo, patka levého svazkového pilastru portálu hlavní brány v jižním průčelí (obr. 10, 12 D). Vrcholně barokní edikulový portál vjezdu, druhotně umístěný ve třetí zleva ose jižního průčelí zámku, nese na prolomené římsě supraporty alianční erb Heřmana Karla a Este Anny Ogilvy (obr. 18). Mohutnou zalamovanou římsu, do které se opírá plastická iluzivní balkónová balustráda lemovaná na koso postavenými podnožemi tumbových váz, podpírají voluty vztyčené na svazkových pilastrech.

středně zrnitý křemenný pískovec s podílem jemných a hrubých zrn

Klasty tvoří 70 % objemu horniny, zbytek připadá na výplňový tmel. Střední zrna (250–500 μm) tvoří 40 % klastů, jemná zrna 35 %, hrubá zrna 15 %, zbytek klastů tvoří prachová frakce (<63 μm). Křemenná zrna jsou původně subangulární až subovální, ale okraje všech klastů jsou detailně korodované. Mezi klasty většinou nejsou kontak-

Obr. 19: Barokní portál vstupu v západním průčelí západního křídla zámku v Zahořanech, z něhož byl odebrán vzorek Z11, stav 2021.

ty, ale ojediněle se objevují i liniové. Slída je akcesorická, živce ani glaukonit nebyly pozorovány. Matrix je tvořená jílovým minerálem (pdlle rtg difrakce kaolinit). Vedle toho je zde mikrokrytalický výplňový tmel, v procházejícím světle monotónně běžový, při zkřížených nikolech jemně šedobíle granulovaný. Podle rtg difrakce a rtg mikroanalýzy jde o sádrovec. Sádrovec kromě pórů vyplňuje i drobné praskliny o šířce 20–40 μm (obr. 22C, E).

Z11. Zahořany – zámek. Západní křídlo, levá stojka barokního portálu vstupu v západním průčelí západního křídla (obr. 10 a 19). Pískovcové ostění s horními uchy obíhané plochou páskou, je na vnitřní hraně profilováno drobným odsazeným oblounem. Pod uchy jsou zavěšené mírně projmuté kapky s kuličkami.

středně zrnitý křemenný pískovec s podílem jemných a hrubých zrn

Klasty tvoří 70 % objemu horniny, zbytek připadá na výplňový tmel. Střední zrna (250–500 μm) tvoří 40 % klastů, jemná zrna 35 %, hrubá zrna 5 %, zbytek klastů tvoří prachová frakce (<63 μm). Menší křemenná zrna jsou původně subangulární až angulární, větší subovální až ovální, okraje všech klastů jsou detailně korodované. Klasty jsou bez vzájemných kontaktů. Slída, živce ani glaukonit nebyly pozorovány. Matrix je jílovitá, podle rtg difrakce tvořená kaolinitem. Obsah sádrovice je nižší než ve vzorku Z10.

Vzorky Z10 a Z11 jsou prakticky identické – lze předpokládat, že materiál obou prvků pochází ze stejného zdroje.

Z12. Zahořany – zámek. Severozápadní nárožní rizalit, levá stojka prostého neprofilovaného ostění sklepního okna v západním průčelí (obr. 11 a 20). Vrcholně barokní přístavba rizalitu využívala ve svých konstrukcích také starších ostění bouraných dveří a oken, jak dokládají okna v jeho podstřeší i překlad dotčeného sklepního okna. Výběr vzorku se proto soustředil na kamenické prvky soubodé se stavbou rizalitu.

středně zrnitý křemenný pískovec s podílem jemných a hrubých zrn, slabě silicifikovaný

Zrna jsou na sebe hustě natlačená (obr. 22D), pórový prostor vizuálně tvoří jen 10 % objemu horniny. Střední zrna (250–500 μm) tvoří 65 % klastů, jemná zrna 20 %, 15 % připadá na hrubá zrna. Křemenná zrna jsou subovální (45 %) nebo ovální (40 %), méně subangulární, kontakty mezi zrny většinou liniové, v malé míře bodové nebo konvexo-konkávni. Živce tvoří kolem 3 % klastů, slída i glaukonit jsou akcesorické, 5–10 % klastů tvoří křemec (s pozvolným přechodem do mozaikovitých polykrystalických zrn křemene). Z matrix je přítomen jen křemitý tmel tvořící slabé lemy křemenných zrn. Vzorkem prochází karbonátová žilka, v níž lze pozorovat kontury rozpuštěných karbonátových bioklastů.

Z13. Zahořany – zámek. Suterén terasy, západní nároží v přístupové chodbě do sklepů jižního křídla (obr. 11). Chodba přístupná ze západní strany jižní terasy prorazila jižní obvodovou zeď středového rizalitu jižního křídla a vyústila do spodního ze sklepů. Její pravděpodobné napojení na dnes zasypaný mlýnský náhon dává tušit její

Obr. 20: Kombinace druhotně užitého raně barokního překladu a vrcholně barokních stojek ve sklepním okénku severozápadního rizalitu, otočeného do západního průčelí zámku v Zahořanech. Z levé stojky byl odebrán vzorek Z12, stav 2021.

předchozí využití jako odpadní stoky. Plenta, ze které byl odebrán vzorek, zpevňuje namáhané západní nároží a je soubodá se stavbou chodby.

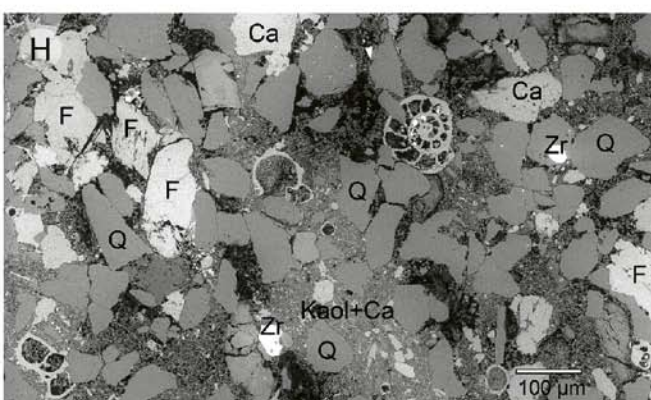
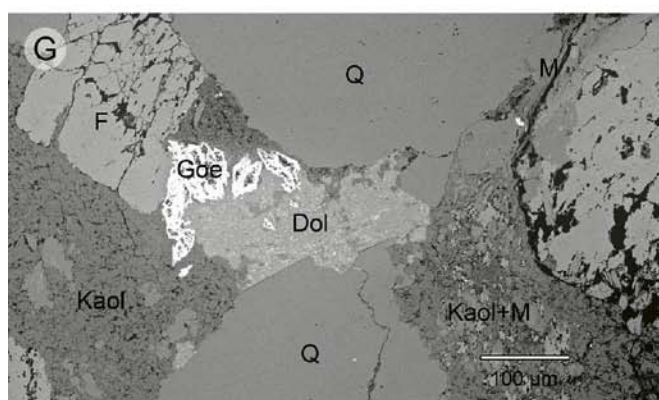
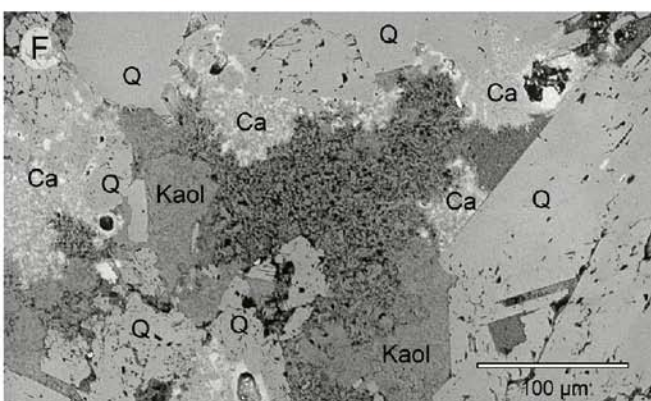
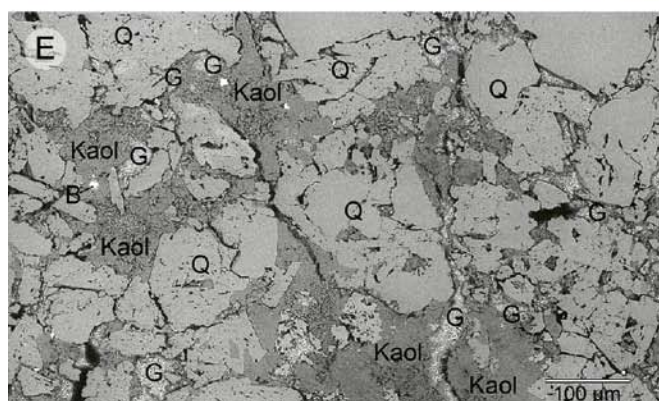
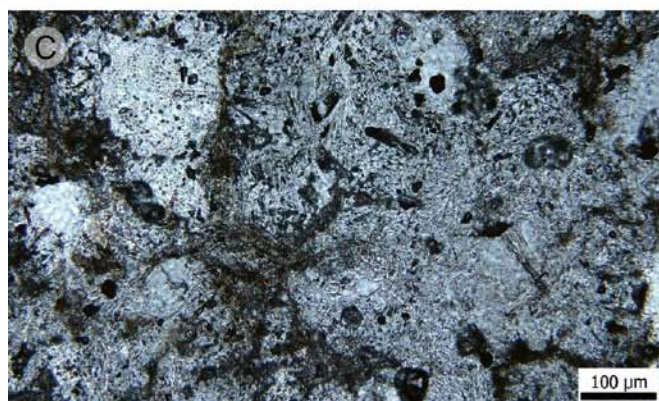
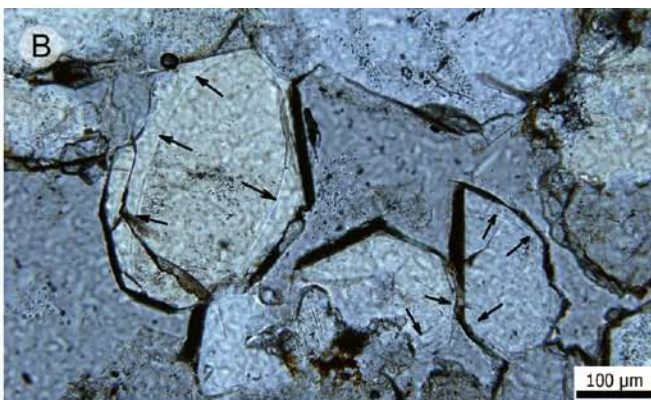
jemnozrnný křemenný pískovec s podílem středních zrn a prachových klastů, hydrotermálně postižený

Křemen je převážně monokrystalický, bez undulárního – nerovnoměrného zhášení. Jeho zrna jsou na sebe hustě natlačená, popraskaná, korodovaná, zčásti spolu srůstají. Převahu tvoří jemná zrna (63–250 μm , 70 % klastů), podíl tvoří střední zrna (15 %) a prachová frakce (15 %). Křemenná zrna jsou subangulární (50 %) nebo subovální (45 %), méně angulární nebo ovální, kontakty mezi zrny jsou většinou liniové, méně konvexo-konkávni a suturovitě, tedy zazubené. Živce ani glaukonit nejsou patrné, velmi jemná slída je akcesoricky přítomná v tmelu. Výplňový tmel je tvořený převážně hrubě krystalickým kaolinitem (obr. 22 F),

Obr. 21: Lokalizační katastrální mezník 14–15 na indikační skice stabilního katastru z roku 1843 doplňuje pohled na jednu jeho lícovou stranu. Z mezníku byl odebrán vzorek Z14.

Obr. 22: Fotografie horninových výbrusů vybraných vzorků z optického mikroskopu (A–D) a zobrazení ve zpětně odražených elektronech (BSE) z elektronového mikroskopu s rtg mikroanalýzátorem (E–H). A – Zahořany, mensa bočního oltáře Panny Marie jižní strany kostelní lodi, vzorek Z3, partie s hojnými bioklasty v podobě schránek obrůstajících foraminifer, odražené světlo; B – Zahořany, portál ve východní stěně jižního depositoria kostela, vzorek Z5, ukázka syntaxiálních lemů křemene obrůstajících původní křemenná zrna, kontury původních zrn (dust line) jsou vyznačeny šipkami, přímé světlo bez polarizace; C – Zahořany, portál hlavní brány v jižním průčelí jižního křídla zámku, vzorek Z10, neostré kontury křemenných zrn a bohatá výplň tabulkovitých krystalů sádrovice, přímé

světlo bez polarizace; D – Zahořany, ostění sklepního okna v západním průčelí západního křídla zámku, vzorek Z12, kompaktní stavba s liniiovými a konvexo-konkávními kontakty mezi křemennými zrny, přímé světlo bez polarizace; E – Zahořany, vzorek Z10, korodovaná křemenná zrna, mezi nimi výplň kaolinitu a sádrovce; F – Zahořany, sklep v terase před jižním křídlem zámku, vzorek Z13, hydrotermálně postižená hornina s korozi i dorůstáním křemenných zrn, původní karbonátová matrix je téměř zcela nahrazena kaolinitem; G – Olovnice, bývalý lom u Pávičkovy skály, vzorek 49, mineralogicky pestrá hornina (vpravo úlomek metamorfitu) s póry vyplněnými kaolinitem a jemnou slídou, méně zastoupen je dolomitový tmel místy zatlačovaný oxihydroxidy železa; H – Encovany, bývalá těžební jáma (lokalita 6), vzorek 416, mineralogicky nepřiliš zralá hornina s vápencovými klasty a hojnými bioklasty (většinou komůrkaté foraminifery), matrix je jílovito-karbonátová. Světlá zrna ve schránce velké spirální foraminifery jsou tvořena oxihydroxidy železa. Zkratky minerálů: B – baryt, Ca – kalcit, Dol – dolomit, F – draselný živec, G – sádrovec, Goe – oxihydroxidy Fe, nejspíše goethit, Kaol – kaolinit, M – muskovit, Q – křemen, Zr – zirkon. Foto J. Adamovič.

vedle toho odhalila rtg difrakce a mikroanalýza relikty vápenného (kalcitového) tmelu na kontaktech mezi křemennými zrny.

Z14. Hranice Zahořany/Encovany. Mezník na hřebtu Holého vrchu (obr. 21). Vyvrácený plochý mezník je 60 cm vysoký, 25 cm široký a 13 cm mocný. Jeho temeno je elipticky zaoblené, spodní část těla mezníku nese stopy špicování. Na lícových stranách hlavy je tesané a ryté pořadové číslování, na jedné straně číslice 14, na druhé straně číslice 15. Nalezený mezník je bodem linie katastrální hranice na jihozápadním svahu Holého vrchu a spolu s dalšími dvěma mezníky v sousedství tvoří soubor dochovaných hraničních kamenů.

středně zrnitý křemenný pískovec s podílem jemných a hrubých zrn

Střední zrna (250–500 μm) tvoří 65 % klastů, jemná zrna 20 %, zbytek připadá na hrubá zrna. Křemenná zrna jsou subovální (65 %), méně subangulární (25 %) nebo ovální, kontakty mezi zrny jsou bodové, ojediněle liniové nebo slabě konvexo-konkávni. Křemenná zrna jsou většinou monokrystalická s undulózním zhášením, asi 10 % je polykrystalických a z nich polovina je mozaikovitá na přechodu s křemencem. Živce tvoří kolem 5 % klastů, jsou kaolinizované, slída i glaukonit jsou akcesorické. Matrix je tvořená jílovou hmotou v povlacích křemenných zrn, se slabou příměsí oxihydroxidů železa. Nelze vyloučit původní karbonátový tmel, nyní vyloučený.

Z15. Zahořany – zámek. Kamenný kvádr v základech bývalého severního mostu mezi zahradou a zámekem, eskarpa na východním břehu (obr. 12 F). Součástí zahradní úpravy v těsném východním sousedství zámku, která je v písemných pramenech připomínána až k roku 1815 opravou dláždění dvou vodních nádrží, byly také dva mosty. Na pozůstatcích jižního z mostů se podařilo objevit torzo signování, které interpretujeme: Hermann Carl Graf von Ogilvy A. 1738.⁴⁰⁾

středně zrnitý křemenný pískovec s podílem jemných a hrubých zrn, silicifikovaný

Klasty a tmel tvoří dohromady asi 85 % objemu horniny, zbytek připadá na póry (obr. 23C). Střední zrna (250–500 μm) tvoří 70 % klastů, jemná i hrubá zrna 15 %. Křemenná zrna jsou původně subovální (50 %) až ovální (45 %) ojediněle subangulární. Kontakty mezi zrny jsou převážně konvexo-konkávni (60 %), ostatní jsou liniové. Naprostá většina křemenných zrn je monokrystalická s undulózním zhášením, asi 5 % je polykrystalických (většinou metamorfni). Živce a slída jsou akcesorické, glaukonit nebyl pozorován. Asi 10 % klastů tvoří křemenec. Tmel je tvořený syntaxiálními křemennými obrůsty zrn, místy i izopachovými, na několika místech jsou enklávy výplňového mikrokrystalického tmelu – křemitého. Pomocí rtg difrakce a mikroanalýzy byl identifikován alunit jako

další z minerálů vyplňujících mezizrnové prostory (zřejmě produkt solného zvětrávání).

Vzorky odebrané z historických lomů a těžeb

30. Cotta, Sasko. Činný pískovcový lom *Lohmgrund bei Cotta*. Souvrství Schmilka, svrchní křída.

jemnozrnný křemenný pískovec prachovitý

Jemná zrna (63–250 μm) tvoří 90 % klastů, zbytek připadá na prachové klasty. Křemenné klasty jsou převážně subangulární (80 %), méně angulární nebo subovální. Klasty jsou většinou bez vzájemných kontaktů, kontakty jsou liniové, vzácně konvexo-konkávni. Prakticky všechny křemenné klasty jsou monokrystalické s undulózním zhášením. Živce jsou v obsahu 1–2 %, slída do 1 %, glaukonit nebyl pozorován. Matrix tvoří dispergovaná jílovitá hmota (podle rtg difrakce kaolinit), lokálně vyplňující celé póry, slabě zastoupená zuhelnatělá organická hmota se soustřeďuje do velmi tenkých vrstviček.

43. Mšené-lázně, okres Litoměřice. Činný pískovcový lom *U Brožovy skály*, stěna na jv. okraji lomu. Perucko-korycanské souvrství, svrchní křída.

středně zrnitý křemenný pískovec s podílem jemných zrn

Klasty vizuálně tvoří 75 % objemu horniny. Střední zrna (250–500 μm) tvoří 55 % klastů, jemná zrna 45 %. Křemenná zrna jsou prakticky výhradně monokrystalická, subangulární (50 %) nebo subovální (45 %), ojediněle ovální, kontakty mezi zrny jsou bodové, méně liniové. Živce tvoří 1 % klastů, slída i glaukonit jsou akcesorické. Klasty silicitů se vyskytují v obsahu do 1 %. Matrix je tvořená velmi chudou jílovou hmotou na kontaktech zrn, podle rtg difrakce jde o kaolinit.

45. Martiněves, okres Litoměřice. Bývalý pískovcový lom u silnice na *Hořejší mlýn* (obr. 12I). Perucko-korycanské souvrství, svrchní křída.

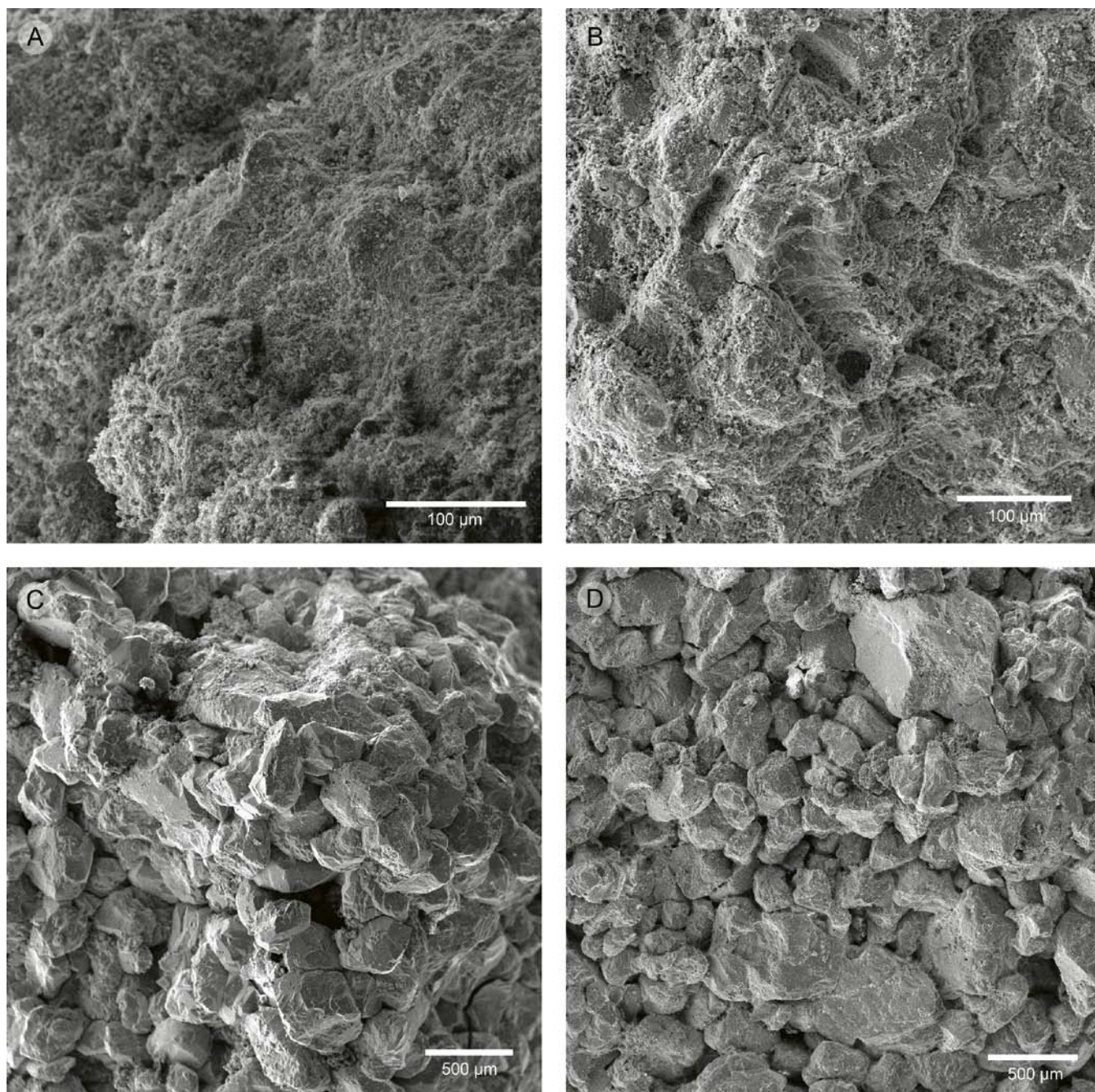
jemnozrnný až středně zrnitý křemenný pískovec s podílem hrubých zrn

Klasty vizuálně tvoří 67–70 % objemu horniny. Jemná zrna (63–250 μm) i střední zrna (250–500 μm) tvoří každé 40 % klastů, zbylých 20 % připadá na hrubá zrna. Křemenná zrna jsou většinou monokrystalická s undulózním zhášením, polykrystalická zrna (10 % zrn) se dělí na metamorfni a mozaikovitá zrna odvozená od křemenců. Zrna jsou subovální (65 %), méně ovální (25 %), ojediněle subangulární, kontakty mezi zrny jsou bodové. Živce tvoří 2–3 % klastů, slída je akcesorická, hrubá zrna glaukonitu tvoří 1–2 % klastů. Matrix je tvořená velmi chudou jílovou hmotou na kontaktech zrn.

47. Olovnice, okres Mělník. Bývalý lom na arkózu V *Záhoří*, spodní část lomové stěny. Týnecké souvrství, karbon.

středně zrnitý arkózovitý pískovec s podílem hrubých zrn a jemných zrn

40) Hrabě Heřman Karel František Ogilvy žil v letech 1679–1751. V dubnu 1739 získal dědičný titul říšského hraběte a s přípravou na tento společenský vzestup souvisí patrně i rozsáhlá přestavba zámekského areálu v Zahořanech, která měla reprezentovat svého majitele. J. Pátek, Ogilvyové, in: J. Pátek a kol., o. c. v pozn. 3, s. 114–116.

Obr. 23: Povrchy vybraných vzorků v režimu zobrazení sekundárních elektronů. A – Zahořany, mensa bočního oltáře sv. Kříže při severní stěně kostelní lodi, vzorek Z1; B – Encovany, bývalý jámový lom (lokalita 6), vzorek 416, ve středu je schránka komůrkaté foraminifery; C – Zahořany, východní pilíř bývalého severnějšího mostu v zámecké zahradě, vzorek Z15; D – Hřensko, bývalý lom Goldene Ranzen, vzorek 51. Vzorky Z1 a 416 (foto A a B) představují jemnozrnné vápnito-prachovité pískovce, lom charakterizovaný vzorkem 416 mohl být zdrojem stavebního kamene Z1. Podobně příbuzné jsou vzorky Z15 a 51 (foto C a D), zdroj vzorku Z15 lze hledat v okolí lomu charakterizovaného vzorkem 51. Foto N. Mészárosová.

Klasy vizuálně tvoří 75–80 % objemu horniny. Pískovec je velmi nevytřídněný, kdy střední zrna (250–500 µm) tvoří 40 % klastů a hrubá zrna (500–2000 µm) tvoří 35 % klastů, k tomu jsou podstatně zastoupena jemná zrna (63–250 µm, 15 %) i prachové klasty (<63 µm, 10 %). Křemenná zrna jsou z 80 % monokrystalická. Celkově jsou zrna převážně subovální (65 %), méně subangulární (15 %), kontakty mezi zrny jsou většinou bodové, méně liniové nebo konvexo-konkávní. Živec tvoří kolem 20 % klastů a jsou zčásti rozložené na kaolinit (viz rtg difrakce), slída tvoří kolem 5 % klastů a navíc je přítomna i v matrix. Hojně jsou klasty křemence (10–12 % klastů), často i v hrubé frakci, klasty karbonátových hornin (podle rtg difrakce

dolomit) jsou zastoupeny kolem 5 %. Zhruba 1 % tvoří opakní těžké minerály (magnetit?) s oxidačním lemem. Matrix je jílovitá s velmi jemnou slídou-sericitem a zátočinami oxihydroxidů železa.

49. Olovnice, okres Mělník. Bývalý lom na arkózu sz. od lomu Pávičková skála (obr. 12 J), západní konec. Kladené souvrství, karbon.

středně zrnitý arkózovitý pískovec s podílem hrubých a jemných zrn

Klasy vizuálně tvoří 75 % objemu horniny. Pískovec je velmi nevytřídněný, kdy střední zrna (250–500 µm) tvoří

45 % klastů a hrubá zrna (500–2000 μm) i jemná zrna (63–250 μm) tvoří shodně 25 % klastů. Křemenná zrna jsou z 50 % monokrystalická. Celkově jsou zrna převážně subangulární (50 %), méně subovální (40 %), kontakty mezi zrny jsou převážně bodové a liniové, asi 1/10 kontaktů jsou konvexo-konkávni. Živce tvoří kolem 15 % klastů a jsou zčásti rozložené na kaolinit (viz rtg difrakce), slída tvoří kolem 8 % klastů a navíc je přítomna i v matrix. Hojně zastoupené jsou klasty silicitů (10 % klastů), křemence (15 % klastů) a úlomky metamorfovaných hornin (kol. 5 % klastů). Ojedinelé se vyskytují zrna karbonátových hornin o velikosti 10–30 μm , podle rtg mikroanalýzy jde o vápenec. Matrix je jílovitá (podle rtg difrakce kaolinit), s velmi jemnou slídou-sericitem. Místy je přítomen reliktní karbonátový tmel, podle rtg mikroanalýzy jde o dolomit (obr. 22G). Železitý tmel (FeOOH) tvoří enklávy uvnitř kaolinitové matrix nebo na hranici s relikty dolomitového tmele; ve druhém případě dolomit zčásti prorůstá nebo po něm tvoří pseudomorfózy.

50. Děčín. Bývalý lom *Spravedlnost* (též Šibeniční vrch) na pravém břehu Labe v severní části Děčína (obr. 12G), spodní část lomové stěny. Bělohorské souvrství, svrchní křída.

hrubozrnný křemenný pískovec s podílem středních a jemných zrn

Jde o málo vytrříděnou horninu, kde mírně převažují hrubá zrna (500–2000 μm , 40 %) nad středními zrny (250–500 μm , 35 %), jemná zrna tvoří 20 % klastů. Křemenná zrna jsou ze 60 % monokrystalická, ze 30 % polykrystalická, 10 % tvoří polykrystalická zrna metamorfni se šindelovou stavbou a suturovitými srůsty. Křemenná zrna jsou subovální (75 %), méně subangulární (20 %), ojedinelé ovální, kontakty mezi zrny jsou bodové, asi z 15 % liniové a ojedinelé konvexo-konkávni. Živce, slída i glaukonit jsou akcesorické. Asi 5 % klastů tvoří zrna mozaikovitého křemence. Matrix je tvořená chudou jílovitou hmotou (podle rtg difrakce kaolinit) s železitou příměsí na kontaktech zrn.

51. Hřensko, okres Děčín. Bývalý lom *Goldene Ranzen* na pravém labském břehu mezi Děčínem a Hřenskem, nad samotou Zlatý Ranec, spodní část lomové stěny. Bělohorské souvrství, svrchní křída.

jemnozrnný až středně zrnitý křemenný pískovec s podílem hrubých zrn

Ve špatně vytrříděné hornině jsou zhruba stejně zastoupena jemná a střední zrna (40 %), hrubá zrna (500–2000 μm) tvoří 20 % (obr. 23D). Prachová frakce není zastoupena. Křemenná zrna jsou z 85 % monokrystalická, z nich polovina undulózně zháší, z polykrystalických zrn polovina je metamorfniho původu. Zrna jsou subovální (70 %), méně subangulární a ovální. Kontakty mezi zrny jsou liniové (50 %) a konvexo-konkávni (45 %), ojedinelé bodové. Živce jsou akcesorické, glaukonit nebyl zjištěn. Slída je akcesorická, ale je slabě obsažena jako součást zrn metamorfniho křemence. Asi 5 % klastů tvoří zrna mozaikovitého křemence. Matrix je tvořená jílovitou hmotou (podle rtg difrakce kaolinit) vyplňující asi ¼ objemu pórů, v pruzích

přechází do železitého tmele. Část železité příměsi lze přičíst rozkladu akcesorických zrn ilmenitu, jak ukazuje rtg mikroanalýza. Oproti vzorku 50 je zde patrné obrůstání křemenných zrn křemitým tmelem, ale v mnohem menší míře než u vzorku Z15.

397. Úštěk, okres Litoměřice. Bývalý pískovcový lom v *Údolní ulici*, spodní patro. Jizerské souvrství, svrchní křída.

jemnozrnný křemenný pískovec s podílem středních zrn

Klasty vizuálně tvoří 75 % objemu horniny. Jemná zrna (63–250 μm) tvoří 75 % klastů, méně jsou zastoupena střední zrna (15 %), zbytek tvoří hrubá zrna a prachové klasty. Křemenná zrna jsou většinou monokrystalická s undulózním zhášením, některá hrubá zrna jsou polykrystalická, ojedinelé na přechodu ke křemenci. Zrna jsou převážně subangulární (60 %), méně angulární (30 %), kontakty mezi zrny jsou bodové, méně liniové. Živce tvoří kolem 5 % klastů, slída 0,5–1 %, glaukonit je akcesorický. Opakní těžké minerály do 1 %. Místy se vyskytuje chudá jílovito-železitá matrix s rozptýlenou jemnou slídou a prachovými částicemi zuhelnatělé organické hmoty.

399. Úštěk, okres Litoměřice. Bývalý pískovcový lom nad *Údolní ulicí*, horní patro, jv. konec. Jizerské souvrství, svrchní křída.

středně zrnitý křemenný pískovec s podílem jemných zrn

Klasty vizuálně tvoří 70 % objemu horniny. Střední zrna (250–500 μm) tvoří 55 % klastů, méně jsou zastoupena jemná zrna (35 %) a hrubá zrna (10 %). Křemenná zrna jsou většinou monokrystalická s undulózním zhášením, některá hrubá zrna jsou polykrystalická a některá z nich na přechodu ke křemenci (kolem 2 %). Zrna jsou rovným dílem subangulární a subovální (každé 40 %), méně angulární, kontakty mezi zrny jsou bodové nebo liniové. Živce a slída jsou akcesorické, glaukonit nebyl pozorován. Póry jsou zčásti vyplněny jílovitou matrix a železitým tmelem.

415. Hrušovany, okres Litoměřice. Úlomky z pole nad bývalými lomy ve v. části obce – lokalita 5 v části Geologická stavba. Jizerské souvrství, svrchní křída.

jemnozrnný prachovito-vápnitý pískovec s přechodem do prachovito-písčitého slínovce

Jemná zrna (63–250 μm) tvoří 60 %, prachové klasty 35 %, ojedinelá jsou střední zrna do 400 μm (5 %). Křemenná zrna jsou angulární a subangulární, ojedinelá střední zrna subovální, kontakty mezi zrny nejsou žádné nebo bodové (matrix tvoří 50–70 % horniny). Obsah živců kolem 2–3 %, slída 1 %, glaukonit do 1 %. Hojně jsou bioklasty, zastoupené úlomky schránek mlžů a celými foraminiferami. Matrix je jílovito-karbonátová, místy mikrokystalický karbonátový tmel.

oproti vzorkům Z 1–2 neobsahuje smouhy organické hmoty, nejvíc je podobný vzorku Z9

416. Encovany, okres Litoměřice. Výchozy ve svahu nad cestou na jz. okraji obce – lokalita 6 v části Geologická

stavba (obr. 12H). Jizerské souvrství, svrchní křída.
jemnozrnný vápnito-prachovitý pískovec

Jemná zrna (63–250 µm) tvoří 80 % klastů, prachové klasty 15 %, střední zrna tvoří jen 5 %. V tomto typu pískovce je chodba vyplněná podstatně hrubším pískem (až 1,5 mm), bimodálním, s maximy v jemné a hrubé frakci. Křemenná zrna jsou angulární a subangulární, kontakty mezi zrny nejsou žádné nebo bodové (matrix tvoří 30 % objemu horniny). Obsah živců 5–7 %, slída 2–3 %, glaukonit akcesorický. V obsahu do 1 % jsou přítomny klasty vápence (identifikován pomocí rtg mikroanalýzy) o velikosti 50–100 µm (obr. 22H). Hojně jsou bioklasty, podobné jako u vzorku 415. Matrix je jílovito-karbonátová, tvořená směsí kaolinitu (podle rtg difrakce) a jemnou drtí vápni-

tých schránek (obr. 23 B), bez rekrystalizace, se slabou železitou příměsí.

VÝSLEDKY MĚŘENÍ MAGNETICKÉ SUSCEPTIBILITY

V tabulce 2 jsou uvedeny průměrné hodnoty magnetické susceptibility pro odebrané horninové vzorky (n = 10). Ty u žádného vzorku nepřevyšují 1×10^{-4} SI, celkově jsou poněkud vyšší u látkově méně zralých arkózovitých pískovců (vzorky Z4, 47, 49) než u křemenných pískovců. Nebyl zjištěn žádný významný vliv přítomnosti křemitého ani karbonátového tmelu, ale ani železité příměsi na hodnoty magnetické susceptibility.

Č.	Lokalita – objekt	MS (10^{-3} SI)	Č.	Lokalita – objekt	MS (10^{-3} SI)
Z1	Zahořany – kostel		30	Lohmgrund bei Cotta	
Z2	Zahořany – zámek		43	Mšené-lázně	0,066
Z3	Zahořany – kostel		45	Martiněves	0,031
Z4	Zahořany – kostel	0,082	47	Olovnice	0,080
Z5	Zahořany – kostel	0,053	49	Olovnice	0,090
Z6	Zahořany – kostel	0,045	50	Děčín	0,050
Z9	Zahořany – zámek	0,068	51	Hřensko	0,049
Z10	Zahořany – zámek	0,067	397	Úštěk	
Z11	Zahořany – zámek	0,059	399	Úštěk	
Z12	Zahořany – zámek	0,045	415	Hrušovany	0,085
Z13	Zahořany – zámek	-	416	Encovany	0,075
Z14	Zahořany/Encovany – mezník	0,070			
Z15	Zahořany – zámek	-			

Tabulka 2. Průměrné hodnoty magnetické susceptibility (n = 10) pro odebrané vzorky.

VÝSLEDKY FÁZOVÝCH ANALÝZ METODOU PRÁŠKOVÉ RENTGENOVÉ DIFRAKCE

Výsledky fázové analýzy metodou práškové rentgenové difrakce jsou uvedeny v tabulce 3.

Č.	Lokalita – objekt	křemen	živce	slída/illit*	kaolinit	kalcit	ostatní
Z1	Zahořany – kostel	89,3	2,9	1,3	1,7	4,7	
Z2	Zahořany – zámek	50,0	3,9	1,9	4,0	39,4	sádrovec 0,9
Z3	Zahořany – kostel	78,6	3,1	1,6	2,6	12,6	sádrovec 1,4
Z4	Zahořany – kostel	74,7	15,7	4,2	3,4	0,4	sádrovec 1,6
Z5	Zahořany – kostel	98,1		0,8			sádrovec 1,1
Z6	Zahořany – kostel	99,6	0,4				
Z9	Zahořany – zámek	65,3	4,1	2,4	4,0	24,3	
Z10	Zahořany – zámek	85,6			3,0		sádrovec 11,4
Z11	Zahořany – zámek	96,8			2,5		sádrovec 0,7
Z12	Zahořany – zámek	92,3	4,4	0,7		1,8	sádrovec 0,8
Z13	Zahořany – zámek	88,9			10,7	0,4	
Z14	Zahořany/Encovany – mezník	89,6	1,3	0,4	8,7		
Z15	Zahořany – zámek	97,0	0,8				alunit 2,2
30	Lohmgrund bei Cotta	91,3	2,6	0,7	5,4		
43	Mšené-lázně	95,5	2,0	0,6	1,9		
47	Olovnice	71,3	8,1	1,8	16,1		dolomit 2,3
49	Olovnice	67,7	11,8	1,9	17,0	0,4	dolomit 1,3
50	Děčín	97,7			2,3		
51	Hřensko	98	0,4		1,7		
397	Úštěk	90,6	5,9		3,6		
415	Hrušovany	33,0	5,6	0,6	6,2	54,5	
416	Encovany	78,3	7,2	1,0	3,3	10,2	

*slídové minerály (muskovit, biotit, glaukonit) lze na základě analýzy práškového vzorku obtížně odlišit od illitu, protože se jejich difrakční linie překrývají

Tabulka 3. Semikvantitativní data o zastoupení minerálních fází v odebraných vzorcích pískovcového stavebního kamene z historických objektů a z možných zdrojových lokalit na základě analýz práškové rentgenové difrakce. Údaje v obj. %. Uvedené hodnoty jsou jen orientační – byly vypočteny použitím softwaru, který jen zčásti reflektuje rozdílnou difrakční sílu jednotlivých minerálních fází.

Č.	Lokalita – objekt	skeletální hustota (g cm ⁻³)	celkový intruzní objem (ml g ⁻¹)	hranice makropóry/mikropóry (průměr v nm)	podíl mikropórů v % celkového intruzního objemu	medián velikosti pórů (průměr v nm)	celková efektivní porozita (%)
Z1	Zahořany – kostel	2,620	0,121	2900	91,9	748	24,6
Z2	Zahořany – zámek	2,645	0,083	1300	82,1	185	18,9
Z4	Zahořany – kostel	2,578	0,064	9000	48,5	9448	14,8
Z5	Zahořany – kostel	2,645	0,073	2900	4,9	46108	17,4
Z10	Zahořany – zámek	2,580	0,116	ND	ND	3770	24,0
Z13	Zahořany – zámek	2,625	0,096	1040	44,7	1511	21,6
Z14	Zahořany/Encovany – mezník	2,596	0,129	3000	10,3	35257	22,5
Z15	Zahořany – zámek	2,590	0,073	600	3,6	31106	15,7
30	Lohmgrund bei Cotta	2,647	0,052	5600	94,2	824	21,5
43	Mšené-lázně	2,622	0,150	4500	3,4	32570	32,2
45	Martiněves	2,641	0,126	5300	4,9	40041	26,2
47	Olovnice	2,582	0,096	3200	50,6	2946	20,8
49	Olovnice	2,614	0,065	ND	ND	1655	17,4
50	Děčín	2,589	0,084	1950	11,8	39774	16,9
51	Hřensko	2,575	0,090	1800	8,5	40905	20,0
397	Úštěk	2,637	0,144	880	10,7	22080	28,1
399	Úštěk	2,625	0,110	3300	30,6	29661	24,1
415	Hrušovany	2,634	0,024	3000	77,7	590	6,7
416	Encovany	2,607	0,108	ND	ND	549	25,4

ND – nelze stanovit, ve vzorku je mezi populací mikropórů a makropórů plynulý přechod

Tab. 4. Souhrn výsledků analýz héliové pyknometrie a rtuťové porozimetrie.

POROZIMETRICKÁ CHARAKTERISTIKA ODEBRANÝCH VZORKŮ

V tabulce 4 jsou přehledně uvedeny základní údaje o hustotě pevné fáze odebraných vzorků a o jejich pórovém prostoru, založené na výsledcích analýz héliové pyknometrie, resp. rtuťové porozimetrie. Jde o skeletální hustotu (hustotu pevné fáze), celkový intruzní objem, velikost pórů na přechodu od mikropórů k makropórům, podíl objemu mikropórů na objemu všech pórů, medián velikosti pórů a celkovou efektivní porozitu. Grafy diferenciální distribuce velikosti pórů pro jednotlivé vzorky jsou součástí obrázků 24–28.

TYOLOGIE POUŽITÝCH STAVEBNÍCH KAMENŮ A MOŽNÉ ZDROJE

Jemnozrnné vápnito-prachovité pískovce (Z1–Z3, Z9, 415–416)

Vápnito-prachovité pískovce byly v Zahořanech používány na výrobu drobnějších stavebních prvků. Tyto pískovce obsahují kromě křemene také živce (2–5 % klastů), poměrně dobře zaoblené klasty vápence (1–5 % klastů), glaukonit většinou do 1 % a proměnlivé zastoupení bioklastů. Jílovým minerálem matrix je kaolinit, přítomna je i slída. Místy hojné jsou smouhy zuhelnatělé organické hmoty. Pískovce této skupiny mohou být lokálně odvápněné: například ve výbrusu vzorku Z3 se místy karbonáty vyskytují jen reliktně na kontaktech zrn, jinde ale jílovito-karbonátová matrix téměř zcela vyplňuje mezizrnové prostory. Spíše než mikritem je karbonátová složka matrix tvořena převážně drobnými (1–10 μm) úlomky vápnitých schránek mořských živočichů. V některých vzorcích (Z9, 415) je podíl jílu i mikritu vyšší, matrix místy převažuje

nad klasty a hornina tak leží na přechodu do prachovito-písčitého slínovce.

Zástupcem těchto pískovců je vzorek Z1 z bočního oltáře sv. Kříže kostela v Zahořanech. Vzorek Z3 z bočního oltáře Panny Marie v jižní stěně kostela se od něj liší jen nižším obsahem středních a hrubých zrn, materiály oltářních mens mohou tedy pocházet z téže lokality.

Pozoruhodná podobnost byla zjištěna mezi vzorkem Z1 z kostela a vzorky Z2 a Z9 z ostění oken v přízemí jižního křídla zámku v Zahořanech. Zvláště vzorky Z1 a Z2 představují v zásadě stejnou horninu co se týče poměru klastů a matrix, zrnitosti i minerálního složení klastů a distribuce velikosti pórů (tab. 4, obr. 24). Podobnost v tolika aspektech ukazuje pravděpodobně na stejnou zdrojovou lokalitu.

Jemnozrnné vápnito-prachovité pískovce jsou prakticky jediným typem pískovce dostupným v blízkém okolí. Východně od Zahořan, na katastrech Hrušovany a Encovany, vystupují podobné pískovce v jizerském souvrství. Nebyl tedy důvod dovážet je z větších vzdáleností. Lokálnímu zdroji by odpovídalo i použití stejného pískovce na více objektech: na oltářích v kostele (Z1, Z3) a v jižním křídle zámku (Z2).

Z možných zdrojových hornin vzorkům Z1 a Z2 nejlépe odpovídá vzorek 416, odebraný v místě bývalého lomu jz. od Encovany (lokalita 6 v části Geologická stavba, obr. 22H, 23 A–B). Shoduje se s nimi v poměru klastů a matrix, v minerálním složení klastů i v zrnitosti – stejně jako vzorek Z1 dokonce vykazuje i bimodální rozdělení velikosti klastů (Petrografická charakteristika a tab. 3). Ve svých porozimetrických charakteristikách leží vzorek 416 mezi vzorky Z1 a Z2 a křivky diferenciální distribuce velikosti pórů všech tří vzorků mají podobný tvar (tab. 4, obr. 24). Vzorku Z9 z jižního křídla zámku zase nejvíce

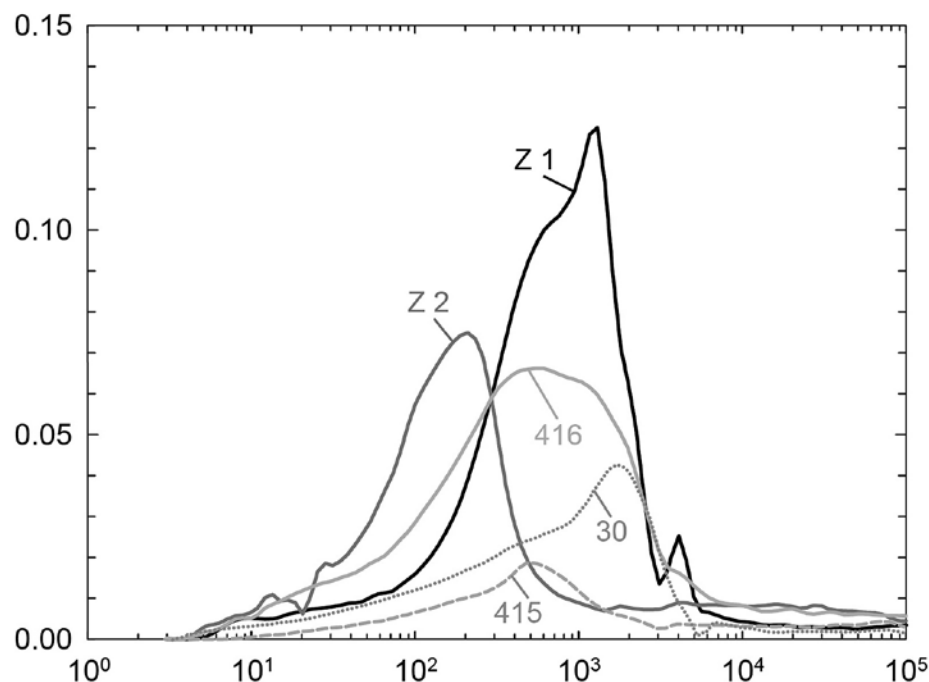
odpovídá vzorek 415, odebraný nad dnes již zavezenými lomy ve východní části Hrušovan (Petrografická charakteristika a tab. 3). Jediným odlišným prvkem mezi pískovci tohoto typu z historických objektů a jejich možných zdrojů je absence smouh organické hmoty ve vzorcích odebraných na přírodních lokalitách. Vzhledem ke stavu těchto lokalit, lomy jsou zasucené nebo většinou zavezené, lze tuto odlišnost vysvětlit nižší odolností pískovců s organickou hmotou vůči zvětrávání: je možné, že tyto úseky, dříve snad přednostně dobývané, se v lomových stěnách nezachovaly. Z důvodu zániku většiny lomů v oblasti nelze ovšem přiřazení vzorků Z1–Z3 a Z9 uvedeným zdrojovým lokalitám považovat za jednoznačné.

K této skupině nejbližší má prachovitý jemnozrnný pískovec, odebraný v lomu *Lohmgrund bei Cotta* v Sasku (vzorek 30). Ačkoliv vykazuje podobnou křivku distribuce pórů (viz obr. 24), od ostatních vzorků se liší některými mineralogickými parametry a především nepřítomností vápnité složky (viz Petrografická charakteristika a tab. 3). V Zahořanech nebylo jeho použití zjištěno.

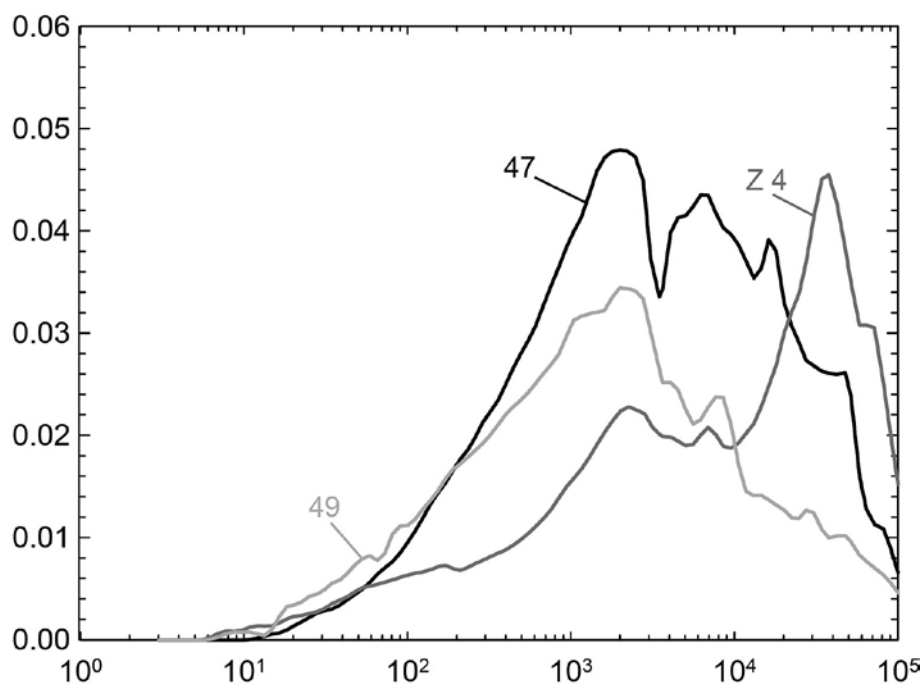
Arkózovité pískovce (Z4, 47, 49)

Použití hrubozrnného arkózovitého pískovce bylo v Zahořanech zjištěno na hlavním portálu kostela – vzorek Z4. Vedle nápadně hrubší zrnitosti s 20% zastoupením klastů >2 mm se tento typ vyznačuje nízkou minerální zralostí s živci (25 %), úlomky břidlic, silicitů, karbonátových hornin a ruly. Skladba úlomků hornin ukazuje na původ klastů ze středních a jižních Čech (moldanubikum, středočeské proterozoikum a spodní paleozoikum). V rámci středních a severních Čech je nejpravděpodobnější původ horniny v karbonské sedimentární výplni kladensko-rakovnické pánve. I vzhledem k možné dopravní cestě po Vltavě a Labi byl odebraný vzorek srovnán se vzorky arkózovitých pískovců z lomů v Olovnici, využívaných pro těžbu stavebního kamene už od středověku⁴¹⁾ – vzorky 47 a 49.

41) R. Rošl, Lomy Čech a Moravy. Čís. 14. Pol. okres Kralupy n. Vlt. Úřad pro výzkum půdy v Čechách a na Moravě. Praha 1942.

Obr. 24: Graf diferenciální distribuce velikosti pórů pro skupinu jemnozrnných vápnito-prachovitých pískovců z historických staveb v Zahořanech a z jejich možných zdrojů. Na horizontální ose je velikost (průměr) pórů v nm, na vertikální ose je vyneseno logaritmus nárůstu intruzního objemu v cm^3/g pro danou velikost pórů.

Obr. 25: Graf diferenciální distribuce velikosti pórů pro skupinu arkózovitých pískovců z historických staveb v Zahořanech a z jejich možných zdrojů. Podrobnosti viz popiska obr. 24.

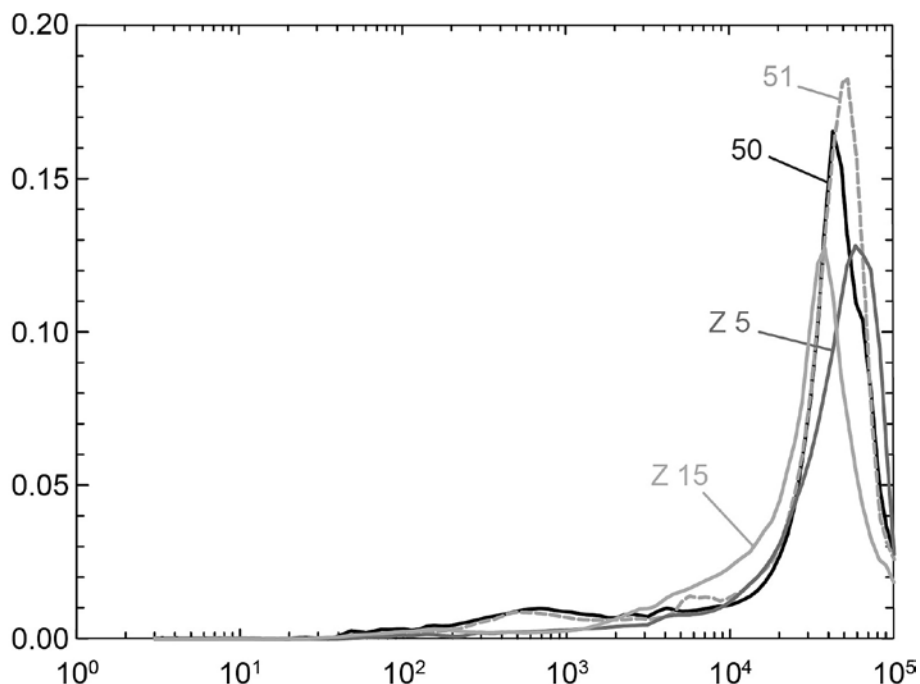
Všechny vzorky arkózovitých pískovců se ve srovnání s jinými vzorky vyznačují poněkud vyššími hodnotami magnetické susceptibility (tab. 2). Oba vzorky odebrané z lomů jsou ve srovnání se vzorkem Z4 jemnější, převážně středně zrnité. Svým složením odpovídá vzorku Z4 spíše vzorek 49, ale i ten se liší nižším zastoupením úlomků metamorfovaných hornin a absencí úlomků břidlic (viz Petrografická charakteristika). Oproti vzorku Z4 se vzorky 47 a 49 vyznačují intenzivnější kaolinizací živců, jak vyplývá i ze semikvantitativních dat rtg difrakce (tab. 3).

Vzorek Z4 je také kompaktnější, s vyšším výskytem liniových a konvexo-konkávních kontaktů mezi klasty a nižší porozitou, ovšem při větší velikosti pórů. I méně kompaktní vzorky 47 a 49 z Olovnice se vyznačují značnou pevností, kterou jim propůjčuje reliktní dolomitový tmel a pozdější bodové prosycení oxihydroxidy Fe. Křivka diferenciální distribuce velikosti pórů vzorku Z4 se svým tvarem liší od křivek vzorků 47 a 49, které jsou si navzájem podobné (tab. 4, obr. 25). Z uvedeného lze soudit, že kámen použitý na hlavní portál kostela v Zahořanech pochází podle materiálu z kladensko-rakovnické pánve, ale nikoliv z klasických lomů v Olovnici. Podle jeho kompaktní stavby by mohl pocházet ze stratigraficky nižší úrovně než arkózovité pískovce v Olovnici.

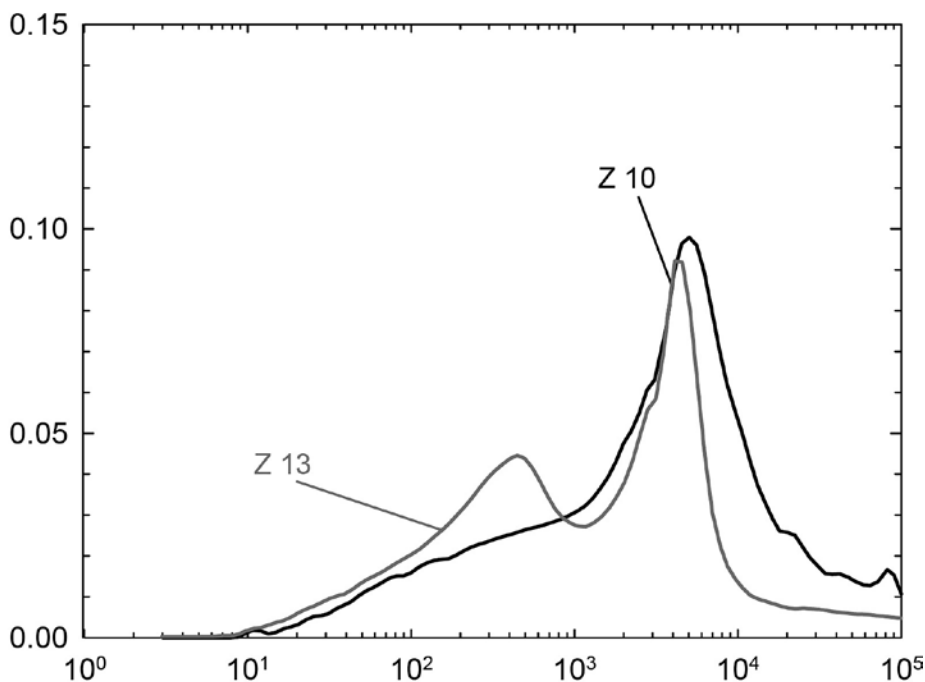
Křemenné pískovce s křemitým tmelem (Z5–6, Z12, Z15, 50–51)

Typické pískovce této skupiny představují vzorky Z5 a Z6 z bočních portálů kostela v Zahořanech. Jsou převážně středně zrnité a vyznačují se vysokou mineralogickou zralostí: živce a slída se vyskytují jen akcesoricky, z horninových úlomků je přítomen jen křemenec a vzácně rula. Nápadným znakem je přítomnost křemitého tmelu v podobě syntaxiálních lemů, méně časté jsou izopachové přírůstkové laminy kolem křemenných zrn. Křemitý tmel dává hornině vysokou pevnost a odolnost vůči zvětřování. Jílovitá nebo karbonátová matrice zcela chybí. Vzorky Z5 a Z6 představují stejnou horninu co se týče zrnitosti, minerálního složení klastů i cementace. Vzhledem ke stejnému místu použití kamenických prvků, ze kterých byly vzorky odebrány, lze proto dovodit, že pocházejí ze stejného zdroje a vznikly ve stejnou dobu.

Vzorkům Z5 a Z6 z bočních portálů kostela je blízký vzorek Z12 z levé stojky ostění sklepního okna zámku. Shoduje se s nimi v celkové struktuře (zrnitost, zaoblení, vytřídění klastů) i v projevech silicifikace, i když ta je zde poněkud slabší. Stejně jako ve vzorku Z5 je zde přítomna i sádrovcová výplň, indikující původní přítomnost kalcitu. Liší se vyšším zastoupením klastů živce, nicméně i tak lze soudit, že vzorky Z5, Z6 a Z12 pocházejí ze stejného

Obr. 26: Graf diferenciální distribuce velikosti pórů pro skupinu křemenných pískovců s křemitým tmelem z historických staveb v Zahořanech a z jejich možných zdrojů. Podrobnosti viz popíska obr. 24.

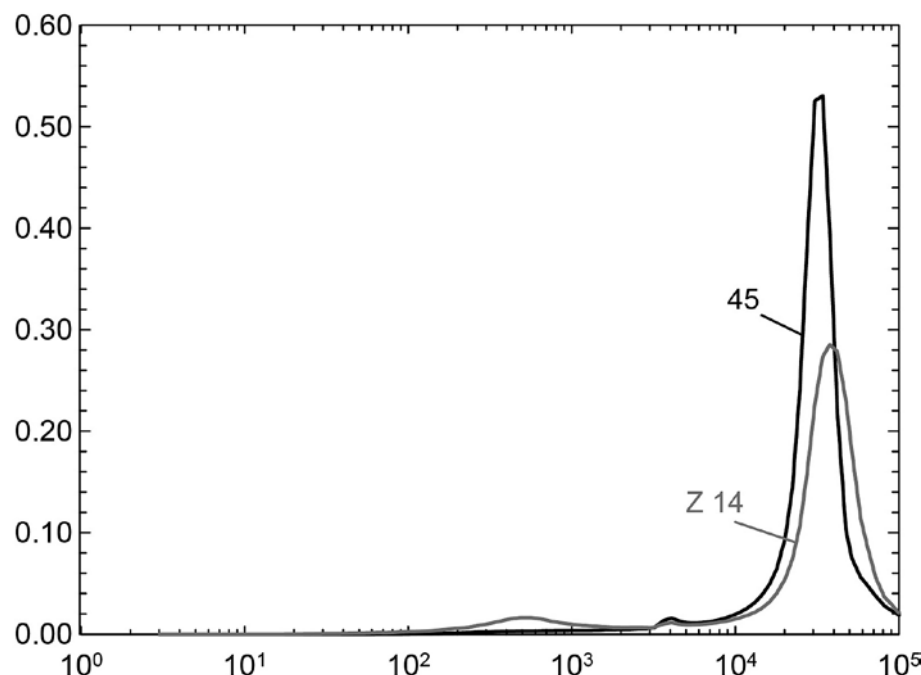
Obr. 27: Graf diferenciální distribuce velikosti pórů pro slabě hydrotermálně postižený křemenný pískovec (Z10) a tlakově hydrotermálně postižený křemenný pískovec (Z13) ze zámku v Zahořanech. Podrobnosti viz popíska obr. 24.

pískovcového tělesa z této oblasti.

Z dalších vzorků ze Zahořan patří do této skupiny pískovec použitý na stavbu mostu v zámeckém parku (Z15). Kromě petrografické shody mají vzorky Z5 a Z15 také velmi blízké porozimetrické charakteristiky (tab. 4, obr. 26) a je tedy pravděpodobné, že pocházejí ze stejného zdroje.

Kde tento zdroj leží, není zcela jednoznačné. Z možných kandidátů mezi křemennými pískovci lze eliminovat oblast dolního Poohří (43, 45), kde mají pískovce příměs živců, jejich póry jsou zčásti vyplněné kaolinitem a kolem jejich křemenných zrn nebyly pozorovány syntaxiální lemy. Totéž platí pro křemenné pískovce z Úštěku. Největší sho-

du lze najít u pískovců bělohorského souvrství, dříve těžených v kaňonu Labe mezi Děčínem a Hřenskem (obr. 23C–D). Ty zde představují vzorky 50 a 51, jejichž klasty tvoří také prakticky jen křemen a ve vzorku 51 byly pozorovány syntaxiální lemy. Je zde však přítomna chudá jílovitá matrix. Křivky diferenciální distribuce velikosti pórů vzorků 50 a 51 jsou tvarově podobné křivkám vzorků Z5 a Z15 ze Zahořan (obr. 26), ale mají celkově vyšší podíl mikropórů, což souvisí s přítomností matrix. Ze srovnání vyplývá pravděpodobný původ pískovců Z5 a Z15 z lomů na Děčínsku, ale nikoliv konkrétně z lomů *Spravedlnost* a *Goldene Ranzen*, odkud byly odebrány srovnávací vzorky.

Obr. 28: Graf diferenciální distribuce velikosti pórů pro křemenný pískovec z mezníku na hranici Zahořany/Encovany (Z14) a pro podobný pískovec v Martiněvsi (45). Podrobnosti viz popíska obr. 24.

Křemenné pískovce slabě hydrotermálně postižené, s výplní sádrovce (Z10–11)

Vzorky Z10 z portálu hlavní vjezdové brány zámku a Z11 z bočního vchodu do zámku jsou středně zrnité až jemnozrné, tvořené prakticky výhradně křemennými (příp. křemencovými) zrní. Specifickým znakem je velmi častá detailní koroze povrchu zrn. Vzhledem k zanedbatelnému vzájemnému kontaktu mezi zrní nejde o projev tlakového rozpouštění, ale zřejmě o účinek alkalických roztoků, uvolněných například z tělesa alkalické magmatické horniny, která pronikla do blízkosti zdrojové lokality pískovce. Mezizrnové prostory jsou vyplněné kaolinitem a v menší míře sádrovcem. U vzorku Z10 je obsah obou minerálů srovnatelný. Sádrovec je evidentně zvětrávacím produktem, kdy mohl nahradit původní kalcit. Mineralogickou zralostí jsou tyto pískovce podobné předchozí skupině, ale mají zcela odlišný typ výplně a vzorek Z10 má i odlišné porozimetrové charakteristiky (srov. tab. 4 a obr. 27). Pro tento typ pískovců se nepodařilo najít odpovídající horninu v žádné v uvažovaných zdrojových oblastech. Mají ale podobné charakteristiky a pravděpodobně pocházejí ze stejného zdroje.

Křemenné pískovce tlakově a hydrotermálně postižené, s výplní sádrovce (Z13)

Mezi všemi odebranými vzorky v rámci této studie vyniká vzorek Z13 z chodby do sklepa pod jižním křídlem zámku. V některých aspektech je podobný vzorkům předchozí skupiny: obsahuje prakticky výhradně křemenná zrna (viz Petrografická charakteristika), má podobné porozimetrové charakteristiky (tab. 4) a podobnou – ač bimodální – křivku diferenciální distribuce velikosti pórů (obr. 27) a výrazně se neliší ani zrnitostí. Má však výrazně kompaktnější stavbu s na sebe nahloučenými klasty, převahou liniových kontaktů a občasnými suturovitými kontakty zrn. Výplň hrubě krystalického kaolinitu je pravděpodobně hydrotermálního původu. Pískovce podobného

charakteru se vyskytují v blízkosti kontaktu těles hornin blízkých čediči, známé jsou např. z kontaktu polzenitové žíly na Dutém kameni u Cvikova⁴²⁾ nebo z kontaktu bazaltu (t.j. čediče) a jílovito-vápnitého pískovce na vrchu Káčov u Mnichova Hradiště, kde byl kausticky přeměněný pískovec dobýván pod názvem „káčovák“.⁴³⁾ Každopádně zdroj nelze hledat v blízkém okolí Zahořan.

Středně zrnitý křemenný pískovec z mezníku na hranici Zahořany/Encovany (Z14)

Zvláštním znakem tohoto pískovce je poměrně vysoké zastoupení klastů kaolinizovaných živců (asi 5 %, viz Petrografická charakteristika), které nebývá u středně zrnitých pískovců bělohorského a jizerského souvrství obvyklé – živce v těchto souvrstvích mají zvýšené obsahy jen v jemnozrných spodních partiích nahoru hrubnoucích cyklů. Živce naopak tvoří pravidelnou součást v perucko-korycanském nebo březenském souvrství české křídové pánve. V tomto směru lze poukázat na značnou podobnost vzorku Z14 se vzorkem 45, odebraným v bývalém lomu v Martiněvsi (dolní Poohří). Pískovce perucko-korycanského souvrství mají stejné minerální složení klastů jako vzorek Z14 (s výjimkou glaukonitu, který může být ale ve vzorku Z14 rozložen na oxihydroxidy železa) i strukturní vlastnosti, jako je horší vytřídění a poměrně dobré zaoblení s převahou suboválních zrn. Velmi podobná je také vnitřní stavba křemenných zrn, kde polykrystalická zrna tvoří jen 10 %, zatímco převažují monokrystalická zrna s undulózním zhášením. Shoda je i ve složení matrix: kaolinit v obalech zrn a na jejich kontaktech. Na základě těchto vlastností lze původ vzorku Z14 nejspíše klást do oblasti Martiněvsi s tou výhradou, že jako zdroj nelze vyloučit ani březenské souvrství v oblasti Českého

42) P. Kühn, K předmětu ochrany v CHPV Dutý kámen u Cvikova, *Bezpečnost* 11, 2002, s. 157–180. Polzenity jsou tmavé, alkalické horniny blízké čediči, jejichž tavenina se vyznačuje vysokou teplotou.

43) D. Rubáš, *Přírodní klenoty Podještědí*. Obrazový průvodce krajinou. Český Dub 2017.

středohoří, odkud nebyly srovnatelné vzorky zatím podobnou metodikou zpracovány. Odlišnosti v porozimetrických charakteristikách vzorků Z14 a 45 (tab. 4, obr. 28) každopádně ukazují, že vzorky nepocházejí ze stejného lomu.

Písemně zaznamenaný nákup hrušovanských hraničních kamenů pro vymezení katastru obce Zahořany v roce 1841 je s petrografickými zjištěními v rozporu a lze jej snad vysvětlit pozdějším nahrazováním hraničnicků z jiných zdrojů. V okolí Hrušovan nebyly zjištěny žádné lomy nebo přírodní výchozy horniny podobné vzorku Z14. Od vzorků 415 (Hrušovany) a 416 (Encovany) se vzorek Z14 liší nepřítomností karbonátové složky, hrubší zrnitostí i výrazně větším zaoblením zrn.

SHRNUTÍ

Pro studium pískovců použitých na stavbu kostela Nejsvětější Trojice v Zahořanech a zámku v Zahořanech a pro jejich srovnání s pískovci z možných zdrojových lokalit bylo využito nového souboru metod provenienční analýzy, kterému předcházela archivní rešerše a studium historických map. Vedle klasických petrografických metod, jako je optická mikroskopie v přímém a polarizovaném světle, bylo využito i rentgenové difrakční analýzy, elektronové mikroskopie a mikroanalýzy, héliové pyknometrie a rtuťové porozimetrie.

Část stavebních kamenů pochází pravděpodobně z místních zdrojů. Jde o jemnozrnné vápnito-prachovité pískovce, použité na obou bočních oltářích v kostele a na ostění oken v jižním průčelí jižního křídla zámku. Ačkoliv lze předpokládat, že většina těžeben tohoto pískovce v okolí Zahořan zanikla, mezi nimi zřejmě i historická lokalita *Liecha*, podařilo se najít dva zdroje na katastru Hrušovany a Encovan, které se s použitými stavebními kameny ve všech podstatných znacích shodují. Tyto pískovce patří jizerskému souvrství české křídové pánve. Z petrografického hlediska je na nich pozoruhodná přítomnost vápencových klastů v obsahu 1–5 %. Využití těchto místních pískovců spadá do nejstarších stavebních fází obou sledovaných objektů. V případě zámku se jedná o renesanční horizont ze 70. let 16. století a raně barokní horizont z poloviny 17. století, v případě kostela o raně barokní horizont z doby jeho výstavby v letech 1653–1656.

Arkózovitý pískovec použitý na hlavním portálu kostela pochází podle složení klastů z karbonské výplně kladensko-rakovnické pánve, pravděpodobně z okolí Kralup nad Vltavou, ale lokalitu se nepodařilo blíže určit. O raně barokním portálu hlavního vstupu kostela Nejsvětější Trojice v Zahořanech z let 1653–1656, lze tak uvažovat jako o ojedinělém prefabrikovaném importu z hranice vně severního či severozápadního okraje Pražské plošiny.

Křemenné pískovce použité na konstrukci bočních portálů kostela jsou díky druhotné silicifikaci velmi kompaktní a odolné vůči zvětrávacím procesům. Podobný pískovec byl zjištěn v ostění sklepního okna zámku a v pilíři severnějšího, dnes už neexistujícího mostu v zámecké zahradě. Jako pravděpodobný zdroj tohoto typu pískovce byly identifikovány lomy v bělohorském souvrství české křídové pánve mezi Děčínem a Hřenskem, ačkoliv žádný z odebraných srovnávacích vzorků z této oblasti nevy-

kazuje úplnou shodu ve všech znacích včetně distribuce velikosti pórů. Užití tohoto pískovce v ostění oken a dveří je charakteristické pro rozsáhlou vrcholně barokní přestavbu zámku ze 30. let 18. století. Což potvrzuje i torzo signování jižního z mostů v zámecké zahradě, datující jeho výstavbu do roku 1738.

Nejasný zůstává původ pískovce použitého na obou bočních portálech kostela. Koroze křemenných zrn a výplň kaolinitem ukazuje na hydrotermální postižení, pravděpodobně v důsledku blízké intruze alkalické magmatické horniny. Pískovcové portály vnějších vstupů sakristie i depozitoria kostela, druhotně vložené do prolomení zdí při stavební obnově kostela v roce 1719, jsou importem z poměrně široké oblasti Děčínska a Lužických hor, dotčené působením vulkanitů Českého středohoří.

Podobný proces spolu s tlakovým postižením vedl také ke zpevnění pískovce použitého v nároží přístupové chodby v suterénu jižní terasy, zpřístupňující vně areálu sklepy jižního křídla zámku. Ten se svým charakterem blíží pískovci „káčováku“ z kontaktu s čedičovou intruzí na vrchu Káčov u Mnichova Hradiště, v minulosti používanému na stavební prvky vyžadující odolnost vůči vodnímu prostředí. Hydrotermálně postižené pískovce z kostela i ze zámku pocházejí z české křídové pánve, blíže nelze jejich zdroj prozatím lokalizovat. Nejedná se však o zdroj z blízkosti Zahořan. Import odolného stavebního kamene, který vytváří plentu paty zdíva, druhotně prolomeného chodbou, patrně souvisí s využitím chodby jako odpadní stoly.

Křemenný pískovec s příměsí klastů živce použitý na výrobu mezníku mezi Zahořany a Encovany nepochází z největší pravděpodobnosti od Hrušovany, na které odkazuje k roku 1841 písemný pramen.⁴⁴⁾ V rámci srovnávaných lokalit jsou mu nejbližší pískovce perucko-korycanského souvrství české křídové pánve z oblasti dolního Poohří. Vysvětlení tohoto rozporu patrně naznačuje zmíněný písemný pramen, který zdůrazňuje použití fermežové barvy při číslování mezníků. Na sledovaném mezníku však stopy barvy nalezeny nebyly, číslování tohoto mezníku číslem 15 je tesané. Typ číslic navíc odkazuje spíše ke druhé polovině 18. století. Je tedy pravděpodobné, že v roce 1841 bylo, snad v souvislosti s přípravou katastrálního měření pozemků, starší vymezení hranic katastru pouze doplněno novými mezníky. Sledovaný mezník pochází patrně z období staršího terénního vymezení katastrální hranice mezi lety 1785–1789.⁴⁵⁾

Některé vzorky pískovců odebrané v přírodních lokalitách nenalezly svůj protějšek mezi vzorky odebranými z historických objektů v Zahořanech. To je případ klasického pískovce z Cotty u Pirny v Sasku i pískovců odebraných v historických lomech v Ústěku.

Použitá metodika se v zásadě osvědčila za situace, kdy nedostatek archivních údajů spolu s polohou Zahořan blízko labské vodní cesty připouštěly široký okruh možných zdrojů pískovce. Ukázalo se, že sledované znaky lze z hlediska jejich významu pro určení provenience rozdělit do tří skupin:

44) V. Zeman, o. c. v pozn. 16.

45) Katastrální území bylo definováno jako nejmenší územní jednotka pro vyměření pozemkové daně nejvyšším patentem císaře Josefa II. o reformě pozemkové daně a vyměření půdy ze dne 20. dubna 1785. Josefský katastr vešel v platnost v roce 1789 a platil pouze jeden rok, než byl na nátlak šlechty zrušen.

- 1) Znak významný pro konkrétní útvar (např. karbon, křída) a v jeho rámci pro širší snosovou oblast. Sem patří celková mineralogická zralost pískovce a přítomnost některých „markerů“ mezi klasty, jako např. glaukonitu nebo některých bioklastů indikujících mělkomořské prostředí, nebo přítomnost úlomků silicitu a jílových břidlic indikující zdroj materiálu ze středočeského proterozoika.
- 2) Znak významný pro určitou menší oblast s tím, že jejich geografický výskyt závisí i na stratigrafické pozici, t.j., jde šikmo napříč vrstevním sledem. Sem lze řadit zrnitost a vytržidání sedimentu nebo přítomnost a složení matrix, případně tmelu odrážejícího diagenetické pochody.
- 3) Znak na základě kterých lze potvrdit nebo vyloučit zdroj v konkrétní lokalitě. Jde především o porozimetrové charakteristiky a tvar křivky diferenciální distribuce velikosti pórů – v pórovém prostoru se totiž odráží souběh regionálních i lokálních vlivů od procesu sedimentace přes diagenézi až po styl zvětvování v dnešních podmínkách. Mezi tyto znaky patří i místně specifické projevy hydrotermální přeměny pískovce. Pro uplatnění těchto srovnávacích znaků je však vhodné mít předem přesně vytipovanou srovnávací lokalitu, například na základě archivní rešerše.

Z použitých metod se nepříliš osvědčilo měření magnetické susceptibility hornin. Jde o metodu jednoduchou, levnou a organizačně nenáročnou. Rozdíly mezi hodnotami MS jsou však u pískovců velmi malé a tam, kde dosahují statistické významnosti (v tomto případě poněkud zvýšené hodnoty MS u karbonových pískovců Z4, 47 a 49), lze přibuznost, nebo odlišnost daných pískovců spolehlivěji určit na základě jiných kritérií.

Výsledky materiálové analýzy v podstatě potvrdily závěry stavebněhistorických průzkumů. Předpokládané rozlišení renesanční a raně barokní stavební fáze na základě materiálových charakteristik, směřované k jižnímu křídlu zámku, se nepotvrdilo, analýza naopak doložila využívání těchto zdrojových areálů místního pískovce v obou staveb-

ních periodách. Zásadní změnu v tomto ohledu přineslo až období vrcholného baroka, které stavělo na importu odolnějšího pískovcového kamene pro kamenické prvky. V té souvislosti je poměrně překvapivý rozsah těchto importů i vzdálenost zdrojových areálů od Zahořan, která čítá vzdušnou čarou 30–50 km. Využití těchto zdrojů pro kamenické prvky v kostele Nejsvětější Trojice a v zámku lze sledovat pouze v letech 1653–1656. Ve všech následujících stavebních fázích se kamenické prvky materiálově liší, a lze tedy předpokládat, že stavební úpravy kostela a zámku, při kterých byly tyto nové kamenické prvky osazovány, již neprobíhaly souběžně.

*Studie vznikla v rámci Programu aplikovaného výzkumu národní a kulturní identity Ministerstva kultury České republiky, projektu DG18P02OVV066 **Hortus Montium Mediorum, Dokumentace, výzkum a prezentace kulturního dědictví vybraných lokalit východního Českého středohoří**, řešeného v letech 2018–2022 na Filozofické fakultě UJEP. Výzkum provenience pískovcových kamenů použitých na stavbu kostela a zámku v Zahořanech byl prováděn a spolufinancován v rámci institucionální podpory RVO 67985831 Geologického ústavu AV ČR, v. v. i.*

MGR. JIŘÍ ADAMOVIČ, CSC. – GEOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, V. V. I., ROZVOJOVÁ 269, PRAHA 6 - LYSOLAJE

ADAMOVIC@GLI.CAS.CZ

PHDR. KAMIL PODROUZEK, PH.D. – UNIVERZITA J. E. PURKYNĚ V ÚSTÍ NAD LABEM, FILOZOFICKÁ FAKULTA, CENTRUM PRO DOKUMENTACI A DIGITALIZACI KULTURNÍHO DĚDICTVÍ, PASTEUROVA 3571/13, ÚSTÍ NAD LABEM
KAMIL.PODROUZEK@UJEP.CZ

ZKRATKY

MS (v textu) – magnetická susceptibilita

MS (v poznámkách) – manuskript

PP – Přírodní památka

rtg – rentgenový

PROVENIENZ VON SANDSTEINELEMENTEN VERWENDET FÜR DEN BAU DER KIRCHE UND DES SCHLOSSES IN ZAHORANY (BEZIRK LITOMĚŘICE)

Die Studie, die das Ergebnis des NAKI DG18P02OVV066 *Hortus Montium Mediorum*-Projektes ist, belegt die Provenienz der Sandsteine, die für die Bauelemente der Kirche der Heiligen Dreifaltigkeit in Zahořany und des Schlosses in Zahořany, Bezirk Litoměřice, verwendet wurden. Optische Mikroskopie, Röntgendiffraktionsanalyse, Elektronenmikroskopie und Mikroanalyse, Heliumpyknometrie und Quecksilberporosimetrie wurden verwendet, um sie mit Sandsteinen aus möglichen Quellenorten zu vergleichen.

Zum Teil handelt es sich dabei um feinkörnige kalkig-schluffige Sandsteine, die in allen wesentlichen Punkten mit lokal abgebauten Kreidegesteinen (Hrušovany, Encovany) übereinstimmen. Die Verwendung dieser lokalen Sandsteine fällt in die ältesten Bauphasen der beiden überwachten Objekte. Beim Schloss ist es der Renaissancezeit aus den 70er Jahren des 16. Jahrhunderts und der Frühbarockzeit aus der Mitte des 17. Jahrhunderts, bei der Kirche ist es der Frühbarockzeit aus der Errichtung 1653–1656. Bei der Subarkose, die am Hauptportal der Kirche verwendet wird, handelt es sich um einen einzigartigen Import aus dem Karbonbecken nördlich oder nordwestlich

von Prag. Einige Bauelemente, wie Fenster- und Türverkleidungen oder Brückenpfeiler, bestehen aus kompakten verkieselten Sandsteinen, die den früher in der Elbschlucht zwischen Děčín und Hřensko abgebauten Sandsteinen ähneln. Ihre Nutzung ist charakteristisch für den umfangreichen hochbarocken Umbau des Schlosses aus den 1730er Jahren. Hydrothermisch verfestigte Sandsteine, die beispielsweise bei der Bausanierung der Kirche 1719 verwendet wurden, werden aus einer nicht näher bezeichneten Quelle am Zusammenfluss von Vulkangesteinen im Böhmisches Mittelgebirge und Nordböhmisches Kreidesandsteinen importiert. Der Quarzsandstein mit Beimischung von Feldspat, der für die Grenzsteine an der Grenze Zahořany / Encovany verwendet wurde, entspricht nicht der Quelle, die für die 1841 eingebauten Steine angegeben wurde, und ist wahrscheinlich ein Stein, der in der älteren Grenzbegrenzung verwendet wurde.

Die angewandte Methodik erwies sich als erfolgreich und die Ergebnisse der Studie ergänzten die Schlussfolgerungen der bauhistorischen Forschung. Im Falle des Schlosses wurde die Verwendung der gleichen Steinquellen für die Bauphasen der Renaissance

und des Frühbarocks bestätigt, während im Hochbarock bereits ein haltbarer Sandstein importiert wurde, auch aus weiter entfernten Quellen. Für den Bau der Kirche wurden in den Jahren 1653–1656 ähnliche Materialquellen wie für das Schloss verwendet. In den folgenden Bauphasen unterscheiden sich die steinernen Elemente der Kirche und des Schlosses bereits in ihren Eigenschaften und weisen somit auf eine andere Herkunft und eine andere baugeschichtliche Entwicklung hin.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Der Bereich der Kirche der Heiligen Dreifaltigkeit in Zahořany, Ansicht von Norden (Foto von J. Adamovič, 2019).

Abb. 2. Das Langhaus und Presbyterium der Kirche der Heiligen Dreifaltigkeit in Zahořany, Ansicht von Westen (Foto von K. Podroužek, 2019).

Abb. 3. Die Lage beider Bereiche von einer von Norden absteigenden Fernstraße aus gesehen (Foto von K. Podroužek, 2021).

Abb. 4. Die Südfassade des Schlosses in Zahořany (Foto von K. Podroužek, 2021).

Abb. 5. Nordwestlicher Eckrisalit des Schlosses in Zahořany von Nordwesten gesehen (Foto von K. Podroužek, 2021).

Abb. 6. Der Schlosshof in Zahořany von Süden gesehen (Foto von K. Podroužek, 2021).

Abb. 7. Der Nordflügel des Schlosses in Zahořany, umschlossen von den beiden Eckrisaliten von Nordosten (Foto von K. Podroužek, 2021).

Abb. 8. Die Lage des Dorfes Zahořany und Lage der Probenahmestellen auf der Grundlage einer vereinfachten geologischen Karte des Gebiets zwischen Prag und Pirna.

Abb. 9. Grundriss der Kirche der Heiligen Dreifaltigkeit in Zahořany mit der Angabe der Probenahme von Steinelementen: Z1 – Mensa des Altars der Hl. Kreuze, Z3 – Mensa des Altars der Jungfrau Maria, Z4 – linker Ständer des Haupteingangs der Kirche, Z5 – Türgewände des äußeren Eingangs zum Depot, Z6 – rechter Ständer des äußeren Einganges zur Sakristei. Bauvermesser: J. Horák, D. Skalický, CDDKD FF UJEP in Ústí n. L., 2017.

Abb. 10. Grundriss des Erdgeschosses des Schlosses in Zahořany mit der Angabe der Probenahme von Steinelementen: Z2 – linker Ständer des zweiten Fenstergewändes von links in der Südfassade des Südflügels des Schlosses, Z9 – rechter Ständer in zweitem Fenstergewände von links in der Südfassade des Südflügels des Schlosses, Z10 – linker Ständer des Hauptportals in der Südwand des Schlosses, Z11 – linker Ständer des Eingangs in der Westfassade des Westflügels des Schlosses. Bauvermesser: J. Horák, V. Liška, A. Lišková, L. Pohořalý, D. Skalický, CDDKD FF UJEP in Ústí n. L., 2019.

Abb. 11. Grundriss des Kellergeschosses des Schlosses in Zahořany mit der Angabe der Probenahme von Steinelementen und Bausteinen: Z12 – linker Ständer des Fenstergewändes in der Westfassade des nordwestlichen Risalits, Z13 – die Ecke der Westwand im Zugangskorridor zu den Kellern des Südflügels. Bauvermesser: J. Horák, V. Liška, A. Lišková, L. Pohořalý, D. Skalický, CDDKD FF UJEP in Ústí n. L., 2019.

Abb. 12. Einige Probenahmestellen für Bausteine an historischen Gebäuden (Zahořany, Probenahmestelle im Kreis) und Probenahmestellen im Feld. A – Zahořany, Portal des Haupteingangs der Kirche, Probe Z4, B – Zahořany, Türgewänder des ummauerten Außeneingangs der Sakristei in der Nordwand, Probe Z6, C – Zahořany, Mensa des Seitenaltars der Hl. Kreuze, Probe Z1, D – Zahořany, Portal des Haupttores an der Südfassade des Schlosses, Probe Z10, E – Zahořany, Das Fenstergewände im Südflügel des Schlosses, Probe Z2, F – Zahořany, Ostpfeiler des ehemaligen Nordbrücke im Schlossgarten, Probe Z15, G – Děčín, ehemaliger Steinbruch Spravedlnost im nördlichen Teil der Stadt, Probe 50, H – Encovany, ehemaliger Grubensteinbruch (Ort 6), Probe 416, I – Martiněves, ehemaliger Steinbruch, Probe 45, J – Olovnice, ehemaliger Steinbruch beim Felsen Páviček, Probe 49. Foto von J. Adamovič.

Abb. 13. Die Südfassade des Mittelrisalits des Südflügels des Schlosses mit Fenstergewände aus Sandstein; Probe Z2 und Probe Z9 (Foto von J. Adamovič, 2021).

Abb. 14. Rechts der Fensterständer aus Sandstein in der Südfassade des Mittelrisalits des Südflügels des Schlosses, aus dem die Probe Z2 entnommen wurde (Foto von K. Podroužek, 2019).

Abb. 15. Frühbarockes Adikulaportal des Haupteingangs in der Westfassade der Kirche der Hl. Dreifaltigkeit in Zahořany, aus der die Probe Z4 entnommen wurde (Foto von J. Adamovič, 2021).

Abb. 16. Hochbarockes Portal des äußeren Eingangs zum Depot der Kirche der Heiligen Dreifaltigkeit in Zahořany, aus dem die Probe Z5 entnommen wurde (Foto von K. Podroužek, 2019).

Abb. 17. Einfaches Portal des ummauerten Außeneingangs zur Sakristei der Kirche der Heiligen Dreifaltigkeit in Zahořany, aus dem die Probe Z6 entnommen wurde (Foto von K. Podroužek, 2019).

Abb. 18. Hochbarockes Portal des Eingangs in der Südfassade des Südflügels des Schlosses in Zahořany, aus dem die Probe Z10 entnommen wurde (Foto von K. Podroužek, 2021).

Abb. 19. Das Barockportal des Eingangs in der Westfassade des Westflügels des Schlosses in Zahořany, aus dem die Probe Z11 entnommen wurde (Foto von K. Podroužek, 2021).

Abb. 20. Die Zusammenstellung des frühbarocken Fenstersturzes und hochbarocker Fensertänder im Kellerfenster des nordwestlichen Risalits des Schlosses. Eine Probe Z12 wurde vom linken Ständer entnommen (Foto von K. Podroužek, 2021).

Abb. 21. Die Lage des Grenzsteines No. 14–15 auf den Indikationsskizzen des Stablkatasters von 1843, ergänzt mit einer Ansicht einer seiner Vorderseite. Aus dem Grenzstein wurde eine Z14-Probe entnommen.

Abb. 22. Fotografische Aufnahmen von Dünnschliffe von ausgewählter Proben aus einem optischen Mikroskop (A – D) und Aufnahmen in Rückstreuungselektronen (BSE) aus einem Elektronenmikroskop mit einem Röntgenmikroanalysator (E – H). A – Zahořany, Mensa des Seitenaltars der Jungfrau Maria an der Südseite des Kirchenschiffs, Probe Z3, Partien mit reichlich Bioklasten in Form der Gehäuse von zelligen Foraminiferen, Aufsicht. B – Zahořany, Portal in der östlichen Wand des südlichen Depot der Kirche, Probe Z5, syntaxiale Saume über Originalquarzkörner, Konturen der Originalkörner (dust line) mit Pfeilen markiert, Prime light ohne Polarisation. C – Zahořany, Das Portal des Haupttors in der Südfassade des Südflügels des Schlosses, Probe Z10, verschwommene Konturen von Quarzkörnern und reiche Füllung von Gipskristallen, Prime light ohne Polarisation. D – Zahořany, Das Fenstergewände des Kellerfensters in der Westfassade des Westflügels des Schlosses, Probe Z12, kompaktes Gebäude mit linearer und konvex-konkaver Kontakte, Prime light ohne Polarisation. E – Zahořany, Probe Z10, korrodierte Quarzkörner mit Kaolinit- und Gips-Zwischenfüllung, Prime light ohne Polarisation. F – Zahořany, Korso-Südflügel des Schlosses, Probe Z13, hydrothermal betroffenes Gestein mit Korrosion und Bewuchs von Quarzkörnern, original karbonat Matrix je nach Temperatur vollständig ersetzt durch Kaolinit. G – Olovnice, ehemaliger Steinbruch bei Páviček-Fels, Probe 49, mineralogisch vielfältiges Gestein (rechts ein Metamorphit-Fragment) mit Kaolinit und feinem Glimmer, weniger vertreten ist ein Dolomit-Bindemittel, das durch Eisenoxyhydroxide geschoben wird. H – Encovany, Bergbaugrube (Lokalität 6), Probe 416, mineralogisch nicht sehr ausgereift und mit Kalksteinklasten und reichlich Bioklasten (meistens zellige Foraminiferen), tonig-karbonatische Matrix. Die leichten Körner in der Schale des großen spiralförmigen Foraminifers bestehen aus Eisenoxyhydroxiden. Mineral Abkürzungen: B – Baryt, Ca – Calcit, Dol – Dolomit, F – Kalifeldspat, G – Gips, Go – Oxyhydroxide Fe, wahrscheinlich Goethit, Kaol – Kaolinit, M – Muskovit, Q – Quarz, Zr – Zirkon. Foto von J. Adamovič.

Abb. 23. Oberflächen ausgewählter Proben im Modus der Sekundärelektronenabbildung. A – Zahořany, Mensa des Seitenaltars von St. Kreuze an der Nordwand des Kirchenschiffs, Probe Z1, B – Encovany, ehemaliger Grubensteinbruch (Lokalität 6), Probe 416, in der Mitte eine Gehäuse einer zelligen Foraminiferen, C – Zahořany, östlicher Pfeiler der ehemaligen Nordbrücke im Schlossgarten, Probe Z15, D – Hřensko, ehemaliger Steinbruch Goldene Ranzen, Probe 51. Die Proben Z1 und 416 (Fotos A und B) bilden feinkörnige kalk-schluffige Sandsteine, der durch Probe 416 charakterisierte Steinbruch könnte die Quelle des Z1-Bausteines sein. Die Proben Z15 und 51 sind ähnlich verwandt (Foto C und D), die Quelle der Probe Z15 befindet sich in der Nähe des durch Probe 51 gekennzeichneten Steinbruchs. Foto von J. Adamovič.

Abb. 24. Diagramm der unterschiedlichen Porengrößenverteilung für eine Gruppe feinkörniger Kalksandsteine aus historischen Gebäuden in Zahořany und ihre potentiellen Quellen. Die horizontale Achse zeigt die Größe (Durchmesser) der Poren in nm, die vertikale Achse den Logarithmus der Zunahme des Intrusionsvolumens in cm³/g bei gegebener Porengröße.

Abb. 25. Diagramm der unterschiedlichen Porengrößenverteilung für eine Gruppe von Subarkosen aus historischen Gebäuden in Zahořany und ihre potentiellen Quellen. Siehe Abb. 24 für Details.

Abb. 26. Diagramm der unterschiedlichen Porengrößenverteilung für eine Gruppe von Quarzsandsteinen mit kieselhaltigem Bindemittel aus historischen Gebäuden in Zahořany und ihre potentiellen Quellen. Siehe Abb. 24 für Details.

Abb. 27. Diagramm der unterschiedlichen Porengrößenverteilung für den hydrothermal-geänderten Quarzsandstein (Z10) und den druck- und hydrothermal-geänderten Quarzsandstein (Z13) aus dem Schloss in Zahořany. Siehe Abb. 24 für Details.

Abb. 28. Diagramm der unterschiedlichen Porengrößenverteilung für den Quarzsandsteinen aus dem Grenzstein an der Grenze Zahořany / Encovany (Z14) und einen ähnlichen Sandstein aus Martiněves (45). Siehe Abb. 24 für Details.

(Übersetzung Helena Podroužková)

DENDROCHRONOLOGIE: METODA OSM

ZKUŠENOSTI S POUŽITÍM PŘI PRŮZKUMU VYBRANÝCH UMĚLECKÝCH PAMÁTEK ZE DŘEVA

JOSEF KYNCL – RADEK RYŠÁNEK – ALENA TOBOLKOVÁ

Dendrochronology: OSM method experience when researching selected works of art made of wood

The paper contains a summary of experiences with using the OSM dendrochronological method. During years of use, some significant experiences with its use in works of art surveys have been gained. In the study, selected examples of the several different applied arts and artistic wooden objects are presented. There is a summary of the unambiguous significance and clear results of this unique non-invasive method for dating and providing provenance of works of art in the paper. Using the art history methods, it was not possible to determine the exact origin and dating of the individual objects without serious doubts. Due to their historical value, the use of invasive methods was not found fully ethical. The OSM method was chosen for that reason and proved to be fully functional and in fact excellent for that use.

Keywords: dendrochronology – OSM method – annual rings – wood – relics – works of art – bench – cabinet – bureau – doorsill

Článek je shrnutím principu dendrochronologické metody OSM a dlouholetých zkušeností s jejím využitím při průzkumech uměleckých děl. Na příkladu několika vybraných uměleckých a uměleckořemeslných památek vyrobených ze dřeva shrnuje jednoznačný význam a výsledky této jedinečné neinvazivní metody pro určení datace a provenience uměleckých děl. U jednotlivých předmětů nebylo z umělecko-historického hlediska možné určit přesný původ a dataci. Vzhledem k jejich historické hodnotě nebylo také vhodné použití invazivních průzkumových metod, proto byla zvolena metoda OSM, která prokázala skvělé výsledky.

Klíčová slova: dendrochronologie – metoda OSM – letokruhy – dřevo – památky – umělecké předměty – lavice – kabinet – sekretář – práh

doi.org/10.56112/pp.2022.1.03

Obecným problémem v památkové péči a zejména v restaurátorském provozu je, že každý zásah do předmětu je v podstatě devastací a způsobuje další nevratné změny, které jsou z hlediska originální materie předmětu nežádoucí. Ponechme teď stranou, jestli v extrémních variantách tohoto diskurzu není v podstatě nežádoucí celý restaurátorský nebo konzervační zásah, neboť je nevratným zásahem do přirozeného procesu stárnutí památky.

V každém případě současný památkový a restaurátorský přístup velí omezit invazivní zásahy do materie předmětů na nezbytné minimum, což se týká i průzkumů prováděných před samotnými restaurátorskými zákroky. Minimalizace invazivních zásahů do materie předmětu by tak měla být nejvyšším zájmem restaurátora a vždy by měly být voleny metody průzkumu, které jsou k originální materii předmětu co nejšetrnější a způsobí co nejmenší sekundární poškození.

OSM¹⁾ je metodou nedestruktivního sběru dat, tedy šířek letokruhů, ze zkoumaného předmětu. Vyvinul ji Bernhard Knibbe ve Vídeňském ústavu archeologických věd (VIAS). Přitom byl jeho významným spolupracovníkem Otto Cichocki, který se již řadu let zabývá dendrochronologií egyptských artefaktů z druhého tisíciletí př. Kr. a pro něhož se tato metoda stala významným přístupem k letokruhům. Smyslem našeho sdělení je ukázat její možnosti zejména při práci s předměty umění, užitého i čistého. Ne vždy je konečným cílem práce pouhé datování vzniku předmětu, významným poznatkem může být i informace

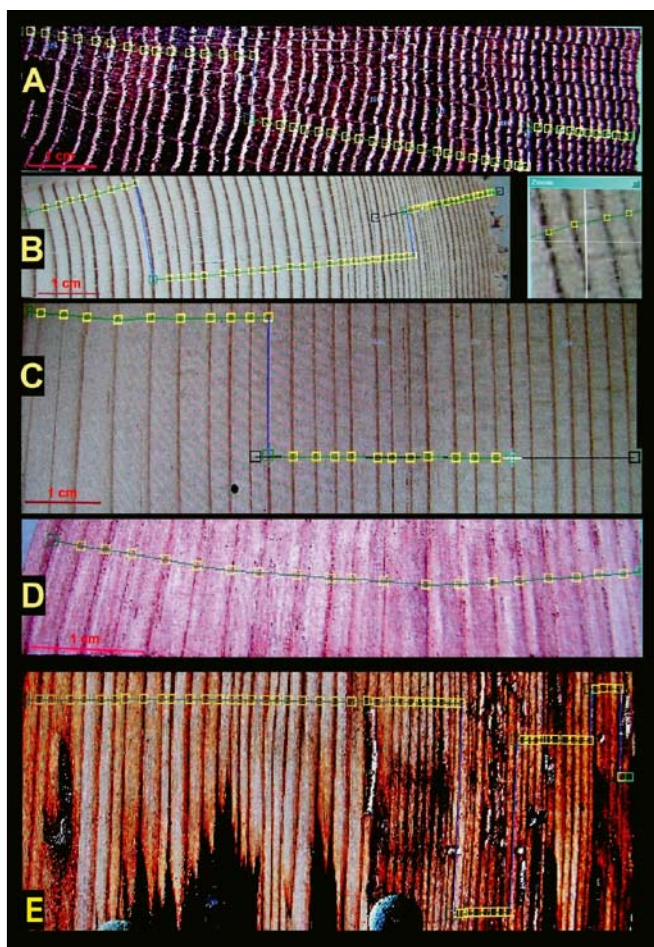
o provenienci předmětu nebo zdroji dřeva. I v tomto smyslu jsme se snažili interpretovat naše výsledky.

Práce restaurátora může být a často i je výjimečnou nebo i jedinečnou příležitostí zpřístupnění či úpravy povrchu částí objektu. Z toho vyplývá potřeba zadat dendrochronologický rozbor ještě před nebo současně se zadáním restaurování předmětu. Jediným smyslem tohoto článku je upozornit na metodický přístup, který umožňuje získat data pro dendrochronologické datování i v případech, kdy jiná možnost neexistuje, a to na několika příkladech, dost odlišných druhem zkoumaného předmětu i okolnostmi jeho historie. Naopak není cílem našeho sdělení hodnotit jakékoli jiné skutečnosti kromě samotného přístupu k dendrochronologickým datům.

PRINCIP METODY

Východiskem je digitální snímek nebo sken zkoumané plochy. Tou je buď příčný, nebo radiální profil dřeva, vždy doplněný měřítkem. Program uvede obraz do formátu BMP (v tomto formátu je každý bod obrazu definován pouze svými souřadnicemi) a zobrazí jej na monitoru. Míra zvětšení je regulovatelná uživatelem. Vstupem měřítka jsou zavedeny absolutní hodnoty délky. Uživatel zvolí dráhu měření, ta se zobrazí přímkou; dráha je však během měření libovolně měnitelná, což umožňuje vyhnout se při měření nejrušnějším překážkám či anomáliím. Poté uživatel zahájí označování jednotlivých bodů měření, jimiž jsou hranice letokruhů, počínaje nejstarším. Hranici letokruhu je závěr pozdního dřeva a počátek časného dřeva letokru-

1) O.S.M., On Screen Measuring and Image Analysis, Version 3.35, 2005, © 1999-2005 by SCIE.M.

Obr. 1: Ukázky záznamů měření, shora: A: dub – příčný řez, B: jedle – příčný řez, C: jedle – radiální řez, D: dub – radiální řez, E: ukázka: dráha měření se vyhýbá poškození dřeva pokročilou korozí (jedle – radiální plocha, foto J. Koudelová).

hu následujícího. Přesnost značení je možno operativně zvýšit funkcí Zoom, obvykle pětinasobného. Po ukončení měření se celý jeho průběh ukládá do paměti a hodnoty šířek letokruhů (letokruhová řada) jsou exportovány do programu zpracování letokruhových dat, u nás tedy obvykle do programu PAST.

PŘESNOST MĚŘENÍ A NEZJISTITELNOST PODKOŘÍ JAKO ZÁKLADNÍ PROBLÉMY

Přesnost označení hranice letokruhů je jádrem všech úvah o (ne)vhodnosti použití metody. Přímý kontakt na měřicím stole, ať už jde o vývrt nebo upravenou plochu, je obecně přesnější oproti metodě OSM, a ta je proto většínou přijímána jako jakási náhražka, je-li k dispozici volba. Náš příspěvek se týká případů, kdy volba není, a kdy se tedy stala metoda OSM jediným možným nedestruktivním přístupem. Zdrojem dat byl radiální profil dřeva na dně zásuvky, na podlážce pod lavicí nebo na zádech skříně či

příčný profil na hraně desky. Nahodilé chyby vznikající nepřesnostmi při nalezení hranice letokruhů lze eliminovat četností měření. Jak jí dosáhnout, je velmi závislé na charakteru zkoumaného předmětu. Nejeftektivnějším přístupem je měření mnoha samostatných prvků objektu, což byl případ dále uváděných chórových lavic kostela (1) a sekretáře (3). Pokud je k dispozici jen jeden prvek, zbývá jen možnost proměřit jej na více drahách. Tento přístup možno vystupňovat v závislosti na nepříznivých okolnostech, ovlivňujících přesnost měření. Extrémy byly případy základní desky přenosného portativu s velmi úzkými letokruhy (4), měřeného na osmi drahách, a prahu dveří (5) s vysokou mírou povrchového opotřebení; měřeného na sedmi drahách.

U prvků z jehličnatého dřeva nelze zjistit podkoří ani jeho blízkost. S počtem měření na různých prvcích předmětu se zvyšuje pravděpodobnost přiblížení se k podkoří zdrojového stromu. V případě lavic kostela (1) byly měřeny letokruhové řady 18 různých prvků, rozsah jejich posledních letokruhů zahrnoval léta 1557 až 1592, ale tři s nejmladší datací poskytly hodnoty 1589–91–92, obdobně u sekretáře (3) bylo měřeno 6 různých prvků, rozsah posledních letokruhů činil roky 1622 až 1683, nejmladší tři 1656–71–83. Extrémním případem, zde neuváděným, bylo datování starých šindelů uložených na půdě ambitu poutního areálu sv. Jana Nepomuckého ve Žďáru n. S. Tam bylo měřeno 50 kusů, rozsah posledních letokruhů činil 1821–1884, ale u posledních pěti s nejmladší datací: 1882–83–83–84–84.²⁾ Jsou však případy, kdy je metoda OSM oproti měření letokruhů na vývrtech dokonalejší, ne-li jediným možným zdrojem dat. Jde o případy vyšší koroze dřeva, např. stavebních konstrukcí, dřevokaznými houbami. Vývrt představuje nahodilou volbu dráhy měření, pokud se ovšem nerozpadne. Ve zkorodovaném dřevě se v dráze měření často vyskytují překážky s nezřetelnými hranicemi letokruhů. Metoda OSM umožňuje se jim aktivně vyhýbat (obr. 1E).

ŘEŠENÍ DALŠÍCH OTÁZEK: PŮVOD PŘEDMĚTU, PROVENIENCE DŘEVA

Tyto otázky se v konkrétních případech mohou stát otázkami hlavními. Materiálem měřených prvků v případě dna korpusu kabinetu (3) nizozemského původu byl modřín. Tato dřevina se v době poledové v nižších polohách Evropy nikdy nevyskytovala, v době masivní stavby lodí pro koloniální expanzi v Nizozemí v 17. stol. se tam však kmeny modřínu hromadně importovaly zejména z francouzských přímořských Alp hlavně jako materiál na lodní stěžně. U sekretáře s klekátkem (3) a u přenosného portativu (4) odpověděla analýza i na otázku původu předmětu, nebo jeho různých součástí, srovnáním jeho letokruhových řad se standardními chronologiemi okolních oblastí.

PŘÍPAD Č. 1: CHÓROVÉ LAVICE KOSTELA NANEBEVZETÍ PANNY MARIE V BRNĚ (OBR. 2, 3)

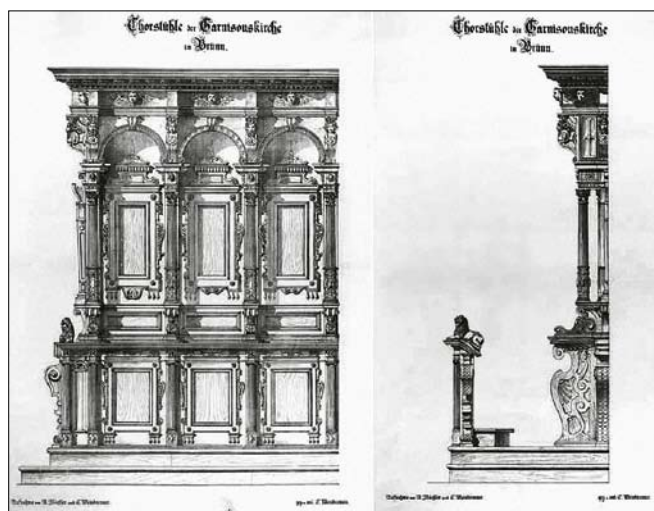
Chórové lavice se nacházejí v současné době v kněžišti jezuitského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně. V roce 2019 byl ve spolupráci Goeringova institutu v Mnichově a Vyšší odborné školy restaurátorské v Brně proveden

průzkum lavic, při němž byla provedena podrobná dokumentace.³⁾ Lavice lemuji symetricky obě strany kněžiš-

²⁾ Lze datovat i šindel? Srov. J. Kyncl, Letokruhy jako kalendář i záznamník. Praha: Grada 2017, s. 53–54.

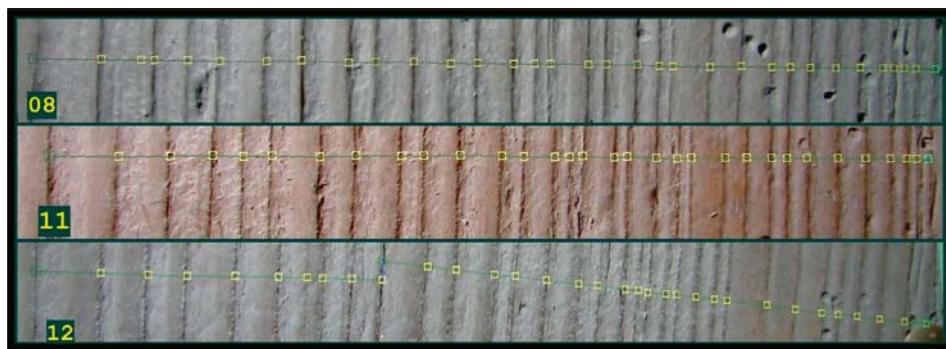

Obr. 2: Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně, chórové lavice – pravá strana lodi pohledem k oltáři.

Obr. 3: Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně, chórové lavice, podoba v 19. století (převzato z Verein Wiener Bauhütte, Publikationen des Vereines Wiener Bauhütte. Selbstverlag der „Wiener Bauhütte“, 1862).

tě. Jsou jednořadé s výrazným arkádovým architektonickým členěním. Na každé straně se skládají z osmi sedadel oddělených područkami (obr. 3). Převažujícím materiálem je třeshňový (Cerasus) masiv s doplňky a menšími konstrukčními celky z javoru (Acer), jedle (Abies) a dalších materiálů. Přidaný rokokový dekor z 18. století je pořízen z lipového (Tilia) dřeva upraveného zlacením a polychromií.

Obr. 4: Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně, desky podlah chórových lavic – ukázky měření tří vzorků (8, 11, 12) z osmnácti.

3) *Restoration Survey: Choir Stalls of the Jesuit Church of the Assumption Virgin Mary in Brno*, Jezuitská street. Restaurátorský průzkum. Brno: Vyšší odborná škola restaurátorská Brno a Goering institut Mnichov 2019.

4) Originální oltář byl nahrazen v roce 1734 současným z dílny Johana Georga Schaubergera. V. Richter, Chórové lavice jezuitského kostela v Brně, in: Umění, Zdeňku Wirthovi k šedesátinám, Praha 1938, s. 216. Viz též Moravský zemský archiv Brno, fond G12, Cerroniho sbírka I., kniha 32, Geschichte der bildenden Künste in Mähren und dem österr. Schlesie (A–N), 1807.

5) V. Richter, o. c. v pozn. 4, s. 214.

6) L. Češková, Umělecké památky z doby kolem roku 1600 v jezuitském

V existujících pramenech je uváděno, že autorem lavic by měl být laický řádový bratr Emerich Thurn, který byl podle nekrologie vedené jezuitu také autorem původního, dnes již neexistujícího hlavního oltáře.⁴⁾ Konkrétně je zmíněn v Historii Societatis Jesu od P. J. Schmidla. Thurn přijel do Brna z Radstadtu v Porýní. Vstoupil do noviciátu 11. října 1601. Po absolvování noviciátu zůstal v Brně jako coadjutor. Mezi lety 1604–1605 sloužil jako praefectus arculariorum (hlavní truhlář) a roku 1605 zemřel na tuberkulózu.⁵⁾ Zmiňována je také přítomnost dalších tří truhlářů, jimiž byli Georg Schötter, Simon Scholtz a Nicolaus Ditrich z Porýní.⁶⁾

Pokud se datování lavic týče, existují v literatuře v podstatě dva hlavní názorové proudy. První datuje lavice do druhé poloviny 17. století a zřejmě vychází z předpokladu, že je nepravděpodobné, aby objekty vznikly před koncem 30. leté války.⁷⁾ Jde většinou o literaturu ze sklonku 19. století a je otázkou, jestli nejde o spojení datace chórových lavic s lavicemi v lodi kostela. Podstatně dřívější dobře podloženou dataci přinesl P. J. Schmidl ve své Historia Societas Jesu, když uvádí roky 1602 a 1609 jako rozsah rekonstrukčních prací v jezuitském kostele, řízených olomouckým biskupem kardinálem Františkem z Ditrichštejna. Ten je rovněž výslovně uveden jako objednatel chórových lavic.⁸⁾ V literatuře se též nachází zmínky o tom, že původní cena lavic, která měla činit 2000 zlatých, byla ponížena na 500 zlatých z toho důvodu, že lavice vznikly v interní jezuitské dílně.⁹⁾ Tyto lavice měly být zhotoveny

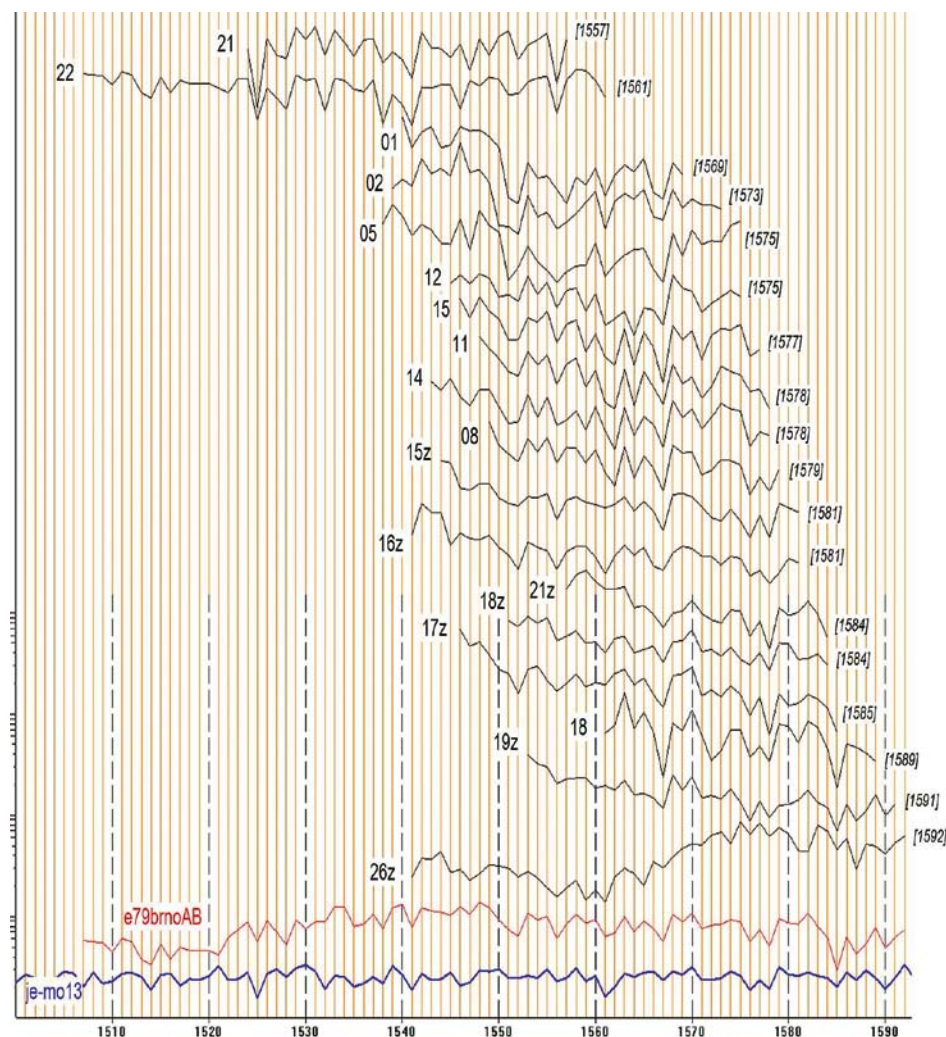
Pokud se datování lavic týče, existují v literatuře v podstatě dva hlavní názorové proudy. První datuje lavice do druhé poloviny 17. století a zřejmě vychází z předpokladu, že je nepravděpodobné, aby objekty vznikly před koncem 30. leté války.⁷⁾ Jde většinou o literaturu ze sklonku 19. století a je otázkou, jestli nejde o spojení datace chórových lavic s lavicemi v lodi kostela. Podstatně dřívější dobře podloženou dataci přinesl P. J. Schmidl ve své Historia Societas Jesu, když uvádí roky 1602 a 1609 jako rozsah rekonstrukčních prací v jezuitském kostele, řízených olomouckým biskupem kardinálem Františkem z Ditrichštejna. Ten je rovněž výslovně uveden jako objednatel chórových lavic.⁸⁾ V literatuře se též nachází zmínky o tom, že původní cena lavic, která měla činit 2000 zlatých, byla ponížena na 500 zlatých z toho důvodu, že lavice vznikly v interní jezuitské dílně.⁹⁾ Tyto lavice měly být zhotoveny

kostele Nanebevzetí Panny Marie v Brně, Zprávy památkové péče 72, č. 5, 2012, s. 344–355. Available from: <http://zpp.npu.cz/prilohy/36.pdf>

7) A. Franz, Chorstühle in der ehemaligen Karthäuserkirche in Königsfeld bei Brünn, Mährisches Gewerbe-Blatt V, 1883, s. 18; M. W. Trapp, Brünn's kirchliche Kunst-Denkmäler. Brünn 1888, s. 33; G. T. Wolny, Kirchliche Topographie von Mähren, Abtheilung II. Brünn 1856, s. 85; A. Prokop, Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung, IV. Bd. Wien 1904, s. 1283 a 1286.

8) P. J. Schmidl, Historiae Societatis Jesu provinciae Bohemiae. Pragae 1747, s. 311, 567.

9) Tamtéž, s. 416.

Obr. 5: Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně, desky podlah chórových lavic – letokruhové křivky). Rozptyl datování posledního letokruhu: 1557–1592.

z třeshňového dřeva,¹⁰⁾ což bylo potvrzeno při již dříve zmíněném restaurátorském průzkumu.¹¹⁾ Známy brněnský historik umění Václav Richter ve svém článku z roku 1938 věnovaném přímo chórovým lavicím v kostele Nanebevzetí Panny Marie datoval lavice pomocí archivních pramenů také na samý počátek 17. století,¹²⁾ ne-li o něco dříve.

Parametry datování¹³⁾

Letokruhová řada	standardní chronologie	$N - n - t_{BP} - t_H - g$ (%)
<i>e79brnoAB</i>	<i>jedle-cr</i>	1592 – 86 – 6,52 – 7,58 – 74,7 %
<i>e79brnoAB</i>	<i>jedle-mo</i>	1592 – 86 – 5,77 – 7,27 – 75,3 %

10) L. Češková, Jezuité a jejich mecenáši při výstavbě a výzdobě kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně kolem roku 1600, in: H. Jordánková a V. Maňas edd., Jezuité a Brno: sociální a kulturní interakce koleje a města (1578–1773). Brno: Statutární město a Archiv města Brna 2013, s. 64.

11) *Restoration Survey*, o. c. v pozn. 3, s. 11.

12) V. Richter, o. c. v pozn. 4, s. 213–214.

13) Parametry:

N → datace (rok) posledního zjištěného letokruhu

n → počet letokruhů překrytí datované letokruhové řady a standardní chronologie

t_{BP} → hodnota t-testu po Baillie-Pilchrově transformaci letokruhové řady

Byť se hypotéza datující lavice na sám počátek 17. století jeví jako opodstatněná, a tudíž pravděpodobnější, nebyla podložena žádnými dalšími důkazy. Tak tomu bylo až do provedení dendrochronologické datace podlah lavic, které jsme vyhodnotili jako původní, pevně fixované v konstrukci, a tudíž neovlivněné předchozími zásahy. Těch je na objektu pozorovatelných větší množství. Dalším potenciálním pozitivem pro dendrochronologii byla materiálová skladba podlah, konkrétně jedlové dřevo, pro které existuje dostatek kvalitního komparativního materiálu dobových i geografických standardů. Dendrochronologickým datováním pomocí metody OSM byl tak získán rozhodující důkaz pro potvrzení datace na počátek 17. století.

Dendrochronologie: Zdrojem byly desky podlahy soklové části lavic, vesměs z jedlového dřeva. U lavic vlevo (směr k oltáři) se ukázalo zpracovatelných, a bylo zpracováno, 7, u lavic napravo obdobně 11 letokruhových profilů, vesměs na radiálním pohledu, tedy celkem 18 vzorků (obr. 4). Vzájemnou synchronizací a sumarizací všech

byla získána letokruhová řada *e79brnoAB*. Její srovnání se standardními chronologiemi ČR a Moravy vedlo k odatování posledního zjištěného letokruhu do roku 1592 (obr. 5). S ohledem na to, že technologie lepení prken do desek (prosychání dřeva!) vyžaduje jistý čas, lze usoudit, že podlahy lavic mohly být zhotoveny nejdříve roku 1596.

t_H → hodnota t-testu po Hollsteinově transformaci letokruhové řady

g → koeficient shody (procento souběžností)

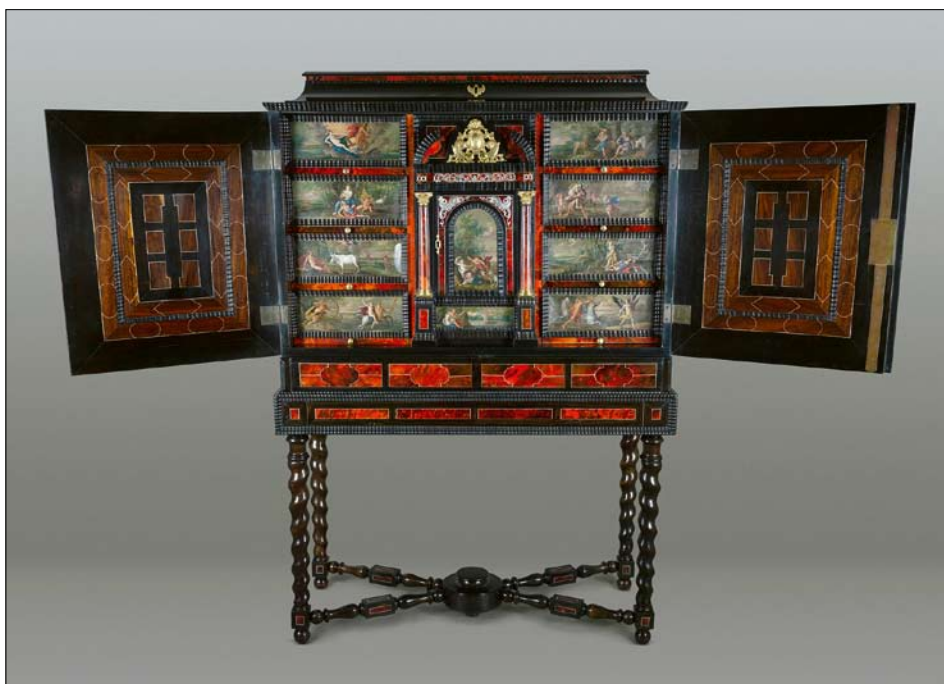
Čím nižší hodnota t , tím vyšší riziko chybné datace. To závisí i na délce překrytí zkoumané řady se standardem.

Kritická hodnota t je nastavena tak, aby riziko bylo menší než 0,05 %. Ta např. činí u překrytí 50 letokruhů 3,49, u překrytí 100 letokruhů 3,40. Bližší: E. R. Cook – L. A. Kairiukstis edd., *Methods of dendrochronology: applications in the environmental sciences*. Dordrecht – Boston – London: Kluwer Academic Publishers 1990; J. Kyncl, *Dendrochronologická matematika*, in: J. Kyncl, o. c. v pozn. 2, s. 128–135.

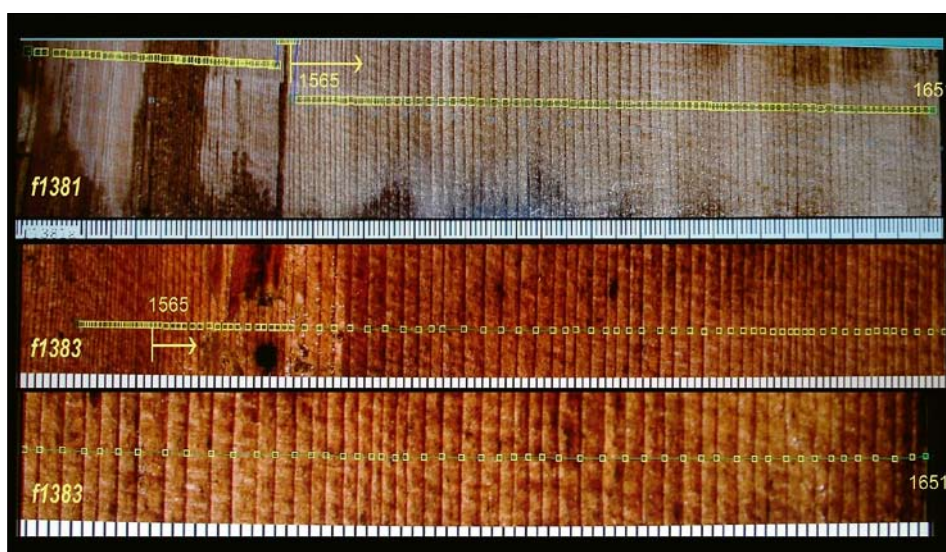
PŘÍPAD Č. 2: KABINET Z INVENTÁŘE STÁTNÍHO ZÁMKU RÁJEC NAD SVITAVOU (OBR. 6)

Kabinet RA 408 ze zámku v Rájci nad Svitavou je v našich poměrech unikátní. Jde o jediný flámský kabinet zdobený miniaturami Ovidiových metamorfóz v českých veřejných sbírkách.

Na základě stylové komparace, podobnosti konstrukce a shody při volbě grafických předloh pro výjevy olejomalb na zásuvkách kabinetu se nabízí hypotéza o provenienci této kabinetní skříně v Antverpách, v prostředí dílen či externích dodavatelů firmy Forchondt, založené malířem a obchodníkem v jedné osobě, Guillermo Forchondtem (1608–1678).¹⁴⁾ V roce 1636 založil prosperující dílnu a podnik obchodující, mimo jiné, s obrazy, luxusním nábytkem, látkami a diamanty. Rodinná firma se specializovala na prodej v zemích pod nadvládou španělských Habsburků a otevřela také pobočky ve Vídni a ve španělském Cádizu. Prostřednictvím svých synů Justa a Guillerma Forchondt realizoval obchody na iberském poloostrově a dokonce i transatlantický obchod mezi Antverpami a Amerikou. Charakteristickým rysem této firmy je fakt, že většina členů rodiny, ve firmě působících, byli vyučení a mnohdy aktivní umělci a řemeslníci, sám Guillermo byl vyhlášeným specialistou na výrobu kabinetních skříní. Spolupracovali pak také s desítkami dalších mistrů a specialistů, jako byl např. Michiel II. Coignet, autor antverpského kabinetu pro Nicolase Rockoxe. Z rozmezí let, kdy byl tento typ kabinetní skříně rozšířeným a vyhledávaným, tedy z období let 1650 až 1680, vyplývá i pravděpodobná datace kabinetu z rájecké sbírky.¹⁵⁾

Obr. 6: Kabinet z inventáře Státního zámku Rájec nad Svitavou (okres Blansko).

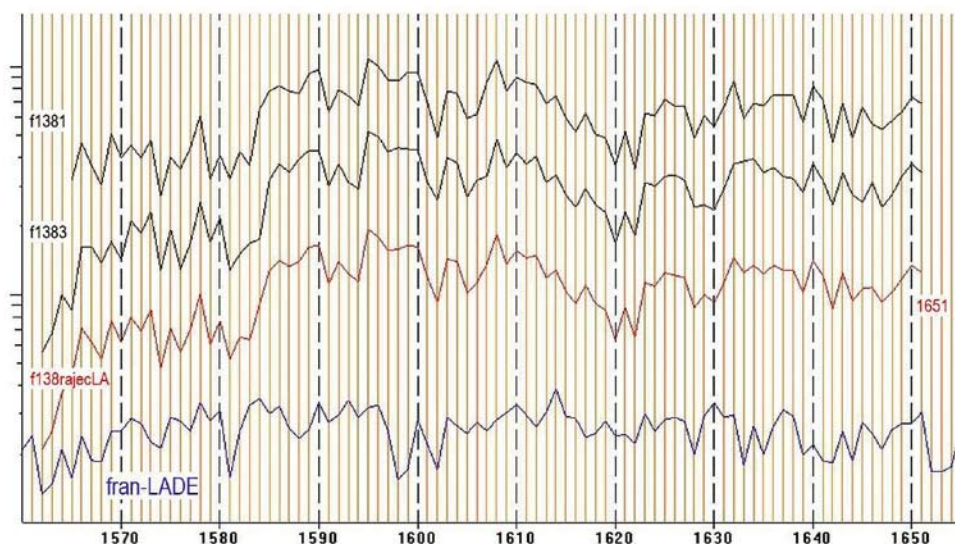

Obr. 7: Kabinet, dno korpusu skříně kabinetu. Z asi 200 letokruhů bylo spolehlivě měřitelných až posledních 86 (1565–1651), měřeno na dvou profilech f1381, f1383.

14) Více k antverpským kabinetním skříním a fungování dílen viz R. Fabri, *De 17de-eeuwse Antwerpse kunstkast: typologische en historische aspecten*. Brussel: AWLSK 1991; *táž*, *De 17de-eeuwse Antwerpse kunstkast: kunsthistorische aspecten*. Brussel: AWLSK 1993; N. Baadj, *Collaborative Craftsmanship and Chimeric Creation in Seventeenth-Century Antwerp Art Cabinets* in: S. Burghartz – L. Burkart – Ch. Göttler edd., *Sites of Mediation: Connected Histories of Places, Processes, and Objects in Europe and Beyond, 1450–1650*. Leiden: Brill, 2016. s. 270–296.

15) K. Mazálková, *Barokní kabinetní skříně; Studie vybraných příkladů z mobiliáře zámku Rájec nad Svitavou*. Magisterská diplomová práce. Masarykova Univerzita, Ústav dějin umění, vedoucí práce: doc. Mgr. Pavel Suchánek, Ph.D., Brno 2017, s. 41.

V roce 2020 byl kabinet restaurován a při té příležitosti byl proveden jeho hlubší průzkum. Jedním z úkolů tohoto průzkumu bylo potvrdit datování kabinetní skříně a objasnit materiálové složení kabinetu. Korpus skříně je z větší části topolový. Vizualní identifikace jednoznačně vyloučila dub, který je na podobných kusech obvyklý. Na stranách a půdě korpusu šlo o roztroušeně pórovitou světlou dřevinu bez výraznější textury či kresby. Okruh možných materiálů byl zúžen na lípu (*Tilia*) nebo topol (*Populus*). Na mikroskopických vzorcích nebyly nalezeny žádné stopy spirálních ztluštěnin v tracheích zkoumané dřeviny, což jednoznačně vyloučilo lípu. Při jednořadých dřevných paprscích je jediným rozumným výsledkem topol. Pro úplnost je nutno uvést, že by se mohlo jednat i o vrbu. Její užití se však jeví nepravděpodobné. Textu-

Obr. 8: Kabinet – letokruhové křivky.

ra i struktura materiálu konstrukčních desek odpovídá topolu jako uvažované dřevině.¹⁶⁾ Dno korpusu však bylo tvořeno značně masivní téměř radiální deskou z jednoznačně jehličnaté dřeviny, která byla při dalším zkoumání identifikována jako modřín (*Larix*).¹⁷⁾

V průběhu průzkumu se vyskytly pochybnosti o autenticitě celého korpusu kabinetní skříně. Při prvotním ohledání vzbudila pochybnosti modřínová deska a jednoznačně novější doplňky a došlo ke zpochybnění autenticity celého korpusu kabinetní skříně. V případě modřínového dna šlo o očividně cizorodou jehličnatou dřevinu, navíc byl na předmětu nalezen přípis z opravy provedené v Praze v roce 1845.¹⁸⁾ Deska z modřínu je totiž součástí korpusu a je v něm napevno integrovaná pomocí truhlářských spojů. Její výměna by si vyžádala úplnou demontáž korpusu předmětu. Lze tedy mít za to, že byla součástí korpusu předmětu od jeho vzniku. Alternativou k předatování korpusu kabinetu do 19. století byla hypotéza, podle níž jde o dobový materiál importovaný do Nizozemska už v 17. století z některé jiné evropské lokace, kde je modřín běžnou dřevinou. Kvůli značné šířce a dobré přístupnosti bylo tak rozhodnuto o jejím dendrologickém průzkumu, který měl potvrdit či vyvrátit autenticitu korpusu a hypotézu, podle níž může mezitím určená modřínová deska

pocházet z Alp, a být tak dobovým materiálem importovaným do Nizozemska v rámci dovozu materiálu ke stavbě lodí a výrobě takeláže. Konstrukční deska kabinetní skříně však nenabízela žádnou možnost neinvazivního datování a invazivní zásah do předmětu se jevil vzhledem k jeho charakteru a hodnotě jako nežádoucí. Bylo tak rozhodnuto o použití metody OSM.

Jednoznačným přínosem dendrochronologické analýzy bylo jednak potvrzení datování kabinetu, které bylo provedeno pomocí uměleckohistorické komparace, ale v neposlední řadě faktické prokázání používání importovaného alpského

modřínu ve vlámské nábytkové tvorbě 17. století. Tento druhý aspekt činí z průzkumu rájeckého sekretáře případ celoevropského významu.

Dendrochronologie:¹⁹⁾ Zdrojem datování bylo dno korpusu skříně kabinetu ze dřeva modřínu. Na tomto zdroji je patrných více než 200 letokruhů. Struktura jejich šířek odpovídá vysokohorské lokalitě zdrojového stromu; počátečních cca 100–120 letokruhů jsou extrémně úzké (šířka 0,05 až 0,5 mm), teprve posledních 80 vykazuje šířky 0,8 až 2 mm. Pásmo extrémně úzkých letokruhů se ukázalo nezpracovatelné pro očekávané chyby měření (včetně absencí nebo naopak zdvojení letokruhů, skutečných nebo zdánlivých). Měření bylo proto podrobeno až posledních 86 letokruhů, a to na dvou drahách měření (obr. 7). Průměrná letokruhová řada *f138rajecLA* byla podrobena pokusu o datování pomocí jediných dvou dostatečně dlouhých standardních chronologií Alp, které jsou toho času k dispozici, a to z francouzských přímořských (*fran-LADE*)²⁰⁾ a tyrolských.²¹⁾ Parametry spolehlivého datování byly získány pouze vůči první jmenované standardní chronologii, a to pro poslední letokruh 1651. Ten samozřejmě není letokruhem podkorním, datujícím skácení zdrojového stromu (obr. 8).

Parametry datování

Letokruhová řada	standardní chronologie	$N - n - t_{BP} - t_H - g$ (%)
<i>f138rajecLA</i>	<i>fran-LADE</i>	1651 – 86 – 5,43 – 5,85 – 72,8 %

Na předmětu byl zjištěn a snímán i příčný letokruhový profil dubového dřeva. Byl bohužel příliš úzký v radiálním/tangenciálním směru, což vedlo k několika nečitel-

ným sekvencím; proto jsme od jeho zpracování upustili. Nemůže však být pochyb o tom, že toto dřevo muselo být do Nizozemí importováno, pokud tam byl předmět vyro-

16) R. Ryšánek – D. Matus – J. Knorr – K. Mazálková – D. Jančev, Dokumentace konzervačního a restaurátorského zásahu na kabinetu zdobeného výjevy z Ovidiových metamorfóz (inv. č. RA 408 a, b 667/616) z mobiliárního fondu SZ Rájec nad Svitavou, Atelier Research and Restore, Brno 2020, s. 61.

17) Tamtéž, s. 58–60.

18) R. Ryšánek – D. Matus – K. Mikulová – K. Mazálková, Flámský kabinet z Rájce nad Svitavou, in: K. Cichrová a kol., Nábytek s příběhy. České Budějovice: NPÚ 2020, s. 151.

19) J. Kyncl, Zpráva č. 812-21/20 o dendrochronologickém datování kabinetu z inventáře Státního zámku Rájec nad Svitavou. Brno 2020, pro Mgr. Radka Ryšánka PhD.

20) Standardní chronologie modřínu pro vysokohorské polohy v Alpách, materiál z Francouzských přímořských Alp (*Büntgen a kol.*, zdroj dat: NASA-Tree-Ring Data Sets).

21) Standardní chronologie modřínu pro vysokohorské polohy v Alpách, materiál z Tyrolských Alp pro období 1604–1792, (*Giertz*, zdroj dat: NASA-Tree-Ring Data Sets).

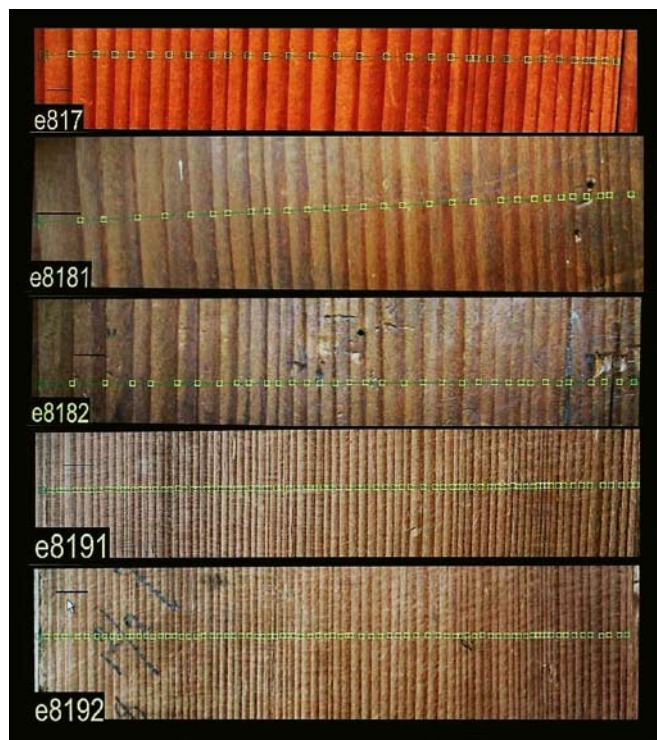
ben. Doubravy byly sice základní jednotkou tamější původní vegetace, ty ale byly již v 16. století do té míry vymýceny, že technické využití dubu bylo vázáno na import. Z četných zdrojů zaměřených na dendrochronologické

datování dubových desek – podkladů obrazů z Nizozemí a Flander, zejména prací Petera Kleina, víme, že zdrojem importů kvalitních kmenů dubu tam bylo velmi často Pobaltí, tedy území současné Litvy a Lotyšska.

PŘÍPAD Č. 3: SEKRETÁŘ S KLEKÁTKEM Z INVENTÁŘE MORAVSKÉ GALERIE V BRNĚ (OBR. 9)

Nábytková sbírka Moravské galerie v Brně obsahuje badatelsky velmi zajímavý předmět. Sekretář s klekátkem byl spolu s několika dalšími předměty do sbírek zakoupen 12. dubna 1887 na aukci pozůstalosti kolekce malíře, sběratele a mecenáše umění Hanse Makarta (1840–1884).²²⁾ Existující průzkumy se zaměřily na použité materiály, technologii výroby i přípisy uvnitř sekretáře.²³⁾ Ani přesto nebylo jednoznačně možné říci, zda předmět pochází z 18. století, nebo jde o neobarokní originál, jaké se začaly objevovat přibližně od 80. let 19. století.

Dosavadní názory na problematiku datace a provenience sekretáře se různí. Badatelský zájem sledujeme od

Obr. 10: Sekretář – měření, ukázka. e817: záda – střed, e818: záda – horní část (2 měření) e819: zadní plocha klekátko (2 měření).

Obr. 9: Sekretář s klekátkem z inventáře Moravské galerie v Brně.

70. let 20. století, kdy jej zmínil Heinrich Kreisel v knize *Die Kunst des Deutschen Möbels*.²⁴⁾ Uvedl stručný popis, zdobné prvky a materiály, provenienci určil Moravu (Olomouc) a upozornil, že předmět byl vyroben v roce 1731 pro arcibiskupa Antonína Theodora hraběte Colloreda-Waldsee. Nedlouho po Kreiselovi se sekretáři věnovala Milena Sedláčková, která o něm napsala stručný text do sborníku ke stému výročí založení uměleckoprůmyslového muzea v Brně. Autorka uvedla, že je sekretář dýhován ořechovým a třešňovým dřevem a datován do první poloviny 18. století. Současně Heinrichu Kresiselovi oponovala v otázce provenience (Olomouc, Morava) i objednavatele (arcibiskup Colloredo). Autorka se dále domnívala, že znak, na němž je vyobrazen pelikán, může svědčit o původu majitele z řad maďarské šlechty.²⁵⁾ Dále se sekretářem zabývala Dagmar Koudelková v katalogu *Doteky minulosti*. Autorka předmět popsala, podle atributů identifikovala jednotlivé světce a zamýšlela se nad problematikou erbu – podle jejího názoru je v srdečním štítku vyobrazena labuť, nikoliv pelikán. Tento problém však dále neřešila.²⁶⁾

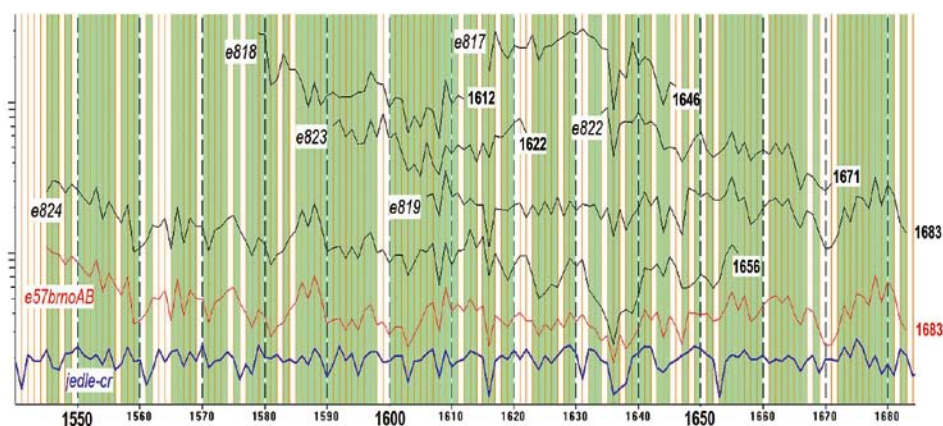
22) Toto krátké pojednání vychází z diplomové práce A. Tobolková, Hans Makart (1840–1884) – sběratel nábytku. Nábytkové kusy z jeho kolekce ve sbírkách Moravské galerie v Brně. Diplomová práce, Katedra dějin umění FFUP, Olomouc 2019, rkp. Rozsáhlejší článek o sekretáři byl přijat do redakce Bulletinu Moravské galerie (pro číslo 85/2022), název: Makartova barokní perla ve sbírkách Moravské galerie v Brně?

23) Rozměry: v. 170 cm, š. 173 cm, h. 86 cm; materiál: dřevo jedle, ořechu, javoru, švestky, topolu, cín, tmel, mosaz; technika: dýhování, intarzie, marketerie, kování. Moravská galerie v Brně, podsírbka 17 – uměleckoprůmyslové práce, kolekce dřevo, nábytek a hračky, inv. č. U6164. Sekretář má v psací desce intarzován letopočet 1731, a také obsahuje dva přípisy, jeden ve znění Adalbert Schlemmer, *Wien*, jenž je uveden uvnitř středního dílu, a druhý, provedený tužkou stejnou rukou na klekátku *Wien den 28. Juni 1870 / Wien den 12. 2. 1875*.

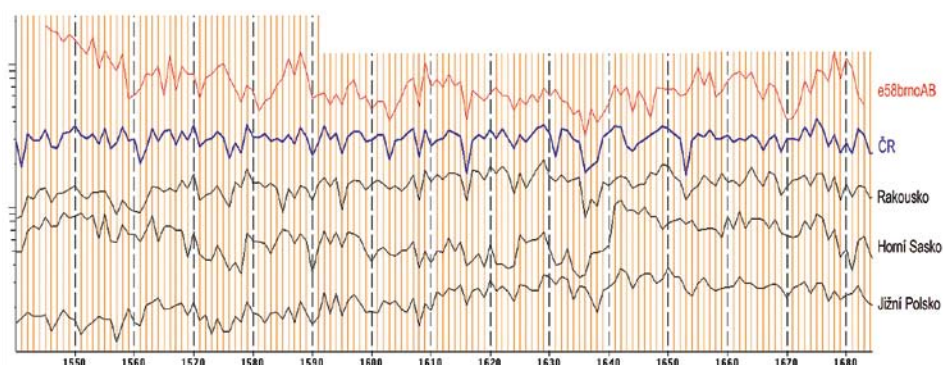
24) H. Kreisel, *Die Kunst des Deutschen Möbels* II. München 1970, s. 150, 388, obr. 402.

25) M. Sedláčková, *Sbírka historického nábytku v Moravské galerii*, in: *Sborník k 100. výročí založení Moravského uměleckoprůmyslového muzea v Brně*, Brno 1973, s. 241–252, zvl. s. 244.

26) D. Koudelková, *Sekretář s klekátkem*, in: Alena Křížová, *Doteky minulosti. Mistrovská díla uměleckého řemesla od antiky po secesi*. Brno 1999, s. 106–107.

Obr. 11: Sekretář – letokruhové křivky. Černě dílčí letokruhové řady; červeně průměrná letokruhová řada; modře standardní chronologie; zelené pruhy: úseky souhlasného průběhu průměrné letokruhové řady a standardní chronologie.

Obr. 12: Sekretář – srovnání průběhu průměrné letokruhové řady e58brnoAB se standardními chronologiemi sousedních území.

Recentním badatelským počinem je článek Martiny Lehmannové (roz. Strakové), která ve figuře ve štítu opět spatřovala spíše pelikána krmícího svými játry mláďata.²⁷⁾ Erb připsala těšínskému rodu se švédskými kořeny Jacobi d'Eckolm.²⁸⁾ Podle vyobrazených světců uvažovala nově o objednateli, kterého hledala v benediktinském prostředí. S ohledem na stylový charakter velmi jemné slonovinové řezby mimořádné kvality vyslovila hypotézu o jejím původu v prostředí bavorských nebo vídeňských dílen na sklonku 18. století.²⁹⁾ M. Lehmannová dále uvedla, že autora sekretáře ovlivnily návrhy Johanna Jacoba Schüblera (1689–1741) a pro vegetabilní a geometrické ornamenty intarzií, doplněné veverkami a orlicemi, našla grafické předlohy v ornamentálních vzornících Paula Deckera.³⁰⁾ Na základě formálněstylové analýzy tedy M. Lehmannová při-

přibližně o patnáct či maximálně dvacet let později, tedy přibližně kolem roku 1700. S přihlédnutím k technologickým možnostem výroby z vysušeného dřeva, stejně jako na základě zjištěných informací a se zřetelem na poznatky z vizuálního průzkumu použitých dřív, technologií, ornamentů, je zřejmé, že sekretář byl vyroben v první třetině 18. století. Velkým přínosem také bylo zjištění provenience původu dřeviny a výroby sekretáře s klekátkem, a sice území Čech nebo Moravy.³²⁾ Představuje tedy jedinečný kus vrcholně barokního nábytkářského umění domácí provenience.

Dendrochronologie: Na předmětu bylo nalezeno a proměřeno (obr. 10) šest ploch s letokruhovým profilem viditelným na radiální ploše, vesměs dřevo jedle. Jejich vzájemná synchronizace a sumarizace poskytla letokruhovou řadu e57brnoAB o 139 letokruzích. Ta byla podrobena pokusu o absolutní odatování srovnáním se standardními chronologiemi jedle ČR (cr) a čtyř okolních území: Bavorska (ba), horních Rakous (ra), horního Saska (sa) a jižního Polska (pl). Ukázalo se, že srovnání se všemi vyjmenovanými letokruhovými standardy vede k datování posledního zjištěného letokruhu do roku 1683 s parametry konvenční spolehlivosti (obr. 11), přičemž parametry nejvyšší afinity vykazovala vůči standardu ČR.

di přesnou citaci, vzorník se tak nepodařilo dohledat. P. Decker, Neu Inventiertes Laub Bandl und Grotteschen-Werk. Nürnberg 1710.

31) Více viz A. Tobolková, o. c. v pozn. 22, s. 34–45.

32) J. Kyncl, Výzkumná zpráva č. 750-27/18 o dendrochronologickém rozboru sekretáře s klekátkem z inventáře Moravské galerie v Brně (inv. č. U 6164), Brno 2018, rkp., nestr.

27) M. Straková, Hans Makart, sběratel. Příklady uměleckého řemesla ze sbírek malíře v Moravské galerii v Brně, in: Bulletin Moravské galerie v Brně LXIV, 2008, s. 77–86.

28) K rodu Jacobi d'Eckolm Martina Lehmannová (roz. Straková) uvádí: „Do šlechtického stavu byl povýšen Johan Augustin během svého působení v tereziánské vojenské akademii ve Wiener Neustadt v roce 1779. Jeho syn Johann se oženil s dědičkou krnovské pošty, Johannův syn Karl převedl poštu 1875 do majetku státu a definitivně se usadil ve Vídni, jeho syn zastával funkci sekretáře ministerstva kultury a výuky. Bohužel údaje o působení příslušníků rodu v církevních kruzích neznáme.“ Viz M. Straková, o. c. v pozn. 27, s. 84.

29) K původu slonovinové řezby viz M. Straková, o. c. v pozn. 27, s. 84 až 85.

30) Johann Jacob Schübler navrhoval oltáře, hodiny, kachlová kamna a také nábytek. Jedná se o vzorník *Vierde Ausgabe seines vorhabenden Wercks. Schreibische, frauen Zimmer Toilette-Tische und Medaillen Comod-Schränke* vydaný v Augsburgu. Autorka však neuvá-

Parametry datování

Letokruhová řada	standardní chronologie	$N - n - t_{BP} - t_H - g$ (%)
e57brnoAB	jedle-cr	1683 – 139 – 7,67 – 7,46 – 74,1 %
e57brnoAB	jedle-ba	1683 – 139 – 7,22 – 7,15 – 69,9 %
e57brnoAB	jedle-ra	1683 – 139 – 6,96 – 7,13 – 69,1 %
e57brnoAB	jedle-sa	1683 – 139 – 5,74 – 5,81 – 64,4 %
e57brnoAB	jedle-pl	1683 – 139 – 4,11 – 5,22 – 67,3 %

PŘÍPAD Č. 4: PŘENOSNÝ POZITIV Z HRADCE NAD MORAVICÍ

Jedním z předmětů ve sbírce hudebních nástrojů státního zámku Hradec nad Moravicí je přenosný pozitiv (přenosné varhany, organum portatile), původem z hřbitovního kostelíka sv. Jakuba v Hradci-Podolí, dle organologa Jiřího Krátkého³³⁾ jeden z nejstarších hudebních nástrojů Moravskoslezského kraje, a pokud jde o „lidový“ typ přenosného pozitivu, snad i v rámci celé České republiky. Nástroj je bohužel ve stavu torza (obr. 13). Podle zprávy v pamětní knize farnosti Hradec nad Moravicí byl pořízen v době působení faráře Dominika Ignáce Josefa Mazurka mezi léty 1711–1724 a poté příležitostně nošen při procesích, např. o hodů Božího Těla. O případných opravách či úpravách není archívních zpráv, rovněž o místě, kde byl vyroben. Bylo tedy více důvodů pro jeho dendrochronologický rozbor. Ten se uskutečnil v roce 2011.³⁴⁾

Dendrochronologie: Letokruhová analýza, byť samozřejmě nemohla dosáhnout absolutní přesnosti pro absenci podkoří, vnesla trochu světla do otázky doby vzniku nástroje. Poslední zjištěný letokruh základní desky klínového měchu z jedlového dřeva nesl dataci 1697. Uvážíme-li, že práce s jakoukoli součástí hudebního nástroje vyžaduje velmi dobře proschlé (i více než deset let prosýchání) dřevo, můžeme usoudit, že letopočet 1697 už asi nebyl příliš daleko od roku smýcení zdrojového stromu. Rozbor postamentu, taktéž ze dřeva jedle, datoval poslední letokruh do roku 1769, což dokládá, že ten byl s jistotou dodán do nástroje dodatečně.

33) J. Krátký, Přenosný pozitiv z Hradce nad Moravicí – polozapomenuté torzo barokní hudební minulosti, Zprávy památkové péče 72, č. 4, s. 280 až 284.

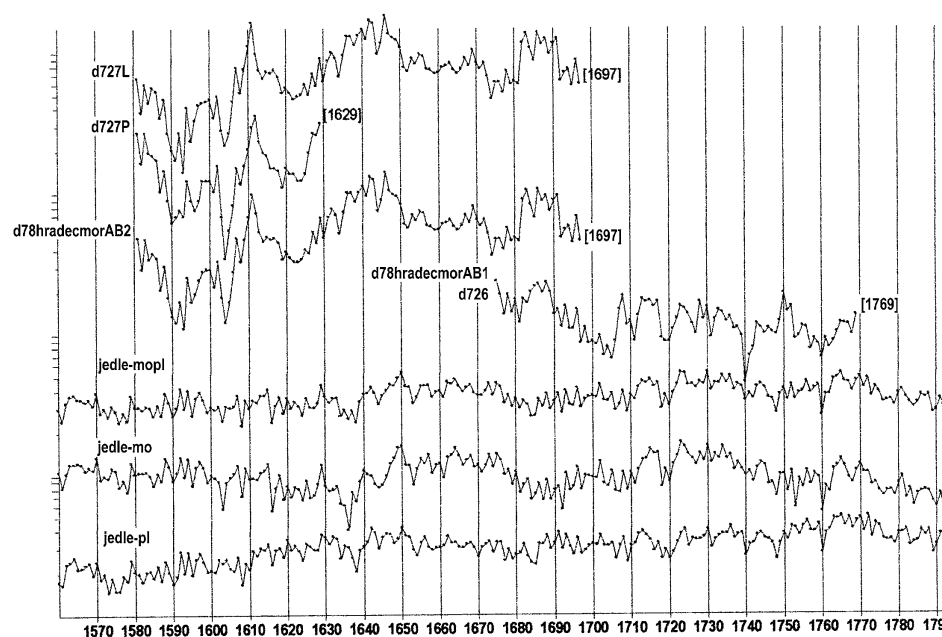
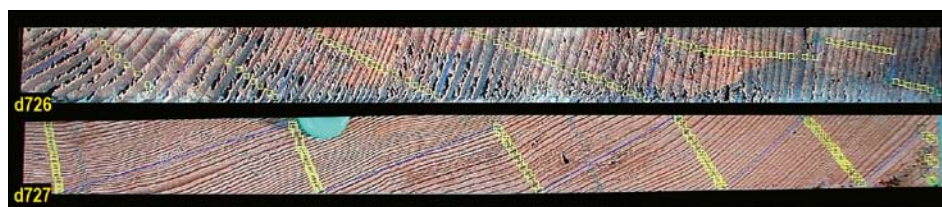
34) J. Kyncl, Znalecký posudek č. 491-11/11 na dendrochronologický rozbor přenosného pozitivu ze sbírek Státního zámku Hradec nad Moravicí, pro NPU-ÚOP v Ostravě, 2011, rkp.

Obr. 14: Přenosný pozitiv, měření. Nahoře deska postamentu, dole základní deska (úprava povrchu a foto J. Koudelová).

Obr. 15: Přenosný pozitiv – letokruhové křivky.

Obr. 13: Torzo přenosného pozitivu ze Státního zámku Hradec nad Moravicí (okres Opava), současný stav.

Data letokruhové analýzy nástroje jsou zajímavá i z hlediska tématu tohoto příspěvku. Letokruhy základní desky d727 i postamentu d726 (obr. 14) byly po demontáži nástroje přístupné na příčném profilu dřeva. Jejich měřitelnost umožnila velmi náročná úprava plochy pomocí žiletky na dřevo, a to zejména v případě základní desky. Ta totiž poskytla letokruhovou řadu d727 o délce 116 let s pasážemi letokruhů extrémně úzkých (0,2–0,5 mm).³⁵⁾ Za této situace bylo nutno počítat s přirozeně velkou chy-

bou měření. Aby byla tato chyba co nejvíce eliminována, bylo měření na základní desce provedeno osmkrát, výsledná řada je jejich aritmetickým průměrem. Výsledkem bylo nejen vysoce spolehlivé datování, ale i poznatek o dosti rozdílných lesních stanovištích zdrojových stromů pro obě součásti. Zatímco letokruhová řada základní desky vykázala nejvyšší afinitu vůči standardu jedle jižního Polska *jedle-pl*, řadě postamentu byl nejbližší standard průměru jižní Polsko-Morava *jedle-mopl*.

Parametry datování

Letokruhová řada	standardní chronologie	N – n – t _{BP} – t _H – g (%)
d78hradecmorAB1	<i>jedle-mo</i>	1769 – 95 – 5,88 – 7,73 – 79,5 %
	<i>jedle-mopl</i>	1769 – 95 – 7,00 – 9,08 – 82,1 %
	<i>jedle-pl</i>	1769 – 95 – 6,32 – 7,96 – 73,2 %
d78hradecmorAB2	<i>jedle-mo</i>	1697 – 117 – 3,36 – 4,77 – 65,8 %
	<i>jedle-mopl</i>	1697 – 117 – 5,59 – 6,91 – 67,1 %
	<i>jedle-pl</i>	1697 – 117 – 7,06 – 8,31 – 70,1 %

PRÍPAD Č. 5: PRÁH MÍSTNOSTI; BÝVALÁ TRESTNICE BRNO-CEJL

Věznice na Brněnské ulici Cejl je sama o sobě pietním místem. Byla v ní vězněná celá řada zajímavých osob až již v období předválečném, za nacistické okupace nebo v době nejtuzšího komunistického teroru v 50. letech 20. století. Celá řada hrdinů 2. a zejména 3. odboje zde byla též popravena. V současné době se uvažuje nad využitím této v podstatě opuštěné budovy. V rámci průzkumů dřevěných prvků v prvním nadzemním patře, které prováděli v rámci výuky studenti VOŠ Restaurátorské v Brně, byly zkoumány výplně stavebních otvorů a rezidua dřevěných materiálů z tzv. cel smrti, kde měli být v 50. letech drženi před popravou odsouzení v politických procesech, kteří byli následně popraveni na jednom z dvorů věznice. K věznici byl v roce 2016 zpracován stavebněhistorický průzkum a po mikroskopických stratigrafiích a XRF byl vytipován práh dveří z vnější chodby jako pravděpodobně původní materiál, který by umožňoval dendrochronologické datování pro odhalené letokruhové řady. Většina předmětů byla totiž pokryta několika vrstvami barevných nátěrů, v nichž byla zejména na dveřích celá řada vzkazů a nápisů vyrytých vězni.

Stavebně truhlářské prvky cel tvoří dveře, zárubně a rezidua pryč v celách. Trojice dveří je problematicky datovatelná. Neobsahuje žádné stylové prvky ani technologie, které by pomohly bližšímu datování. Navíc dveře cel pravděpodobně nebyly původní, jak naznačuje předchozí zjištění při konzervátorském zásahu na dvojici dveří z jiné části objektu.³⁶⁾ Původní by podle tvarosloví a zejména podle závěsů mohly být vnější dveře vedoucí z chodby k dvojici cel. Závěsy s výraznými volutami odpovídají tvaroslovím lokálním příkladům datovaným do konce 18. století. Prakticky identické najdeme příkladně v augustiniánském klášteře na Starém Brně. Zárubně dveří

35) Za technicky velmi náročnou úpravu snímané plochy, včetně snímku, děkuji Mgr. Janě Koudelové, Ph.D.

36) R. Ryšánek – D. Matus – K. Mikulová – D. Jančev, Dveře z cel smrti Krajské věznice na Cejlu v Brně. Zpráva o konzervátorském zásahu, Atelier Reserch and Restore, Brno 2016. s. 9, [https://issuu.com/dominikmatus/docs/dokumentace]

Obr. 16: Bývalá trestnice Brno-Cejl, práh místnosti, dveře k celám samotek – předmětem měření byly letokruhové řady na prahu.

cel opět neobsahují žádné prvky, které by napomohly datování předmětů. Jediný stylový prvek jsou vnější obložky dveří z chodby, u kterých ovšem opět panují pochybnosti o původnosti. Materiálově jde u předmětů o poměrně pestré směs, kde dominuje dub (*Quercus*) na zárubních a smrk (*Picea*) s jedlí (*Abies*).³⁷⁾

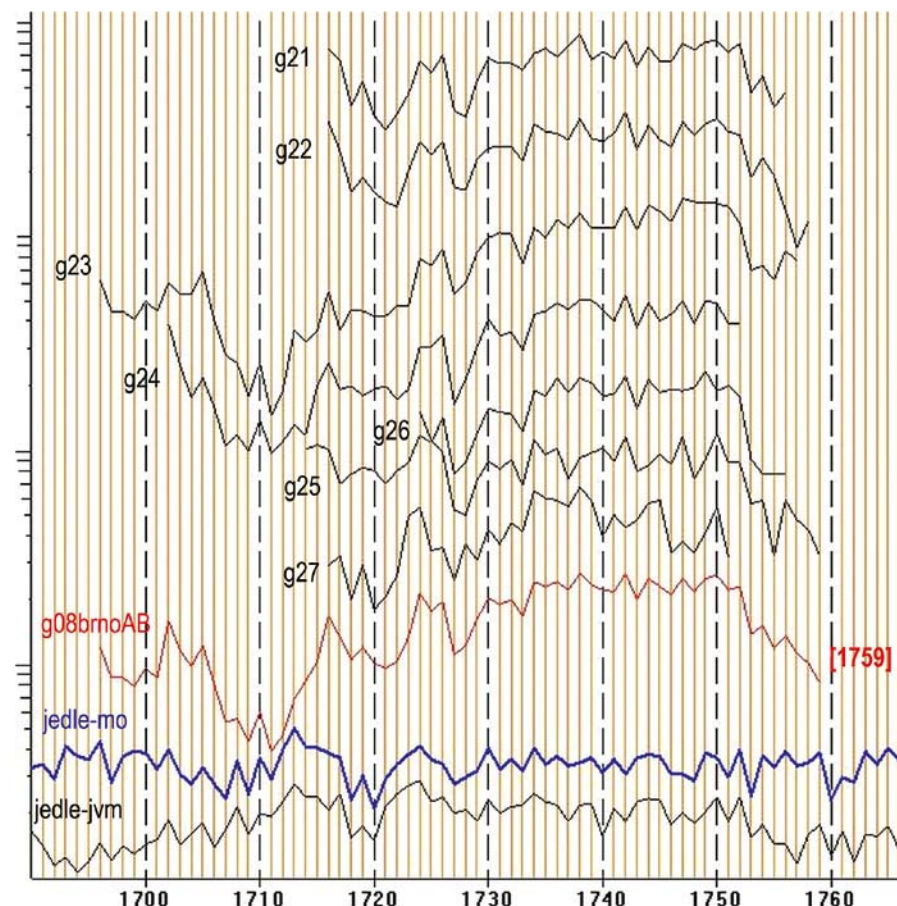
Ze stavebněhistorického průzkumu vyplývá, že by původní dřevěné stavebně truhlářské výrobky v této části budovy měly pocházet někdy z rozmezí let 1776 a 1798.³⁸⁾ Důležitou otázkou bylo, jestli lze vůbec najít původní stavebně truhlářské výrobky a provést datování v situaci, kdy se můžeme opřít v podstatě jen o stavební historii objektu a nelze formulovat žádnou průkaznější hypotézu na základě stylové analýzy, průzkumu pramenů, nebo jiných běžně používaných uměnovědných a historických metod.

Práh ze dveří z chodby bylo možné pomocí metody OSM zkoumat bez invazivního zásahu do původní materie, a pokusit se tím datovat a potvrdit původnost alespoň některých stavebně truhlářských konstrukcí, minimálně těch, které jsou pevně spojeny se stavbou.

Dendrochronologie:³⁹⁾ Práh je ze dřeva jedle, se silným povrchovým mechanickým opotřebením (byl snad „prošlapáván“ asi 200 let). Ukázalo se, že takto pozměněná plocha radiálního řezu je bez dalších mechanických úprav kromě důkladného umytí s využitím kartáče dobře měřitelná metodou OSM. Pozdní (hustší) části letokruhů jsou mnohem odolnější vůči otěru než časné. Proto se postupně vytvořil reliéf hrboleů pozdního a důlků časného dřeva. Přitom přechod pozdního dřeva – časné dřeva následujícího letokruhu je mnohem ostřejší než opačná změna během vegetačního období. Při

Obr. 17: Bývalá trestnice Brno-Cejl, práh místnosti – profil č. g25, měření.

Obr. 18: Bývalá trestnice Brno-Cejl, práh místnosti – letokruhové křivky všech měření.

bočním osvětlení (úhel sklonu 45°) ve směru růstu dřeva se na hranici letokruhů vytvořila ostrá a úzká černá linie, dobře využitelná při měření (obr. 17). S ohledem na možné chyby měření bylo měření provedeno na sedmi profilech. Průměrná letokruhová řada *g08brnoAB* vykazovala nejvyšší afinitu vůči standardu jedle-Morava a jedle-jihovýchodní Morava při hodnotách vysoké spolehlivosti datace (obr. 18).

Parametry datování

Letokruhová řada	standardní chronologie	$N - n - t_{BP} - t_H - g$ (%)
<i>g08brnoAB</i>	<i>jedle-mo</i>	1759 – 64 – 4,22 – 5,79 – 66,6 %
<i>g08brnoAB</i>	<i>jedle-jvm</i>	1759 – 64 – 4,25 – 4,36 – 78,1 %

37) Návrh na konzervátorský zásah. Dveře z Cel smrti z věznice na Cejlu. Zpráva z restaurátorského průzkumu. Vyšší odborná škola restaurátorská Brno 2022.

38) M. Číhalík, Stavebněhistorický průzkum I. Textová část. Vyhodnocení stavby Bratislavská 68, Brno, bývalá zemská káznice. Brno

2016, rkp., s. 4.

39) J. Kyncl, Zpráva č. 852-28/21 o dendrochronologickém výzkumu prahu dveří z cely smrti Krajské věznice na Cejlu v Brně, pro Mgr. Radka Ryšánka, Ph.D., Brno 2021.

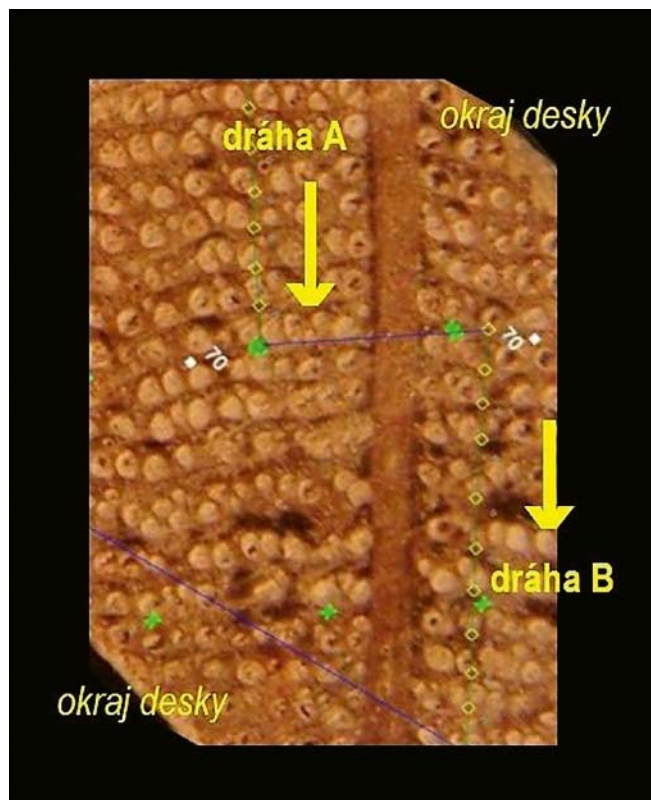
PŘÍPAD Č. 6: MADONA (V POZADÍ ÚTĚK DO EGYPTA) Z INVENTÁŘE MĚSTSKÉHO MUZEA A GALERIE V POLIČCE (GOS 178, OBR. 19)⁴⁰⁾

Obr. 19: Madona Gos 178 (sbírka Městského muzea a galerie v Poličce).

Dílo neznámého autora, snad z okruhu Pieter Coeck van Aelst – následovníků, 40. až 70. léta 16. století;⁴¹⁾ dříve připisováno Janu Gossaertovi či následovníkovi. Původ, historie: Obraz získal patrně Jakub Hanibal I. († 1587), který působil v Nizozemí jako velitel vojska španělského krále v letech 1574–1578 a dovezl si jako válečnou kořist několik vozů uměleckých děl. Stal se součástí obrazárny rodu Hohenemsů, roku 1803 byl převezen do zámku Bystré u Poličky⁴²⁾ Restaurování: Radana a Mojmír Hamšíkovi, 1996. Od dendrochronologické analýzy bylo možno očekávat i upřesnění ne zcela známého původu a doby vzniku obrazu.

Dendrochronologie:⁴³⁾ Podkladem obrazu je dubová deska, formát 109 × 69,5 cm. Letokruhový profil je dobře přístupný pro fotografii. Ukázalo se, že deska nebyla zhotovena jako čistě radiální řez kmenem (tedy řez, jehož součástí je osa kmene), ale jako řez tangenciální, posu-

Obr. 20: Ilustrace problému nejisté identity letokruhů po přechodu dráhy přes silný dřevový paprsek dubu. Měření musí přejít z dráhy A do dráhy B, tedy musí se přesunout (po linii slabé modré čáry). Poslední letokruh dráhy A musí být totožný s prvním letokruhem dráhy B. To bohužel není možno spolehlivě zajistit, tím spíše, že již při tvorbě dřeva živého dubu dochází ke skluzu ve směru dřevového paprsku. Obdobných situací se v případě obrazu Madona vyskytlo 9, přitom i jedna jediná chyba zcela ruší možnost datování.

nutý k okraji kmene (tzv. „krajinka“ truhlářů), z hlediska použití jako podklad obrazu velmi nekvalitní, protože na změny vlhkosti okolního vzduchu reaguje prohybem. Tato skutečnost měla bohužel významný dopad i na možnost dendrochronologické analýzy. Při měření velmi úzkých letokruhů bylo nutno mnohokrát překročit velmi silné dřevové paprsky, podle kterých ale dubové dřevo rádo sklouzává, takže dochází k nejistotě identity jednotlivých letokruhů (obr. 20). To nakonec analýzu zcela znemožnilo. Příklad uvádíme jako ukázkou překážky, kterou metoda OSM, ale ani jakákoli jiná metoda překonat nemůže. Nutno poznamenat, že podle dosavadních poznatků věnovali nizozemští mistři kvalitě podkladových desek vysokou pozornost. Interpretovat nezvyklý výběr desky se neodvažujeme.

ZÁVĚR

Volbou šesti, svojí povahou dosti odlišných případů, jsme chtěli upozornit na možnost využití metody OSM při dendrochronologickém datování dřevěných součástí objektů nepřístupných pro materiální získání letokruhových dat, avšak často dobře přístupných pro fotografování letokruhového profilu.

40) Děkuje panu PhDr. Davidu Junkovi (Městské muzeum a galerie v Poličce) za poskytnutí údajů z historie obrazu.

41) Š. Radostová, Ad unicum: umělecká díla z fondů Národního památkového ústavu. I/1. Od gotiky k manýrismu. Praha: NPÚ 2017.

42) K. Křížová – D. Junek, Obrazová galerie rodu Hohenemsů. Polička: Městské muzeum a galerie 1997.

43) J. Kyncl, Zpráva č. 457-12/09 o pořízení a zpracování dat pro dendrochronologické datování obrazu Jan Gossaert, pro Městské muzeum a galerie v Poličce, Brno 2009, rkp.

ING. JOSEF KYNCL – DENDROLAB BRNO,

WWW.KYNCL-DENDRO.COM

JOSEF.KYNCL.DENDRO@GMAIL.COM

MGR. ALENA TOBOLKOVÁ, DIS. – KATEDRA DĚJIN

UMĚNÍ, FILOZOFICKÁ FAKULTA, UNIVERZITA

PALACKÉHO V OLOMOUCI – STUDENTKA

DOKTORSKÉHO STUDIJNÍHO PROGRAMU TEORIE

A DĚJINY VÝTVARNÝCH UMĚNÍ,

TOBOLKOVA5@SEZNAM.CZ

MGR. RADEK RYŠÁNEK, PHD – MENDELOVA

UNIVERZITA BRNO, LDF, ÚSTAV NÁBYTKU DESIG-

NU A BYDLENÍ / VOŠ RESTAURÁTORSKÁ BRNO,

RADEK.RYSANEK@SEZNAM.CZ

PRAMENY

Moravský zemský archiv Brno, fond G12, Cerroniho sbírka I., kniha 32, Geschichte der bildenden Künste in Mähren und dem österr. Schlesie (A–N). 1807.

O.S.M., On Screen Measuring and Image Analysis, Version 3.35, 2005, © 1999–2005 by SCIEEM.

LITERATURA

Baadj, N. 2016: Collaborative Craftsmanship and Chimeric Creation in Seventeenth-Century Antwerp Art Cabinets, in: S. Burghartz – L. Burkart – Ch. Göttler edd., Sites of Mediation: Connected Histories of Places, Processes, and Objects in Europe and Beyond, 1450–1650. Leiden: Brill, s. 270–296.

Cook, E. R. – Kairiukstis, L. A. edd. 1990: Methods of dendrochronology: applications in the environmental sciences. Dordrecht – Boston – London: Kluwer Academic Publishers.

Česková, L. 2012: Umělecké památky z doby kolem roku 1600 v jezuitském kostele Nanebevzetí Panny Marie v Brně, in: Zprávy památkové péče 72, č. 5, s. 344–355.

Česková, L. 2013: Jezuité a jejich mecenáši při výstavbě a výzdobě kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně kolem roku 1600, in: H. Jordánková a V. Maňas edd., Jezuité a Brno: sociální a kulturní interakce koleje a města (1578–1773). Brno: Statutární město a Archiv města Brna, s. 21–76.

Čihálik, M. 2016: Stavebněhistorický průzkum I. Textová část. Vyhodnocení stavby Bratislavská 68, Brno, bývalá zemská káznice. Brno, rkp.

Decker, P. 1710: Neu Inventiertes Laub Bandl und Grotteschgen-Werk. Nürnberg.

Fabri, R. 1991: De 17de-eeuwse Antwerpse kunstkast: typologische en historische aspecten. Brussel: AWLSK.

Fabri, R. 1993: De 17de-eeuwse Antwerpse kunstkast: kunsthistorische aspecten. Brussel: AWLSK.

Franz, A. 1883: Chorstühle in der ehemaligen Karthäuserkirche in Königsfeld bei Brünn.

Mährisches Gewerbe-Blatt V, 1883, s. 18n.

Koudelková, D. 1999: Sekretář s klekátkem, in: A. Křížová, Dteky minulosti. Mistrovská díla uměleckého řemesla od antiky po secesi. Brno, s. 106–107.

Krátký, J. 2012: Přenosný pozitiv z Hradce nad Moravicí – polozapomenuté torzo barokní hudební minulosti, Zprávy památkové péče 72, č. 4, s. 280–284.

Kreisel, H. 1970: Die Kunst des Deutschen Möbels II. München.

Křížová, K. – Junek, D. 1997: Obrazová galerie rodu Hohenemsů. Polička: Městské muzeum a galerie.

Kyncl, J. 2009: Zpráva č. 457-12/09 o pořízení a zpracování dat pro dendrochronologické datování obrazu Jan Gossaert, pro Městské muzeum a galerii v Poličce. Brno, rkp.

Kyncl, J. 2011: Znalecký posudek č. 491-11/11 na dendrochronologický rozbor přenosného pozitivu ze sbírek Státního zámku Hradec nad Moravicí, pro NPÚ ÚOP v Ostravě. Brno, rkp.

Kyncl, J. 2017: Letokruhy jako kalendář i záznamník. Praha: Grada.

Kyncl, J. 2020: Dendrochronologická matematika, in: J. Kyncl, o. c., s. 128–135.

Kyncl, J. 2018: Výzkumná zpráva č. 750-27/18 o dendrochronologickém rozboru sekretáře s klekátkem z inventáře Moravské galerie v Brně (inv. č. U 6164). Brno, rkp.

Kyncl, J. 2020: Zpráva č. 812-21/20 o dendrochronologickém datování kabinetu z inventáře Státního zámku Rájec nad Svitavou. Brno, rkp.

Kyncl, J. 2021: Zpráva č. 852-28/21 o dendrochronologickém výzkumu prahu dveří z cely smrti Krajské věznice na Cejlu v Brně. Brno, rkp.

Mazálková, K. 2017: Barokní kabinetní skříň. Studie vybraných příkladů z mobiliáře zámku Rájec nad Svitavou. Magisterská diplomová práce. Masarykova Univerzita, Ústav dějin umění, Brno, rkp.

Návrh na konzervátorský zásah. Dveře z Cely smrti z věznice na Cejlu. Zpráva z restaurátorského průzkumu. Vyšší odborná škola restaurátorská Brno 2022.

Prokop, A. 1904: Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung: Grundzüge einer Kunstgeschichte dieses Landes mit besonderer Berücksichtigung der Baukunst: eine Studie. IV. Band, Das Zeitalter der Barocke. Wien.

Restoration Survey: Choir Stalls of the Jesuit Church of the Assumption Virgin Mary in Brno, Jezuitská street. Restaurátorský průzkum. Brno: Vyšší odborná škola restaurátorská Brno a Goering institut Mnichov 2019.

Radostová, Š. ed. 2017: Ad unicum: umělecká díla z fondů Národního památkového ústavu. I/1. Od gotiky k manýrismu. Praha: NPÚ.

Richter, V. 1938: Chorové lavice jezuitského kostela v Brně, in: Umění, Zdeňku Wirthovi k šedesátinám, Praha, s. 216n.

Ryšánek, R. – Matus, D. – Knorr, J. – Mazálková, K. – Jančev, D. 2020: Dokumentace konzervačního a restaurátorského zásahu na kabinetu zdobeného výjevy z Ovidiových metamorfóz (inv. č. RA 408 a, b 667/616) z mobiliárního fondu SZ Rájec nad Svitavou, Atelier Research and Restore, Brno.

Ryšánek, R. – Matus, D. – Mikulová, K. – Jančev, D. 2016: Dveře z cely smrti Krajské věznice na Cejlu v Brně. Zpráva o konzervátorském zásahu. Atelier Research and Restore, Brno.

Ryšánek, R. – Matus, D. – Mikulová, K. – Mazálková, K. 2020: Flámský kabinet z Rájce nad Svitavou, in: K. Cichrová a kol., Nábytek s příběhy. České Budějovice: NPÚ, s. 128–169.

Sedláčková, M. 1973: Sběrka historického nábytku v Moravské galerii, in: Sborník k 100. výročí založení Moravského uměleckoprůmyslového muzea v Brně, Brno, s. 241–252.

Schmidl, P. J. 1747: Historiae Societatis Jesu provinciae Bohemiae. Pragae.

Straková, M. 2008: Hans Makart, sběratel. Příklady uměleckého řemesla ze sbírek malíře v Moravské galerii v Brně, in: Bulletin Moravské galerie v Brně LXIV, s. 77–86.

Tobolková, A. 2019: Hans Makart (1840–1884) – sběratel nábytku. Nábytkové kusy z jeho kolekce ve sbírkách Moravské galerie v Brně. Diplomová práce, Katedra dějin umění FFUP, Olomouc, rkp.

Tobolková, A. 2022: Makartova barokní perla ve sbírkách Moravské galerie v Brně?, in: Bulletin Moravské galerie č. 85/2022, Brno, v tisku.

Trapp, M. W. 1888: Brünn's kirchliche Kunst-Denkmäler. Brünn.

Wolny, G. T. 1856: Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. II. Abtheilung, Brünn. Diöcese. I. Bd. Brünn.

DENDROCHRONOLOGIE: DIE METHODE OSM ERFAHRUNGEN AUS IHRER ANWENDUNG BEI UNTERSUCHUNG AUSGEWÄHLTER KUNSTDENKMÄLER AUS HOLZ

Der Beitrag befasst sich mit Möglichkeiten der Anwendung der OSM-Methode (On Screen Measuring and Image Analysis) bei dem nicht destruktiven Datensammeln für die Dendrochronologie, und

zwar vor allem bei den Gegenständen der angewandten Kunst. Die Problematik wird an 6 konkreten Beispielen der Applikation der Methode analysiert. In allen Fällen die Datierung betrifft den letzten

Jahrring ohne Waldkante. Zum Abschluss konstatiert man, dass die Methode in manchen Fällen die beste oder ja die einzige zum Erwerben der Daten für die dendrochronologische Datierung darstellt.

1. Das Chorgestühl der Maria Himmelfahrtskirche in Brno (Brünn). Zwei Hypothesen zu ihrer Entstehungszeit waren vorhanden. Die eine legte sie in die zweite Hälfte des 17. Jahrhunderts, die andere zum Jahrhundertbeginn. Die aus der Bearbeitung von 18 Sockelplatten herauskommende Jahrringanalyse erreichte den letzten festgestellten Jahrring 1592, und somit wurde die Datierung in das frühe 17. Jahrhundert bestätigt.

2. Kabinett aus der Sammlung des staatlichen Schlosses Rájec nad Svitavou (Raitz). Das Herkunftsland des Möbelstücks sind Niederlande. Der Korpus des Schreins ist aus Pappelholz, die Bodenplatte aus Lärchenholz angefertigt. Die letztgenannte wurde der Jahrringanalyse unterworfen. Ihre ca. 100–120 Ringe lange Jahrringreihe hatte in der älteren Phase extrem schmale Jahrringe, die Analyse widmete sich den letzten 86 Jahrringen. Abschluss: der positive cross-dating wurde lediglich mit der Standardchronologie der Alpenlärche festgestellt, und zwar in der Position des letzten Jahrrings 1651. Das Lärchenholz wurde damals nach Niederlanden als Schiffbaumaterial fast ausschließlich aus den Alpen importiert.

3. Sekretär mit Kniebank aus der Sammlung der Mährischen Galerie in Brno. Die bisherigen Untersuchungen schafften nicht eindeutig zu bestimmen, ob der Gegenstand aus dem 18. Jahrhundert oder aus der Neobarockperiode, d. h. aus der Zeit nach den 1880er Jahren stammt; auch die Herkunft des Gegenstands war nicht ganz klar. Der Jahrringanalyse standen 6 Tannenholzflächen zur Verfügung. Als letzter wurde der Jahrring 1683 festgestellt, und somit wurde die erste Hypothese als die gültige bestätigt. Cross-dating mit Standardchronologien umgebender Länder zeigte, dass das Werk wohl aus dem Gebiet Böhmens oder Mährens stammt.

4. Der tragbare Positiv aus dem staatlichen Schloss Hradec nad Moravicí (Grätz). Einer der Gegenstände der Schlosssammlung von Hradec nad Moravicí ist der Torso eines der ältesten tragbaren Orgelpositiven (organum portatile) in Tschechien, ursprünglich aus der kleinen Friedhofskirche d. hl. Jakob in Hradec-Podolí; seine Geschichte bezüglich der Anwendung und eventuellen Reparaturen und Rekonstruktionen ist kaum bekannt.

Die Jahrringanalyse präzierte die Bauzeit des Instruments: die Balggrundplatte aus Tannenholz trägt die Datierung 1697 ohne Waldkante; und seine nachträgliche Rekonstruktion: das Postament, wieder aus Tannenholz, trägt die Datierung 1769.

5. Die Türschwelle aus der ehemaligen Strafanstalt Brno-Cejl (Brünn-Zeile). Die Schwelle stammt aus dem äußeren Zugang zu den sog. „Todeszellen“. Bei der restauratorischen Untersuchung wurde eine Vermutung ausgedrückt, es möge sich um das ursprüngliche Material (1780er bis 1790er Jahre) handeln. Die Schwelle ist aus Tannenholz, mit starker mechanischer Abnutzung (fast 200 Jahre „vertreten“). Es hat sich gezeigt, dass die auf diese Weise veränderte Radialschnittfläche, die keine weiteren mechanischen Korrekturen aufweist, mit Anwendung der OSM-Methode gut messbar ist. Bei der Seitenbeleuchtung im Winkel von 45° in der Richtung des Holzwachstums hat sich an der Jahrringgrenze eine scharfe schwarze Linie gebildet. Um die Messfehler auszuschließen wurde die Messung auf sechs verschiedenen Bahnen mit dem Endergebnis 1759 durchgeführt, und das hat die ursprüngliche Hypothese bestätigt.

6. Madonna (im Hintergrund die Flucht nach Ägypten) aus der Sammlung des Städtischen Museums und Galerie in Polička. Ein Werk des anonymen Künstlers, möglicherweise aus dem Nachfolger-Umkreis von Pieter Coeck van Aelst, 1540er – 1570er Jahre, früher Jan Gossaert oder Nachfolger zugeschrieben. Herkunft und Geschichte: Das Bild hat wohl Jakub Hanibal I. (†1587) erworben, der in Niederlanden als Kommandant das spanische königliche Heer in den Jahren 1574–1578 geführt hatte und mehrere Wagen Kunstwerke als Kriegsbeute zugeführt hatte. Das Bild wurde zum Teil der Bildergalerie des Geschlechtes Hohenembs. Von der Dendrochronologie ließ es sich auch Präzisierung der nicht ganz klaren Herkunft und Entstehungszeit des Bildes erwarten. Als Unterlage des Bildes wurde eine Eichenholzplatte verwendet. Es hat sich jedoch gezeigt, dass

die Platte nicht als rein radialer Schnitt durch den Stamm hergestellt wurde, sondern als ein zum Rand des Stamms verschobener Tangentialschnitt, der für die Bildtafel nicht gut geeignet ist, denn eine solche Platte verbiegt sich infolge der Luftfeuchtigkeitsschwankung. Diese Tatsache beeinflusste auch bedeutend die Möglichkeit der dendrochronologischen Analyse. Beim Messen der sehr schmalen Jahrringe war es notwendig mehrmals sehr starke Markstrahlen zu überschreiten, denen gemäß aber das Eichenholz oft abgelenkt, so dass die Identität einzelner Jahrringe unbestimmt wird (Abb. 20). Das hat die Analyse völlig vereitelt. Man führt diesen Fall als Beispiel der Hindernisse an, die weder die OSM-Methode noch andere Methoden überwinden können. An dieser Stelle ist es zu bemerken, dass laut bisherigen Erkenntnissen die niederländischen Meister ein hohes Augenmerk der Wahl der Bildtafeln widmeten. Wir wagen es nicht die ungewöhnliche Wahl der Platte zu deuten.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Proben der Messaufnahmen, von oben: A – Eiche, Querschnitt; B – Tanne, Querschnitt; C – Tanne, Radialschnitt; D – Eiche, Radialschnitt; E – die Messbahn weicht der durch fortgeschrittene Korrosion verursachten Holzbeschädigung (Tanne – Radialfläche, Foto J. Koudelová).

Abb. 2: Brno (Brünn), Maria Himmelfahrtskirche, Chorgestühl – rechte Chorseite, Blick in der Richtung zum Altar.

Abb. 3: Brno, Maria Himmelfahrtskirche, Chorgestühl, Gestalt im 19. Jahrhundert (übernommen aus: Verein Wiener Bauhütte, Publikationen des Vereines Wiener Bauhütte. Selbstverlag der „Wiener Bauhütte“, 1862).

Abb. 4: Brno, Maria Himmelfahrtskirche Chorgestühl, Fußbodenplatten – drei Messproben (8, 11, 12) von 18 Messungen.

Abb. 5: Brno, Maria Himmelfahrtskirche, Chorgestühl, Fußbodenplatten – Jahrringkurven. Streuung der Waldkantendatierung 1557–1592.

Abb. 6: Kabinett, Mobiliar des staatlichen Schlosses Rájec nad Svitavou (Raitz, Bez. Blansko).

Abb. 7: Kabinett, Schreinkorpusboden. Von etwa 200 Jahrringen waren erst die letzten 86 (1565–1651) zuverlässig messbar, an zwei Profilen f1381, f1383 gemessen.

Abb. 8: Kabinett – Jahrringkurven.

Abb. 9: Sekretär mit Kniebank aus der Mährischen Galerie in Brno.

Abb. 10: Sekretär – Messungproben: e817: Rückseite-Mitte; e818: Rückseite-obere Partie (2 Messungen); e819: Hinterseite der Kniebank (2 Messungen).

Abb. 11: Sekretär – Jahrringkurven. Schwarz – teilweise Jahrringreihen; rot – durchschnittliche Jahrringreihe; blau – Standardchronologie; grüne Streifen – Abschnitte des übereinstimmenden Verlaufs der durchschnittlichen Jahrringreihe und der Standardchronologie.

Abb. 12: Sekretär – Vergleich des Verlaufs der durchschnittlichen Jahrringreihe e58brnoAB mit den Standardchronologien der benachbarten Gebiete (Österreich – Obersachsen-Südpolen).

Abb. 13: Torso des tragbaren Orgelpositivs aus dem staatlichen Schloss Hradec nad Moravicí (Grätz, Bez. Opava [Troppau]), heutiger Zustand.

Abb. 14: Der tragbare Positiv, Messung. Oben die Postamentplatte, unten die Grundplatte (Oberflächenbehandlung und Foto J. Koudelová).

Abb. 15: Der tragbare Positiv, Jahrringkurven.

Abb. 16: Brno-Cejl (Zeile), ehemalige Strafanstalt, Schwelle in der Türöffnung zu den Einzelzellen – Gegenstand der Messung waren die Jahrringreihen an der Schwelle.

Abb. 17: Brno-Cejl, ehemalige Strafanstalt, Schwelle – Profil Nr. g25, Messung.

Abb. 18: Brno-Cejl, ehemalige Strafanstalt, Schwelle – Jahrringkurven von allen Messungen (jedle – Tanne).

Abb. 19: Madonna Gos 178 (Städtisches Museum und Galerie in Polička).

Abb. 20: Illustration des Problems der unsicheren Identität der Jahrringe nach dem Übergang über den starken Markstrahl der Eiche. Die Messung muss aus der Bahn A in die Bahn B übergehen, d. h. sie muss sich verschieben (entlang der dünnen blauen Linie). Der letzte Jahrring der Bahn A muss mit dem ersten Jahrring der Linie B identisch sein. Das lässt sich leider nicht zuverlässig sichern, umso mehr daher, dass es schon bei der Entstehung des Holzes des lebendigen Eichenbaums zum Gleiten in der Markstrahlrichtung kommt. Am Bild der Madonna stellte man neun ähnliche Situationen fest, wobei ein einziger Fehler die Datierungsmöglichkeit völlig stört.

(Übersetzung Jindřich Noll)

PRŮZKUM OBRAZU KORUNOVANÉ PANNY MARIE S JEŽÍŠKEM Z MUZEA V TELČI A SOUVISLOSTI JEHO VZNIKU

MICHAELA RAMEŠOVÁ – MICHAL VOPÁLENSKÝ – IVANA KUMPOVÁ
– JAROSLAV VALACH

The Virgin Mary, panel, Telč, panel painting, rosary, research, non-invasive imaging methods

In 2019, research of the panel painting of the Crowned Virgin Mary in Telč Museum, a uniquely preserved regional panel painting of unknown provenance dating from around 1500, was initiated. X-ray and computed tomography techniques were used to analyse the work. Additionally, the object's reactions to a heat stimulus and to infrared radiation were also monitored and evaluated. The radiographic research that compared the painting style technique facilitated the verification of modern-day adaptations of the painting. The research also enabled the authors to describe some aspects of how the painting was created by examining the engraved and brush underdrawings covered with colour pigments. The findings support the assumption that prints of foreign provenance connected to Rosary Confraternities were adapted. Close analogies were found in the works of Martin Schongauer. Although the painting's provenance is yet to be identified, it is clear that sources recording the existence of the miraculous image of the Virgin Mary in the Church of the Mother of God in Telč refer to a statue. The painting was most likely made at the time of the Lords of Hradec which would point to art centres to the west of Telč. Formally and iconographically, the work continues the tradition of Bohemian Marian panel painting.

Keywords: Virgin Mary – panel – Telč – panel painting – rosary – research – non-invasive imaging methods

Od roku 2019 probíhal průzkum deskového obrazu korunované Panny Marie z muzea v Telči, jedinečně dochované regionální památky deskového malířství dosud ne zcela objasněné provenience, která pochází z doby okolo roku 1500. Dílo bylo analyzováno pomocí RTG snímkování a metodou výpočetní tomografie. Sledována a vyhodnocena byla též reakce objektu na tepelný podnět a na ozáření v infračervené oblasti spektra. Průzkum pomocí radiografie, na jehož základě byla porovnávána technika malířského rukopisu, přispěl k ověření rozsahu novodobých zásahů do malby. Výzkum též umožnil popsat některé aspekty vzniku výjevu studiem ryté i štětčové podkresby překryté barevnými pigmenty. Zjištění podporují předpoklad, že dílo vzniklo adaptací grafických předloh zahraničního původu vázaných na prostředí růžencových bratrstev. Podobnosti vykazuje zejména s díly Martina Schongauera. Provenienci díla dosud identifikovat nelze, podařilo se však upřesnit, že pramenné zmínky o existenci zázračného vyobrazení Panny Marie v chrámu Matky Boží v Telči hovoří o soše. Obraz patrně vznikl v době pánů z Hradce, což by ukazovalo spíše na spojení s centry západně od Telče. Dílo formálně i ikonograficky navazuje na tradici českého mariánského deskového obrazu.

klíčová slova: Panna Marie – deskový obraz – Telč – deskové malířství – růženec – průzkum – neinvazivní zobrazovací metody

doi.org/10.56112/pp.2022.1.04

Ve sbírkách telčského muzea (Muzeum Vysočiny Jihlava, pobočka Telč) se dochoval pozoruhodný deskový obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z doby okolo roku 1500, který dosud nebyl samostatně publikován.¹⁾ V nedávné době se vyskytla příležitost zaměřit na něj bližší

pozornost v souvislosti se studiem dokladů o tradici mariánské úcty v Telči.²⁾ Díky zápůjčce obrazu k provedení výzkumu neinvazivními zobrazovacími metodami bylo současně možné zahájit detailnější zhodnocení díla po technologické stránce a analyzovat druhotné úpravy, jimiž obraz v minulosti prošel. Průzkum probíhal od roku 2019 v několika fázích a zaměřoval se zejména na popis památky, zhodnocení míry druhotných zásahů a zjištění technologie, která byla při zhotovení obrazu použita. Součástí bylo doplnění umělecko-historických souvislostí, jehož cílem bylo rozšířit či upřesnit dosud dosažitelné informace o vzniku této nepříliš známé malby. Zde uvedené poznatky jsou předkládány jako pokus o souhrn dostupných zjištění, která bude v budoucnu možné při dalším výzkumu doplňovat.

1) Obrazu se (dle znalostí autorů) souhrnně věnovala pouze nepublikovaná práce Hany Čejkové, viz H. Čejková, Deskový obraz Panny Marie s dítětem (z 15. století?) z Muzea v Telči. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Brno 2007 [online]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/b7n54/> [cit. 2019-05-13]. Vedoucí práce Milena Bartlová, na jejíž závěry lze nyní navázat a doplnit je. Obraz byl reprodukován v katalogu výstavy Kříž i kalich, viz Z. Jaroš a kol., Kříž i kalich (katalog výstavy). Jihlava: Muzeum Vysočiny Jihlava 2006, s. 22 s datací do konce 15. století. Dílčí informace a některé předběžné (nyní korigované) hypotézy byly nedávno zveřejněny v katalogu výstavy Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši, viz K. Bobková-Valentová – P. Hnilicová edd., Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši (katalog výstavy). Praha: Historický ústav AV ČR 2020, s. 316–317, katalogové heslo C.I.21, autorka Michaela Ramešová.

2) M. Ramešová, Podoby mariánské úcty v Telči, in: K. Bobková-Valentová – P. Hnilicová edd., o. c. v pozn. 1, s. 158–165.

Obr. 1: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – přední strana (všechna foto O. Petyniak; archiv © NPÚ ÚOP v Telči; Muzeum Vysočiny Jihlava, pobočka Telč, není-li uvedeno jinak).

POUŽITÉ METODY NEINVAZIVNÍHO PRŮZKUMU OBRAZU

Průzkum mariánského obrazu z telčského muzea (inv. č. Te-25/C/195) probíhal v prostorách instituce a na specializovaných pracovištích v Centru Telč, Ústavu teoretické a aplikované mechaniky AV ČR, v. v. i. (dále jen CET, ÚTAM AV ČR), a to v letech 2019 a 2021. Jednalo se o prohlídku obrazu v přirozeném denním světle a v bočním osvětlení,³⁾ o snímkování pomocí rentgenografie, o provedení výpočetní tomografie, dále o výzkum pomocí termografie a také o zachycení reakce objektu na ozáření v infračervené oblasti spektra.

Pokud jde o parametry průzkumu, rentgenové snímkování obrazu probíhalo v zařízení TORATOM za užití reflexní rentgenky XWT-240-SE (X-RAY WorX, Německo).⁴⁾

3) Za pomoc při průzkumu velmi děkujeme Mgr. Petře Hnilicové. Fotografie byly pořízeny na fotoaparát Nikon D750 objektiv Nikkor 85/1.8 Otmarem Petyniakem pro archiv NPÚ ÚOP v Telči.

Pro snímání sloužil detektor XRD 1622 AP 14 (Perkin Elmer, USA). Vzdálenost mezi rentgenkou a detektorem byla nastavena na 1200 mm, přičemž rám s obrazem se nacházel ve vzdálenosti 300 mm od rentgenky. Tento způsob umožnil dosáhnout čtyřnásobného zvětšení a velikosti obrazového bodu (pixelu) 50 μm . Aktivní plocha detektoru o rozměru 409,6 na 409,6 mm dovolila na jednom snímku zachytit oblast obrazu o velikosti 102,4 na 102,4 mm. Malba byla snímkována postupně tak, že rentgenka a detektor byly synchronně posouvány, aby na sebe snímky navazovaly s přesahem. Celkově se snímek obrazu skládá z pěti na šest dlaždic.⁵⁾ Použitý expoziční čas byl 1700 ms; každý snímek představuje průměr z 16 expozičních. Úprava snímků proběhla metodou flat-field korekce. Použité snímky s otevřeným svazkem (open beam) a bez ozáření (dark field) jsou průměrem ze 400 expozičních.

Pro výpočetní tomografii bylo využito téhož přístrojového vybavení. Nastavení vzdálenosti mezi rentgenkou a detektorem na 1243 mm a mezi rentgenkou a osou rotace na 1045 mm umožnilo dosáhnout zvětšení přibližně 1,9 a velikosti rekonstruovaného prostorového bodu (voxelu) zhruba 168 μm .⁶⁾ Během jednoho tomografického scanu vzniklo 1200 projekcí na jednu plnou otáčku obrazu s expoziční dobou 1000 ms bez průměrování. Jednotlivé snímky byly korigovány metodou flat-field; korekční obrázky jsou průměrem z 200 expozičních. Obraz byl skenován ve třech výškách s dostatečným překryvem. Výsledné tři 3D modely byly virtuálně spojeny po rekonstrukci provedené metodou filtrované zpětné projekce algoritmem FDK v softwarovém nástroji VG Studio Max (Volume Graphics, Německo).

Průzkum obrazu aktivní infračervenou termografií využil záznamu přechodového děje teplotního pole vyvolaného na povrchu objektu pulzem výkonné halogenové lampy, která vyzařuje spolu se světelným i množství tepelného záření.⁷⁾ Přechodové teplotní pole bylo vytvořeno pulzem

4) Rentgenka byla provozována na urychlovacím napětí 100 kV s výkonem na terči 25 W.
5) Posuny na snímku vznikly vzhledem k nenulové síle desky.
6) Rentgenka byla provozována s urychlovacím napětím 110 kV při výkonu na terči 40 W.
7) Termogramy byly zaznamenány kamerou FLIR SC7600 s prostorovým rozlišením 512 × 640 pixelů a teplotním rozlišením 0.025 °C.

Obr. 2: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – zadní strana.

radiačního výkonu 2×500 W halogenového reflektoru zapnutého na 5 s ve vzdálenosti 3 m od malby. Pro zachycení reakce v infračervené oblasti spektra byla použita kamera a řídicí jednotka Hamamatsu C2400 „Infrared Vidicon“ pracující v oblasti vlnových délek 400–1800 nm. Pozorování byla prováděna v režimu bez filtru a s IR filtry Heliopan 780 nm, nebo 1000 nm. Budící záření vycházelo postupně ze sady studiových světel emulujících sluneční záření, z halogenových reflektorů, nebo z IR reflektorů pro noční sledování či jejich kombinace.

POPIS OBRAZU, JEHO SOUČASNÝ STAV A TECHNOLOGICKÁ ANALÝZA

Jak již bylo naznačeno, zkoumaný obraz lze považovat za významnou regionální památku. Dílo představuje Pannu Marii, která chová Ježíška v náručí (obr. 1). Andělé po stranách jí nad hlavou přidržují honosnou korunu. Zdobí ji také jednoduchá korunka s kvadrilobem. Madona má hladkou ušlechtilou tvář s drobnými rty v letmém úsměvu a vysoké čelo, její pleť dokresluje dokonale klenuté nadočnicové oblouky. Zpod sklopených víček Panna Marie hledí dolů k synovi. Vlnité vlasy jí splývají neseptnuté přes ramena k pasu a velký záhyb účesu jí odhaluje nadsazený ušní boltec. Marie je oděná v červeném rouchu se zeleným rubem, který v dekoltu zdobí zlatý lem. Oděv kryje zřasený modrý plášť s vyšívanými obrubami. Svěho syna Marie podpírá oběma rukama na bílé roušce. Pozoruhodným detailem je to, že má nahý Ježíšek kolem krku ovinutý růženec, na němž se střídají větší červené a drobnější žlutozelené perličky. Jednou rukou drží pozlacené jabl-

Obr. 3: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – frontální řez deskou ze zadního pohledu, CT model (všechny CT modely nebo RTG snímky © CET ŮTAM AV ČR, v. v. i. Laboratoř rentgenové tomografie; Muzeum Vysočiny Jihlava, pobočka Telč).

ko srdčitého tvaru, druhou se dotýká matčina spodního bílého šatu odhaleného ve výstřihu. Levé chodidlo mírně vytáčí směrem k divákovi. Pohled Ježíšek směřuje do očí Panny Marie. Od jeho hlavy vycházejí ryté paprsky k několika soustředným kruhům na zlacené svatozáři, kterou doplňuje nepříliš precizně provedené puncování a karmínový kříž. Původně zlacená klenutá koruna Panny Marie se skládala z bohatě rozčleněných rostlinných dnes již hůře rozeznatelných špic. Obroučka klenoty je posázena drahokamy, oblouky doplňuje filigrán. Tvary koruny jsou zdůrazněny tmavou linií. Andělé po stranách jsou oděni v bílých tunikách (albách), na krku mají přeložený svršek spodního oděvu světle žluté barvy, který u levého anděla doplňuje zelený límec. Přes tuniky na prsou andělům spadají zkřížené štoly. Jejich rozpuštěné vlasy zdobí čelenky s bílými perličkami. Na rozepjatých křídlech, podaných z různých úhlů, se střídá červená a tmavě modrá barva, což odpovídá barevnému řešení stol i Mariina oděvu. Jedno z křídel levého anděla a záhyb jeho tuniky se dostává mimo formát, podobně jako špička křídla anděla na protilehlé straně. Pozadí výjevu zaujímá nepříliš precizní rytý pozlacený reliéf brokátu s tzv. granátovým vzorem, který vyplňují stylizované květinové motivy. V dolní třetině výjevu se pozadí poněkud mění.

Značně poškozená zadní strana desky byla též malířsky pojednána (obr. 2). V místech poruch je možné rozeznat několik vrstev,⁸⁾ na jejichž povrchu se lokálně obje-

8) Na zadní straně je (dle posouzení autorů) předběžně možné rozeznat

Obr. 4: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – detail kontaktu prken desky vedoucí přes postavu pravého anděla (vpravo) a praskliny vedoucí středem desky (nalevo) na RTG snímku.

vuji známky výrazných barev – reliktů červeně a bíle (či zelené barvy). Na rubu obrazu nyní dominuje zvláště porušená svrchní vrstva, pod níž je viditelná vrstva bílá. Povahu původního malířského ztvárnění zadní části obrazu lze kvůli druhotným opravám, odprýskání a setření malby za současného stavu dochování spíše předpokládat. Je však nanejvýš pravděpodobné, že šlo o imitaci drahého materiálu (nejspíše mramoru),⁹⁾ jak bylo pro daný typ obrazu typické. Na dalších dochovaných příkladech obdobného zpracování rubu deskového mariánského obrazu se uplatňovaly tmavé barevné odstíny.¹⁰⁾

Z průzkumu obrazu vyplynulo, že se podkladová deska malby o rozměrech 48,8 na 38 cm skládá ze dvou svislých prken, jednoho širšího a druhého podstatně užšího. Síla desky dosahuje 17,5 mm.¹¹⁾ CT snímkování umožnilo zjistit, že kontakt prken zajišťují čtyři trny (kolíkové spoje) takřka čtvercového průřezu ze štípaného dřeva (obr. 3). Hranice částí podkladu se přepsala na povrch výjevu, na němž se vytvořila svislá spára kopírující spoj zmíněných dílů (protíná postavu anděla s modrou štolou, viz obr. 4). Zhruba středem obrazu v širším prkně přes korunu a hlavu Madony vede nápadná prasklina, která se podle všech známek vytvořila vlivem vysychání dřeva (obr. 5). To mě-

Obr. 5: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – detail svislé praskliny ve středu desky.

lo za následek konvexní deformaci desky, která je jasně patrná i na pořízené dokumentaci. Je též zřejmé, že dřevěný podklad malby není zcela homogenní. Pravý dolní částečně odprýsknutý roh podložky se skládá z odlišného materiálu než zbytek desky, jak mimo jiné dokládá zřetelně odlišná reakce na tepelný podnět, zachycená při termografii (obr. 6). Jde jistě o výsledek druhotné úpravy, jak bude ještě níže upřesněno. Při průzkumu bylo na desce dále možné zjistit několik lokálních vad: materiálový kaz ve dřevě v horní části Kristovy levé paže, zatmelené poškození povrchu malby u středové praskliny při Marii-ně koruně či dvojí výraznější odprýsknutí malby v partii jejího pláště (viz obr. 7, 8). Na přední straně po obvodu celého obrazu probíhá drážka. Na zadní straně, kde podklad zpevňují dva kolmé povrchově ošetřené svlaky, jsou hrany desky spolu se svlaky zkoseny. Dřevěná podložka vykazuje známky značného napadení dřevokazným hmyzem. Pro úplnost lze rovněž zmínit, že na zadní straně byl obraz upraven pro potřeby druhotné adjustace (svrchní svlak byl opatřen okem pro zavěšení).

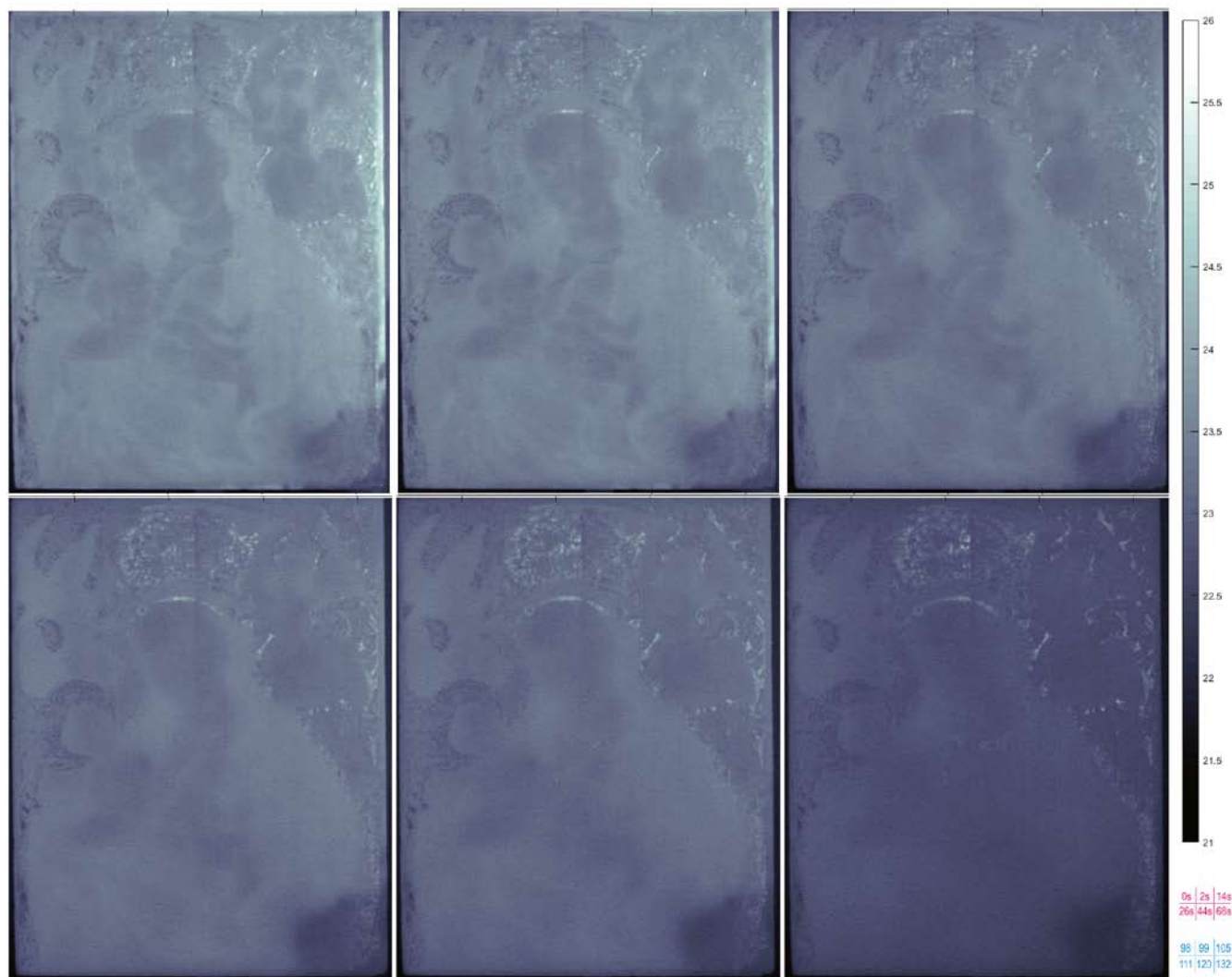
Díky vyhodnocení RTG a CT snímků je možné upřesnit některé aspekty technologie, která byla použita při vzniku obrazu. Jedná se například o postup při přípravě dřevěného podkladu pro malbu. Na rubové straně byl spoj mezi prkny po celé výšce obrazu přetažen plátnem (lze uvažovat, že lněným). Vzhledem k poškození malby

minimálně tři různé vrstvy. Zhodnotit jejich charakter a původ však bude možné až na základě výsledků restaurátorské materiálové analýzy.

9) H. Čejková, o. c. v pozn. 1, s. 8.

10) H. Hlaváčková – H. Seifertová, *Mostecká madona – imitatio a symbol*, *Umění* 34, 1986, s. 44–57, zde zvl. Exkurs, s. 53–54.

11) Měřeno bylo v nejsilnějším místě podložky.

Obr. 6: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – reakce na tepelný impuls v různých fázích zachycená termokamerou (© ÚTAM AV ČR, v. v. i. Oddělení diagnostiky a konzervace památek; Muzeum Vysočiny Jihlava, pobočka Telč).

je strukturu tkaniny možné místně pozorovat pouhým okem. Pro lepší přilnutí tohoto materiálu byla na rubové straně podložka zdrsňena rádlováním, které se na CT vizualizaci projevuje jako drážkování o větších rozestupech (obr. 9). Plátěný potah byl aplikován i na přední stranu desky, avšak známky zdrsňení povrchu zde na snímcích z průzkumu patrný nejsou (obr. 10). Výše zmíněná nápadná vada ve dřevě v horní části Kristovy levé paže byla před malbou vyplněna tmelem (obr. 11). Použití tmelu a tkaniny pro zpevnění otvorů ve dřevě, které dle dosavadních dohadů nejspíše pocházejí z doby vzniku obrazu, se objevuje také ve třech původních rozích. Perforace ve dvou horních rozích byly vyplněny tmelem a přetaženy plátnem z přední strany. V levém horním rohu takto upravený otvor probíhá skrz desku.¹²⁾ Vzhledem k poměrně vysoké míře pohlcování RTG paprsků se lze domnívat, že použitý tmel obsahuje sádku či kovovou složku. U původního dolního levého rohu bylo možné zachytit pouze překrytí tkaninou (obr. 12, 13).

Po přípravě desky následoval podkladový (podle všeho

křídový) nátěr.¹³⁾ Na obraze lze dále rozeznat doklady ryté i štětcové podkresby. Ryté linie jsou čitelné pouze na některých místech výjevu, zatímco podkresbu černé barvy provedenou štětcem lze pozorovat souvisleji. Vznikla převážně jemnými tahy, případně jejich vrstvením. Pro označení modelace bylo užito nekřížených šraf. Z analýzy obrazu je patrné, že se výsledná malba od podkresby na několika místech odchýlila. Změny se projevují kupříkladu u detailů Kristovy tváře, jeho hrudníku či posazení pravé ruky (obr. 14, 15). K drobným korekcím došlo také u detailů Panny Marie. Znatelné posuny lze rovněž sledovat u obou postav andělů (obr. 16). Ani zde se však nejednalo o změny vyložené zásadní, spíše o dílčí úpravy kompozice. Za pozoruhodné je možné považovat to, že anděly ve stádiu (ryté) podkresby zdobily členky s diadémem, jak je patrné na RTG snímcích (obr. 17). Lazurní malba pigmenty, dle dosavadních posouzení s příměsí oleje v pojivu,¹⁴⁾ byla nanášena v nepříliš silných vrstvách, která štětcovou podkresbu dovoluje dodnes studovat pouhým

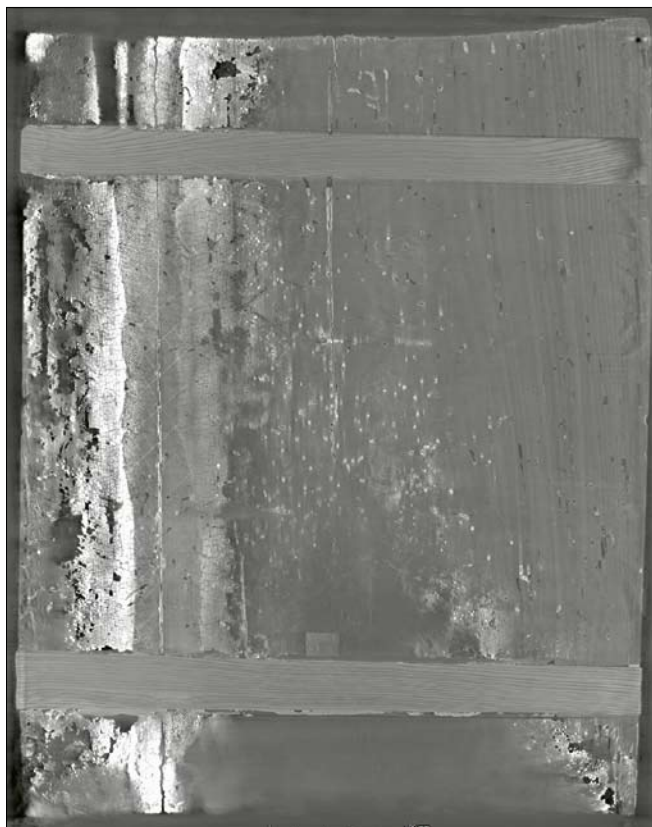
12) Na rubové straně byl otvor překryt jiným způsobem. Na přední straně obrazu lze nerovnosti vzniklé zaslepením otvorů pozorovat i pouhým okem.

13) H. Čejková, o. c. v pozn. 1, s. 9.

14) V katalogu výstavy Kříž i kalich se hovoří o oleji na dřevě (Z. Jaroš a kol., o. c. v pozn. 1, s. 22); totéž je uvedeno na evidenční kartě muzea; srov. H. Čejková, o. c. v pozn. 1, s. 9, která předpokládá vaječnou temperu s příměsí oleje. Analýza pigmentů a pojiv nebyla v době vzniku tohoto textu k dispozici.

Obr. 7: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – detail zatmeleného poškození malby u středové praskliny při Martíně koruně, CT model.

Obr. 9: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – frontální řez deskou ze zadního pohledu s patrným rádlováním a tkaninou nad spojením prken, CT model.

Obr. 8: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – detail kazu ve dřevě (vlevo) a odprýsknutí malby na RTG snímku (upravo).

okem. Výjimku tvoří partie výjevu s výraznějšími nánosy barvy, zejména s pastózními tahy olovnaté běloby, které se objevují kupříkladu na tunikách andělů či na Mariině spodním šatu (obr. 18). Lokálně jimi byla dotvořena také modelace inkarnátů. Podkresba je zcela překryta v partii Madonina modrého pláště zasaženého dodatečnými úpravami, jak bude upřesněno níže. Ne zcela precizní dezén

na pozadí byl vytvořen rytím do hloubi desky tak, že části vzoru zvýrazňují vrypy rydla (obr. 19). Zlacení bylo nanese-
no na červený poliment, který je dobře viditelný na četných místech poškození zlaté vrstvy.¹⁵⁾ Některé součásti kompozice výjevu, korunu Panny Marie, Ježíškův nimbus anebo křídla andělů, oddělují ryté linie.

Jak z výše řečeného vyplývá, současná podoba obrazu neodpovídá původní situaci. Dle drážky po obvodu podložky výjev doplňoval nedochovaný rám, nejspíše figurálně zdobený.¹⁶⁾ Na evidenční kartě muzea se uvádí, že obraz je „po restauraci“. Avšak zprávu o opravách, pokud existuje, se dohledat nepodařilo.¹⁷⁾ Zásah tedy prozatím nelze blíže časově určit, ačkoli

se evidentně týkal jak malby, tak dřevěného podkladu. Při zjišťování povahy pozdějších správek desky a retuší

15) Pozoruhodná může být oproti předpokladu relativně nízká míra pohlcování RTG záření zlacení i zlaceného nimbu.

16) Viz M. Štefanová, Figurálně zdobené rámy českých gotických obrazů, Umění 33, 1985, s. 315–329.

17) Za sdělení děkujeme Heleně Grycové Benešové.

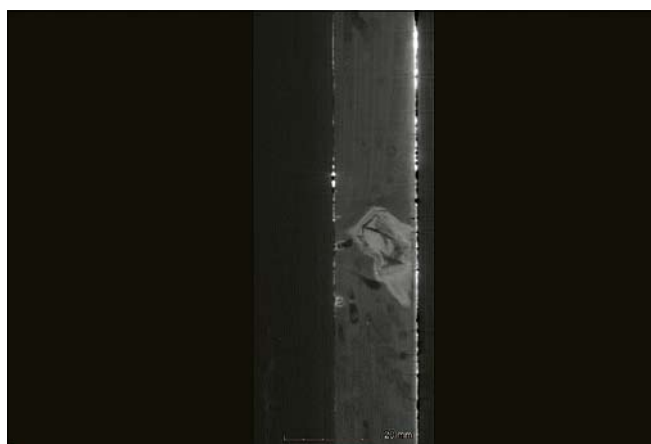
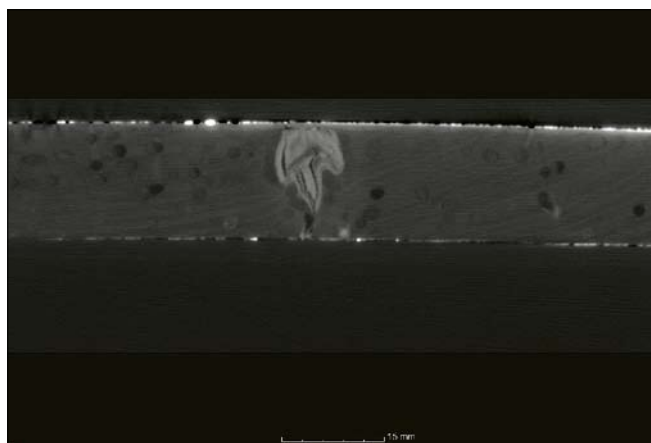
malby se lze tedy v současné chvíli opírat zejména o analýzu povrchu malby a techniky jejího provedení, kterou je možné doplnit sledováním prvků malířského rukopisu¹⁸⁾ a analýzou zmíněného výzkumu provedeného neinvazivními zobrazovacími metodami.¹⁹⁾

Dle vyhodnocení výsledků je možné říci, že při obnově došlo zvláště na poměrně výraznou správkou podložky v pravém dolním rohu užšího prkna, jak již bylo uvedeno. Zjevně si ji vynutilo masivní poškození původního podkladu. V místě vymezeném dolní hranou spodního svlaku a spojem mezi prkny byl roh zpevněn kulatými kolíky a vyplněn tmelem (obr. 20). Pro zpevnění desky byly do zadní strany podložky připojeny dva svlaky z tvrdšího dřeva, jak naznačuje struktura letokruhů. Do původní desky byly vetknuty pomocí rybinového spoje (obr. 21). Součástí úprav patrně bylo také ošetření povrchu, které mělo dřevo chránit před napadením červotočem a vysycháním.

Poměrně značný zásah se dotkl také malby s výjevem. Míru retuší je možné ověřovat nejen analýzou malířské techniky a vyhodnocením krakeláže barevných vrstev, která byla dodatečnými úpravami částečně zahlazena,²⁰⁾ ale také pozorováním prosvítající štětcové podkresby a pomocí RTG snímků. Ve shodě s dřívějšími závěry lze říci, že síť krakel je zvláště patrná na místech, na něž byl aplikován bílý pigment. Jedná se o partie s rouškou pod tělem Krista, o Mariin spodní šat či o tuniky andělů. Dále ji lze pozorovat na inkarnátech, Madonině červeném rouchu a jeho zelených rubech s částečně odprýskanou silnější vrstvou barevné vrstvy (viz obr. 22). V těchto partiích, s výjimkou zelených částí, je současně možné sledovat štětcovou podkresbu, a lze je tedy považovat za autentické.²¹⁾ K zalití prasklin naopak došlo na záhybech modrého Mariina pláště, na jejím účesu (včetně temene Madoniny hlavy) a na modrých částech perutí andělů. Průzkum pomocí radiografie, který dovoluje porovnávat techniku provedení malby v místech předpokládaných retuší, tato zhodnocení podporuje. Jejich další zpřesnění umožní odborný restaurátorský průzkum. Pokus o rámcové zachycení míst nejvíce dotčených druhotným zásahem je na obrázku 23.

Obr. 10: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – frontální řez deskou z předního pohledu s patrnou tkaninou nad spojem prken, CT model.

Obr. 11: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – detail vady ve dřevě v horní části Kristovy levé paže, příčný a boční řez, CT model.

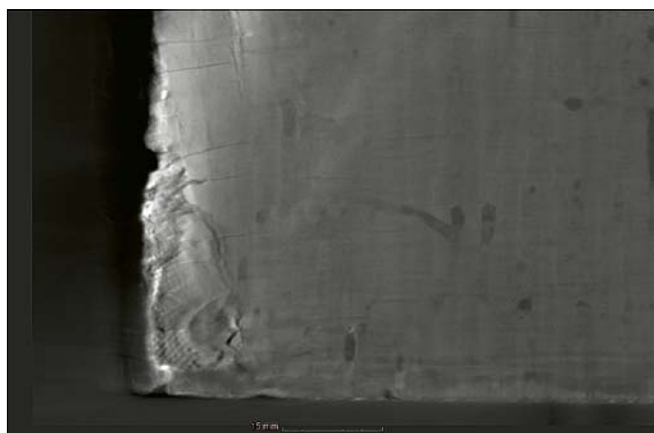
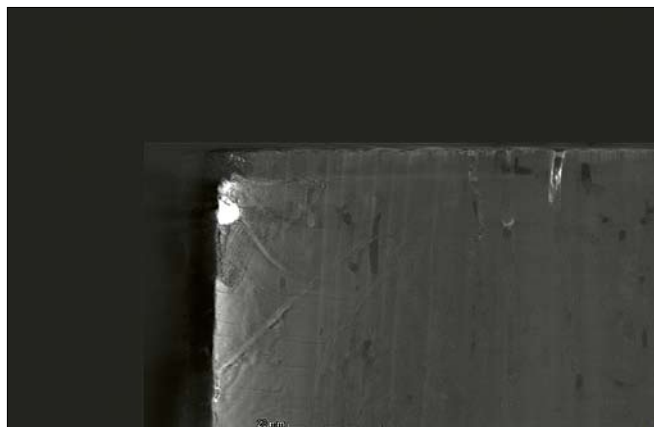
18) Viz analýzu technologie a ohodnocení oprav malby v H. Čejková, o. c. v pozn. 1, s. 9–10.

19) K jednotlivým metodám obecně např. J. Hradilová – D. Hradil – O. Trmalová – J. Žemlička, Metodika pro vizualizaci vnitřní struktury malířského díla s využitím nových metod na bázi rentgenového záření. Praha: Akademie výtvarných umění 2016 (certifikovaná v roce 2016); D. Vavřík – J. Žemlička, Rentgenové zobrazování plastik a obrazů, in: M. Drdák – Z. Slížková – J. Valach edd., Příspěvek technických věd k záchraně a restaurování památek, Praha: Ústav teoretické a aplikované mechaniky AV ČR, Centrum excelence Telč 2015, s. 320–329; Š. Chlumská ed., Materiálový průzkum a doku-

mentace středověkých děl. Deskové malířství a sochařství 1300–1530. Památkový postup. Praha: Národní galerie 2017, s. 19–34 s další literaturou a odkazy.

20) Viz H. Čejková, o. c. v pozn. 1, s. 9–10.

21) Dle Hany Čejkové mohly být v pozdější době doplněny také tmavé kontury oddělující ruce Madony a tělo Ježíška na roušce (viz H. Čejková, o. c. v pozn. 1, s. 10).

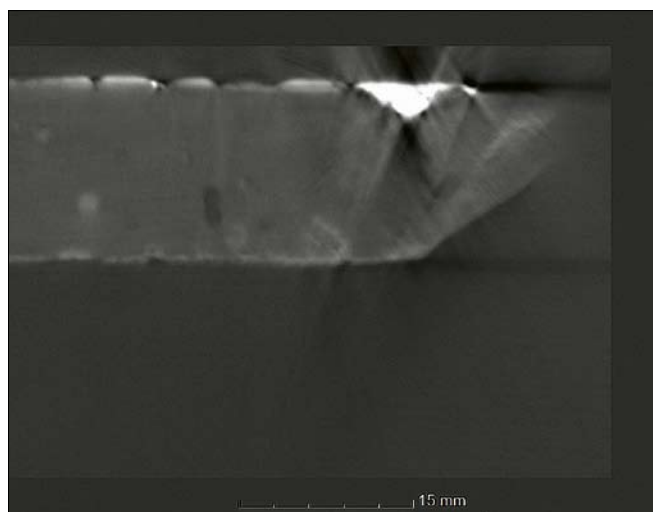
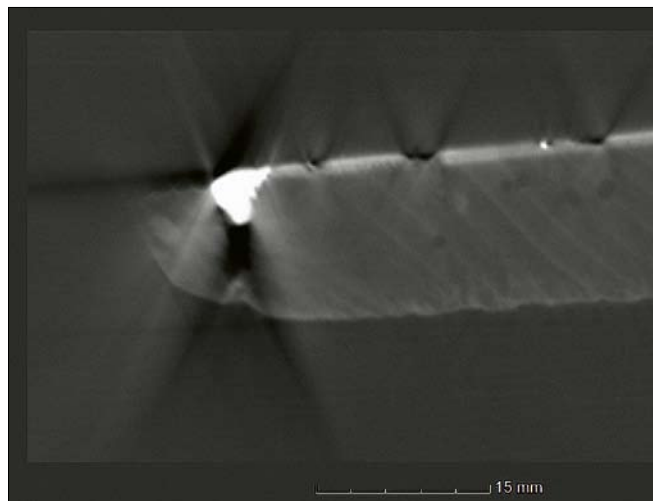

Obr. 12: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – detail zaslepených otvorů ve třech původních rozích desky, frontální řez, CT model.

OTÁZKA PROVENIENCE, OKOLNOSTÍ VZNIKU A FUNKCE OBRAZU

O dřívější situaci obrazu v době před jeho zařazením do sbírek telčského muzea jsou dosud k dispozici pouze kusé informace. Stručný údaj na evidenční kartě muzea z roku 1992 o akvizici desky uvádí, že se do jeho fondu dostala darem s odkazem na paní Gregorovou a že pochází z kostela „sv. Marie na Starém Městě v Telči“, tedy z telčského chrámu Nanebevzetí Panny Marie zvaném Matky Boží.

K tomu lze doplnit, že budování sbírek muzea (1886) je spjato s činností telčského muzejního spolku, jehož ustavující hromada se konala roku 1897.²²⁾ V této době veřejnost na popud jeho členů do muzea darovala his-

Obr. 13: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – detail zaslepených otvorů v levém a pravém horním rohu desky, příčný řez, CT model.

toricky cenné předměty. V roce 1898 fond čítal již 2200 sbírkových položek (včetně neinventarizovaných),²³⁾ v následujících letech pak toto číslo ještě podstatně vzrostlo. Deska s korunovanou Pannou Marií se do muzea podle všech známek dostala někdy v této době budování sbírek. O paní Gregorové, uvedené na evidenční kartě muzea, se bližší údaje dohledat nepodařilo, ačkoli příjmení Gregor lze v dotčené době v Telči doložit vícečetně. V matrice oddaných se například nachází záznam z roku 1875 o sňatku Franze Gregora v Telči.²⁴⁾ Pro zajímavost lze též uvést, že Josef Gregor byl roku 1941 zvolen místopředsedou muzejního spolku.²⁵⁾ S jistotou je možné tvrdit, že se malba v muzejních sbírkách zařadila mezi velmi ceněná díla. Několikrát byla vystavována v zahraničí.²⁶⁾ Před-

22) Blíže viz R. Studýnková, *Muzea na Vysočině v období druhé světové války*. Rigorózní práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Pavel Holman. Brno 2014 [online]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/jxp59/> [cit. 2022-02-26]; F. Janovský, *Musejní spolek v Telči*, *Časopis Matice moravské* 22, č. 2, 1898, s. 188–189.

23) F. Janovský, o. c. v pozn. 22, s. 189.

24) Sezdán byl s Antonií „Přinesdom“ (Moravský zemský archiv, Matrika oddaných 1875–1910, č. knihy 6992, nestr.).

25) R. Studýnková, o. c. v pozn. 22, s. 263; v Telči též působil prof. Alois Gregor.

26) Dle evidenční karty muzea se jednalo o výstavy v Bruselu, Varšavě a Lille.

seda muzejního spolku Karel Paclík ji v popisu fondu z února 1932 označil za „nejcennější“ z obrazů a její vznik vřel do 16. století.²⁷⁾

Pokud jde o otázku provenience obrazu, odpovědi lze rovněž nabídnout jen dílčí.²⁸⁾ Původ desky evidenční záznam muzea klade do chrámu Panny Marie na Starém Městě v Telči, jak již bylo řečeno. V uvedeném kostele měl dle informace tradované v místní historiografii jakési milostné mariánské vyobrazení uctívat již Přemysl Otakar I. roku 1225 s prosbou za zdar výpravy do Rakous.²⁹⁾ Chrám svého času bezpochyby sloužil jako regionálně významné mariánské poutní místo.³⁰⁾ Za

27) K. Paclík ed., Turistický průvodce po Telči. Telč: J. Fišer 1932; cit. dle R. Studýnková, o. c. v pozn. 22, s. 261; v tehdejší sídle muzea byla deska vyvěšena v místnosti, která se věnovala měšťanstvu.

28) Srov. H. Čejková, o. c. v pozn. 1, s. 7–8.

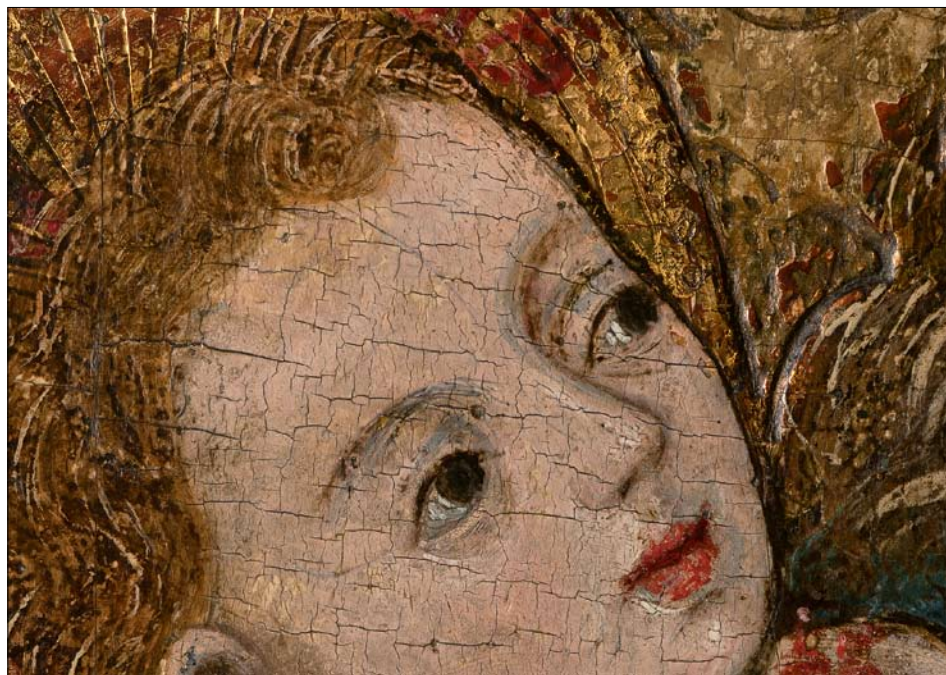
29) J. Beringer – J. Janoušek, Město a panství Telč. Telč 1892, s. 4 (s odkazem na sdělení konzervátora M. Trappa), dále na s. 133 (s udáním data 1235 a s odkazem na archivní zdroj); A. Hruďka, Kostel Matky Boží a jiné církevní památky města Telče. Kutná Hora 1899, s. 19–20; *týž*, Topografie diecese brněnské. Brno 1908, s. 421; J. Tiray, Vlastivěda moravská. II. Místopis. Telecký okres. Brno: Musejní spolek v Brně 1913, s. 102 (s odkazem na Jana P. Bílka). Na Bílkovy výpisky k historii města (in *des Herrn Bileks handschriftlichen Analekten zur Geschichte der Stadt*) ve spojení s touto informací (uctívání mariánského zobrazení Přemyslem Otakarem I., avšak roku 1235) odkazuje např. také J. E. Horký, Die Tempelherren in Mähren: Sagen, Untersuchungen, Geschichte: mit einem Einhangen über die wirklichen und vorgeblichen Besitzungen der Tempelherren in Mähren in Böhmen. Znaim 1845, s. 169.

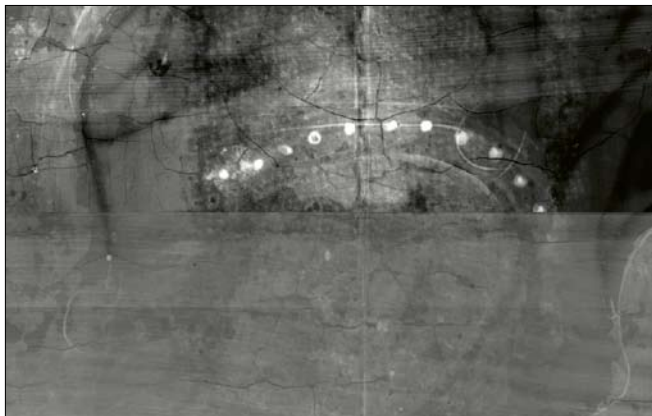
30) G. Wolný, Kirchliche Topographie

Obr. 14: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – detail podkresby v části Ježíškovy tváře.

Obr. 15: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – detail podkresby v části Ježíškova hrudníku.

Obr. 16: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – detail podkresby v draperiových záhybech roucha pravého anděla.

Obr. 17: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – detail podkresby čelenek andělů na RTG snímku.

Obr. 18: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – detail spodního šatu Panny Marie s pastózními tahy běloby.

stávajícího stavu poznání se to však podařilo pramenně doložit nejdříve pro dobu 17. století.³¹⁾ První (autorům) dosud známou autentickou zmínkou o milostném zpodobení Panny Marie uctívaném v tomto telčském kostele je výroční zpráva jezuitské koleje v Telči z roku 1660, kde se hovoří o *icon* anebo *simulachru* Panny Marie, které proslulo zázraky.³²⁾ O něco později ho v chrámu zaznamenávají také vizitační zápisy z let 1668–1672, které jej označují jako *imago* spočívající na jednom z bočních oltářů chrámu.³³⁾ Z výkladu těchto textů však vyplývá, že se v pramenech hovoří o účtě k soše, nikoli obrazu.³⁴⁾ V dotčené výroční zprávě telčského jezuitského sídla se totiž mimo jiné uvádí, že se v chrámu věřící obrazení k Panně Ma-

rii, která nese Ježíška na levici. Odpovídá to popisu sochařského díla dosud neobjasněné datace, které se v chrámu nachází do dnešních dnů a které lze identifikovat jako Pannu Marii Telčskou známou z grafických listů.³⁵⁾ Na obraze Panna Marie svého syna chová oběma rukama.³⁶⁾ V pozdějším údaji z vizitačních zápisů z roku 1730 se pak výslovně určuje, že za zázračnou byla v době vzniku záznamu v Telči u Matky Boží pokládána socha Panny Marie (*statua B.M.V. miraculosa*), tedy ta, která byla příslušníky jezuitského řádu dočasně přenesena na výše zmíněný nový boční oltář z hlavního oltáře.³⁷⁾ Dobové zmínky o přítomnosti obrazu s korunovanou Pannou Marií

v chrámu dosud známy nejsou a ani v žádném z dostupných inventářů vybavení kostela se desku zachytit nepodařilo.³⁸⁾ Jeho určení do kostela Matky Boží v Telči to však nijak nevylučuje.

S otázkou provenience úzce souvisí původní podoba, funkce a datace obrazu. Pojednaná zadní strana desky i ikonografická analýza výjevu napovídá, že obraz býval umístěn v prostoru jako samostatný objekt pro potřeby liturgického provozu, patrně na oltářní menze či v její blízkosti.³⁹⁾ Jak již bylo řečeno, úprava okrajů po obvodu

von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften: Abt. II. Brünner Diocese. Bd. III, Brünn 1860, s. 104; A. Hrudíčka, 1899, o. c. v pozn. 29, s. 22–23.

31) Österreichische Nationalbibliothek (dále jen ÖNB), Wien, Cod. 13558*, f. 28v–29; k tomu již M. Ramešová, o. c. v pozn. 2, s. 158–159.

32) ÖNB, o. c. v pozn. 31.

33) Diecézní archiv Biskupství brněnského (dále jen DaBb) Rajhrad, Farní a děkanský úřad Telč (dále jen FaDÚ), inv. č. 22, kart. 22, Vizitační kniha děkanátu telčského 1668–1672, nestr.

34) Srov. K. Eichler, Poutní místa a milostivé obrazy na Moravě a v rak. Slezsku. Díl 1. Část druhá. Brno 1888, s. 258, který latinské slovo *imago* patrně nesprávně konkretizoval.

35) J. Hrdlička – M. Hrdličková – E. Melmuková-Šašecí – J. Bláha, Telč 900 let (1099–1999). Telč 1999, [2]; M. Ramešová, o. c. v pozn. 2, s. 159 a obrázek na s. 160; K. Bobková-Valentová – P. Hnilicová edd., o. c. v pozn. 1, s. 238, katalogové heslo A.27, autoři A. Hamrlová – A. Sekanina.

36) Prokazování účty soše Panny Marie přirozeně nevylučuje možnost, že byl v chrámu umístěn i obraz (A. Hamrlová – A. Sekanina, K mobiliáři telčských kostelů, in: K. Bobková-Valentová – P. Hnilicová edd., o. c. v pozn. 1, s. 42).

37) DaBb Rajhrad, FaDÚ, inv. č. 21, kart. 21, Liber visitationis decanalis 1724–1730, s. 162–163; k určení M. Ramešová, o. c. v pozn. 2, s. 159.

38) J. Rampula, Fara staroměstská a fara u sv. Jakuba. Rkp. nedat., nestr. Díla výtvarného umění však v citované práci zahrnuté inventáře zpravidla nevidují.

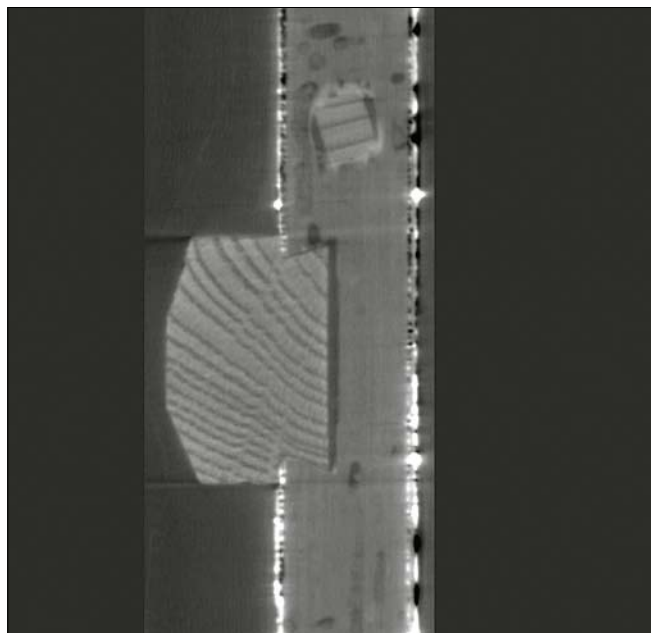
39) Recentně s další literaturou H. Hlaváčková, Počátky české deskové

Obr. 19: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – boční pohled na desku s reliéfem.

Obr. 20: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – detail správného rohu podložky ze zadního pohledu, frontální řez silou desky, CT model.

Obr. 21: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – detail vetknutí svlaku do podložky, boční řez silou desky, CT model.

desky nasvědčuje umístění výjevu v rámu. Dle místní praxe pojednání mariánského obrazu nejspíše šlo o rám figurálně zdobený.⁴⁰⁾ Přibližnou dobu vzniku telčské malby lze klást do období blízkého roku 1500, případně do prvních desetiletí po tomto datu.⁴¹⁾ Podporují to nejen formální rysy díla, ale také růženec na Ježíškově krku, který obraz spojuje s růžencovou pobožností. Týmž směrem by mohly ukazovat (oproti původnímu konceptu pozměněné) členky andělů nesoucích korunu nad hlavou Panny Marie, které na telčském obraze po celé délce zdobí drobné apliky. U andělů v této funkci nejde o zcela obvyklý typ a je možné je vykládat rovněž jako růžencové korunky (věnečky).⁴²⁾

Mariánských oltářů, na některém z nich by takový obraz bylo možné předpokládat, v Telči kolem roku 1500 pochopitelně existovalo vícero. Jeden dle nadání Jindřicha IV. z Hradce minimálně k roku 1469 fungoval v chrá-

mu sv. Jakuba.⁴³⁾ Nejspíše se jedná o později doložený „konsekrovaný“ boční oltář Zvěstování Panně Marii.⁴⁴⁾ Z trojice „konsekrovaných“ oltářů v kostele sv. Ducha byl Panně Marii zasvěcen boční oltář na epištolní straně později nahrazený oltářem sv. Františka Xaverského.⁴⁵⁾ Hlavní „konsekrovaný“ mariánský oltář stál v chrámu Matky Boží, kam je kladen původ obrazu a kde vedle oltářů jiného zasvěcení vizitace zachycují také blíže neurčený oltář v sakristii. Z povahy zápisů vychází, že jde o oltář starobylý,⁴⁶⁾ nicméně podle citovaného pramene byl již v 18. století „sne imagine“,⁴⁷⁾ jak je tomu do dnešní doby. K tomu je třeba

malby, její podoby a funkce, in: K. Kubínová – K. Benešová edd., *Imago et imagines. Výtvarné dílo a proměny jeho funkcí v českých zemích od 10. do první třetiny 16. století*. Praha: Academia 2019, s. 364–387, zde např. s. 371.

40) Viz M. Štefanová, o. c. v pozn. 16.

41) Srov. H. Čejková, o. c. v pozn. 1, s. 3, která navrhl dataci do doby okolo roku 1480; v katalogu Kříž i kalich (*Z. Jaroš a kol.*, o. c. v pozn. 1, s. 22) se předpokládá doba vzniku ke konci 15. století.

42) Za upozornění děkujeme Haně Hlaváčkové.

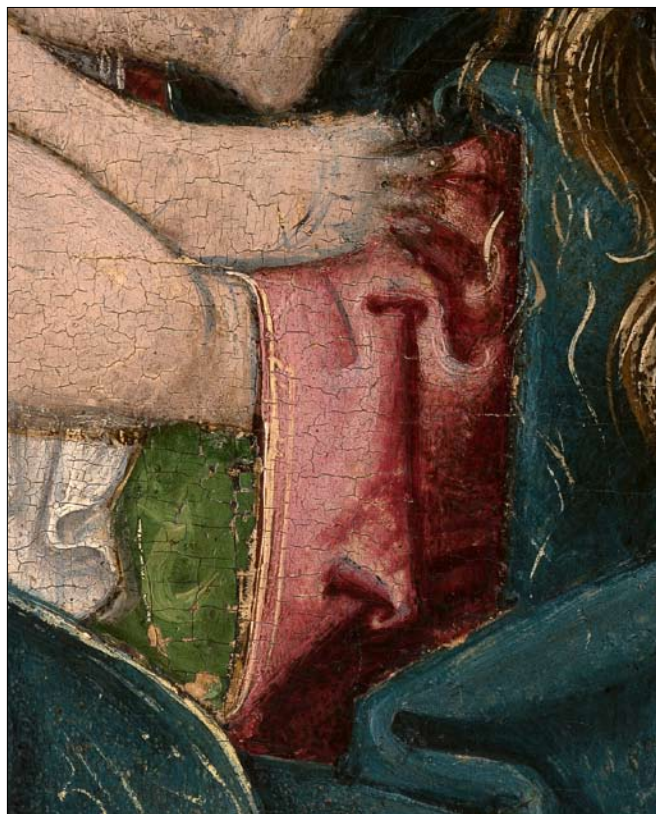
43) DaBb Rajhrad, FaDÚ, listina z 6. března 1469, Telč, sign. 5.

44) DaBb Rajhrad, o. c. v pozn. 37, s. 54; J. Rampula, o. c. v pozn. 38. Od roku 1774 jde o oltář Ježíška (J. Beringer – J. Janoušek, o. c. v pozn. 29, s. 252).

45) DaBb Rajhrad, o. c. v pozn. 37, s. 162; G. Wolný, o. c. v pozn. 30, s. 107; J. Beringer – J. Janoušek, o. c. v pozn. 29, s. 244–245.

46) Uváděn je spolu s oltářem hlavním jako „konsekrovaný“ (*consecratum*), zatímco boční oltáře na jednom, z nichž na epištolní straně měla být jezuita dočasně umístěna výše zmíněná socha Panny Marie, byly mladší, a tudíž dle pramene nikoli „konsekrované“ (*non consecrata*, viz DaBb Rajhrad, o. c. v pozn. 37, s. 54). Týž pramen na s. 162 uvádí hlavní oltář jako Nanebevzetí Panny Marie.

47) DaBb Rajhrad, o. c. v pozn. 37, s. 163.

Obr. 22: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – detail rukávu pravé ruky Panny Marie s krakeláží.

poznamenat, že obraz korunované Panny Marie zřejmě nemusel být užíván výhradně na oltáři mariánského zasvěcení. Ve 30. letech 17. století se ve svatojakubském kostele jakýsi obraz Panny Marie nacházel „u velkého oltáře“, patrně tedy u hlavního oltáře sv. Jakuba.⁴⁸⁾

Pro rozhodné objasnění otázky původu telčského obrazu v době jeho vzniku tedy dostupné informace dosud nedostačují. Striktně vzato nelze prozatím zcela vyloučit ani eventualitu, že se v chrámu Matky Boží vyskytl druhotně.⁴⁹⁾ Údaj na evidenční kartě muzea o tom, že deska pochází z tohoto kostela, se nicméně bezesporu musel opírat minimálně o její dočasnou přítomnost či tradici její přítomnosti v chrámu, na niž ukazují i jiné skutečnosti.

Jak již bylo zmíněno, za jisté lze naopak považovat to, že telčská malba vznikla v souvislosti s provozováním růžencové pobožnosti, tedy s modlitbou mariánského žaltáře doplněnou o tzv. tajemství,⁵⁰⁾ na kterou se od poslední čtvrtiny 15. století soustředila zejména nově vznikající růžencová bratrstva.⁵¹⁾ Popularita těchto sdružení

zřizovaných po vzoru růžencového bratrstva v Douai a jeho pokračovatele – spolku růžence v Kolíně nad Rýnem (ustaveného roku 1475 a potvrzeného 1478), se v posledních desetiletích 15. století velmi rozšířila. V Čechách lze bratrstva růžence doložit již v polovině 80. let 15. století, a to předně v katolických oblastech. Před rokem 1520 fungovala například v Kadani, v Ústí nad Labem, v Tepelě, v Českých Budějovicích či v Olomouci.⁵²⁾ Výskyt typu obrazu Panny Marie Růžencové je dle jiných známých vyobrazení v těchto oblastech⁵³⁾ možné předpokládat od sklonku 15. století.⁵⁴⁾

Telčské panství okolo roku 1500 a po tomto datu spravovali ortodoxně katolicky založení páni z Hradce. Jindřich IV. z Hradce, „ochránce víry katolické“,⁵⁵⁾ Telč držel od 60. let 15. století do své smrti (1507).⁵⁶⁾ V souvislosti s úctou k Panně Marii lze připomenout, že mu byl jako členu poselstva Matyáše Korvína za panovníkovou manželkou v Neapoli roku 1476 propůjčen „řád štolý“ nošený k uctění Panny Marie.⁵⁷⁾ S osobou Jindřicha IV. z Hradce, který se jako výrazný mecenáš projevil zvláště v sídelním městě panství Jindřichově Hradci,⁵⁸⁾ je v Telči spojována přestavba kostela sv. Ducha, a sice vznik a sklenutí presbytáře s články doplněnými o mariánské symboly, současně rodové znaky, a chrámové lodi. Roku 1492 Jindřich vydal listinu zakládající nadání u sv. Ducha.⁵⁹⁾ V chrámu sv. Jakuba Většího roku 1469 zajistil nadaci pro mariánský oltář, o němž již byla výše řeč. Po Jindřichově smrti se panství nejdříve v zastoupení poručníků (1507), posléze osobně (1511) ujal Jindřichův syn Adam († 1531), který podobně jako jeho otec zastával významné funkce při královském dvoře.⁶⁰⁾ V Telči dal obnovit část hradeb, pro-

tila, o. c. v pozn. 50.

52) H. Pátková, Bratrství ke cti Božie. Poznámky ke kultovní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách. Praha: KLP-Koniasch Latin Press 2000, s. 24–27, zvl. s. 25.

53) J. Royt, o. c. v pozn. 51, s. 208.

54) K dalším malbám s Pannou Marií Růžencovou (anebo výjevům s postavou Panny Marie a růžencem) se v českém a moravském prostředí řadí oltář Svatého příbuzenstva z chrámu sv. Ducha v Hradci Králové (1494); nástěnná malba v kostele Neposkvrněného početí Panny Marie v Olomouci (cca 1500, viz V. Pavlíková, Mariánská úcta a nástěnné malby v kostele Neposkvrněného početí Panny Marie a sv. Bernardina Sienského v Olomouci na Bělidlech, in: Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 2 / Studia Historiae Artium III, 2019, s. 49–68); oltář Panny Marie Růžencové minimálně roku 1493 v Olomouci patrně existoval v kostele sv. Michala, viz V. Haragová, Kaple svatého Jana Křtitele při ambitu kostela svatého Václava v Olomouci a její výzdoba, in: Opuscula historiae atrium 63, č. 1–2, 2014, s. 12–23, zde 22); obraz Korunované Madony ve Vyšším Brodě (cca 1500, viz J. Pešina, Česká malba pozdní gotiky a renesance. Praha: Orbis 1950, s. 114 a vyobrazení č. 81); nástěnná malba v bývalém klášterním kostele františkánů v Jemnici (okolo roku 1500, viz Z. Křenková, Nově nalezená malba v bývalém kostele františkánů observantů v Jemnici a její slezské východisko, in: Památky Vysočiny 2011, Sborník NPÚ ÚOP v Teči, Telč 2012, s. 127–139) a oltář z Oseku (Národní galerie v Praze, cca 1520).

55) Cit. dle F. Teplý, Dějiny města Jindřichova Hradce. Část všeobecná. Dílu 1. Svazek 2. Dějiny města za vlády pánů z Hradce linie Telecké (1453–1604). Jindřichův Hradec 1927, s. 166; viz tamtéž s. 143–148, 157 aj.

56) F. Teplý, o. c. v pozn. 55, s. 20, 154.

57) J. N. Cori, Jindřich IV. z Hradce: nástin životopisný. Jindřichův Hradec: F. Tischer 1894, s. 51–53.

58) R. Lavička, Pozdně středověká architektura v Jindřichově Hradci za vlády Jindřicha IV. z Hradce (*1463 – †1507), in: Jihočeský sborník historický 86, 2017, s. 28–59.

59) G. Wolný, o. c. v pozn. 30, s. 107; J. Janoušek, Městský archiv v Telči na Moravě, in: Sborník historický 4, 1886, s. 10–11.

60) J. Tiray, o. c. v pozn. 29, s. 106.

48) J. Beringer – J. Janoušek, o. c. v pozn. 29, s. 254. Tři zázračné obrazy Panny Marie byly do téhož chrámu věnovány roku 1637 (tamtéž).

49) Lze například zmínit, že po zrušení kostela sv. Ducha bylo do jiných sakrálních prostor přeneseno pět jeho oltářů (A. Hruďička, 1908, o. c. v pozn. 29, s. 414, 429). Hypoteticky vzato ani dochování v Telči nelze bez výhrad pokládat za doklad původního určení desky. Mohla se do Telče dostat kupříkladu jako součást osobní sbírky (sbírku mariánských obrazů vlastnila i hraběnka Františka Slavatová, roz. Meggau).

50) S. Bartilla, Růžencové bratrstvo od svého počátku do Dürerovy doby, in: O. Kotková ed., Albrecht Dürer. Růžencová slavnost. Praha: Národní galerie 2006, s. 33–40.

51) Zobrazování Panny Marie Růžencové lze tedy sledovat od druhé poloviny 15. století (J. Royt, Slovník biblické ikonografie. Praha: Karolinum 2006, s. 208). K počátkům bratrstva např. v přehledu S. Bar-

středky poskytl také na úpravy telčského panského sídla započaté Jindřichem IV. z Hradce.⁶¹⁾ Opět pro dokreslení kontextu uvedme, že obraz s korunovanou Pannou Marií by nepředstavoval jedinou památku deskového malířství spojitelnou s dobou pánů z Hradce dochovanou v muzeu v Telči. Z kaple sv. Vojtěcha při cestě z Telče do Studnice, v níž se nalézal oltář Panny Marie,⁶²⁾ pocházejí silně poškozené a druhotnými zásahy poznamenané části křídlového oltáře s Bolestnou Pannou Marií a pašijovými výjevy, jejichž vznik lze předpokládat po roce 1516 (Muzeum Vysočiny Jihlava, pobočka Telč, inv. č. Te-26/B/31).⁶³⁾

V souvislosti s růžencem na zde studovaném telčském obraze je rovněž třeba zmínit informaci historika Josefa Rampuly, podle něž mělo i v Telči fungovat bratrstvo růžence.⁶⁴⁾ Spolek údajně zanikl v době příchodu jezuitského řádu do města, čili v 50. letech 17. století, kdy byl nahrazen mariánskou sodalitou Očišťování Panny Marie⁶⁵⁾ vázanou k farnosti sv. Jakuba.⁶⁶⁾ O době vzniku telčského růžencového bratrstva se však historik v citované práci nezmiňuje a dohledání dokladů o jeho existenci zůstává desideratem dalšího výzkumu. Prozatím lze říci, že studium relevantních městských záznamů (Knihy

Obr. 23: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – rozlišení míst s nejvýraznějšími novodobými zásahy (vyznačeno světle, foto O. Petryniak, upravila M. Ramešová).

61) K době pánů z Hradce v Telči viz například J. Beringer – J. Janoušek, o. c. v pozn. 29, s. 14–16, 70–71, 270; J. Hrdlička – M. Hrdličková – E. Melmuková-Šašecí – J. Bláha, o. c. v pozn. 35, s. 19–21; J. Bláha – J. Hrdlička, Kostel sv. Vojtěcha poblíž Studnice u Telče (K podobě pozdně středověkých krovů v okolí Telče), *Průzkumy památek* V, č. 2, 1998, s. 99–115, zde 101.

62) J. Rampula, o. c. v pozn. 38.

63) Rámcové datování je navrženo dle data smýcení stromů použitých na dřevo krovu kaple (viz J. Bláha – J. Hrdlička, o. c. v pozn. 61, s. 100). Formálně a kvalitativně však tuto desku s mariánským obrazem nelze srovnávat, patrně vznikla za jiných okolností. Do dřívější doby (do doby kolem poloviny 15. století) bývají datována křídla oltáře ze sbírek známku v Telči, viz naposledy Š. Radostová, Křídla oltářů z Telče (T06468, T06469), in: Š. Radostová ed., *Ad unicum. Umělecká díla z fondů Národního památkového ústavu 1/2. Od gotiky k manýrismu*. Praha: NPÚ 2018, s. 93–94.

64) J. Rampula, o. c. v pozn. 38. Jaká zjištění či prameny Josefa Rampulu k uvedením této informace dovedly, autor v dané práci bohužel neuvedl.

65) Za zajímavou informaci lze považovat to, že se růžencová bratrstva zpravidla měla scházet dvakrát ročně: na neděli po Nanebevstoupení Panny Marie a neděli po Očišťování Panny Marie. Na svátek Očišťování Panny Marie se mělo konat také první setkání výše zmíněného telčského barokního spolku Panny Marie (viz ÖNB, Wien, Cod. 13558*, f. 8r).

testamentů, vedené v letech 1537–1651) k potvrzení působnosti růžencového bratrstva v Telči autory tohoto textu nedovedlo.⁶⁷⁾

FORMÁLNÍ ZAŘAZENÍ, GRAFICKÉ PŘEDLOHY A IKONOGRAFIE OBRAZU

Pokud jde o možné místo vzniku telčské malby, dle dobových souvislostí bylo možné uvažovat o vztahu k jihlavské umělecké produkci.⁶⁸⁾ Hana Čejková obraz srovnávala

66) V. Maňas – Z. Orlita, Náboženská bratrstva v Telči, in: K. Bobková-Valentová – P. Hnilicová edd., o. c. v pozn. 1, s. 149–157, zde s. 150 s dalšími informacemi k telčské sodalitě.

67) Státní okresní archiv Jihlava, Archiv města Telče, *Knihy testamentů*, sign. Č 38 (inv. č. 145).

68) H. Čejková, o. c. v pozn. 1, s. 6 (a 31) s odkazem na informaci uvedenou v K. Chamonikola, Kapitoly k sochařství a deskové malbě, in: K. Chamonikola ed., *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. Díl 2*. Brno: Moravská galerie v Brně 1999, s. 268. Patrně by bylo možné předpokládat i činnost jiných lokálních dílen.

s jihočeským a moravským malířstvím a předpokládala rakouský vliv.⁶⁹⁾ Telč, místo dochování obrazu, se nachází poblíž rozhraní Čech a Moravy. Dílo bylo s největší pravděpodobností pořízeno v době pánů z Hradce, což by hypoteticky podporovalo vazbu západním směrem. Nejednotná povaha dochovaného fondu jihočeského deskového malířství ze sledovaného období však dosud nedovolila obraz přiřadit k jiným existujícím památkám.⁷⁰⁾ Nižší úroveň provedení rytého pozadí by svědčila o lokální dílně, ačkoli kvalita malby je nezanedbatelná.

Sporu naopak nemůže být o tom, že telčská deska navázala na místní tradici mariánských obrazů určených pro české prostředí,⁷¹⁾ přestože se přímo nepřimyká k žádnému z tradičně vyčleňovaných schémat.⁷²⁾ Ježíška prostovlasá Panna Marie drží na diagonálu, nikoli *en face*, ani jedna z postav nekomunikuje s divákem. Jedná se spíše o intimní scénu vztahu matky se synem.⁷³⁾ Tento způsob podání výjevu lze vedle působení dobových umělecko-ideových tendencí přikládat vlivu předpokládané předlohy. Z analýzy formálních vlastností desky vysvítá, že se při jejím vzniku uplatnila grafika, která prostředkovala kontakt se zahraničním uměním, jak bylo v dané době běžné. Zdroj by bylo možné navrhnout vícero. Výjev na obraze lze kupříkladu přirovnávat k listu Madony s Ježíškem v okně z dílny Mistra E. S. (L. 73, 1465),⁷⁴⁾ na kterém se objevuje obdobná kompozice (orientace Mariiny postavy a její typ), motiv jablka v Ježíškově ruce anebo brokatový potah s granátovým vzorem na pozadí, ačkoli se nejedná o prvky výlučné. Pravděpodobnější a patrně také zřetelnější se tak zdají být zvláště vazby na okruh Martina Schongauera, případně na díla, která s ním bývají spojována. V této souvislosti lze zmínit, že se tento malíř v 80. letech 15. století stal v Colmaru členem sdružení růžence.⁷⁵⁾ Při studiu možných zahraničních inspirací telčského obrazu by to bylo do určité míry možné zohlednit. Obdobná postava Panny Marie korunované se stejnou orientací, dvojicí korunujících andělů coby jáhnů, typem Madony, která má rozpuštěné vlasy a odhalený ušní boltec, i s motivem doteku Mariina spodního šatu se objevuje na výjevu Madony na půlměsíci (Ženy sluncem oděné, L. 40) z doby kolem roku 1470 (obr. 24),⁷⁶⁾ který bývá uváděn také v souvislosti s obrazem na mariánském oltáři v dómu sv. Štěpána ve Vídni anebo s obrazem Panny Marie sluncem oděné ve

Obr. 24: Madona na půlměsíci (Žena sluncem oděná, L. 40, kolem roku 1470), Martin Schongauer. Harvard Art Museums/Fogg Museum, object. No. G3626 (Reprodukce z: <https://harvardartmuseums.org/art/277900>. Photo © President and Fellows of Harvard College, Harvard Art Museums/Fogg Museum, Gift of William Gray from the collection of Francis Calley Gray).

městě Ybbs v Rakousku.⁷⁷⁾ Podobnosti Schongauerova listu a telčské Madony lze dle posouzení autorů považovat za nezanedbatelné.⁷⁸⁾ Pro úplnost se též nabízí uvést, že příbuzné motivy sblížující Schongauerovy práce s telčskou deskou je možné nalézt na některých umělcových malířských dílech, kupříkladu na obraze z kostela sv. Martina v Colmaru s Madonou v růžovém keři neznámého původního určení (kolem roku 1473).⁷⁹⁾

Snadno reprodukovatelné a přenosné Schongauerovy tisky kolem roku 1500 kolovaly v evropských městech jako artikl ceněný v profesní umělecké oblasti i mimo ni. Mechanismy jejich předávání lze sice objasnit jen nesnadno, za významné je ovšem možné považovat to, že se značně rozšířily pro potřeby modlitebních knih.⁸⁰⁾

69) H. Čejková, o. c. v pozn. 1, s. 20–30.

70) Viz J. Pešina, o. c. v pozn. 54; F. Matouš, Malířství, in: V. Denkstein – F. Matouš, Jihočeská gotika. Praha 1953, s. 78; J. Homolka, Desková malba, in: J. Homolka ed., Jihočeská pozdní gotika 1450–1530: Hluboká, Hluboká nad Vltavou: Alšova jihočeská galerie 1965, s. 269–270.

71) Viz M. Bartlová, Poctivé obrazy. České deskové malířství 1400–1460. Praha: Argo 2001, s. 74–80, 204 (obecně); H. Čejková, o. c. v pozn. 1, s. 31 (k obrazu); J. Klípa, Kultovní obraz v období krásného slohu a v 15. století, in: K. Kubínová – K. Benešová ed., o. c. v pozn. 39, s. 388–419; za konzultací děkujeme Haně Hlaváčkové.

72) I. Kořán, Život našich gotických madon, Umění 37, č. 3, 1989, s. 193–220; viz k tomu též H. Hlaváčková, o. c. v pozn. 39 a J. Klípa, o. c. v pozn. 71.

73) Viz k tomuto způsobu podání Panny Marie H. Hlaváčková, o. c. v pozn. 39, s. 375.

74) J. Höfler, Der Meister E. S. Ein Kapitel europäischer Kunst des 15. Jahrhunderts. Tafelband. Regensburg: Schnell und Steiner 2007, (Abb. 73).

75) S. Bartilla, o. c. v pozn. 50, s. 36.

76) S. Kemperdick, Martin Schongauer. Eine Monographie. Petersberg: Michael Imhof Verlag 2004, s. 118 (K. 33).

77) J. Royt, Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století. Praha: Karolinum 2011, s. 235.

78) Srovnávat lze jak kompozici, tak detaily, ačkoli jiné prvky se přirozeně liší (např. u postav andělů).

79) Od roku 1973 se nachází v dominikánském kostele (S. Kemperdick, o. c. v pozn. 76, s. 164). Na tuto možnost inspirace a případnou souvislost s tisky užívanými pro potřeby růžencových bratrstev upozornila již Kaliopi Chamonikola v posudku práce Hany Čejkové.

80) Podobněji např. I. Ciulisová, Stiche als Gebrauchsobjekte: zur Verbreitung von Schongauers Grafik in Mitteleuropa, in: T-H. Borchert, Van Eyck bis Dürer. Altniederländische Meister und die Ma-

Obr. 25: Madona na půlměsíci (Žena sluncem oděná, L. 40, kolem roku 1470), Martin Schongauer, a obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči (srovnání). Harvard Art Museums/Fogg Museum, object. No. G3626 (Reprodukce z: <https://harvardartmuseums.org/art/277900>. Photo © President and Fellows of Harvard College, Harvard Art Museums/Fogg Museum, Gift of William Gray from the collection of Francis Calley Gray; Muzeum Vysočiny Jihlava, pobočka Telč).

Obr. 26: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – detail postav andělů.

Obr. 27: Obraz korunované Panny Marie s Ježíškem z muzea v Telči – detail lemu pláště Panny Marie.

Obraz korunované Panny Marie z telčského muzea tedy představuje syntézu vlivů, v níž se projevila návaznost na místní tradici i trvalejší zprostředkovaný kontakt s uměleckým děním v zahraničí.⁸¹⁾ Nosná se zdá být zejména souvislost s růžencovým spolkem a obrazovými motivy z tohoto prostředí, kterou dovolí blíže objasnit další specializované bádání.

Na závěr shrnutí zjištění o obraze z telčského muzea je možné připojit ještě poznámku o ikonografii výjevu.⁸²⁾ Ačkoli se nevyznačuje natolik výraznou symbolickou náplní jako starší mariánské obrazy z českého prostředí,⁸³⁾ některé pozoruhodné momenty lze přesto zmínit. Na obraze se objevují obvyklé významové prvky, k nimž kromě druhé panenské korunky Madony, která je současně prezentována jako královna nebes, patří i jiné tradiční a pašijové motivy. Jde o bílou roušku, na níž spočívá nahý Ježíšek coby hostie, anebo o mírné vytočení Ježíškova chodidla směrem k divákovi. Zlaté jablko symbolizuje prvotní hřích a předznamenává Ježíšovo vykupitelské poslání. Dotek

lerei in Mitteleuropa 1430–1530. Stuttgart: Groeningemuseum 2010, s. 113–121, zvl. 113–114; S. Kemperdick, o. c. v pozn. 76, s. 168. (Pro zajímavost uvedme, že v roce 1476 vyšel tiskem „Rosenkranzbuch“ Jakoba Sprengera s dřevorezou Madony v růžovém keři na titulním listu.)

81) K tomu viz M. Bartlová, o. c. v pozn. 71, s. 397.

82) Srov. K. Bobková-Valentová – P. Hnilicová edd., o. c. v pozn. 1, s. 316–317 (katalogové heslo C.I.21, autorka M. Ramešová). Výklad je zde zčásti korigován.

83) Za pomoc při interpretaci děkujeme Haně Hlaváčkové.

Mariina šatu ve výstřihu, v určité podobě přítomný i na zmíněné grafice Martina Schongauera, je možné interpretovat spíše hypoteticky.⁸⁴⁾ Ve druhé polovině 15. století značně oblíbený granátový dezén, který byl užíván jako tradiční dekorace tkanin pro vladařské trůny či korunovační roucha,⁸⁵⁾ mohl být spojován s poměrně širokou škálou christologických odkazů.⁸⁶⁾ Na desce je doplněn květinovými motivy, které lze vztáhnout k významům spjatým s mariánskou symbolikou (karafiát?). Pozornost vzbuzují i některé subtilnější detaily, kupříkladu rozlišení postav andělů v bílých tunikách přepásaných štolami, kteří na výjevu vystupují coby jáhni (zřejmě jako archandělé Gabriel a Michael). Štolu levého anděla zdobí drobné bílé křížky. Tento anděl současně hledí vzhůru, zatímco druhý se štolou bez výzdoby upírá pohled opačným směrem (obr. 26). Není vyloučeno, že andělé komunikovali s výjevem na nedochovaném rámu obrazu, případně že rozdílnosti zprostředkovávaly odkaz na zásadní okamžiky dějin spásy v rámci symbolické koncepce celého obrazu.⁸⁷⁾ Jiný zajímavý, avšak značně diskutabilní detail představuje vyšívání lemu Mariina modrého pláště, na kterém je v naznačeném vzoru možné určit několik písmen. S relativní mírou jistoty lze uvažovat, že se jedná o písmena M, W, X (případně další litery, viz obr. 27). Nejzřetelněji byl tento dekor proveden na rukávu Panny Marie v levé části obrazu.⁸⁸⁾ Nicméně právě partie s Madoniným pláštěm, jak bylo uvedeno výše, patří k těm, které byly nejvíce dotčeny pozdější úpravou. Spolehlivý výklad motivu to v podstatě znemožňuje. Čistě v rovině hypotézy lze podotknout, že pokud by odrážel původní situaci, jednalo by se o pozoruhodný doklad významového doplnění tohoto mariánského obrazu, který v souvislostech dochování představuje značně kvalitní a výjimečné umělecké dílo.

*Stať vznikla jako součást řešení aktivity **Katastrofy a drobné nehody v Telči v rámci programu Akademie věd ČR, Strategie AV21 – město jako laboratoř změny; stavby, kulturní dědictví a prostředí pro bezpečný a hodnotný život** na Ústavu teoretické a aplikované mechaniky AV ČR, v. v. i.*

MGR. BC. MICHAELA RAMEŠOVÁ, PH.D., DOC. ING.
MICHAL VOPÁLENSKÝ, PH.D., ING. IVANA KUMPOVÁ, ING. JAROSLAV VALACH, PH.D.

– ÚSTAV TEORETICKÉ A APLIKOVANÉ MECHANIKY
AV ČR, v. v. i., PROSECKÁ 809/76, PRAHA 9

ZA AUTORSKÝ KOLEKTIV: RAMESOVA@ITAM.CAS.CZ

84) Čistě hypoteticky by se nabízela určitá souvztažnost k motivu doteku Mariiny roušky (*peplum cruentatum*).

85) K tomu viz např. L. Monnas, *Renaissance Velvets*. London: Victoria and Albert Museum 2012.

86) Viz např. J. Royt – H. Šedinová, *Slovník symbolů: kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*. Praha: Mladá fronta 1998, s. 99; H. Rulišek, *Postavy, atributy, symboly: slovník křesťanské ikonografie*. Hluboká nad Vltavou: Alšova jihočeská galerie 2005, (heslo jablko); L. Impelluso, *Nature and its symbols*. Los Angeles: Getty Publications 2004, s. 145.

87) Gabriel jako archanděl Zvěstování, oznámení Kristova vtělení, a Gabriel jako anděl, který figuruje ve knize Zjevení a na námětech Posledního soudu.

88) Písmena jsou patrná zejména nad Madoniným pravým rukávem, avšak v náznacích se objevují i na dalších partiích Mariina pláště.

PRAMENY A LITERATURA

- Diecézní archiv Biskupství brněnského Rajhrad, Farní a děkanský úřad Telč, listina z 6. března 1469, Telč, sign. 5.
- Diecézní archiv Biskupství brněnského Rajhrad, Farní a děkanský úřad Telč, inv. č. 22, kart. 22, Vizitační kniha děkanátu telčského 1668–1672, nestr.
- Diecézní archiv Biskupství brněnského Rajhrad, Farní a děkanský úřad Telč, inv. č. 21, kart. 21, Liber visitationis decanalis 1724–1730.
- Moravský zemský archiv, Matrika oddaných 1875–1910, č. knihy 6992, nestr.
- Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Cod. 13558*, f. 8r.
- Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Cod. 13558*, f. 28v–29.
- Státní okresní archiv Jihlava, Archiv města Telč, Kniha testamentů, sign. Č 38 (inv. č. 145).
- Bartilla, S. 2006: Růžencové bratrstvo od svého počátku do Dürerovy doby, in: O. Kotková ed., Albrecht Dürer. Růžencová slavnost. 1506–2006. Praha: NG, s. 33–40.
- Bartlová, M. 2001: Poctivé obrazy. České deskové malířství 1400–1460. Praha: Argo.
- Beringer, J. – Janoušek, J. 1892: Město a panství Telč. Telč.
- Bláha, J. – Hrdlička, J. 1998: Kostel sv. Vojtěcha poblíž Studnic u Telče (K podobě pozdně středověkých krovů v okolí Telče), Průzkumy památek V, č. 2, s. 99–115.
- Bobková-Valentová, K. – Hnilicová, P. edd. 2020: Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši. Katalog výstavy. Praha: Historický ústav AV ČR, NPÚ, Ústav teoretické a aplikované mechaniky AV ČR.
- Ciulísová, I. 2010: Stiche als Gebrauchsobjekte: zur Verbreitung von Schongauers Grafik in Mitteleuropa, in: T-H. Borchert, Van Eyck bis Dürer. Altniederländische Meister und die Malerei in Mitteleuropa 1430–1530. Stuttgart: Groeningemuseum, s. 113–121.
- Cori, J. N. 1894: Jindřich IV. z Hradce: nástin životopisný. Jindřichův Hradec: F. Tischer.
- Čejková, H. 2007: Deskový obraz Panny Marie s dítětem (z 15. století?) z Muzea v Telči. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Milena Bartlová. Brno [online]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/b7n54/> [cit. 2019-05-13].
- Eichler, K. 1888: Poutní místa a milostivé obrazy na Moravě a v rak. Slezsku. Díl 1. Část druhá. Brno.
- Hamrllová, A. – Sekanina, A. 2020: K mobiliáři telčských kostelů, in: K. Bobková-Valentová – P. Hnilicová edd., Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši. Katalog výstavy. Praha: Historický ústav AV ČR, NPÚ, Ústav teoretické a aplikované mechaniky AV ČR, s. 42n.
- Haragová, V. 2014: Kaple svatého Jana Křtitele při ambitu kostela svatého Václava v Olomouci a její výzdoba, in: Opuscula historiae atrium 63, č. 1–2, s. 12–23.
- Hlaváčková, H. – Seifertová, H. 1986: Mostecká madona – imitatio a symbol, Umění 31, s. 44–57, Exkurs, s. 53–54.
- Hlaváčková, J. 2019: Počátky české deskové malby, její podoby a funkce, in: K. Kubínová – K. Benešová edd., Imago et imagines. Výtvorné dílo a proměny jeho funkcí v českých zemích od 10. do první třetiny 16. století. Praha: Academia, s. 364–387.
- Höfler, J. 2007: Der Meister E. S. Ein Kapitel europäischer Kunst des 15. Jahrhunderts. Tafelband. Regensburg: Schnell und Steiner.
- Homolka, J. 1965: Desková malba, in: J. Homolka ed., Jihočeská pozdní gotika 1450–1530: Hluboká. Hluboká nad Vltavou: Alšova jihočeská galerie, s. 269–270.
- Horký, J. E. 1845: Die Tempelherren in Mähren: Sagen, Untersuchungen, Geschichte: mit einem Einhangen über die wirklichen und vorgeblichen Besitzungen der Tempelherren in Mähren in Böhmen. Znaim.
- Hradilová, J. – Hradil, D. – Trmalová, O. – Žemlička, J. 2016: Metodika pro vizualizaci vnitřní struktury malířského díla s využitím nových metod na bázi rentgenového záření. Praha: Akademie výtvarných umění.
- Hrdlička, J. – Hrdličková, M. – Melmuková-Šašecí, E. – Bláha, J. 1999: Telč 900 let (1099–1999). Telč.
- Hruďička, A. 1899: Kostel Matky Boží a jiné církevní památky města Telče. Kutná Hora.
- Hruďička, A. 1908: Topografie diecese brněnské. Brno.
- Chamonikola, K. 1999: Kapitoly k sochařství a deskové malbě, in: K. Chamonikola ed., Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. Díl 2. Brno: Moravská galerie, s. 245–272.
- Chlumská, Š. ed. 2017: Materiálový průzkum a dokumentace středověkých děl. Deskové malířství a sochařství 1300–1530. Památkový postup. Praha: NG.
- Impelluso, L. 2004: Nature and its symbols. Los Angeles: Getty Publications.
- Janoušek, J. 1886: Městský archiv v Telči na Moravě, in: Sborník historický 4, s. 10–11.
- Janovský, F. 1898: Musejní spolek v Telči, Časopis Matice moravské 22, č. 2, s. 187–189.
- Jaroš, Z. a kol. 2006: Kříž i kalich. Katalog výstavy. Jihlava: Muzeum Vysočiny Jihlava.
- Lavička, R. 2017: Pozdně středověká architektura v Jindřichově Hradci za vlády Jindřicha IV. z Hradce (*1463 – †1507), in: Jihočeský sborník historický 86, s. 28–59.
- Kemperdick, S. 2004: Martin Schongauer. Eine Monographie. Petersberg: Michael Imhof Verlag.
- Klípa, J. 2020: Kulturní obraz v období krásného slohu a v 15. století, in: K. Kubínová – K. Benešová edd., Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši. Katalog výstavy. Praha: Historický ústav AV ČR, NPÚ, Ústav teoretické a aplikované mechaniky AV ČR, s. 388–419.
- Kořán, I. 1989: Život našich gotických madon, Umění 37, č. 3, s. 193–220.
- Křenková, Z. 2012: Nově nalezená malba v bývalém kostele františkánů observantů v Jemnici a její slezské východisko, in: Památky Vysočiny 2011, Sborník NPÚ ÚOP V Telči, Telč, s. 127–139.
- Maňas, V. – Orlita, Z. 2020: Náboženská bratrstva v Telči, in: K. Bobková-Valentová – P. Hnilicová edd., Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši. Katalog výstavy. Praha: Historický ústav AV ČR, NPÚ, Ústav teoretické a aplikované mechaniky AV ČR, s. 149–157.
- Matouš, F. 1953: Malířství, in: V. Denkstein – F. Matouš, Jihočeská gotika. Praha, s. 64–82.
- Monnas, L. 2012: Renaissance Velvets. London: Victoria and Albert Museum.
- Pacík, K. ed. 1932: Turistický průvodce po Telči. Telč: J. Fišer.
- Pátková, H. 2000: Bratrství ke cti Božie. Poznámky ke kulturní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách. Praha: KLP-Koniasch Latin Press.
- Pavlíková, V. 2019: Mariánská úcta a nástěnné malby v kostele Neposkvrněného početí Panny Marie a sv. Bernardina Sienského v Olomouci na Bělidlech, in: Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 2 / Studia Historiae Artium III, s. 49–68.
- Pešina, J. 1950: Česká malba pozdní gotiky a renesance. Praha: Orbis.
- Radostová, Š. 2018: Křídla oltářů z Telče (T06468, T06469), in: Š. Radostová ed., Ad unicum. Umělecká díla z fondů Národního památkového ústavu I/2. Od gotiky k manýrismu. Praha: NPÚ, s. 91–94.
- Ramešová, M. 2020: Podoby mariánské úcty v Telči, in: K. Bobková-Valentová – P. Hnilicová edd., Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši. Katalog výstavy. Praha: Historický ústav AV ČR, NPÚ, Ústav teoretické a aplikované mechaniky AV ČR, s. 158–165.
- Rampula, J. nedat.: Fara staroměstská a fara u sv. Jakuba. Rkp., nestr.
- Royt, J. 2006: Slovník biblické ikonografie. Praha: Karolinum.
- Royt, J. 2011: Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století. Praha: Karolinum.
- Royt, J. – Šedinová, H. 1998: Slovník symbolů: kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii. Praha: Mladá fronta.
- Rulišek, H. 2005: Postavy, atributy, symboly: slovník křesťanské ikonografie. Hluboká nad Vltavou: Alšova jihočeská galerie.
- Studýnková, R. 2014: Muzea na Vysočině v období druhé světové války. Rigorózní práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Pavel Holman. Brno [online]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/jxp59/> [cit. 2022-02-26].
- Štefanová, M. 1985: Figurálně zdobené rámy českých gotických obrazů, Umění 33, s. 315–329.
- Teplý, F. 1927: Dějiny města Jindřichova Hradce. Část všeobecná. Dílu 1. svazek 2. Dějiny města za vlády pánů z Hradce linie Telecké (1453–1604). Jindřichův Hradec.
- Tiray, J. 1913: Vlastivěda moravská. II. Místopis. Telecký okres. Brno: Musejní spolek v Brně.
- Vavřík, D. – Žemlička, J. 2015: Rentgenové zobrazování plastik a obrazů, in: M. Drdák – Z. Slížková – J. Valach edd., Příspěvek technických věd k záchraně a restaurování památek. Praha: Ústav teoretické a aplikované mechaniky AV ČR, Centrum excelence Telč, s. 320–329.
- Wolný, G. 1860: Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften: Abt. II. Brünner Diöcese. Bd. III. Brünn.

UNTERSUCHUNG DES BILDES DER GEKRÖNTEN JUNGFAU MARIA MIT DEM JESUSKIND AUS DEM MUSEUM IN TELTSCH/TELČ UND DES KONTEXTES SEINER ENTSTEHUNG

Seit 2019 lief die Untersuchung des Tafelbildes der gekrönten Jungfrau Maria aus dem Museum in Teltsch, eines einzigartig erhaltenen regionalen Denkmals der Tafelmalerei, dessen Provenienz noch nicht vollständig geklärt ist und das aus der Zeit um 1500 stammt. Das Werk wurde mit Hilfe von Röntgenaufnahmen und Computertomographie analysiert. Auch wurde die Reaktion des Objektes auf thermische Anregung und auf die Bestrahlung im infraroten Spektralbereich beobachtet und ausgewertet. Die Synthese der Erkenntnisse erlaubte es, die Zusammensetzung des Bildträgers des Gemäldes, der aus zwei, mit vier Zapfen verbundenen Brettern bestand und gegebenenfalls Schäden des Holzes zu studieren. Darüber hinaus war es möglich, die zeitgenössische Technologie zur Vorbereitung des hölzernen Bildträgers zu studieren und anhand der unterschiedlichen Eigenschaften der Materialien das Ausmaß seiner Beschädigung und der sekundären Reparaturen zu bestimmen. Eine Untersuchung mit Hilfe der Radiographie, auf deren Grundlage die Technik der Handschrift des Malers verglichen wurde, trug zur Verifizierung des Umfangs der neuzeitlichen Eingriffe in die Malerei bei. Die Untersuchung ermöglichte auch einige Aspekte der Entstehung der Szene durch das Studium der von den Farbpigmenten bedeckten, geritzten sowie mit Pinsel gemalten Unterzeichnung zu beschreiben. Die Ergebnisse unterstützen die Annahme, dass das Werk durch die Adaption graphischer Vorlagen ausländischen Ursprungs entstanden ist, die mit dem Milieu der Rosenkranzbruderschaften verbunden waren. Ähnlichkeiten zeigt es insbesondere mit Werken von Martin Schongauer. Die Provenienz des Werkes kann bislang nicht identifiziert werden, aber es gelang zu präzisieren, dass die Erwähnungen in den Quellen von der Existenz einer wundertätigen Darstellung der Jungfrau Maria in der Kirche der Muttergottes zu Teltsch von einer Statue sprechen. Das Gemälde stammt wahrscheinlich aus der Zeit der Herren von Neuhaus (von Hradec), was eher auf eine Verbindung mit Zentren westlich von Teltsch hinweisen würde. Das Werk schließt formal und ikonographisch an die Tradition der böhmischen Marienbilder der Tafelmalerei an.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Vorderseite – (alle Fotos O. Petyniak; Archiv © NPÚ ÚOP [Nationales Denkmalinstitut, Gebietsfacharbeitsstelle] in Telč; Muzeum Vysočiny Jihlava (Das Museum der Region Vysočina in Iglau) Zweigstelle Telč, wenn nicht anders angegeben).

Abb. 2: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Rückseite.

Abb. 3: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Frontalschnitt durch die Tafel aus der Rückansicht, CT-Modell (alle CT-Modelle oder Röntgenaufnahmen © CET ŮTAM AV ĆR [Centrum Telč, Institut für theoretische und angewandte Mechanik der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik], Labor für Röntgentomographie; Muzeum Vysočiny Jihlava, Zweigstelle Telč).

Abb. 4: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Detail des durch die Figur des rechten Engels (rechts) führenden Kontakts zwischen den Brettern der Tafel und des durch die Mitte der Tafel (links) führenden Risses auf der Röntgenaufnahme.

Abb. 5: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Detail des Risses in der Mitte der Tafel.

Abb. 6: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – die Reaktion auf den Wärmeimpuls in verschiedenen Phasen, erfasst von einer Wärmebildkamera (© ŮTAM AV ĆR, Abteilung für Diagnostik und Konservierung von Denkmälern; Muzeum Vysočiny Jihlava, Zweigstelle Telč).

Abb. 7: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Detail der verkitteten Beschädigung der Malerei am mittleren Riss bei der Krone Mariens, CT-Modell.

Abb. 8: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem

Museum in Telč – Detail des Schadens im Holz (links) und der Farbabplatzungen auf der Röntgenaufnahme (rechts).

Abb. 9: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Frontalschnitt durch die Tafel aus der Rückansicht mit Radelung und Gewebe, erkennbar über der Verbindung der Bretter, CT-Modell.

Abb. 10: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Frontalschnitt durch die Tafel aus der Vorderansicht mit einem erkennbaren Gewebe über der Verbindung der Bretter, CT-Modell.

Abb. 11: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Detail eines Holzschadens im oberen Teil des linken Arms Christi, Querschnitt und seitlicher Schnitt, CT-Modell.

Abb. 12: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Detail der verfüllten Öffnungen in den drei ursprünglichen Ecken der Tafel, Frontalschnitt, CT-Modell.

Abb. 13: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Detail der verfüllten Öffnungen in der linken und rechten oberen Ecken der Tafel, Querschnitt, CT-Modell.

Abb. 14: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Detail der Unterzeichnung im Bereich des Gesichts des Jesuskindes.

Abb. 15: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Detail der Unterzeichnung im Bereich des Brustkorbs des Jesuskindes.

Abb. 16: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Detail der Unterzeichnung in den Gewandfalten des rechten Engels.

Abb. 17: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Detail der Unterzeichnung der Stirnbänder der Engel auf der Röntgenaufnahme.

Abb. 18: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Detail des Untergewandes Mariens mit pastosen, weißen Strichen.

Abb. 19: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Schrägsicht auf die Tafel mit Relief.

Abb. 20: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Detail der Ausbesserung der rechten Ecke des Bildträgers aus der Rückansicht, Frontalschnitt durch die Stärke der Tafel, CT-Modell.

Abb. 21: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Detail der Einpassung der Querleiste in den Bildträger, seitlicher Schnitt durch die Stärke der Tafel, CT-Modell.

Abb. 22: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Detail des Ärmels der rechten Hand Mariens mit Craquelé.

Abb. 23: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Kartierung der Stellen mit den markantesten neuzeitlichen Eingriffen (Foto O. Petyniak, bearbeitet von M. Ramešová).

Abb. 24: Madonna auf die Mondschei (Frau, mit der Sonne bekleidet, L. 40, um 1470), Martin Schongauer. Harvard Art Museums/Fogg Museum, Objekt-Nr. G3626 (Reproduktion aus: <https://harvardartmuseums.org/art/277900>. Photo © President and Fellows of Harvard College, Harvard Art Museums/Fogg Museum, Gift of William Gray from the collection of Francis Calley Gray; Muzeum Vysočiny Jihlava, Zweigstelle Telč).

Abb. 25: Madonna auf die Mondschei (Frau, mit der Sonne bekleidet, L. 40, um 1470), Martin Schongauer, und das Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit Jesuskind aus dem Museum in Telč im Vergleich. Harvard Art Museums/Fogg Museum, Objekt-Nr. G3626 (Reproduktion aus: <https://harvardartmuseums.org/art/277900>. Photo © President and Fellows of Harvard College, Harvard Art Museums/Fogg Museum, Gift of William Gray from the collection of Francis Calley Gray; Muzeum Vysočiny Jihlava, Zweigstelle Telč).

Abb. 26: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Detail der Engelsfiguren.

Abb. 27: Bild der gekrönten Jungfrau Maria mit dem Jesuskind aus dem Museum in Telč – Detail des Mantelsaums Mariens.

(Übersetzung S. Bartilla)

POVRCHOVÉ ÚPRAVY NĚKOLIKA DŘEVĚNÝCH BAROKNÍCH SOCH V OLOMOUCI A NA SVATÉM KOPEČKU VE SVĚTLE ARCHIVNÍCH PRAMENŮ

PAVEL SUCHÁNEK – TEREZA HORÁKOVÁ – HANA ČOBANOVÁ

Surface treatment of Baroque sculptures in the light of archival sources

The article aims to explain evidence of some sources to interpret the issues of specific types of surface treatments of Baroque sculptures during the early modern period. The study interprets the largely missing works by Johann Philipp Hieber and Anton Müller, artisans who carried out surface treatment of statues, based on several remaining agreements and bills that provide evidence of using not just standard art techniques and materials, but also deal in detail with the finishing touches done by various types of alcohol and oil-resin varnishes. In addition to the general interpretation of discovered knowledge, the study seeks to evaluate the specific environment and role of the commissioner and the investor in the process of using the given materials and technologies with respect to their interest in natural sciences.

Keywords: wooden statues – surface treatment – polychromy – technology – materials – varnishes – Baroque sculpture – 18th century – Olomouc

Cílem článku je interpretace výpovědi některých pramenů za účelem interpretace problematiky specifických povrchových úprav barokních sochařských děl v období raného novověku. Studie uvádí vesměs nedochované práce štafírů Johanna Philippa Hieberta a Antona Müllera na základě několika dochovaných smluv a účtů, které dokládají použití nejen standardních uměleckých postupů a materiálů, ale rovněž detailně pojednávají o finálních úpravách v podobě různých typů lihových a olejo-pryskyřičných laků. Studie se pokouší o vedle obecnějšího výkladu zjištěných poznatků rovněž o zhodnocení specifického prostředí a role objednavatele a investora v procesu využití daných materiálů a technologií s ohledem na jeho vědecké zájmy v oboru přírodních věd.

Klíčová slova: dřevěné sochy – povrchové úpravy – polychromie – technologie – materiály – laky – barokní sochařství – 18. století – Olomouc

doi.org/10.56112/pp.2022.1.05

Zkoumání materiality výtvarného objektu je jedním z nejzajímavějších přístupů současných dějin umění (nejen) k raně novověkým sochařským dílům. Přemýšlení o dobových způsobech percepce materiality děl ve smyslu svébytného vnímání jejich vnitřní kvality, jež je přirozeně vždy kulturně a kontextuálně determinované a proměnlivé v čase a prostoru, ovšem naráží na otázku autenticity. Řada dobových archivních dokladů stejně jako novějších restaurátorských průzkumů totiž naznačuje, že například dnešní podoba barokních sakrálních interiérů a jejich sochařského vybavení zjevně již nenávratně přišla o mnohé ze svých původních kvalit, klíčových nejen z hlediska dobového vnímání formálního jazyka zkoumaných děl, ale rovněž z ohledem na jejich materiálové kvality. V této studii se pokusíme některé aspekty tohoto problému přiblížit prostřednictvím analýzy vybraného souboru standardních historických dokumentů typu finančních uzávěrek, účtů, rozpočtů či smluv s umělci. Výběr těchto pramenů a zaměření příspěvku bylo vedeno na prvním místě snahou o získání uceleného pohledu na jeden konkrétní prvek materiality barokních sochařských děl formou dílčí historické sondy, která by poskytla relevantní, koherentní a komparovatelné informace, a doplnila a rozšířila by tak perspektivu dřívějšího výzkumu finálních barevných povrchových úprav sochařských děl. Ze staršího i recentního bádání o této problematice jsme proto záměrně po-

nechali stranou práce věnované kamenným exteriérovým sochám a částečně i pracím ze štuky a umělého mramoru, a hlavní pozornost jsme upřeli na v posledních letech dynamicky se rozvíjející studium problematiky polychromie dřevěných soch.

V českém prostředí nicméně stále do jisté míry platí konstatování Ivana Šperlinga o deziderátech zdejšího umělekohistorického bádání, připomenuté v závěru jeho rozsahem nevelké práce o povrchových úpravách raně novověkých řezbářských a truhlářských prací z roku 1989.¹⁾

1) I. Šperling, Poznámky k štafířským pracím baroka v Čechách, in: Sborník restaurátorských prací 4, Praha 1989, s. 5–30 (cit. na s. 20). K problematice povrchových úprav dřevěných barokních soch z perspektivy památkové péče v českém prostředí srov. též M. Suchomel, Rozpoznávání sochařských původních polychromií, Zprávy památkové péče 36, 1976, s. 593–602; též, Několik poznámek k původním malířským adjustacím povrchu soch M. B. Brauna, Zprávy památkové péče 47, 1987, s. 321–330; R. Hamsíková, Technika polychromie skulptur z ateliéru Jelínků, in: T. Hladík – R. Hamsíková – M. Suchomel edd., Josef Jirí Jelínek (1697–1776). Sochařská barokní dílna z Kosmonos. Praha 1997, s. 57–66; R. Hamsíková – M. Nečásková, Restaurování soch ze Sobotky, in: M. Suchomel – R. Hamsíková – M. Nečásková edd., Barokní sochařská dílna Jelínků z Kosmonos. Restaurované řezby z děkanského kostela sv. Máří Magdalény v Sobotce. Praha 1996, s. 26–29; M. Nečásková, Restaurování interiéru kostela sv. Ignáce v Praze, in: I. Furáková, Restaurovaná barokní díla z kostela sv. Ignáce v Praze. Praha 1997, s. 33–42; T. Hladík, Sochařská dílna období baroka ve střední Evropě. Od návrhu k provedení. Praha 2016, s. 20–23. K otázce stylového hodnocení role polychromie v sochařské tvorbě např. M. Steh-

Obr. 1: Olomouc, interiér kostela Panny Marie Sněžné, 18. století (všechna foto M. Lehečková; Muzeum umění Olomouc, není-li uvedeno jinak).

Pokusil se v ní shromáždit a utřídit dobové prameny, vyvodit z nich některé obecněji platné závěry týkající se štafírské dílenské praxe, výuky a organizace práce, a vymezit rovněž určitou typologii různých pramenně doložených technologických postupů a materiálů. Šperlingovy

lůk, Barva a valér v sochařské tvorbě Jiřího Antonína Heinze, *Monumentorum Moraviae tutela* 16, 2014, s. 69–75. K problematice legislativního omezování zlatení soch v druhé polovině 18. století srov. P. Suchánek, *Zlatení soch v sakrálním prostoru a barokní imaginace v době tereziánských reforem*, *Opuscula historiae artium* 66, 2017, s. 182–195.

z obecného pohledu víceméně stále platné postřehy se pokusíme v některých ohledech dále doplnit a upřesnit na základě pozoruhodného konvolutu pramenů uložených v Bočkově sbírce Moravského zemského archivu v Brně.²⁾

Mezi několika tisícovkami opisů i originálů listin, rukopisů a knih, shromážděných moravským historiografem a archivářem Antonínem Bočkem (1802–1847), se nachází několik složek s originálními prameny k dějinám umění 17. a 18. století. Pocházejí vesměs z archivů zrušených klášterů, především jezuitů a v menší míře i dalších řádů. Mezi těmito dokumenty, Bočkem přehledně rozdělenými podle uměleckých druhů, nalezneme kromě badatelsky často využívaných pramenů k dějinám malířství, sochařství, stavitelství a dalších oborů také složku s účty, rozpočty a smlouvami na rozličné štafírské práce. Až na několik drobnějších brněnských realizací zde dominují především prameny k projektům olomouckých jezuitů a premonstrátů z kláštera Hradisko u Olomouce, které Boček zjevně vyňal z jejich tehdy ještě neuspořádaných archivních fondů. Svou uceleností cenný soubor poměrně detailně dokumentuje realizaci klíčových sakrálních interiérů v moravské církevní metropoli v desátých a dvacátých letech 18. století: jezuitského kostela Panny Marie Sněžné s přílehnou kolejí, premonstrátského klášterního kostela na Hradisku u Olomouce s novou prelaturou a poutního kostela na nedalekém Svatém Kopečku.

Olomoučtí malíři, kteří se společně se sochaři účastnili všech těchto projektů, byli zpočátku organizováni ve společném cechu se zlatníky a řezáči a malíři skla. Z důvodu rostoucí nespokojenosti s poměry ve společné korporaci se však v roce 1719 osamostatnili a založili vlastní bratrstvo, nazvané podle pa-

2) Moravský zemský archiv (dále MZA) Brno, G1 Bočkova sbírka (dále G1), inv. č. 12284. Výběrovou edici částí pramenů bez detailnější interpretace publikovala V. Kratinová, *Smlouvy s malíři Janem Filipem Hüberem a Antonínem Müllerem na štafírské práce v kostele P. Marie Sněžné a jezuitské koleji v Olomouci*, *Časopis Moravského zemského musea*, odd. B, 61, 1956, s. 311–322.

trona umělců svatého Lukáše.³⁾ V pramenech týkajících se tohoto sporu, jakož ani v pozdějším návrhu vnitřního pořádku bratrstva z roku 1735 se nijak nerozlišuje mezi malíři závěsných obrazů či nástěnných maleb na straně jedné a štafíři, pozlacovači či natěrači na straně druhé. Situace v Olomouci – a podobně také například v nedalekém Brně a jinde – se tak poněkud lišila například od soudobé Prahy, kde byly jednotlivé malířské profese členů cechu vždy důsledně uváděny.⁴⁾ V případě osmi malířských mistrů doložených v Olomouci v roce 1719 si ce postrádáme vzhledem k časté absenci zpráv o jejich činnosti potřebnou jistotu, pokud se však týká například malířů uváděných v roce 1735 mezi členy zmíněného bratrstva, o každém z nich víme, že během své umělecké kariéry prokazatelně realizoval štafířské práce.

Rovněž naše prameny dokumentují zásadní podíl řady z nich na zmíněných realizacích. Velká část pramenů se týká malíře Johanna Philippa Hieberta (Hübert, asi 1677–1730). Hieber nejprve realizoval v letech 1716 a 1717 štafířské práce na varhanách a oltářích v klášterním kostele na Hradisku a v roce 1722 tamtéž na kazatelně.⁵⁾ Mezitím, v letech 1720 až 1722, štafířoval truhlářskou a sochařskou výzdobu hlavního a bočních oltářů sv. Ignáce z Loyoly a sv. Jana Křtitele v klášterním kostele olomouckých jezuitů.⁶⁾ Zde jej však v roce 1722 vystřídal o generaci mladší olomoucký malíř Anton Müller (1691–1743), který

Obr. 2: Olomouc, oltář sv. Ignáce z Loyoly, kostel Panny Marie Sněžné, 1720–1722 (foto P. Suchánek; *Seminář dějin umění*).

je v jezuitských službách doložen až do počátku třicátých let 18. století.⁷⁾ Společně s Müllerem prokazatelně prováděl

3) J. Röder, *Die Olmützer Künstler und Kunsthandwerker des Barock*. Olmütz 1934, s. 17–30.

4) R. Kuchynka, *Účetní kniha staroměstského pořádku malířského 1699–1781*, in: *Památky archeologické* 28, 1916, s. 80; F. Komárek, *Vznik a vývoj malířského bratrstva sv. Lukáše v Brně v 1. polovině 18. století*. Magisterská diplomová práce FF Masarykovy univerzity. Brno 2007, rkp., s. 37.

5) MZA Brno, o. c. v pozn. 2, fol. 99, smlouva s Johannem Philippem Hiebertem na štafířské práce a zlacení varhanní skříně a dvojice portálů v klášterním kostele na Hradisku, 1716; tamtéž, fol. 101, vyúčtování Johanna Philippa Hieberta za štafířské práce a zlacení varhanní skříně a dvojice portálů, 1717; tamtéž, fol. 103, vyúčtování Johanna Philippa Hieberta za štafířské práce a zlacení oltářů sv. Augustina a sv. Norberta, 1717; tamtéž, fol. 97, nedatované vyúčtování Johanna Philippa Hieberta za štafířské práce na hlavním oltáři; tamtéž, fol. 119–121, smlouva s Johannem Philippem Hiebertem na štafířské práce a zlacení kazatelny, 1722.

6) MZA Brno, o. c. v pozn. 2, fol. 107–108, smlouva s Johannem Phi-

lippem Hiebertem na štafířské práce a zlacení oltáře sv. Ignáce z Loyoly v jezuitském kostele, 1720; tamtéž, fol. 112–113, smlouva s Johannem Philippem Hiebertem na štafířské práce a zlacení oltáře sv. Jana Křtitele, 1720; tamtéž, fol. 116–117, smlouva s Johannem Philippem Hiebertem na štafířské práce a zlacení hlavního oltáře a svatostánku, 1721.

7) MZA Brno, o. c. v pozn. 2, fol. 151–152, smlouva s Antonem Müllerem na štafířování a zlacení oltáře archanděla Michaela v jezuitském kostele, 1722; tamtéž, fol. 153–154, smlouva s Antonem Müllerem na štafířování a zlacení oltáře sv. Josefa, 1722; tamtéž, fol. 155–156, smlouva s Antonem Müllerem na štafířování a zlacení oltáře sv. Pavliny, 1722; tamtéž, fol. 156, vyúčtování Antona Müllera za štafířování a zlacení relikviáře sv. Pavliny, nedat.; tamtéž, fol. 162, vyúčtování Antona Müllera na štafířování a zlacení v kapli sv. Pavliny, 1723; tamtéž, fol. 158–159, smlouva s Antonem Müllerem na štafířování a zlacení oltáře sv. Karla Boromejského, 1722; tamtéž, fol. 160–161, smlouva s Antonem Müllerem na štafířování a zlacení oltáře sv. Anny, 1722; tamtéž, fol. 162–167, vyúčtování Antona Mül-

štafířské práce v olomoucké koleji i nejznámější olomoucký malíř závěsných obrazů a nástěnných maleb, Johann Christoph Handke (1694–1774).⁸⁾ Se stárnoucím Hieberem se Müller znovu potkal při práci na výzdobě opatských reprezentačních prostor nové prelatury na Hradisku v roce 1729.⁹⁾ Hieber však už od roku 1725 pracoval také na štafírování hlavního oltáře, části kleneb a nových varhan na Svatém Kopečku u Olomouce,¹⁰⁾ a po jeho smrti v roce 1730 v práci pokračovala jeho dílna, jmenovitě Hieberova vdova Justina s tovaryšem Johannem Adamem Buchstädterem (Buchstätter, Püchstätter, asi 1699–1776), štafírováním a zlacením nové kazatelny, části kopule, soch evangelistů v křížení a dalších drobnějších prací v premonstrátském poutním kostele.¹¹⁾ Naopak konkurenční Müllerova dílna je doložena v roce 1733 v sousední opatské rezidenci.¹²⁾

Nepočítáme-li Handkeho, jenž pro jezuitu vytvářel primárně spíše nástěnné malby a závěsné obrazy, všechny uvedené projekty byly svěřeny do péče Hieberovy a Müllerovy malířské dílny, z nichž první později převzal Buchstädter. Výběr dvou konkurenčních rodinných dílen mimochodem vykazuje určitou analogii s výběrem provádějících sochařů, kteří stáli za realizací sochařské složky zmíněných projektů. Například díla Johanna Sturmera (asi 1675–1729) v klášterním kostele na Hradisku, v jezuitském kostele a na Svatém Kopečku¹³⁾ štafíroval generačně spřízněný Hieber, a tato spolupráce pokračovala i po smrti

obou, kdy kazatelnu Sturmerova tovaryše a pokračovatele Josefa Winterhaldera staršího (1702–1769) na Svatém Kopečku dokončil o tři roky starší Hieberův následovník Buchstädter.¹⁴⁾ Anton Müller, jenž u jezuitů Hiebera vystřídal, zase štafíroval všechny oltáře vytvořené dílnou Sturmerova konkurenta Augustina Jana Thomasbergera (asi 1676–1734).¹⁵⁾ O vzájemné spolupráci či koordinaci v případě prvně jmenovaných nadto svědčí i jejich společný postup ve věci společného svatolukášského bratrstva, na který si stěžovali místní zlatníci, řezáči a malíři skla a výrobci zrcadel v souvislosti se snahou malířů a sochařů o odtržení od dosud spojeného cechu v roce 1719.¹⁶⁾

Kromě obecných ustanovení týkajících se kvality štafířské práce („*mühsam und langsam*“) se mnozí investoři snažili ve smlouvách s malíři podchytnout kvalitu konkrétních použitých materiálů, jakož i dohodnuté technologie provedení povrchových úprav sochařských a truhlářských děl. Kromě obecného důrazu na dobrou jakost potřebných materiálů („*gute Farben, bologneser Kreide, Öl, Brandwein, Sielber, Leim* [...]“) se objevují i požadavky na používání „hezkých a čerstvých“ olejových barev („*mit schönen und frischen Ölfarben zu staffiren*“), které budou stálé, trvanlivé a odolné („*standhafter Farben*“; „[...] *allzeit diese Farb recht und beständig aushalte*“). Objevují se i zmínky o jakosti konkrétních pigmentů, například „nejlepších druhů ultramarínu“ („*die besseren Sorten des Ultramarins*“), které měl použít Johann Philipp Hieber na štafírování kazatelny klášterního kostela na Hradisku. Jako vodítko pro výběr konkrétních barev sloužily malířům předem schválené modely a další pomůcky („*Anweisung*“; „*Abriss*“), na něž se smlouvy opakovaně odvolávají.¹⁷⁾ V mnoha případech si ale objednavatelé vystačili s pouze stručným popisem, kdy sochy požadují natřít leštěnou („polirovací“) bělí a architekturu dřevěných oltářů pojednat malovanou imitací mramoru laděné do konkrétní barvy („*blau*“, „*rot*“ či „*gelb mramorirt*“), případně v barvě ušlechtilého dřeva („*auf holz Art*“; „*auf Nusbaumen Art*“; „*linden Farben*“). Konkrétní složení těchto barev však bylo kromě nejdražších pigmentů (např. zmíněný modrý ultramarín, získávaný z lapisu lazuli) specifikováno v našich smlouvách spíše výjimečně; častěji se objevují v účetních materiálech (olovnatá běloba, umbra, minium neboli suřík atd.).¹⁸⁾ V případě více-

lera na štafírování a zlacení v jezuitské koleji, 1723–1726; tamtéž, fol. 168–169, smlouva s Antonem Müllerem na štafírování kamenných soch a portálu v novém refektáři v koleji, 1726; tamtéž, fol. 170, vyúčtování Antona Müllera na štafírování a zlacení různých soch v jezuitské koleji, 1727; tamtéž, fol. 174, vyúčtování Antona Müllera na štafírování a zlacení rámu v ambitu jezuitské koleje, sakristii a kapli, 1729; tamtéž, fol. 176, vyúčtování Antona Müllera na štafírování a zlacení varhanní skříně a dalších prací v kostele, 1731; tamtéž, fol. 184, vyúčtování Antona Müllera na štafírování a zlacení kaple sv. Barbory v kostele, nedat.

8) MZA Brno, G1, inv. č. 12268, fol. 52, vyúčtování Johanna Christopha Handkeho za malířské a štafířské práce v jezuitské koleji, 1717.

9) MZA Brno, o. c. v pozn. 2, fol. 130–131, smlouva s Johannem Philippem Hieberem na štafířské práce a zlacení v kapli a v místnostech nové prelatury, 1729; tamtéž, fol. 132–133, vyúčtování Johanna Philippa Hiebera za štafířské práce a zlacení v kapli a v místnostech nové prelatury, 1729; tamtéž, fol. 173, vyúčtování Antona Müllera za štafírování a zlacení nábytku a vybavení opatovy místnosti, 1729; tamtéž, fol. 185, vyúčtování Antona Müllera za štafírování a zlacení v opatově domácí kapli v prelatuře, 1733.

10) MZA Brno, o. c. v pozn. 2, fol. 122–123, smlouva s Johannem Philippem Hieberem na štafířské práce a zlacení hlavního oltáře poutního kostela na Svatém Kopečku, 1725; tamtéž, fol. 126–127, smlouva s Johannem Philippem Hieberem na štafířské práce a zlacení kleneb v presbytáři a nad varhanním kůrem, 1725; tamtéž, fol. 135–138, smlouva s Johannem Philippem Hieberem na štafířské práce a zlacení varhanní skříně a kůru, 1730.

11) MZA Brno, o. c. v pozn. 2, fol. 139–140, smlouva s vdovou Justinou Hiebnerin na zlacení hlavic a svatozáří na kopuli, klenbě a bočních oltářích poutního kostela na Svatém Kopečku, 1731; tamtéž, fol. 141–142, smlouva s vdovou Justinou Hiebnerin na štafírování velké kopule, 1731; tamtéž, fol. 20–21, smlouva s Johannem Adamem Buchstädterem na zlacení a štafírování kazatelny, 1732.

12) MZA Brno, o. c. v pozn. 2, fol. 185, vyúčtování Antona Müllera za štafírování a zlacení v rezidenci na Svatém Kopečku, 1733.

13) MZA Brno, G1, inv. č. 6064, smlouva s Johannem Sturmerem na výzdobu oltáře sv. Ignáce z Loyoly v jezuitském kostele, 1720; MZA Brno, o. c. v pozn. 8, fol. 111–112, smlouva s Johannem Sturmerem na výzdobu varhan na Svatém Kopečku, 1722. Sturmerovo autorství sochařské výzdoby oltáře sv. Ignáce z Loyoly zpochybnil Miloš Stehlík svým připsáním soch Johannu Georgu Heinzovi, srov. M. Stehlík, Sochařský svět Jiřího Antonína Heinze. Brno 2012, s. 94.

14) Oba umělci shodně pracovali pro klášter až do padesátých let; srov. MZA Brno, o. c. v pozn. 8, fol. 22–28, série vyúčtování Johanna Adama Buchstädtera na malování, štafírování a zlacení různých děl v klášteře, 1733–1750.

15) MZA Brno, o. c. v pozn. 8, fol. 76–78, smlouvy s Augustinem Thomasbergerem na výzdobu oltářů v jezuitském kostele (sv. Karla Boromejského, 1722, Archanděla Michaela a sv. Jana Křtitele, 1720); další smlouvy viz MZA Brno, G1, inv. č. 6063 (sv. Jan Křtitel, 1720); MZA Brno, G1, inv. č. 6065 (sv. František Xaverský, 1720); MZA Brno, G1, inv. č. 6067 (sv. Pavlína a sv. Anna, 1721); MZA Brno, G1, inv. č. 6069 (sv. Karel Boromejský, 1722). Některé starší Thomasbergerovy sochy však štafíroval rovněž Johann Philipp Hieber (hlavní oltář jezuitského kostela a oltář sv. Jana Křtitele tamtéž; hlavní oltář konventního kostela na Hradisku), srov. J. P. Cerroni, Skizze einer Geschichte der bildenden Künste in Mähren I., 1807, fol. 65, in: MZA Brno, G12 Cerroniho sbírka, Cerr I., inv. č. 33; L. Mlčák, K dějinám raně barokního konventního kostela premonstrátské kanonie na Hradisku u Olomouce, in: Střední Morava, Kulturněhistorická revue 10, 2000, s. 15.

16) J. Röder, o. c. v pozn. 3, s. 19.

17) Srov. též I. Šperling, o. c. v pozn. 1, s. 16.

18) V našem konvolutu se nacházejí (bez bližšího uvedení účelu) rovněž dva soupisy pigmentů a dalšího malířského materiálu, viz MZA Brno, o. c. v pozn. 2, fol. 47 (Johann Christoph Handke malíři Johan-

méně obvyklých postupů typu používání olejových barev na inkarnáty polychromovaných soch („*fleisch Farb*“), leštěné bělí u úprav imitujících bílý mramorový lesk („*ganz weiss zu polieren*“) či nanášení barevných světlých lazur na stříbrné povrchy („*versilbert, und blau lasiert*“) zjevně nebyla potřeba nezbytné materiály zvlášť vyjmenovávat nad rámec zmíněného všeobecného požadavku dobré jakosti. Totéž platí mimo pigmentů i pro různá pojiva (lněný olej, klič), podkladové materiály (boloňská křída) a víceméně pro kovy, zejména plátkové zlato a stříbro, u kterých se spíše výjimečně objevuje konkrétnější specifikace („*Breslauer Gold*“). Zajímavou výjimku představuje měď, používaná k napodobení bronzu („*zu bronzieren*“), kterou Johann Adam Büchstädter používal na Svatém Kopečku jak ve formě tenkých plátků („*Kupfer-Blättel-Metal*“), tak i ve formě pigmentu („*geriebene Kupfer-Metal*“). Důležitou položkou byly rovněž pokosty, průhledné lesklé nátěry, označované v pramenech zpravidla jako „*weisser Firnis*“ nebo „*spanischer Firnis*“.¹⁹⁾ Podle dobových technologických a chemických traktátů se jednalo o lihové laky vyráběné rozpouštěním a mícháním některých pryskyřic, zejména sandaraku, pryskyřice středomořského jehličnanu sandarakovníku článkovaného (*Tetraclinis articulata*), který explicitně zmiňuje i jeden z účtů Antona Müllera pro olomoucké jezuity („*Santraca*“).²⁰⁾

Souhrnně lze říci, že smlouvy se štafíry ve většině případů předpokládaly použití standardních uměleckých postupů a materiálů, které byly blíže specifikovány spíše výjimečně. Zpravidla se tak dělo ve chvíli, kdy objednavatel požadoval použití určitých surovin v nejvyšší dostupné jakosti v zájmu provedení díla způsobem co možná „nejlepším a nejdrahocennějším“ („*besser und teurerhafter*“). V takových případech se investor mohl zavázat dodat zmíněný materiál na své vlastní náklady. Stalo se tak například v případě Johanna Philippa Hiebera, jenž v roce 1716 obdržel od premonstrátů z Hradiska zlato speciál-

Obr. 3: Olomouc, varhanní skříň v kostele sv. Michala, původně v konventním kostele kláštera na Hradisku u Olomouce, 1716–1717.

ně zakoupené za účelem pozlacení varhan v klášterním kostele, a ve větší míře pak zejména v souvislosti se štafírováním oltářů v jezuitském kostele v letech 1720–1722. Právě posledně zmíněné prameny stojí za zvláštní rozbor, neboť nabízejí zcela unikátní vhled nejen do problematiky malířských materiálů, ale jedinečným způsobem rovněž přibližují některé dobové technologie, jejichž poznání je naprosto klíčové jak pro pochopení dobové malířské praxe, tak i pro získání lepší představy o autentickém původním vzhledu barokního sakrálního interiéru.

Ze tří dochovaných smluv jezuitského rektora Franze Fragsteina s Johannem Philippem Hieberem z roku 1720 je ve věci použitých materiálů nejpodrobnější kontrakt na štafírování a zlacení oltáře sv. Ignáce z Loyoly se sochařskou výzdobou od Johanna Sturmara.²¹⁾ Rektor se v zájmu zajištění nejvyšší možné kvality rozhodl sám dodat Hieberovi na náklady koleje kvalitní zlato, pryskyřice a líh na umíchání pokostů („*das Gold, die Gummi und den Spiritum vini zum Färnis anzumachen*“). Do závěrečného vyúčtování těchto „vícenákladů“ byl nadto omylem (jak se uvádí na okraji stránky) zahrnut materiál na povrchovou úpravu soch, který jako zřejmě standardní položku malířovy práce smlouva výslovně neurčovala a jejich obstarání bylo ponecháno na samém umělci – boloňská křída, alabastrová sádra a „orientální bolus“. Tyto položky proto byly z dalších pramenů vynechány a ve všech dalších účtech za štafírování hlavního oltáře a bočního oltáře sv. Jana Křtitele tak zůstalo již pouze zlato, pryskyřice a rozpouštědla.²²⁾ Další smlouvy a účty týkající se zbývajících bočních oltářů, které v roce 1722 realizovala dílna Antona Müllera, pak již nejsou v tomto směru příliš podrobné. Drobnou výjimkou je pouze oltář sv. Pavlína, pro který jezuité malíři předali nad rámec smlouvy deset

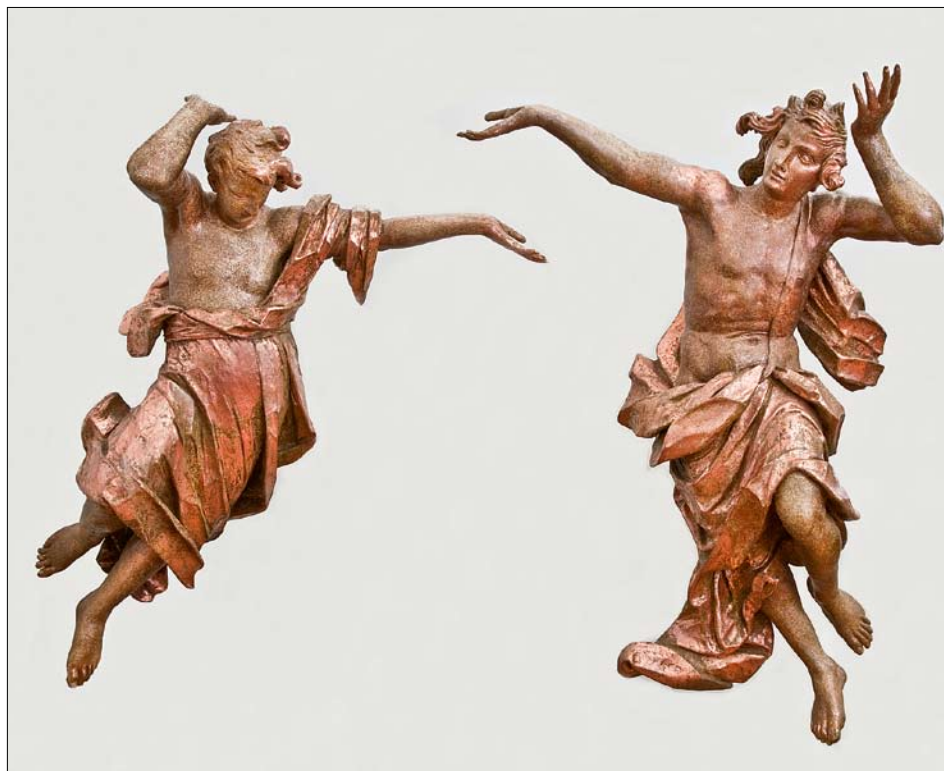
nu Kubenovi, 1725); tamtéž, fol. 161 (malířka Helena Müllerin, 1714).

19) Termín pokost používáme ve stejném smyslu jako L. Losos – L. Losos, *Historický nábytek: konstrukce, údržba, restaurování*. Praha 2012, s. 188, – jako termín označující průhledné lesklé nátěry odlišné od laků, tj. nátěrů zpravidla mírně nebo přirozeně zatónovaných (dohněda, hnědo-okrova) vlivem výchozích surovin.

20) Viz též I. Šperling, o. c. v pozn. 1, s. 16–20. Další prameny z rakouského a německého prostředí citují např. R. E. Straub, *Firnis. Das Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte* 8. München 1986, s. 1400–1416; M. Koller, *Barockaltäre in Österreich. Technik, Fassung, Konservierung*. Wien 1974, s. 252–253; K. Walch, *Firnisüberzüge auf Marmorierungen im 18. Jahrhundert. Quellenstudien und restauratorische Praxis in der Wieskirche mit einem Beitrag von Brigitte Hecht-Lang zu den nachgewiesenen lackfirnissen auf Ausstattungsstücken*, *Hefte des deutschen national komitees ICOS* 5, 1992, s. 398 aj. Viz též dále naše pozn. 35.

21) Kontrakt v edici publikovala V. Kratinová, o. c. v pozn. 2, s. 312–313.

22) Tamtéž, s. 313–316.

Obr. 4: Johann Sturmer, Dvojice andělů/atlantů, okolo 1720, Muzeum umění Olomouc.

knih plátkového zlata a 26 lotů „oleum spicis“ (esenciální olej z levandule širokolisté).

Výše uvedený přehled materiálů přináší značně ojedinelý soubor informací. Je cenný nejen proto, že původní povrchové úpravy uvedených děl vzaly časem nenávratně za své, ale i proto, že k většině z nich neexistují detailnější restaurátorské průzkumy. Část poznatků přirozeně spíše potvrzuje a doplňuje to, co víme z analýz jiných pramenů a rovněž restaurátorských a technologických materiálových průzkumů sochařských děl, část z nich však nabízí zcela novou perspektivu.

Začneme od základů, jež v případě dřevěných soch tvoří zpravidla dvě křídové vrstvy nanesené na dřevěném podkladu.²³⁾ Každá vrstva může být provedena jiným materiálem: spodní většinou tvoří horská nebo plavená křída, tedy jemně mletý vápenec pojený klišovými pojivy, pro horní vrstvu podkladu pak byla využívána jemnější boloňská křída či alabastrová sádra, vyráběné ze sádrovce, respektive alabastru, tj. hydratovaného síranu vápenatého. Tento materiál zajišťoval nakřídovanému povrchu sochy větší pružnost, důležitou zejména při následném zlacení na lesk. K méně obvyklým detailům, které uvádějí naše prameny, je zmínka o „orientálním“ bolusu, tj. velmi jemném minerálním pigmentu, používaném buď pro přípravu podkladového polimentu pod zlacení, anebo též

leštěné „polírovací“ běli, a dále o šelaku („Gummi Lacca“), jenž byl mj. důležitou surovinou při méně náročném zlacení na lepi-vý mixtion, pro izolaci různých vrstev polychromie, či jako zabarvený lak pro finální úpravu zlacených, stříbřených a jinak pokovených povrchů.²⁴⁾

Z technologií nanášení zlatých plátek, nakupovaných po „knížkách“ podle jakosti za čtyři až čtyři a půl zlatých za jednu, jsou ve smlouvách konkrétně zmiňovány jednak povrchové úpravy na lesk a mat, které umožňovaly odlišit například matně pojednané inkarnáty soch od zpravidla lesklých povrchů draperií, atributů a dalších detailů. Některé úpravy mohly být diktovány i finančními hledisky – například používání okrových či červených pigmentů, které byly kromě probarvování podkladového polimentu použí-vány v méně pohledově expo-

novaných partiích sochařské výzdoby.²⁵⁾ K podobnému účelu mohla též posloužit levnější měď a jiné druhy „metalů“, používaných v hlouběji položených částech řezeb („Grund oder Tifung“).²⁶⁾ Plátková měď a stříbro opatřené na povrchu barevným lazurováním či lakem však byly v první třetině 18. století často voleny i pro své specifické optické a barevné kvality za účelem záměrného doplnění či vytvoření kontrastu ke zlaceným a jinak barevně upraveným povrchům. Tak tomu bylo například v případě Hieberem štafírovaných Sturmerových soch na Hradisku a Svatém Kopečku; výpověď pramenů potvrzují rovněž moderní technologické průzkumy některých Sturmerových děl (andělé z Muzea umění v Olomouci; sochy v kapli sv. Isidora v Křenově).²⁷⁾ Konkrétní barevnost si malíři a objednatelé mohli ověřit na již zmíněných modelech a nákresech, na něž se smlouvy opakovaně odvolávají. Například Anton Müller sice sochy světců na bočních oltářích v kostele Panny Marie Sněžné objednal jednotně v bílé barvě, protože však pro zvýraznění jejich atributů

24) F. Petr, o. c. v pozn. 23, s. 35–39; L. Losos, o. c. v pozn. 23, s. 64, 109; k pryskyřicím a lakům též B. Slánský, o. c. v pozn. 23, zejm. s. 76–87.

25) Podobná technologie je zmiňovaná ve smlouvě na štafírování jednoho z bočních oltářů v kostele sv. Voršily na Novém Městě pražském z roku 1700; viz I. Šperling, o. c. v pozn. 1, s. 18.

26) Srov. též smlouvu na štafírování kazatelny v kostele sv. Markéty na Břevnově z roku 1709: „Die Höhung [...] mit guten Gold was aber Grund oder Tifung ist mit Metal math herauszumachen“; I. Šperling, o. c. v pozn. 1, s. 19.

27) M. Trizuljaková, Restaurování dvojice soch andělů z Moravské Hůzové. Restaurátorská zpráva. Senička 2006, rkp. (uložený v Muzeu umění Olomouc, sign. R 197); J. Čoban – H. Čobanová, Mobiliář kaple sv. Isidora v Křenově, in: Sborník konference sdružení pro ochranu památek ARTE-FAKT, Restaurování a ochrana uměleckých děl, konzervace a restaurování malby a polychromie, Kutná Hora 2017, s. 98–119. K technologiím lazurování obecněji srov. J. Staněk, Techniky lazurování na stříbřených podkladech, in: K. Cichrová – P. Hof-tichová edd., o. c. v pozn. 23, s. 157–169.

23) K pozlacovačským a štafírovským technikám a materiálům obecněji např. F. Petr, Umělecké dřevorezby a jejich restaurování. Praha 1953; B. Slánský, Technika v malířské tvorbě: malířský a restaurátorský materiál. Praha 1973; L. Losos, Pozlacování a polychromie. Praha 2005; K. Cichrová – P. Hof-tichová edd., Štafírství. Vybrané kapitoly z umění imitativních povrchových úprav. České Budějovice 2020. Z množství cizojazyčné literatury viz např. T. Z. Penn, Decorative and Protective Finishes, 1750–1850: Materials, Process, and Craft, Bulletin of the Association for Preservation Technology 16, 1984, s. 3–46; V. Dorge – F. C. Howlett edd., Painted Wood: History and Conservation. Los Angeles 1998 a mnoho jiných.

používal mimo zlata i stříbro a měď, jakož zřejmě i různé barvy pro „mramorování“ tabernáklů, musel kromě jejich detailního výčtu ke každé smlouvě vytvořit ještě zvláštní model, zřejmě aby se předešlo jakémukoliv případnému pochybení.

Další technologické postupy uváděné v našich prame-
nech lze souhrnně označit jako štafírování. K nejčastějším postupům při vytváření inkarnátů patřilo nanášení ole-
jových barev na podklad, a používání leštěné běli v barvě
slonové kosti, kterou bylo možné tónovat barevnými la-
zurami (podle intenzity akvarelovými nebo temperovými
barvami pojenými voskem) a následně po zaschnutí vy-
leštit látkou či vyhladit achátem do lesku.²⁸⁾ Jako příklad
prvně zmíněného postupu lze opět zmínit Hieberovy úpra-
vy Stumerových soch na Svatém Kopečku a na Hradisku,
jejichž inkarnáty měly být pojednány olejovými barvami
(„sollen fleisch Farb mit Ölfarben gefasset und gemahlet
werden“). Naopak Thomasbergerovy sochy na oltářích
v kostele Panny Marie Sněžné byly Antonem Müllerem
kompletně bíle polírovány („weiss polliren“; „weiss planie-
ren“). Při průzkumu fragmentálně dochovaných zbytků
původních úprav přelomu osmdesátých a devadesátých
let 20. století bylo nadto zaznamenáno, že nejstarší vrst-
vy leštěné („polírovací“) běli byly jemně zatónovány okrem,
vlasy a vousy soch rezavým okrem a rty červenou ruměl-
kou.²⁹⁾ Připočteme-li k tomu ještě vysoký lesk závěrečné
úpravy pomocí průsvitných lihových laků, kterým bude-
me věnovat pozornost v další části, je patrné, že původní
vzhled jezuitských oltářů a jejich sochařské výzdoby se
výrazně lišil od dnešní, do značné míry uniformně půso-
bící jednoduché úpravy zářivě bílou rozleštěnou bělí.

Samostatnou kapitolu tvoří povrchové úpravy truh-
lářských prací imitující barvu specifického druhu dřeva
a také malířsky pojaté mramorování. Obě techniky zpra-
vidla předpokládaly podobnou přípravu křídového podkla-
du pro následné provedení malby jako sochařská díla.³⁰⁾
O prvně zmíněném postupu svědčí poznámky o malbě
různými barvami „na způsob dřeva“ („mit verschiedenen
Farben [...] auf Holz Art“) respektive „na způsob ořechového
dřeva“ („auf Nusbaumen Art“) ve smlouvách na úpravy var-
hanní skříní na Hradisku a Svatém Kopečku. Jezuitské
účty v souvislosti s nátěrem dřevěného relikváře v kap-
li sv. Pavlíny pro změnu zaznamenávají platby za tmavě

hnědou pálenou umbru, používanou často právě k malíř-
skému napodobení vzhledu ušlechtilého přírodního dřeva
(fládrování). „Mramorováním“ se naopak rozuměla malíř-
ská úprava imitující žilky a barevnost přírodního mramo-
ru – například v kostele Panny Marie Sněžné a v sousední
jezuitské koleji jsou zmiňovány barevné odstíny modré,
červené či žluté („blau“, „rot“ či „gelb mramorirt“).

Posledním – a dnes asi i nejméně známým – postu-
pem byly finální úpravy pomocí různých druhů lesklých
nátěrů („firnissen“; „mit Firnis überzogen“; „auf Firnis wo-
hlglänzend überzogen“). Tyto průsvitné, zpravidla bezbar-
vé „pokosty“ („Firnisse“) představují technologický postup,
který byl přinejmenším v našem souboru pramenů poměr-
ně striktně vyžadován u všech typů štafířských prací.³¹⁾
O značné pozornosti jemu věnované, jakož i o jeho růz-
ných kvalitách a typech svědčí rovněž řada adjektiv, které
se v pramenech objevují: „dobrý“, „vhodný“, „jemný“, „lesk-
lý“, „bílý“, „španělský“ atd. Jak již bylo naznačeno výše,
přinejmenším v případě „bílého“ a „španělského“ pokostu
se jedná více méně o synonyma, označující v dobových
traktátech obecně lihové laky vyráběné rozpouštěním
a mícháním sandaraku s dalšími aditivy. Podrobné sou-
pisy surovin dodaných na náklady olomouckých jezuitů
Johannu Philippu Hieberovi v roce 1720 za účelem šta-
fírování hlavního a dvou bočních oltářů u Panny Marie
Sněžné konkrétně uvádějí kromě pryskyřice sandarakov-
níku článkovaného rovněž šelak, získávaný z výměšků
samičky červce lakového, dále jantar, mineralizovanou
třetihorní pryskyřici nejčastěji baltského původu, a rov-
něž kopál, v 18. století obecně označení různých druhů
pryskyřic z různých dřevin afrického a jihoamerického
původu (dostupný však i ve fosilní variantě jako dražší
alternativa jantaru), a v menším množství i „lacca ani-
mae“, pryskyřice řazená dobovými příručkami bez bliž-
šího botanického určení též mezi kopály. Vedle těchto
tzv. „tvrdých“ pryskyřic jezuité malíři nadto dodali elemi,
měkký vonný balzám získávaný v 18. století zpravidla
z africké tropické dřeviny amyris elemifera. Podle většiny
barokních technologických traktátů byly tyto materiály
používány společně s příslušnými rozpouštědly primárně
k výrobě laků a pokostů.

Využití barokních receptářů a technologických trak-
tátů k detailnějšímu poznání dobových materiálů a zave-
dených řemeslných postupů nicméně s sebou nese jistá
metodologická úskalí. Barokní literatura na toto téma je
totiž nejenže poměrně obsáhlá, ale do určité míry i po-
někud nesourodá. Rozmach zájmu o nové technologie
a materiály na výrobu ušlechtilých laků se v Evropě da-
tuje na přelom 17. a 18. století a je kladen do souvislosti
se zvyšujícím se importem orientálního zboží z východní
Asie, zejména Japonska a Číny. Většina dobových pojed-
nání na toto téma měla charakter encyklopedických, pří-
rodovědných či „kuriózních“ technologických traktátů.³²⁾

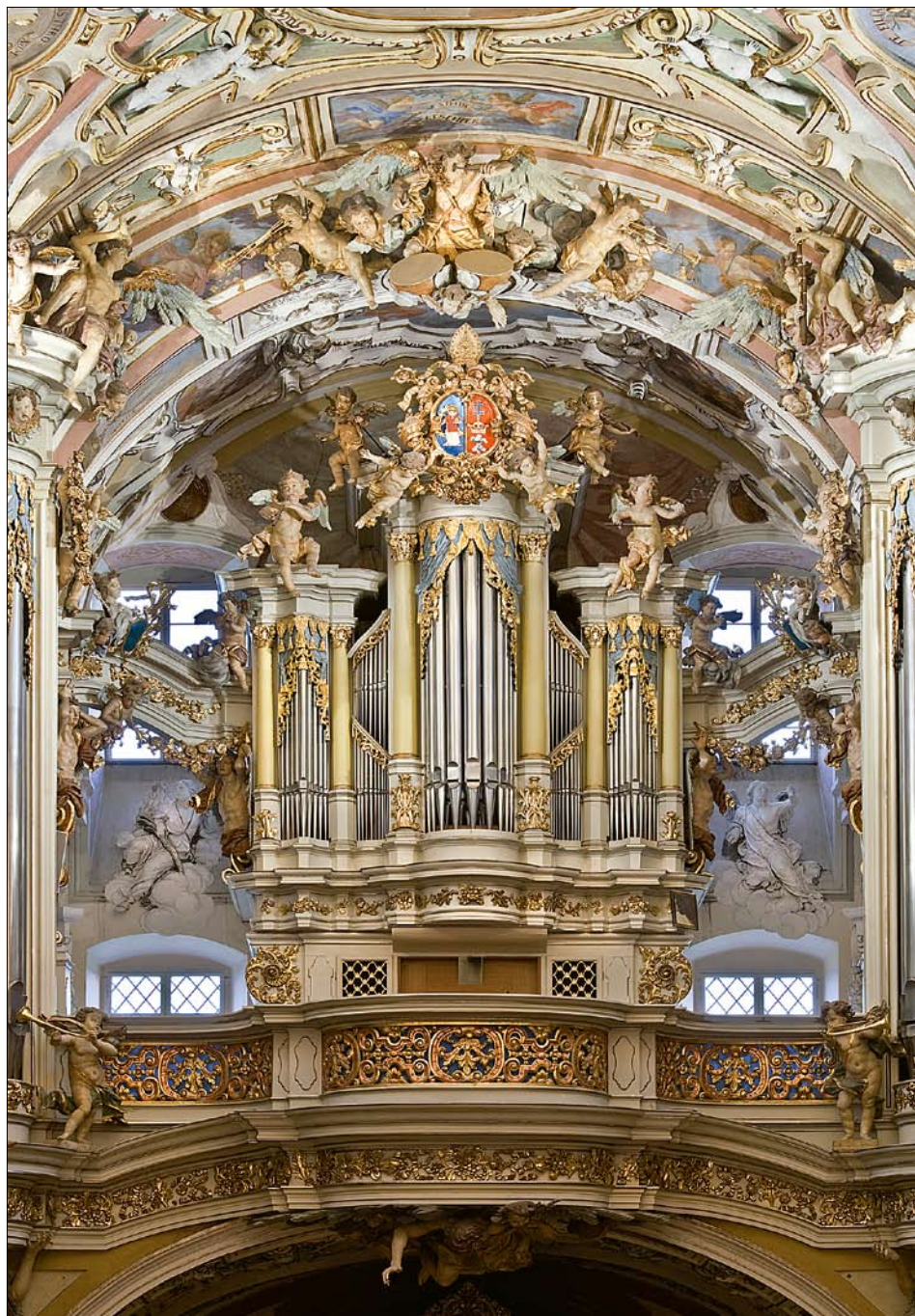
31) Viz pozn. 20.

32) Z encyklopedických spisů jsme využili především lexikon J. Hübner, Curieuses und Reales Natur-, Kunst-, Berg-, Gewerck- und Hand-
lungs-Lexicon, [Leipzig] 1714; pro obecnou definici srov. též ency-
klopedii J. H. Zedler, Großes vollstaendiges Universal-Lexicon Aller
Wissenschaften und Kuenste, welche bißhero durch menschlichen
Verstand und Witz erfinden und verbessert worden [...] 16. Halle –
Leipzig 1737, s. 40–41. Z technologických pojednání vycházíme ze-
jména z Die Curieuse Kunst- und Werck Schuele 2, Nürnberg 1696
(druhé vydání: J. K., Wieder Neu aufgerichtete und vergrößerte [...])

28) F. Petr, o. c. v pozn. 23, s. 45–48; L. Losos, o. c. v pozn. pozn. 23,
s. 93–98.

29) Srov. V. Bobek, Závěrečná zpráva o restaurování mobiliáře kaple
sv. Anny z kostela Panny Marie Sněžné v Olomouci. Restaurátorská
zpráva. Olomouc 1990, rkp. (uložený v archivu NPÚ ÚOP v Olomou-
ci, sign. R276). Starší restaurátorské zprávy Jana Neckaře ani no-
vější průzkumy Miroslavy Trizuljakové tato zjištění nepotvrzují,
nejsou nicméně v tomto směru příliš detailní; srov. J. Neckař, Oltář
svatého Karla Boromejského a archanděla Michaela v kostele
Panny Marie Sněžné. Restaurátorská zpráva. Olomouc 1981, rkp.
(tamtéž, sign. R153); týž, Zpráva o restaurování plastické výzdoby
hlavního oltáře v kostele Panny Marie Sněžné v Olomouci – II. etapa.
Restaurátorská zpráva. Olomouc 1984–1989, rkp. (tamtéž, sign.
R174); týž, Zpráva o restaurování v kostele Panny Marie Sněžné
v Olomouci, II. etapa – oltář sv. Josefa. Restaurátorská zpráva. Olo-
mouc 1983, rkp. (tamtéž, sign. R284); M. Trizuljaková, Oltář sv. Bar-
bory – štuky. Restaurátorská zpráva. Senička 2019, rkp. (tamtéž,
sign. R2192).

30) Smlouvy jezuitů s Johannem Philippem Hieberem na štafírování
hlavního a dvou bočních oltářů u Panny Marie Sněžné rovněž zmi-
ňují nutnost pečlivého, opakovaného (dvojitého) broušení křídového
podkladu na architekturu; viz též I. Šperling, o. c. v pozn. 1, s. 18.

Obr. 5: Svatý Kopeček u Olomouce, varhanní skříň v kostele Navštívení Panny Marie, datace, okolo 1725.

Za pozornost stojí v naší souvislosti zejména role jezuitských misionářů a přírodovědců, na prvním místě práce Filippa Buonanniho (1638–1723), jehož přírodovědné studium cizokrajných pryskyřic a praktické experimenty s nimi přispěly na začátku 18. století k odhalení řady do té doby neznámých orientálních technologických postupů a podnítilo další zájem Evropanů o dané téma.³³⁾ Vel-

curieuse Kunst- und Werck-Schul 2, Nürnberg 1707) a Grundmässige und sehr deutliche Anweisung zu der Schönen Laccir- und Schildkrotn-Arbeit, und zu allerley erdencklichen Horn und fürtrefflichen Holtz-Arbeiten, Nürnberg 1713; J. K., Neu-eröffnete Guldene Kunst-Pforte Zu Allerhand raren Curiositäten, Kunst- und Wissenschaften [...] 1, Nürnberg 1734.

33) F. Buonanni, Trattato sopra la vernice detta comunemente cinese. Roma 1720; J. J. Rembold, Neuer Tractat von Firnis- Laquir- und Mahler-Künsten. Nach dem Original des berühmten P. Bonani in

ký technologický a kvalitativní vzestup evropské produkce laků se posléze v druhé polovině 18. století zhmotnil v bohaté produkci specializovaných pojednání, z nichž nejvlivnější byly bezpochyby práce francouzského malíře a obchodníka s barvami Jean-Félix Watina (1728–?), které byly vydávány v nových edicích a překladech prakticky až do druhé poloviny 19. století a pro svou názornost a přehlednost patřily k vůbec nejcitovanějším technologickým traktátům v daném oboru.³⁴⁾

První ze zmíněných metodologických obtíží tkví ve svébytné povaze našim pramenům časově bližších příruček z přelomu 17. a 18. století. Na rozdíl od Watinova moderního, systematického výkladu, založeném na detailnějších znalostech materiálů a osvěcensky racionalistickém přístupu, jsou starší příručky ze začátku 18. století přirozeně sepsány spíše v intencích typického encyklopedického a kompilativního přístupu raně novověkých přírodních věd. Nevěnují tak například mnoho pozornosti systematictější kategorizaci popisovaných přírodních materiálů, jejichž obecná označení tak mohou zahrnovat látky různého původu, složení a vlastností. Pod obecným označením kopál se kupříkladu mohou ukrývat chemicky i botanicky heterogenní druhy pryskyřic od tvrdých fosilních typů podobných jantaru až po výměšky mnoha různých druhů dřevin z různých částí světa. Jako elemi

jsou podobně označovány některé druhově odlišné měkké pryskyřice a balzámy (srov. alternativní německé označení „etiopské kadidlo“), což svědčí o klasifikaci založené na přinejmenším značně všeobecných představách o jejich geografickém a botanickém původu, a potažmo i chemických vlastnostech.

Rom. Mit vielen neuen Arcanis, unterschiedlichen Beschreibungen des Gummi Copals und Bernsteins, deren Eigenschaften, Praeparation und Auflösung zu Firnissen [...]. Breslau – Leipzig 1746; Der vollkommene Lakirer, oder das Handbuch eines Lakirers. Frankfurt am Main 1773 aj.

34) J.-F. Watin, L'Art de faire et d'employer le Vernis ou l'art du vernisseur [...]. Paris 1772; *týž*, L'art du peintre, doreur, vernisseur, ouvrage utile aux artistes et aux amateurs [...], Paris 1773; při našem studiu jsme vycházeli především z německého vydání *týž*, Der Stäf-firmaler, oder die Kunst anzustreichen, zu vergolden und zu lackiren [...]. Leipzig 1779.

Druhou metodologickou překážku představuje typický dobový způsob zaznamenání samotných technologických postupů. Starší příručky z první poloviny 18. století v sobě nezaprou spíše experimentální, alchymistickou povahu zkoumání chemických procesů. Nabízely z různých zdrojů zkomponovanou kompletní sumu poznatků, která v rámci povšechné klasifikace zahrnuje do několika málo kategorií recepty na desítky druhů laků a pokostů s prakticky totožnými vlastnostmi a využitím. Spíše než návody k praktickému použití svým čtenářům tyto traktáty s mnohoznačnými tituly slibujícími odhalení dosud skrytých tajemství přírody a Orientu přinášely vyčerpávající přehledy a soupisy nekonečných kombinací všemožných materiálů, technologií a experimentů, jejichž prostřednictvím bylo možné dosáhnout v zásadě velmi podobných či zcela totožných výsledků. Lepší vodítko tak nabízejí spíše mladší práce Jean-Félix Watina a jeho následovníků z druhé poloviny 18. století, které již ve větší míře vycházely z konkrétní uměleckořemeslné praxe. O ní však na druhou stranu máme pro námi studovanou dobu a prostředí buď jen velice málo konkrétních informací, či častěji – tak jako v případě Olomouce v první třetině 18. století – prakticky žádné.

S vědomím všech výše uvedených metodologických obtíží se můžeme pokusit o alespoň obecnější hypotetickou interpretaci našich pramenů. Obecně lze říci, že z šesti druhů pryskyřic dodaných olomouckými jezuity mohl být pouze šelak použit i pro jiné účely než je výroba závěrečných laků a pokostů (viz výše), a dále, že mezi nimi byly zastoupeny materiály různého původu – fosilní (jantar, kopál), recentní (sandarak, elemi, animae, kopál), živočišné (šelak) – i odlišných chemických vlastností (diterpeny, triterpeny). Pouze část z nich je rozpustná v alkoholu, a některé z nich lze ředit pouze esenciálními oleji, což vysvětluje použití dvou druhů vysoce kvalitních rozpouštědel – ethanolu („spiritus vini“) a spikového oleje („oleum spicis“, tj. silice levandule širokolisté). Je tak pravděpodobné, že malíř dostal za úkol připravit hned několik druhů laků, které mohl využít přinejmenším trojím způsobem: jako zabarvený lihový lak z šelaku na povrchové úpravy plátkových kovů (případně jako součást jejich podkladu – mixtionu), jako bezbarvý lihový pokost na bázi sandaraku pro dosažení vysokého lesku malířských imitací přírodního mramoru na sochách a polychromovaných partiích oltářní architektury, a jako pomaleji schnoucí nábytkový olejoprskyřičný lak z fosilních pryskyřic (jantar, kopál) pro ochranné povrchové nátěry dřevěných částí oltářů (v našem případě intarzovaných stupínků), při jehož zpracování se používal – mimo jiné – i zmiňovaný éterický spikový olej.³⁵⁾ Hypotetickou čtvrtou možností by mohlo být využití pryskyřice „gummi animae“, kterou

Obr. 6: Svatý Kopeček u Olomouce, Johann Sturmer, Anděl nesoucí varhanní kůr, kostel Navštívení Panny Marie, okolo 1725.

některé příručky doporučovaly do speciálních laků na úpravu uměleckých prací z kovů (tepané reliéfy jsou součástí výzdoby obou jezuitských bočních oltářů) a jiné do obrazových laků.³⁶⁾

Smyslem používání transparentních pokostů byla nejenom ochrana polychromie soch a dřevěné architektury oltářů před mechanickým poškozením či degradací v důsledku stárnutí, ale především snaha změnit jejich optické i estetické vlastnosti. Transparentní laková vrstva mění index lomu světla, a tím opticky mění hloubku barevných vrstev. Přidává rovněž mramorovým povrchům na záři a lesku, neboť napodobuje odlesky a lomy světla ve dlouhých pravidelných liniích, dobře viditelných na sloupech a zakřivených plochách. Silná, dokonale hladká a krystalicky průsvitná vrstva lesklého bezbarvého laku tak nejenže dávala vyniknout zářivě jasným barevným vrstvám, ale nadto zušlechťovala působením dopadajícího světla použité materiály do podoby drahých kamenů a vyvolávala iluzi zázračné emanace koncentrovaného světla z hloubi hmoty, které ji zároveň dokonale dematerializuje. Inspirací pro oblíbenou poetickou hyperbolu barokních kazatelů přirovnávající sakrální interiéry k světlem prozářenému nebi či nebeskému Jeruzalému tak nebylo zdaleka jen

35) Barokní chemické příručky sice zmiňují rovněž recepty na výrobu laků čistě na bázi esenciálních olejů, na lakování dřeva však byly častěji doporučované laky olejoprskyřičné, v nichž mohly být esenciální oleje používány jako rozpouštědlo; srov. K. Walch, *Transparente Lacke auf Holzoberflächen des Barock und Rokoko. Rekonstruktion historischer Möbeloberflächen auf Grund quellenkundlicher Studien und restauratorischer Untersuchung*, in: K. Walch – J. Koller edd., *Lacke des Barock und Rokoko. Baroque and Rococo lacquers (= Arbeitshefte des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege 81)*. München 1997, s. 224–226.

36) L. Losos, o. c. v pozn. 19, s. 44; J. K., 1734, o. c. v pozn. 32, s. 143.

Obr. 7: Svatý Kopeček u Olomouce, varhanní skříň v kostele Navštívení Panny Marie, stav před rokem 1995, okolo 1725 (fotoarchiv Semináře dějin umění, MU).

světlo vstupující a prostupující chrámovou architekturou, ale rovněž světlo transformované a zintenzivněné leskem interiéru, vyvolávající iluzi zázraku a posvátna.³⁷⁾

V dobových smlouvách a účtech je tento typ bezbarvého transparentního laku obecně označován jako „bílý“ pokost, v kontrastu k (zpravidla) červeně zabarveným či tmavým lakům, které byly používány k jiným účelům. Z jeho základních kvalit je příznačně vyzdvihována zejména „čistota“ a „lesk“. Barokní traktáty však jako klíčovou uvádějí zejména tvrdost pokostu, který dává nalakovanému povrchu obě požadované optické vlastnosti – odlesky, které na povrchu vytvářející efekt pravidelných světelných linií, a iluzi hloubky povrchu zvýrazňující spodní barevné vrstvy. K tomuto účelu byl primárně (byť nikoliv výhradně) využíván sandarak, jedna z nejsvětlejších pryskyřic, rozpustná v alkoholu. Právě této přírodní pryskyřici náležel společně s ethanolem ze všech materiálů dodaných olomouckými jezuity malíři pro finalizaci oltářů u Panny Marie Sněžné zdaleka největší podíl.³⁸⁾ Výhodou tohoto řešení je především jeho rychlé vysychání, díky němuž lze jednotlivé vrstvy nátěrů (v závislosti na míře naředění a způsobu úpravy podkladu mohlo jít od tří až do dvaceti vrstev) nanášet ve slabých, ale přitom dostatečně tvrdých vrstvách rychle za sebou. Čistý sandarakový lak má však kvůli své tvrdosti tendenci praskat, proto do něj

byla pro zajištění větší elasticity přidávána změkčovadla v podobě měkkých pryskyřic či balzámů – v první řadě elemi, uváděné rovněž v našich soupisech. Dalšími aditivami přidávanými do sandarakového laku mohl být relativně levný a dostupný mastix (pryskyřice ze středomořského keře rodu *Pistacia*) či několikanásobně dražší „benátský terpentýn“ (pryskyřice z alpského typu modřínu opadavého, též benátský balzám), dvě tehdy nejsvětlejší dostupné měkké pryskyřice či balzámy, které však naše prameny explicitně neuvádějí.³⁹⁾ Všechna tato aditiva bylo nutné před použitím upravovat vařením, aby jejich olejovité komponenty příliš nezpomalovaly proces vysychání výsledného laku. Naopak využití fosilního jantaru a kopálu, v našich pramenech uváděných

rovněž spíše ve větším než malém množství, bylo kvůli jejich nerozpustnosti v alkoholu pro výrobu lihových laků nevhodné, neboť sofistikované návody na jejich výrobu v dobových traktátech byly technologicky značně komplikované a v podmínkách běžné malířské dílny spíše neproveditelné.⁴⁰⁾ Vhodným materiálem nebyl kvůli své výrazné barevnosti ani šelak, a to opět navzdory tvrzení řady starších experimentálních receptářů, které jej opakovaně uvádějí mezi surovinami na výrobu „bílého“ či „španělského“ pokostu.

Na základě podrobného studia restaurátorských zpráv ani vizuálním průzkumem povrchových úprav hlavního a bočního oltáře sv. Ignáce z Loyoly v kostele Panny Marie Sněžné se bohužel nepodařilo odhalit žádné průkazné stopy existence původních lakových vrstev.⁴¹⁾ Pouze detailní restaurátorský a laboratorní průzkum tak může přinést definitivní důkazy o použitém technologickém postupu. Naše analýza pramenů však naznačuje přinejmenším určitou odlišnost olomouckého případu od celé řady laboratorně zdokumentovaných dokladů barokních pokostů a laků, na jejichž výzkum se před časem zaměřilo specializované pracoviště Bavorského zemského úřadu pro památkovou péči. Sofistikované materiálové analýzy odhalily

37) K dobovému chápání významu zclacení a dalších povrchových úprav barokních oltářů a soch srov. podrobněji P. Suchánek, o. c. v pozn. 1, s. 186–187. K významu pokostů a laků v 18. století viz U. Schießl, *Rokokofassung und Materialillusion*. Mittenwald 1979; H. R. Schmidt, *Licht und Glanz an Kirchenausstattungen des 17. und 18. Jahrhunderts in Altbayern und Schwaben*, in: K. Walch – J. Koller edd., o. c. pozn. 35, s. 11–20.

38) Naopak v nepoměrně menším množství byl dodán spikový olej, který nelze bez přidání dalších rozpouštědel pro zpracování sandaraku použít; srov. K. Walch, *Transparente Glanzlacke des Barock und Rokoko*. Rekonstruktion „Weißer Lacke“ aufgrund quellenkundlicher Studien und technischer Untersuchungen, in: K. Walch – J. Koller edd., o. c. v pozn. 35, s. 28.

39) V olomouckých pramenech obecně postrádáme pryskyřice rozpustné v terpentýnu (mastix, damara, kalafuna aj.), proto je zde důsledně označujeme jako pokosty a laky, nikoliv terpentýnové laky; k rozdělení viz např. B. Slánský, o. c. v pozn. 23, s. 77; k lakům z modřinových pryskyřic P. Dietemann – K. von Miller – Ch. Höpker – U. Baumer, *On the Use and Differentiation of Resins from Pinaceae Species in European Artworks Based on Written Sources, Reconstructions and Analysis*, *Studies in conservation* 64, 2019, s. 62–73.

40) Viz K. Walch, o. c. v pozn. 35, s. 33.

41) Podrobný vizuální průzkum památky byl proveden in situ dne 18. 11. 2021. K novodobým opravám interiéru kostela Panny Marie Sněžné po roce 1916, při kterých oltáře zřejmě přišly o původní povrchové úpravy srov. J. Tittel, *Die Restaurierung der Maria-Schneekirche (k.u.k. Garnisonskirche) in Olmütz in der Jahren 1916–1918*. Olmütz 1918.

v autentických vzorcích z bavorských barokních a rokokových kostelů pět různých typů pokostů. Jejich základ příznačně tvořila sandaraková pryskyřice rozpuštěná v alkoholu, k níž byly přidávány různé přísady: „benátský terpentýn“ bez dalšího změkčovadla (typ I), mastix, „benátský terpentýn“ a jako změkčovadlo elemi (typ II), mastix a elemi (typ III), kafr jako alternativní změkčovadlo (typ IV), a v jediném případě byl použit kopálový lak na bázi alkoholu, ovšem pouze jako finální vrstva standardního sandarakového laku (typ V).⁴²⁾ Ani jeden z uvedených typů laků tedy svým složením zcela neodpovídá druhům pryskyřic dodaných olomouckými jezuity.

Kromě lihových pokostů, které byly používány pro závěrečné úpravy mramorovaných a polírovaných, ale také zlačených a stříbřených povrchů soch a architektury používali barokní štafíři transparentní nátěry rovněž pro ochranu pohledového dřeva. Zatímco lihové nátěry mohly být aplikovány velmi rychle za sebou v několika slabých vrstvách na pevný podklad a po zaschnutí byly pro dosažení požadovaného efektu vyleštěny do vysokého lesku, pro dosažení požadované ochrany dřevěných povrchů bylo naopak žádoucí nanést méně vrstev, zato avšak ve větší tloušťce a bez nutnosti je na závěr leštit. K tomuto účelu byly nejvhodnější olejopryskyřičné laky na bázi vysychavého oleje, které při práci schnou pomaleji, jsou viskóznější a lze je nanášet v silnějších vrstvách, které dávají dřevu lepší ochranu a vytvářejí měkčí a trvanlivější povrchový film. Nejdůležitější složkou těchto laků byly v 18. století především fosilní pryskyřice jako byl kopál a jantar, naopak ostatní typy olejopryskyřičných laků byly používány méně často, byť i jim barokní technologické traktáty věnovaly pozornost. Recentní výzkumy nicméně přesvědčivě ukázaly, že kopálové respektive jantarové laky představovaly jednoznačně nejdůležitější typ této skupiny laků ve sledovaném období, a proto předpokládáme, že spíše než na další druh

Obr. 8: Křenov (okres Svitavy), oltář kaple sv. Isidora, před 1712 (foto T. Zvyrtek; fotoarchiv Semináře dějin umění, MU).

lihového pokostu byly v našem případě určeny právě na výrobu nábytkového olejopryskyřičného laku k ochraně pohledového dřeva.⁴³⁾

Jejich výroba však byla poměrně zdlouhavá a technologicky náročná, neboť těžko rozpustné fosilní pryskyřice bylo nutné upravovat složitým procesem suché destilace založeném na postupném vaření ve lněném oleji za vysokých teplot, opakovaně filtrovat a před použitím je třeba je ředit pomocí rozpouštědel jako je terpentýnový či spiko-

42) J. Koller – U. Baumer, Die transparenten Glanzlacke des Barock und Rokoko. Eine naturwissenschaftliche Untersuchung der Lackysteme, in: K. Walch – J. Koller edd., o. c. v pozn. 35, s. 66–75.

43) J. Koller – E. Schmidt – U. Baumer, Transparente Lacke auf Holzoberflächen des Barock und Rokoko. Eine naturwissenschaftliche Analyse, in: K. Walch – J. Koller edd., o. c. v pozn. 35, s. 160–196.

vý olej. Na rozdíl od jiných typů olejoprskyřičných nebo méně kvalitních olejových nátěrů přitom však zůstávají kopálové a jantarové laky vysoce transparentní, díky své tvrdosti jsou rovněž odolnější vůči poškození, barevně stálé a lépe vzdorují procesům stárnutí.⁴⁴⁾

Recentní průzkumy olejoprskyřičných laků dochovaných v několika bavorských sakrálních interiérech doby baroka a rokoka odhalily, podobně jako v případě lihových pokostů, doklady o jejich značně proměnlivém chemickém složení, které bylo dílem dáno snahou o vylepšení vlastností výsledného laku, dílem i úsilím o snadnější a dokonalejší zpracování obtížně rozpustných fosilních prskyřic pomocí nejrůznějších aditiv a změkčovadel. Společně s jantarem či kopálem se tak objevují v menším množství rovněž sandarak, mastix, kalafuna, během vaření byly do horkého oleje přidávány rovněž oxidy železa (zejm. mědi), alkohol aj. Za pozornost rovněž stojí, že v oblasti Bavorska výrazně převažují laky vyrobené z regionálně dostupnějšího jantaru nad dražšími kopálovými prskyřicemi (ty jsou doložené pouze v jedné lokalitě). Kopálové laky tak byly sice považovány za nejlepší a nejkrásnější (Watin), jantarové však byly výrazně odolnější a lépe chránily dřevo před mechanickým poškozením. V našich pramenech nicméně figurují oba materiály v přibližně stejném množství.

Jak bylo již vícekrát uvedeno, naše analýza dobových pramenů bohužel zatím nemohla být podepřena výsledky detailnějších technologických a restaurátorských průzkumů, a ani do budoucna není nález autentických barokních laků v olomouckém jezuitském kostele vzhledem ke stavu dochování oltářů příliš pravděpodobný. Vizualní průzkum děl in situ a analýza restaurátorských dokumentací vesměs umožnily alespoň základní identifikaci sekundárních zásahů, vyvolaných buď potřebou oprav, či vlivem proměňujících se estetických názorů na povrchové úpravy, ale také v důsledku restaurátorských zásahů od šedesátých let 20. století do současnosti. Pro alespoň rámcovou komparaci jsme se zaměřili rovněž na některá další díla ze stejného prostředí a doby, například některé polychromované dřevořezby Johanna Sturmera, u nichž došlo v nedávné minulosti k pokusům o jejich navrácení do alespoň částečně autentické podoby včetně původní barevnosti.

Část z těchto děl byla původně součástí sochařské výzdoby později zrušeného premonstrátského klášterního kostela na Hradisku u Olomouce. Dnešní podoba figur na varhanní skříně s tmavšími inkarnáty a s výrazným promalováním tělesných záhybů a stínových partií v sytějších růžových odstínech je s největší pravděpodobností scelující sekundární povrchovou úpravou, kterou byly sochy opatřeny po přenesení nástroje na kruchtu kostela sv. Michala v Olomouci. Při vizuálním průzkumu jedné z níže umístěných figur jsme zaznamenali fragmenty starší inkarnátové vrstvy na nepohledové části. S hradiským konventním kostelem je v literatuře spojována rovněž dvojice soch andělů z kostela v Moravské Huzové, u kterých byla v souvislosti s jejich vystavení v expozici Arcidiecézního muzea v Olomouci provedeno restaurování a částečná rekonstrukce původní povrchové úpravy po-

mocí plátkové mědi, explicitně zmiňované ve smlouvách s Hieberem na výzdobu varhanní skříně a bočních oltářů na Hradisku.⁴⁵⁾ Tento specifický, v dané době však zřejmě relativně rozšířený způsob povrchových úprav, které byly při pozdějších opravách na konci 18. a v 19. století nahrazeny ceněnějším druhem plátkových kovů, nebyl zjevně motivován výhradně finančními hledisky jako domněle levnější náhražka zlata, ale byl bezpochyby vyhledáván i pro svou specifickou barevnost (v případě Sturmerových andělů byla měď aplikovaná na mixtion a okrově zatónovanou imprimituru). Nutno ovšem podotknout, že o dalších možnostech (respektive limitech) zpracování máme zatím stále spíše omezené znalosti (např. použití na jiné typy pokladu; otázka leštění a tónování; dostupnost a nákladnost materiálu atd.).⁴⁶⁾

Stejná technologie je v pramenech zmiňována i v souvislosti se sochařskou výzdobou varhanní skříně a dalšího vybavení poutního kostela na Svatém Kopečku. Dnešní podoba polychromie zdejších Sturmerových soch je výsledkem restaurátorského zásahu provedeném v devadesátých letech 20. století, při němž byly odstraněny sekundární úpravy a rekonstruována originální barevná vrstva.⁴⁷⁾ Malířské ztvárnění soch andělů je koloristicky poměrně decentní až nevýrazné, s dominantními pastelovými barevnými tóny na draperiích a křídlech andělů, pokládaných v horizontálních pruzích se záměrem dosažení jemné barevné gradace. Zajímavým doplňkem je použití malovaných dekorativních a částečně zlacených motivů látkových vzorů na draperiích (proužky, florální dekor apod.), které malíř realizoval bez opory v sochařské práci. Rovněž inkarnáty figur jsou zvláštním způsobem „ztransparentnělé“, připomínají spíše nažloutlý jakoby zalakovaný klišo-křídlový podklad, než charakteristickou barvu pleti.

Výsledek restaurování těchto soch se tak poměrně výrazně odlišuje od poznatků získaných během nedávného restaurování sochařské výzdoby kaple sv. Isidora v Křenově, kterou Johann Sturmer zřejmě vytvořil ještě v době svého působení ve Svitavách před rokem 1712.⁴⁸⁾ Tyto dřevořezby byly naopak pojeďnané výrazně koloristicky: polychromie zahrnuje barevné vrstvy, ale i plátkové zlacení a stříbření s barevnými lazurami, a prozrazuje zjevný zájem malíře diferencovat jednotlivé detaily nejenom

45) HZ [Helena Zápalková], Dvojice andělů (atlantů), in: O. Jakubec – M. Perůtka edd., Olomoucké baroko 3. Historie a kultura. Olomouc 2011, kat. č. 65, s. 183; M. Trizuljaková, o. c. v pozn. 27.

46) Obecněji k problematice používání mědi, mosazi a dalších kovů v barokní pozlacovačské praxi srov. J. Pursche, Edelmetall, Buntmetall – Altmittel? Die Restaurierungsproblematik metallischer Fassungen auf Stuck, in: U. Schädler-Saub ed., Die Kunst der Restaurierung. Entwicklungen und Tendenzen der Restaurierungsethik in Europa (= ICOMOS Hefte des Deutschen Nationalkomitees XI). München 2005, s. 187–199.

47) A. Koňáková – J. Koňák, Bazilika Navštívení P. Marie na Svatém Kopečku u Olomouce. Restaurování varhanní skříně. Restaurátorská zpráva. Olomouc, nedatováno, rkp. (uložena v archivu NPÚ ÚOP v Olomouci, sign. R463).

48) D. Pechová – M. Pávová, Polychromované dřevořezby z kaple sv. Isidora, Křenov. Chemicko-technologické průzkumy realizované v letech 2013–2014, 2016 před a v průběhu restaurátorských prací. Chemicko-technologické průzkumy. Praha 2012, rkp. (archiv Josefa a Hany Čobanových); J. Čoban, Restaurátorský průzkum polychromovaných dřevořezb [...] v interiéru kaple sv. Isidora, Křenov, okr. Svitavy. Restaurátorský průzkum. Praha 2013, rkp. (archiv Josefa a Hany Čobanových).

44) Tamtéž, s. 162–166.

volbou a rozložením barev, ale také prací s leskem a matem jednotlivých ploch. V křenovském souboru je rovněž patrná aktivní spoluúčast malíře na podobě některých sochařských prvků, kdy jeho práce opakovaně překračuje hranice sochařské modelace, a to nejenom běžným protažením vlasů či vousů do sochařem vyhlazených obličejových partií, případně podpůrným promalováním modelace v partiích inkarnátů, ale také zjevným zájmem o pečlivé malířské zpracování detailů zcela sochařsky nezpracovaných (např. na hladkých rubech křídel symbolů čtyř evangelistů namaloval brka, ve veristické barevnosti zvířecí srsti a peří, umístěním očních duhovek, jakož i malbou slunce a hvězd na modrém pozadí v interiéru svatostánku). Inkarnáty postav jsou „masité“ růžové (obsahují olovnatou bělobu a rumělku), s výrazně červenými tvářemi, modelace rukou a dalších detailů je podpořena malířským stínováním, vlasy jsou diferencovaně barevné. Pozoruhodné jsou rovněž modré části polychromie dřevorezby Boha Otce, které obsahují též dominantní pigment – smalt, zcela záměrně ovšem použitý ve dvou typech pojidel (klihová tempera v partii draperie, tj. opticky suchá malba, která měla s největší pravděpodobností korespondovat s modřemi na nástěnných malbách klenby kaple, a vedle toho v partii oblaku velmi mastná tempera, charakterem spíše olejomalba). V případě křenovského souboru máme rovněž k dispozici chemicko-technologický průzkum, který byl zaměřen nejen na určení stratigrafie barevných vrstev, ale rovněž na identifikaci pigmentů a pojidel, a speciálně též na přítomnost pryskyřic. Z nich byl ve vrstvách autentické polychromie identifikován šelak (ve formě lakové vrstvy) a zaznamenána byla rovněž přítomnost přesnější neidentifikovaných terpenických pryskyřic.⁴⁹⁾

I při vědomí odlišné autorství barevné polychromie Sturmerových křenovských soch (v úvahu připadá moravskotřebovský malíř a Handkeho učitel Christian David) je odlišnost jejich naturalistického pojetí oproti koloristicky nevýraznému pojetí dřevorezby na Svatém Kopečku až zarážející. Je nicméně skutečností, že povrchové úpravy Sturmerových olomouckých soch podle dostupných pramenů zahrnovaly veškeré všeobecně známé štafířské techniky své doby, které byly přitom prokazatelně použity jedním a tím samým malířem (tj. J. P. Hieberem). V případě posledního studovaného souboru soch v olomouckém jezuitském kostele se jedná o (více méně) monochromní úpravu v leštěné běli, s menším podílem zlacených atributů a drobných detailů (prameny však zmiňují rovněž použití plátkového stříbra a mědi). Dnešní unifikované, spíše matné pojetí povrchu soch je vesměs výsledkem restaurování v osmdesátých a devadesátých letech 20. století a bylo v jistém smyslu důsledkem starších razatních úprav z let 1916 a 1917, během kterých byla větší část původních vrstev dílem skryta a dílem zničena pod vrstvami uniformní šedé temperové (olejklíhové) barvy.⁵⁰⁾ U některých soch v kostele (např. na oltáři sv. Anny, polychromované ovšem Antonem Müllerem) byly nicméně nalezeny nejen stopy lesklých i matných povrchových úprav kovových plátků pokládáných na mixtion, ale rovněž stopy barevného lokálního tónování zbytků původní leštěné běli

Obr. 9: Křenov, detail hlavy anděla na oltáři kaple sv. Isidora, před 1712 (foto T. Zwyrtke; fotoarchiv Semináře dějin umění, MU).

pomocí okrů (rezaté tóny v partiích vlasů a vousů, červená rumělka na rtech postav atd.).⁵¹⁾ Toto jemné kolorování povrchů z leštěné běli tak zjevně představuje další alternativní výtvarný způsob mezi zcela monochromním pojetím a plně barevnými povrchovými úpravami barokních dřevorezeb.⁵²⁾

Souhrnně lze konstatovat, že všechna studovaná díla prošla řadou druhotných zásahů, především přemaleb a přezlacování. Při restaurování došlo k jejich kompletnímu odstranění či redukci, a následné rehabilitaci více či méně autentické podoby co se týká barevného a materiálového vyznění. K recentnějším restaurátorským zásahům většinou existují chemicko-technologické průzkumy, primárně ovšem zacílené na zjištění stratigrafie a složení nejstarší zjištěné vrstvy polychromie na základě analýz vybraných pigmentů. Exaktní rozbor pojidel je oproti tomu spíše výjimkou, ať už kvůli technologické komplikovanosti, nákladnosti a zbytnosti z hlediska výše uvedeného účelu,

50) Viz pozn. 29 a J. Tittel, o. c. v pozn. 41.

51) V. Bobek, o. c. v pozn. 29.

52) Více méně stranou jsme při našem průzkumu ponechali otázku autenticity povrchových úprav dřevěných částí architektur oltářů, varhanních skříní, říms atd. Pausálně lze říci, že jejich opravy a sekundární úpravy bývaly výrazně méně zdrženlivé než v případě soch, což se negativně projevilo rovněž na možnostech uchování autentických vrstev, kterým často nebyla věnována dostatečná pozornost ani v rámci realizace jednotlivých restaurátorských průzkumů a zásahů.

49) E. Svobodová – I. Kopecká, Protokol materiálové analýzy vzorků. Křenov – hřbitovní kaple sv. Isidora, dřevorezba s polychromií – Bůh Otec. Restaurátorská analýza. Praha 2021, rkp. (archiv autorek).

a totéž platí pro analýzy zaměřené na zjištění použití konkrétních pryskyřic v rámci štafířské práce. Jejich určení (snad kromě snadno identifikovatelného šelaku) je technologicky značně náročné, a s výjimkou např. barevných laků používaných ve formě lazur například k zúšlechťení nebo barevnému rozrůznění plochy pokryté plátkovými kovy (tzv. „waschgold“, mědnatý rezinát aj.) nebývají transparentní lakové vrstvy s obsahem přírodních pryskyřic běžně předmětem zvýšeného pozornosti historiků umění a restaurátorů, neboť dnes chápeme jejich základní funkci především jako ochrannou a dočasnou.

Při obecnější interpretaci zjištěných informací nicméně můžeme vyjít z komparace s výsledky technologických průzkumů stylově a časově podobných realizací z první poloviny 18. století z jiných oblastí střední Evropy. Za zcela klíčovou považujeme otázku, zda ojedinělý nález soupisu pryskyřic zakoupených za účelem vytvoření finálních úprav tří oltářů v olomouckém jezuitském kostele byl spíše dílem šťastné náhody, díky které se uchovaly zcela výjimečně detailní prameny zachycující více či méně běžnou praxi, či zda naopak jde o výsledek ojedinělého uměleckého a objednavatelského počínu, který představoval v dané době spíše výjimku než pravidlo. Právě pro druhou možnost by přitom mohlo svědčit několik indicií. Žádný z námi zkoumaných pramenů systematicky nerozlišuje mezi různými možnými typy laků. Všechny zpravidla zůstávají u obecného označení pro transparentní lihové pokosty („bílý“, „španělský“), jehož výroba byla technologicky relativně snadná, rychlá a prověřená každodenní praxí. Sandarak jako hlavní materiál na jejich přípravu byl vcelku dostupný, nevyžadoval žádné další úpravy ani velké množství aditiv. V Bavorsku byly transparentní lihové a terpentýnové laky na sandarakové bázi příznačně používány navzdory své křehkosti často i na povrchové úpravy pohledového dřeva, pro které byly vhodnější pevnější a trvanlivější nábytkové olejopryskyřičné laky z jantaru a kopálu, jejichž výroba však byla technologicky nepoměrně náročnější a s nejistým výsledkem, závislým na kvalitě použitých surovin.⁵³⁾ Většina umělců proto volila jednodušší a prací prověřenou, byť ne vždy nutně nejlepší technologii. Olomoučtí jezuité se ovšem vydali zcela opačným směrem, když nechali svého malíře naopak experimentovat s třemi či čtyřmi typy laků z šesti druhů pryskyřic. Analýzy z Bavorska ukazují, že běžný transparentní lihový pokost byl zpravidla dvousložkový, výjimečně tříložkový (sandarak s příměsí různých změkčujících pryskyřic). Další odlišnost představuje použití kopálu, který byl pro svou nákladnost ve střední Evropě používán jen zcela výjimečně, a zvláště v olejopryskyřičných lacích byl zpravidla nahrazován všeobecně dostupnějším jantarem. Olomoučtí jezuité naopak dodali malíři oba materiály, nadto v prakticky totožném množství, což nezbytně znamenalo nutnost podstoupit přinejmenším dvakrát i značně složitý technologický proces jejich destilace a několikastupňového rozpouštění, filtrování a přeměny do podoby laku.

Připomeňme v této souvislosti, že velká část znalostí v oboru cizokrajných pryskyřic pocházela právě z jezu-

itského prostředí. Většina dobových pojednání o lacích z konce 17. a první poloviny 18. století je plná četných odkazů na pozorování a výzkumy jezuitských autorů a cestovatelů do východní Asie. Jejich recepty byly opakovaně přejímány autory nově vydávaných traktátů, často ovšem ne zcela přesně a bez stanovení jasného způsobu využití; problematická byla i neustálená terminologie a všeobecně chabé povědomí o přesném původu a vlastnostech použitých přírodních materiálů; obecně byly spíše alchymistickou sumou chemických znalostí získaných na základě experimentálních laboratorních výzkumů, nikoliv záznamem obvyklé umělecké praxe.⁵⁴⁾ Zdánlivě banální a rutinní umělecko-řemeslný postup se tak mohl díky jezuitské učenosti změnit v poměrně komplikovaný úkol, doprovázený řadou těžkostí, komplikací a možných nepochopení, s nimiž se ostatně musel potýkat i dvorní malíř olomouckých jezuitů – Johann Christoph Handke. Malíř ve svém životopise hořce líčí své spory s rektorem Johannem Liebigem, za jehož úřadování dokončoval v roce 1735 výmalbu auditoria v jezuitské koleji. Příčina ovšem vznikla už za Liebigových předchůdců, kteří požadovali, aby se všechny zlacené části „*neobyčejně blýskaly*“. Rovněž Liebig trval na tom, aby malíř „*zlato udělal tak, aby se blýskalo*“, což zřejmě neodpovídalo malířovým představám a možná kvůli rektorově neoblomnosti si Handke stěžoval, že „*pokud tato práce trvala, neměl jsem s panem P. Liebigem nic, než mrzutosti a nepřijemnosti*.“⁵⁵⁾ Možná i tato Handkeho nechuť splnit (zřejmě) poněkud nestandardní požadavky učených patres Tovaryšstva Ježíšova tak může být určitou indicií vedoucí k pochopení barokní umělecké praxe nejen v oboru štafířství.

Cílem naší analýzy dobových archivních pramenů byl pokus o jejich hlubší interpretaci za účelem detailnějšího poznání některých dosud málo známých technologií a materiálů, které byly v době baroka používány při provádění polychromie a zlacení barokních sochařských děl. Pokusili jsme se rovněž nastínit, jaké specifické výtvarné, materiálové či optické kvality tyto povrchové úpravy výsledným dílům propůjčovaly, a doplnit tak naše dřívější úvahy na téma jejich dobového chápání i percepce. Naším záměrem však bylo zároveň upozornit odbornou veřejnost na některé konkrétní problémy, k jejichž komplexnímu a hlubšímu pochopení a poznání nelze dospět bez soustředěné pozornosti památkové péče a bez její úzké součinnosti s restaurátory, technologi, chemiky a představiteli dalších oborů a jejich analýz. Nezbytným předpokladem a východiskem pro takto koncipovaný výzkum ovšem stále zůstává především základní průzkum, identifikace

54) Zajímavé srovnání nabízí případ dominikánského konvrše Matouše Veselého (1722–1798), který v druhé polovině 18. století působil mj. jako štafír a pozlacovač v klášterech v Brně a Znojme. V jeho pozůstalosti se nacházely malířské příručky Johanna Melchiora Crökera (Der wohl anführende Mahler, welcher curiose Liebhaber lehret, wie man sich zur Mählerey zubereiten [...]. Jena 1736) a již citovaná *Der Curieuse Kunst- und Werk-Schule*, o. c. v pozn. 32 z roku 1696, do které si Veselý zapsal různé soupisy pigmentů a dalších ingrediencí a i zřejmě jeden konkrétní recept. Ani z tohoto pramene však není zjevná míra možného praktického využití podobných dobových receptů. K Veselému a jeho knihovně srov. D. Matus, Truhláři a sochaři dominikánského řádu na Moravě v 17. a 18. století. Magisterská diplomová práce FF Masarykovy univerzity. Brno 2021, rkp., s. 112–113.

55) Citováno podle L. Mlčák, Jan Kryštof Handke 1694/1774. Vlastní životopis. Olomouc 1994, s. 34–35.

53) K. Walch, o. c. v pozn. 35, s. 228–230.

a poučení zdokumentování výtvarného materiálu v rámci památkové péče. Jak jsme se nicméně pokusili ukázat, systematické zkoumání autentických povrchových úprav barokních sochařských děl může v budoucnu přinést „sladké plody“ v podobě řady pozoruhodných a nečekaných objevů a poznatků.

Tato studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury Masarykovy univerzity (MUNI/A/1173/2020) „Technologie a materiály ve středoevropské barokní řezbářské praxi“. Za konzultace a pomoc při přípravě článku jsme zavázáni Kamile Davidové (NPÚ ÚOP v Olomouci), Marii Novotné (Masarykova univerzita) a Heleně Zápalkové (Muzeum umění Olomouc).

DOC. MGR. PAVEL SUCHÁNEK, PH.D. – SEMINÁŘ

DĚJIN UMĚNÍ, MASARYKOVA UNIVERZITA

SUCHANEK@MAIL.MUNI.CZ

MGR. TEREZA HORÁKOVÁ – SEMINÁŘ DĚJIN UMĚNÍ,

MASARYKOVA UNIVERZITA

438353@MAIL.MUNI.CZ

MGA. HANA ČOBANOVÁ – RESTAURÁTORKA

COBANOVA.HANA@CENTRUM.CZ

PRAMENY A LITERATURA

Moravský zemský archiv (dále MZA) Brno, G1 Bočkova sbírka (dále G1)

- inv. č. 6063
- inv. č. 6064
- inv. č. 6065
- inv. č. 6067
- inv. č. 6069

MZA Brno, G1, inv. č. 12268, fol. 22–28; 52; 76–78; 111–112.

MZA Brno, G1, inv. č. 12284, fol. 20–21; 47; 97; 99; 101; 103; 107–108; 112–113; 116–117; 119–121; 122–123; 126–127; 130–131; 132–133; 135–138; 139–140; 141–142; 151–152; 153–154; 155–156; 158–159; 160–161; 162; 162–167; 168–169; 170; 173; 174; 185; 176; 184; 185.

J. P. Cerroni, Skizze einer Geschichte der bildenden Künste in Mähren I., 1807, fol. 65, MZA Brno, G12 Cerroniho sbírka, Cerr I., inv. č. 33.

Der vollkommene Lakirer, oder das Handbuch eines Lakirers. Frankfurt am Main 1773.

Bobek, V. 1990: Závěrečná zpráva o restaurování mobiliáře kaple sv. Anny z kostela Panny Marie Sněžné v Olomouci. Restaurátorská zpráva. Olomouc 1990, rkp. (uloženo v archivu Národního památkového ústavu, území odborné pracoviště v Olomouci, sign. R276).

Buonanni, F. 1720: Trattato sopra la vernice detta comunemente cinese. Roma.

Cichrová, K. – Hoftichová, P. edd. 2020: Štafířství. Vybrané kapitoly z umění imitativních povrchových úprav. České Budějovice.

Čoban, J. 2013: Restaurátorský průzkum polychromovaných dřevorezby [...] v interiéru kaple sv. Isidora, Křenov, okr. Svitavy. Restaurátorský průzkum. Praha, rkp. (archiv Josefa a Hany Čobanových).

Čoban, J. – Čobanová, H. 2017: Mobiliář kaple sv. Isidora v Křenově, in: Sborník konference sdružení pro ochranu památek ARTE-FAKT, Restaurování a ochrana uměleckých děl, konzervace a restaurování malby a polychromie, Kutná Hora, s. 98–119.

Dietemann, P. – von Miller, K – Höpker, Ch. – Baumer, U. 2019: On the Use and Differentiation of Resins from Pinaceae Species in European Artworks Based on Written Sources, Reconstructions and Analysis, Studies in conservation 64, s. 62–73.

Dorge, V. – Howlett, F. C. edd. 1998: Painted Wood: History and Conservation. Los Angeles.

Hamsíková, R. – Nečásková, M. 1996: Restaurování soch ze Sobotky, in: M. Suchomel – R. Hamsíková – M. Nečásková edd., Barokní sochařská dílna Jelínků z Kosmonos. Restaurované řezby z děkanského kostela sv. Máří Magdalény v Sobotce. Praha, s. 26–29.

Hamsíková, R. 1997: Technika polychromie skulptur z ateliéru Jelínků, in: T. Hladík – R. Hamsíková – M. Suchomel edd., Josef Jiří Jelínek (1697–1776). Sochařská barokní dílna z Kosmonos. Praha, s. 57–66.

Hladík, T. 2016: Sochařská dílna období baroka ve střední Evropě. Od návrhu k provedení. Praha.

Hübner, J. 1714: Curieuses und Reales Natur-, Kunst-, Berg-, Gewerck- und Handlungs-Lexicon. [Leipzig].

J. K. 1734: Neu-eröffnete Guldene Kunst-Pforte Zu Allerhand raren Curiositäten, Kunst- und Wissenschaften [...] 1, Nürnberg.

Koller, M. 1974: Barockaltäre in Österreich. Technik, Fassung, Konservierung. Wien, s. 252–253.

Komárek, F. 2007: Vznik a vývoj malířského bratrstva sv. Lukáše v Brně v 1. polovině 18. století. Magisterská diplomová práce FF Masarykovy univerzity, Brno, rkp.

Kratinová, V. 1956: Smlouvy s malíři Janem Filipem Hüberem a Antonínem Müllerem na štafířské práce v kostele P. Marie Sněžné a jezuitské koleji v Olomouci, Časopis Moravského zemského musea, odd. B, 61, s. 311–322.

Koňáková, A. – Koňák nedat.: J. Bazilika Navštívení P. Marie na Svatém Kopečku u Olomouce, Restaurování varhanní skříně. Restaurátorská zpráva. Olomouc, nedatováno, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Olomouci, sign. R463).

Kuchynka, R. 1916: Účetní kniha staroměstského pořádku malířského 1699–1781, in: Památky archeologické 28, Praha, s. 25–29 a 77–88.

Losos, L. 2005: Pozlacení a polychromie. Praha.

Losos, L. 2012: Historický nábytek: konstrukce, údržba, restaurování. Praha.

Matus, D. 2021: Truhláři a sochaři dominikánského řádu na Moravě v 17. a 18. století. Magisterská diplomová práce FF Masarykovy univerzity, Brno, rkp.

Mlčák, L. 1994: Jan Kryštof Handke 1694/1774. Vlastní životopis. Olomouc.

Mlčák, L. 2000: K dějinám raně barokního konventního kostela premonstrátské kanonie na Hradisku u Olomouce, Střední Morava, Kulturněhistorická revue 10, s. 4–25.

Neckař, J. 1981: Oltáře svatého Karla Boromejského a archanděla Michaela v kostele Panny Marie Sněžné. Restaurátorská zpráva. Olomouc, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Olomouci, sign. R153).

Neckař, J. 1984–1989: Zpráva o restaurování plastické výzdoby hlavního oltáře v kostele Panny Marie Sněžné v Olomouci – II. etapa. Restaurátorská zpráva. Olomouc 1984–1989, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Olomouci, sign. R174).

Neckař, J. 1983: Zpráva o restaurování v kostele Panny Marie Sněžné v Olomouci, II. etapa – oltář sv. Josefa. Restaurátorská zpráva. Olomouc, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Olomouci, sign. R284).

Nečásková, M. 1997: Restaurování interiéru kostela sv. Ignáce v Praze, in: I. Furáková, Restaurovaná barokní díla z kostela sv. Ignáce v Praze. Praha, s. 33–42.

Pechová, D. – Páková, M. 2012: Polychromované dřevorezby z kaple sv. Isidora, Křenov. Chemicko-technologické průzkumy realizované v letech 2013–2014, 2016 před a v průběhu restaurátorských prací. Chemicko-technologické průzkumy. Praha, rkp. (archiv Josefa a Hany Čobanových).

Penn, T. Z. 1984: Decorative and Protective Finishes, 1750–1850: Materials, Process, and Craft, in: Bulletin of the Association for Preservation Technology 16, s. 3–46.

Petr, F. 1953: Umělecké dřevorezby a jejich restaurování. Praha.

Pursche, J. 2005: Edelmetall, Buntmetall – Altmittel? Die Restaurierungsproblematik metallischer Fassungen auf Stuck, in: U. Schädlers-Saub ed., Die Kunst der Restaurierung. Entwicklungen und Tendenzen der Restaurierungsethik in Europa (= ICOMOS Hefte des Deutschen Nationalkomitees XI). München, s. 187–199.

Rembold, J. J. 1746: Neuer Tractat von Firnis- Laquir- und Mahler-Künsten. Nach dem Original des berühmten P. Bonani in Rom. Mit vielen neuen Arcanis, unterschiedlichen Beschreibungen des Gummi Copals und Bernsteins, deren Eigenschaften, Praeparation und Auflösung zu Firnissen [...]. Breslau – Leipzig.

Röder, J. 1934: Die Olmützer Künstler und Kunsthandwerker des Barock. Olmütz.

Schießl, U. 1979: Rokokofassung und Materialillusion. Mittenwald.

Schmidt, H. R. 1997: Licht und Glanz an Kirchengestaltungen des 17. und 18. Jahrhunderts in Altbayern und Schwaben, in: K. Walch – J. Koller edd., Lacke des Barock und Rokoko. Baroque and Rococo lacquers (= Arbeitshefte des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege 81). München, s. 11–20.

Slánský, B. 1973: Technika v malířské tvorbě: malířský a restaurátorský materiál. Praha.

- Staněk, J. 2020: Techniky lazurování na stříbřených podkladech, in: K. Cichrová – P. Hoftichová edd., Štafírství. Vybrané kapitoly z umění imitativních povrchových úprav. České Budějovice, s. 157–169.
- Stehlík, M. 2012: Sochařský svět Jiřího Antonína Heinze. Brno.
- Stehlík, M. 2014: Barva a valér v sochařské tvorbě Jiřího Antonína Heinze, Monumentorum Moraviae tutela 16, s. 69–75.
- Straub, R. E. 1986: Firnis. Das Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte 8, München.
- Suchánek, P. 2017: Zlacení soch v sakrálním prostoru a barokní imaginace v době tereziánských reforem, Opuscula historiae artium 66, s. 182–195.
- Suchomel, M. 1976: Rozpoznávání sochařských původních polychromií, Zprávy památkové péče 36, s. 593–602.
- Suchomel, M. 1983: Původní malířské povrchové adjustace českých barokních kamenných soch, Zprávy památkové péče 43, s. 65–75.
- Suchomel, M. 1987: Několik poznámek k původním malířským adjustacím povrchu soch M. B. Brauna, Zprávy památkové péče 47, s. 321.
- Suchomel, M. 1997: Dvě úvahy o podobě původních malířských adjustací povrchu kamenných soch, Zprávy památkové péče 57, s. 173–182.
- Svobodová, E. – Kopecká, I. 2021: Protokol materiálové analýzy vzorků. Křenov – hřbitovní kaple sv. Isidora, dřevorezba s polychromií – Bůh Otec. Restaurátorská analýza. Praha, rkp. (archiv autorek).
- Šperling, I. 1989: Poznámky k štafírským pracím baroka v Čechách, in: Sborník restaurátorských prací 4, Praha, s. 5–30.
- Tittel, J. 1918: Die Restaurierung der Maria-Schneekirche (k.u.k.Garnisonskirche) in Olmütz in der Jahren 1916–1918. Olmütz.
- Trizuljaková, M. 2006: Restaurování dvojice soch andělů z Moravské Hůzové. Restaurátorská zpráva. Senička 2006, rkp. (uloženo v Muzeu umění Olomouc, sign. R 197).
- Trizuljaková, M. 2019: Oltář sv. Barbory – štuky. Restaurátorská zpráva. Senička 2019, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Olomouci, sign. R2192).
- Walch, K. 1992: Firnisüberzüge auf Marmorierungen im 18. Jahrhundert. Quellenstudien und restauratorische Praxis in der Wieskirche mit einem Beitrag von Brigitte Hecht-Lang zu den nachgewiesenen Lackfirnissen auf Ausstattungsstücken, Hefte des deutschen nationalen komitees ICOMOS 5, s. 391–409.
- Walch, K. – Koller, J. edd. 1997: Lacke des Barock und Rokoko. Baroque and Rococo lacquers (= Arbeitshefte des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege 81). München.
- Watin, J.-F. 1772: L'Art de faire et d'employer le Vernis ou l'art du vernisseur [...]. Paris.
- Watin, J.-F. 1773: L'art du peintre, doreur, vernisseur, ouvrage utile aux artistes et aux amateurs [...], Paris.
- Watin, J.-F. 1779: Der Staffirmaler, oder die Kunst anzustreichen, zu vergolden und zu lackiren [...]. Leipzig.
- HZ [Helena Zápalková] 2011: Dvojice andělů (atlantů), in: O. Jakubec – M. Perůtka edd., Olomoucké baroko 3. Historie a kultura. Olomouc, kat. č. 65, s. 183.
- Zedler, J. H. 1737: Großes vollstaendiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Kuenste, welche bißhero durch menschlichen Verstand und Witz erfinden und verbessert worden [...] 16, Halle – Leipzig.

DIE OBERFLÄCHENBEHANDLUNG EINIGER HÖLZERNER BAROCKSTATUEN IN OLMÜTZ/OLMOUC UND AUF DEM HEILIGEN BERG IM LICHT VON ARCHIVQUELLEN

Das Ziel des Artikels ist die Interpretation der Aussagen einiger Quellen zum Zweck der Interpretation der Problematik spezifischer Oberflächenbehandlungen barocker Bildhauerwerke in der frühen Neuzeit.

Auf der Grundlage einer detaillierten Analyse ausgewählter Quellen zu mehreren Olmützer Bildhauerprojekten, die im Laufe der ersten drei Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts im Umfeld des Klosters Hradisch/Hradisko, der Jesuitenkirche Maria Schnee in Olmütz und der Wallfahrtskirche Mariä Heimsuchung auf dem Heiligen Berg realisiert wurden, bringt die Studie detaillierte Erkenntnisse zu einigen bisher wenig bekannten verwendeten Technologien und Materialien. Die Studie interpretiert die insgesamt nicht erhaltenen Werke der Staffierer Johann Philipp Hieber und Anton Müller auf der Grundlage mehrerer erhaltener Verträge und Abrechnungen, die nicht nur die Verwendung gängiger künstlerischer Verfahren und Materialien belegen, sondern gleichfalls die abschließenden Behandlung in der Form verschiedener Typen von Alkohol- und Öl-Harz-Firnissen detailliert behandeln. Der Grund für die Verwendung glänzender transparenter Firnisschichten war nicht nur der Schutz der Farbfassung der Skulpturen, sondern vor allem das Bestreben, ihre optischen und ästhetischen Eigenschaften zu verbessern. Detaillierte Verzeichnisse der Rohstoffe, die Johann Philipp Hieber auf Kosten der Olmützer Jesuiten geliefert wurden, zeigen neben vielen anderen natürlichen Materialien die umfangreiche Verwendung verschiedener Harze vom Typ Sandarak, Schellack, Bernstein, Copal und Elemi. Ein großer Teil des Wissens im Bereich der fremdländischen Harze stammt dabei gerade aus dem Jesuitenmilieu, auf das sich die von uns analysierten Materialaufstellungen beziehen. Neben einer allgemeineren Interpretation der gewonnenen

Ergebnisse versucht die Studie ebenfalls, das spezifische Umfeld und die Rolle des Auftraggebers und Investors im Prozess der Verwendung der betreffenden Materialien und Technologien im Hinblick auf seine wissenschaftlichen Interessen im Bereich der Naturwissenschaften zu bewerten.

ABBILDUNGEN

- Abb. 1: Olmütz, Inneres der Kirche Maria Schnee, 18. Jahrhundert (alle Fotos M. Lehečková; Muzeum umění Olomouc [Kunstmuseum Olmütz], wenn nicht anders angeführt).
- Abb. 2: Olmütz, Altar des hl. Ignatius von Loyola, Kirche Maria Schnee, 1720–1722 (Foto P. Suchánek; Seminar für Kunstgeschichte, Masaryk-Universität).
- Abb. 3: Orgelprospekt in St. Michael in Olmütz, ursprünglich in der Konventskirche des Klosters Hradisch bei Olmütz, 1716–1717.
- Abb. 4: Johann Sturmer, ein Paar Engel/Atlanten, um 1720, Muzeum umění Olomouc.
- Abb. 5: Orgelprospekt in der Kirche Mariä Heimsuchung auf dem Heiligen Berg, um 1725.
- Abb. 6: Johann Sturmer, die Orgelempore tragender Engel, Kirche Mariä Heimsuchung auf dem Heiligen Berg, um 1725.
- Abb. 7: Orgelprospekt in der Kirche Mariä Heimsuchung auf dem Heiligen Berg, Zustand vor 1995, um 1725 (Fotoarchiv Seminar für Kunstgeschichte, Masaryk-Universität).
- Abb. 8: Altar der Kapelle St. Isidor in Křenov, vor 1712 (Foto T. Zwyrtek; Fotoarchiv Seminar für Kunstgeschichte, Masaryk-Universität).
- Abb. 9: Detail des Engelkopfs, Altar der Kapelle St. Isidor in Křenov, vor 1712 (Foto T. Zwyrtek; Fotoarchiv Seminar für Kunstgeschichte, Masaryk-Universität).

(Übersetzung Stefan Bartilla)

TAKZVANÝ ZÁMEČEK OHRAZENICE ČP. 128 V RATIBOŘSKÝCH HORÁCH Z PŘELOMU 18. A 19. STOLETÍ PŘÍSPĚVEK K POZNÁNÍ PANSKÉHO DOMU SCHWARZENBERSKÉHO HORNÍHO RADY

JARMILA HANSOVÁ – JIŘÍ BLOCH

The palace known as Ohrazenice at no. 128 in Ratibořské Hory from the turn of the 18th and 19th centuries: A contribution to the mansion house of the Schwarzenberg mining councillor

Mansion house no. 128 near the embankment of the former Ohrazenice Pond in Ratibořské Hory (Tábor District) was built by the mining councillor Jan Schindler around 1780. The two-storeyed building with two halls on the first floor was not intended for living, but rather as a garden house to receive guests and to serve other purposes. Schindler lived in a nearby palace together with the rest of the Schwarzenberg office workers. After 1804, the house received another wing with a hall – perhaps to turn an earlier house mentioned in 1826 into a residence? The house was never rebuilt or modernised; only its original layout and a large number of authentic constructions and details has survived – original windows, doors, wooden floors (precursors of parquet floors – a type that has not been researched anywhere else). In 2018, a new owner bought the house in serious disrepair and has been reconstructing it ever since with extraordinary efforts and a sense of historic authenticity.

Keywords: Ratibořské Hory – Ohrazenice – turn of the 18th and 19th centuries – mansion house – garden house – mining councillor Jan Schindler – water-supply – Baroque and classicist windows and doors – parquet floor precursor – mansion house layout

Panský dům čp. 128 u hráze bývalého rybníka Ohrazenice v Ratibořských Horách (okr. Tábor) postavil horní rada Jan Schindler kolem roku 1780. Patrový objekt se dvěma sály v patře zřejmě nebyl určen k bydlení, sloužil nejspíše jako zahradní domek pro přijímání návštěv a podobně. Schindler sám bydlel v blízkém zámku s dalšími schwarzenberskými úředníky. Po roce 1804 byl k domu přistavěn další trakt se sálem – snad kvůli zobytnění staršího domu, které je doloženo k roku 1826? Dům nebyl nikdy stavebně upravován a modernizován, zachovala se jeho původní dispozice a nebývalé množství autentických konstrukcí a detailů – původních oken, dveří, dřevěných podlah (předchůdci parket – dosud nikde neprozkoumaný typ). Dům v havarijním stavu roku 2018 koupil nový majitel, který jej s nevšedním úsilím a s citem pro památkovou autenticitu opravuje.

Klíčová slova: Ratibořské Hory – Ohrazenice – přelom 18. a 19. století – panský dům – zámeček – zahradní domek – horní rada Jan Schindler – vodovod – barokní a klasicistní okna a dveře – předchůdce parketových podlah – dispozice panského domu

doi.org/10.56112/pp.2022.1.06

Obr. 1: Ratibořské Hory (okres Tábor), v pozadí panský dům čp. 128 s mansardovou střechou. Za ním plocha bývalého rybníka Ohrazenice, využívaná jako pole, jehož hráz je z pravé strany lemovaná stromořadím. Vlevo rozlehlý zámek čp. 1, sloužící v 18. a v 1. polovině 19. století jako sídlo schwarzenberského horního úřadu (pohlednice nedat., soukromá sbírka).

ÚVOD

Obec Ratibořské Hory leží na trase z Tábora do Mladé Vožice, v oblasti výskytu stříbrné rudy, která se zde prokazatelně těžila od počátku 16. století. Ratibořské Hory vděčí za svůj vznik přílivu horníků po roce 1527, které sem zejména z Krušných Hor pozval tehdejší majitel dolů Vác-

Obr. 2: Ratibořské Hory, Plán vodního zařízení v revíru Hor Ratibořských, J. Štěrba – J. Schindler, 1783, výřez. Modrou linií zakreslen průběh vodovodu. Šipkou označena poloha panského domu čp. 128 (SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, Báňská správa – Hory Ratibořské, č. mapy 108).

Obr. 3: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128, pohled od západu. Zprava starší jižní křídlo, na něj vlevo navazuje severní přístavba se stájemi již bez střechy (foto J. Gloc, 2018).

lav z Lobkovic. Časem bylo dolování nevýnosné a k další prosperitě je přivedli až Rožmberkové na přelomu 16. a 17. století. V následujícím období městečko spíše živořilo kvůli dlouhotrvajícímu útlumu těžby. Teprve Schwarzenbergové, kteří roku 1719 spolu s panstvím Chýnov získali i Ratibořské Hory, začali důlní podnikání opět intenzivně podporovat. V druhé polovině 18. století těžba stříbra stále více vynášela, ale již v prvním desetiletí 19. století množství vytěžené rudy klesalo a dolování začalo být ztrátové; roku 1852 bylo pražské mincovně z Ratibořských Hor odvedeno poslední stříbro. Pokus o obnovu těžby v roce 1919 skončil po osmi letech zastavením všech důlních prací. Roku 1927 byl celý důlní revír Ratibořských Hor opuštěn.¹⁾

Námi sledovaný dům čp. 128 vznikl právě v této době vzestupu důlního podnikání. Ačkoliv se nachází nedaleko náměstí, není dnes zrovna vystaven očím veřejnosti. Lze se k němu dostat jednou z nenápadných, úzkých uliček. Z jihovýchodní strany se rozkládá novodobý zemědělský areál, jehož budovy zastavěly celou plochu bývalého rybníka zvaného Ohrazenice. Panský dům po něm převzal své pojmenování, protože právě po straně jeho hráze byl koncem 18. století postaven.

Dům byl roku 1958 zapsán za kulturní památku jako „zámeček Ohrazenice“. Označení „zámeček“, pro tuto stavbu běžně užívané, není však úplně správné. Tento pojem se spíše vztahuje k sídlu majitele určitého panství a statku, či jeho správy. Přesnějším termínem vystihujícím povahu této budovy je panský dům.²⁾

SOUČASNÝ STAV DOMU

Patrový dům s mansardovou střechou vznikl ve dvou etapách. Jeho dnešní půdorys ve tvaru písmene L vznikl rozšířením staršího jižního domu o severní přístavbu. V rámci tohoto příspěvku nebudeme řešit již dávno zaniklý objekt na severní straně domu, ani stáje přiléhající k západnímu průčelí přístavby (obr. 6), které byly pro svůj havarijní stav téměř celé zbořeny.

Dům postrádal větší průběžnou údržbu již od roku 1949, od počátku osmdesátých let 20. století byl nevyužívaný a zcela bezprizorní. Přesto není zjevné, že by objekt někdo výrazně drancoval či úmyslně poškozoval. Protože od doby své výstavby neprošel přestavbou ani větší stavební úpravou, natož modernizací (nebyla do něj zavedena elektřina ani pitná voda), míra jeho autenticity je i přes dlouhodobý proces chátrání značná. Zcela ojediněle tu zůstalo zakonzervováno nebývalé množství konstrukcí z doby výstavby domu. Beze změn

1) R. Tecl – J. Kořalka, Minulost dolování v horním městečku Ratibořských Horách. Tábořský archiv 14/2009, s. 175–187.

2) Za konzultaci děkujeme Martinu Ebelovi.

zůstala jeho dispozice, v prvním patře se in situ zachovaly téměř všechny okenní výplně sestávající z vnitřních okenních rámu a křídel z doby výstavby (bez výrazných mladších zásahů), poněkud mladších vnitřních okenic a vnějších okenních křídel, ba i původní dřevěné podlahy. Na svém místě setrvala i část dřevěných profilovaných obložení dveřních zárubní. Dveře před dvaceti lety zachránil všímavý soused, který je vysadil a uschoval ve své stodole. Dveře byly vráceny roku 2018 novému vlastníku Pavlu Filipovi, který se pustil do obnovy zdevastovaného domu s nevšední odvahou, vytrvalostí a ohleduplností k historickým konstrukcím. Od roku 2019 je dům zařazen do Programu záchrany architektonického dědictví. Nejzávažnější opravou bylo přezdění západní obvodové zdi jižního křídla, která se propadala do trvale podmačeného podloží. Bylo nutné ji po částech zbořit, vyhloubit nové pevné základy a znovu (z cihel) vyzdít nejen zeď, ale i klenbu přilehlé místnosti a související vnitřní zdi (obr. 3, 4, 5). Následně se odehrály rozsáhlé opravy krovu a s ním souvisejících stropů v patře, jejichž stav byl rovněž havarijní. V letech 2018–2021 proběhlo v rámci úkolu DKRVO několik operativních průzkumů objektu,³⁾ zbytků vnějších omítek a základní stavebně historické posouzení celého objektu,⁴⁾ podrobná dokumentace (posléze odstrojených a deponovaných) okenních výplní,⁵⁾ vrat a dveří⁶⁾ a dřevěných podlah.⁷⁾ V roce 2021 byla provedena také orientační sondáž vnitřních omítek v jižním reprezentativním sále v patře domu, kde se v nejstarší vrstvě objevila celoplošná iluzivní výmalba stěn (obr. 26).

3) Průzkumy objektu vznikly v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ Nemovité památky v ČR, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (DKRVO).

4) J. Bloch – J. Eliška – V. Babická – M. Špinarová – J. Hansová, Ratibořské Hory – zámek Ohrazenice čp. 128 (TA). Operativní průzkum a dokumentace (dále jen OPD), NPÚ ÚOP České Budějovice 2019, rkp. (uloženo v NPÚ ÚOP České Budějovice, plánový archiv, arch. č. PD 12552).

5) J. Hansová – V. Babická, Ratibořské Hory (TA) – zámek Ohrazenice čp. 128, 2. etapa průzkumu: Inventarizace okenních otvorů a jejich výplní, OPD, NPÚ ÚOP České Budějovice 2020, rkp. (uloženo

Obr. 4: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128, postupné přezdívání havarijního západního průčelí s přilehlými konstrukcemi (foto P. Filip, 27. 10. 2019).

Obr. 5: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128, pohled od západu, po přezdění západní obvodové zdi a kompletní opravě střechy (foto P. Filip, duben 2022).

v NPÚ ÚOP České Budějovice, plánový archiv, arch. č. PD 13205).

6) J. Hansová, Ratibořské Hory (TA), zámek Ohrazenice čp. 128 – 3. etapa průzkumu (1. část): Domovní dveře a vrata průjezdu – inventarizace. OPD, NPÚ ÚOP České Budějovice 2021, rkp. (uloženo v NPÚ ÚOP České Budějovice, plánový archiv, arch. č. PD 13259); táž, Ratibořské Hory (TA), zámek Ohrazenice čp. 128 – 3. etapa průzkumu (2. část): Inventarizace dveřních otvorů, dveří a dvířek topných otvorů. OPD, NPÚ ÚOP České Budějovice 2021, rkp. (uloženo v NPÚ ÚOP České Budějovice, plánový archiv, arch. č. PD 13408).

7) M. Ebel – J. Hansová, Ratibořské Hory (TA), zámek Ohrazenice čp. 128. Dřevěné, tzv. kapucínské podlahy. OPD, NTM a NPÚ ÚOP České Budějovice 2021, rkp. (uloženo v NPÚ ÚOP České Budějovice, plánový archiv, arch. č. PD 13411). Poznatzky zde soustředěné Martin Ebel doplnil a zpřesnil ve své stati v přítomném čísle Průzkumů památek (č. 1, 2022).

Obr. 6: Ratibořské Hory, indikační skica z roku 1830. Žlutě ohrazené pozemky Jana Schindlera v roce 1830, které patřily k domu čp. 128 (NA Praha, IS, sign. Tab 31).

POČÁTKY DOMU V PÍSEMNÝCH PRAMENECH

Panský dům čp. 128 byl postaven na okraji městečka u vysušeného rybníka Ohrazenice. O nájemcích tohoto pozemku v 18. století se nám zachovalo dosti zpráv, bohužel žádná z nich ani slovem nezmiňuje existenci námi sledovaného objektu. Pozemek patřil vrchnosti, pro niž byl svým způsobem zbytný, „protože tento [pozemek] nemůže být dobře využit pro naše hospodaření.“⁸⁾ Z toho důvodu jej zájemcům emfyteuticky prodávala, to znamená, že si k němu ponechávala část majetkových práv a od jeho uživatele pobírala pravidelný nájem. V tomto režimu jej nejpozději roku 1738 užíval vrchní horní správce Karel Gustav Schindler († 1771), který byl nejvyšším schwarzenberským úředníkem zdejšího důlního revíru.⁹⁾ Smlouvu o emfyteutickém prodeji ladem ležícího rybníka s ním kníže ze Schwarzenbergu sepsal až v roce 1748. S ohledem na Schindlerovu 25 let trvající a věrně vykonávanou službu mu však odpustil nájem, na dalších podmínkách obvyklých v emfyteutických smlouvách ale trval: Schindler pozemek mohl využít jen k pěstování obilí nebo trávy či jako pastvinu, ale nesměl tím nijak poškodit zájmy vrchnosti. Mohl jej dle své libovůle prodat, darovat nebo odkázat, avšak nikomu z cizího panství nebo cizinci.¹⁰⁾

Karel Gustav Schindler Ohrazenici užíval až do své smrti roku 1771. Jeho syn Jan Schindler, který v Ratibořských Horách působil rovněž jako horní správce, tento pozemek poté se svolením vrchnosti prodal. Zda jej k tomu vedl nezáměr o něj, nebo jiné důvody, se asi již nikdy nedovíme. Dne 29. listopadu 1775 tedy „pustý rybník, zvaný Wohrazenice, nyní přeměněný na pole a louky, ve svém ce-

lém obvodu“ prodal Janu Kfellerovi ze Sachsengrünü, s kterým Jan Schindler tehdy vedl zdejší důlní činnost. Na Kfelleru se ale již opět vztahovala povinnost platit roční nájem 2 zl. 30 kr. chýnovskému panství a stejně jako jeho předchůdci nesměl tento pozemek užívat jinak, než jen k pěstování obilí, jako louku nebo pastvinu.¹¹⁾ (obr. 6)

Dne 10. března 1778 se Jan Kfeller pozemku opět zbavil a prodal jej zpět Janu Schindlerovi. Zároveň s rybníkem mu prodal i „zde se nacházející chalupu čp. 79“, kterou vlastnil již od roku 1748. Prodejce si pro sebe a své potomky vyhradil „průběh vodovodu, který od nepaměti prochází z pozemku Wohrazenice mezi pozemky Menšíkovým a Svobodovým“.¹²⁾

Ve zmíněných smlouvách marně pátráme po informaci o panském domě. Jen na základě pouhého mlčení písemných pramenů ale nelze s jistotou dovodit, že dům tehdy ještě nestál; ne vždy totiž máme k dispozici všechny písemnosti, a pokud snad ano, ne vždy nutně musí zachytit všechny (pro nás!) důležité údaje. V takovém případě nutno nechat otázku začátku stavby a jejího stavebníka otevřenou. Uprostřed této nejistoty může být svůdné chytat se například dendrodatace, zvláště když stromy užité na stavbu krovu byly pokáceny v zimě 1775/1776.¹³⁾ Tedy přesně v době, kdy koupil Ohrazenici Jan Kfeller – mohl je snad nechat skácet a následně začít stavět dům čp. 128 právě on? Tato časová shoda však může být ryze náhodná! V našem případě tuto otázku jako „deus ex machina“ vyřešil nálezkou základního kamene, který ve sklepě předmětného domu učinil jeho současný majitel. Kámen totiž nese vytesaný letopočet „Anno Domini 1778“. Je tedy zjevné, že dům začal stavět Jan Schindler v roce, kdy znovu koupil pustý rybník Ohrazenici od barona Kfelleru. (obr. 7)

Jan Schindler byl majitelem Ohrazenice dlouhá léta, jak prozrazuje Josefský katastr z roku 1787. Z něj se dozvídáme, že jeho dům s „krasozahradou“ měl tehdy číslo popisné 130.¹⁴⁾ To je podstatný údaj, který nám pomohl dohledat datum dokončení stavby domu. Klíčovým dokladem se staly soupisy dělnických domků, postavených v Ratibořských Horách mezi lety 1769–1802 a označených po řadě jdoucími popisnými čísly. U každého z nich bylo poznamenáno, kdy k jejich stavbě vrchnost vydala svolení. Dne

11) Tamtéž, fol. 209–210. Smlouva mezi Janem Schindlerem a Janem Kfellerem byla do knihy zapsána až zpětně dne 6. června 1809.

12) Tamtéž, fol. 210. Smlouva uzavřená mezi Janem Kfellerem a Janem Schindlerem byla do knihy zapsána až zpětně dne 10. června 1809.

13) Dendrodataci provedl Tomáš Kyncl v roce 2018. Tabulka vyhodnocení uložena v NPÚ ÚOP České Budějovice, spisový archiv, složka Ratibořské Hory, čp. 128 – zámek.

14) Národní archiv (dále jen NA), Josefský katastr (dále jen JK), kart. č. 1361, kniha č. 2463, JK obce Hory Ratibořské z roku 1787.

8) Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Třeboň, odd. Třeboň, Velkostatek (dále jen Vs) Chýnov, sign. OS Tábor 114, kniha č. 36, Dominikální kniha mlýnů, hospod a jiných objektů panství Chýnov, 1749–1879, fol. 209.

9) F. Melichar, Historie hornického městečka Ratibořských Hor a okolních vesnic (1528–1964). Ratibořské Hory 2000, s. 180.

10) SOA Třeboň, o. c. v pozn. 8.

Obr. 7: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128, základní kámen s letopočtem 1778 nalezený v roce 2018 současným majitelem Pavlem Filipem ve sklepě panského domu (foto P. Filip, 2018).

15. října 1780 kníže povolil stavbu šesti domků s čísly 124 až 128, dne 16. května 1781 dvě hornická obydlí s čísly popisnými 131 a 132. Vynechané číslo popisné 130, jak už víme, patřilo Schindlerovu panskému domu. Předpokládáme-li, že malé hornické domky mohly vyrůst v řádu měsíců a poté jim bylo přiděleno číslo popisné, dojdeme k závěru, že Schindlerův dům mohl být do obyvatelné podoby dostavěn roku 1781. Ke změně čísel popisných došlo u hornických domů s čísly 128 až 132, jak prozrazují tužkou provedené změny v jednom z jejich soupisů. Po této opravě vypadlo číslo popisné 128,¹⁵⁾ které nalézáme u Schindlerova panského domu v písemném operátu stabilního katastru z roku 1830¹⁶⁾ a jež mu náleží až dosud. Ještě v roce 1826 měl ale své předchozí číslo 130.¹⁷⁾ K přístavbě severního křídla se nepodařilo v písemnostech najít žádné informace. Nutno se zde tedy prozatím spokojit pouze s dendrodatací krovu do let 1802–1804, na jejímž základě můžeme pouze konstatovat jeho vznik někdy po tomto datu. Otázka je, kdo rozšíření domu realizoval? Vzhledem k tomu, že až do svého skonu jej vlastnil horní rada Jan Schindler († 1817 v čp. 1) s manželkou

Josefou, která v čp. 130 zemřela dne 5. března 1826,¹⁸⁾ nemohl to být snad nikdo jiný, než on. Po smrti rodičů koupil Ohrazenici s dalšími pozemky v květnu 1826 jejich syn Jan Schindler; majetek to byl stále dominikální, proto byl vázán právy, která si vrchnost pro sebe vyhradila a mnohá z nich po dlouhá desetiletí přepisovala do dalších smluv. Například trvala povinnost platit dávný roční nájem Ohrazenice ve výši 2 zl. 30 kr., přičemž bývalý rybník mohl jeho majitel „v souladu s knížecí listinou z roku 1748 užívat jen k pěstování obilí, jako louku nebo pastvinu a výslovně tak, aby nevznikaly škody chýnovskému panství.“¹⁹⁾

SPRÁVCI HORNÍHO DÍLA SCHINDLEROVÉ

Vzhledem k tomu, že stavebník Jan Schindler byl vysoce postavený schwarzenberský úředník, bude jistě užitečné se s ním blíže seznámit. Jak dále uvidíme, pomůže nám to pochopit způsob využití zkoumaného domu.

Ve schwarzenberských službách byl již stavebníkův otec Karel Gustav Schindler († 1771). V Ratibořských Horách vedl obnovu dolování od samého počátku, patrně od roku 1725, kdy vrchností zadané rozborý prokázaly dostatek stříbrné rudy. Rozhýbat těžbu nebylo jednoduché, velkou překážkou byla například prusko-rakouská válka, kvůli které byly doly v letech 1741–1742 zatopeny. I v nelehkých podmínkách se Schindler osvědčil, stal se vrchním horním správcem a roku 1769 mu kníže ze Schwarzenbergu propůjčil za dlouholeté věrné služby titul knížecího horního rady. V tomto úřadě roku 1771 také zemřel.²⁰⁾

Sedmdesátá a zejména osmdesátá léta byla v Ratibořských Horách dobou vzestupu výnosů z důlního podnikání.²¹⁾ Do této doby spadá působení syna horního rady, Jana Václava Schindlera (1741–1817), stavebníka domu čp. 128. Ten doslova kráčel v otcových šlépějích; již v roce 1766 mu kníže svěřil úřad horního správce, neboť na něj „slyšel samou chválu“.²²⁾ Následujícího roku se Jan oženil a do roku 1787 se mu narodilo jedenáct dětí.²³⁾ Od roku 1771, po smrti svého otce, spravoval Jan Schindler důlní revír spolu s vrchním horním správcem baronem Janem Kfelerem ze Sachsengrünü. Jeho úřad však Schindler převzal ještě během sedmdesátých let 18. století. Dne 13. září 1780 mu kníže Jan ze Schwarzenbergu z Vídně psal, že jej císařovna „s ohledem na jeho zásluhy za vedení c. k. horního cechovního úřadu“ povýšila do šlechtického stavu propůjčením predikátu „*edler von*“. Aby novopečeného „rytíře ze Schindleru“ za jeho věrné služby odměnil také sám kníže, jmenoval jej zároveň svým knížecím horním radou, což s sebou přirozeně neslo i navýšení platu a deputátu včetně krmení pro jednoho jízdního koně.²⁴⁾ Jan Schindler měl velký rozhled po svém oboru, jak je patrné z několika málo informací zachycených v literatuře: roku 1784 jej kníže vyslal spolu s huftmistrem a strojníkem do

15) SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, Báňská správa – Hory Ratibořské, fascikl 294, sign. I 6 G beta 1, Popis horních chalup, čas od času [stavěných] na haldách a horních pozemcích, které jsou s vrchnostenským povolením zapsány do pozemkové knihy horních revírů Ratibořské Hory a Stará Vožice (1803) a Soupis všech obytných dominikálních domků postavených v Ratibořských Horách, Ratibořicích, Staré Vožici, Hlasivu a Vylejvy a na nich váznoucích dluhů (1814); tamtéž, fascikl 136, sign. I 6 G beta 2, Soupis nově postavených hornických chalup (1814) a Protokol o knížecím rozkazu nově vyměřit hornická a dalších obydlí na horních pozemcích (1798).

16) Národní archiv (dále jen NA) Praha, Stabilní katastr – duplikát (dále jen SK dupl), kart. č. 8390, protokoly stavebních a pozemkových parcel městečka Ratibořské Hory, 1830.

17) SOA Třeboň, odd. Třeboň, Sbírka matrik Jihočeského kraje (dále jen Sb. matrik JČ. kraje), farnost Ratibořské Hory, matrika zemřelých (1795–1843), fol. 91 a 116.

18) Tamtéž.

19) SOA Třeboň, o. c. v pozn. 8, fol. 211–212.

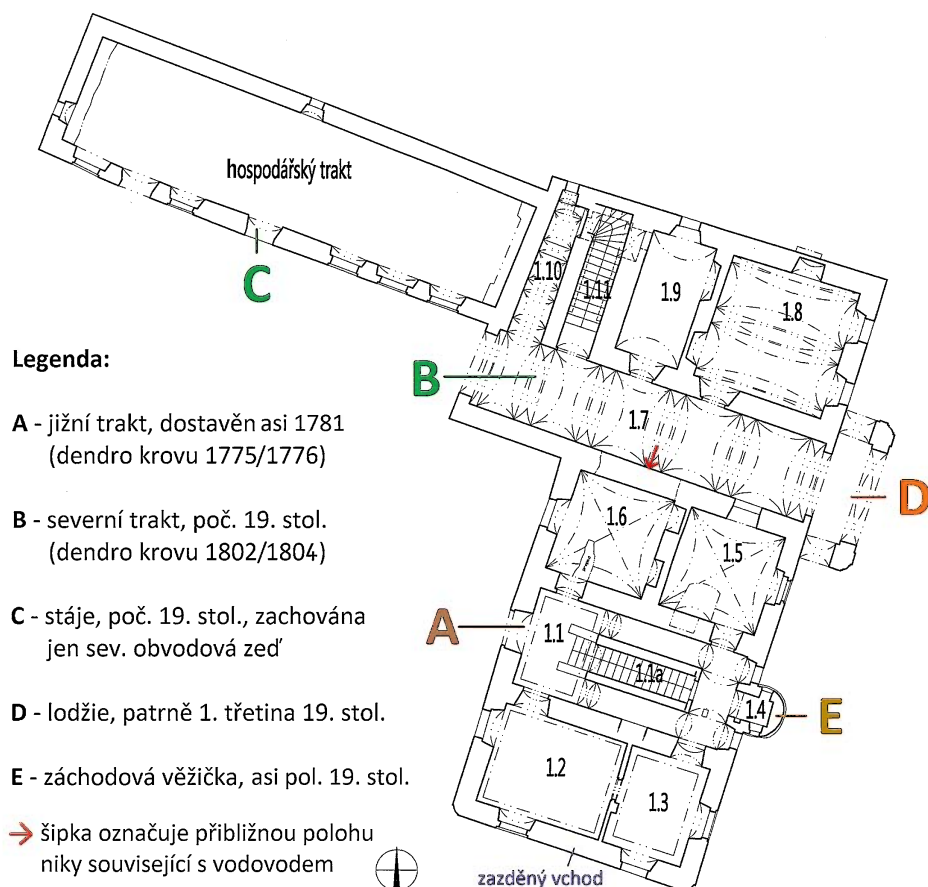
20) SOA Třeboň, o. c. v pozn. 15, fascikl 371 a 373, sign. I 6 G beta 2; R. Tecl – J. Kořalka, o. c. v pozn. 1, s. 175–187.

21) R. Tecl – J. Kořalka, o. c. v pozn. 1, s. 183–184.

22) SOA Třeboň, o. c. v pozn. 15, fascikl 371, sign. I 6 G beta 2.

23) SOA Třeboň, odd. Třeboň, Sb. matrik JČ. kraje, farnost Chýnov, matrika narozených (1771–1786); SOA Třeboň, o. c. v pozn. 17, matrika narozených (1782–1792) a matrika oddaných (1839–1874).

24) SOA Třeboň, o. c. v pozn. 15, fascikl 372, sign. I 6 G beta 2.

Obr. 8: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128, půdorys přízemí (ARPEMA, s. r. o. - Geo-CZ sro, Šindelář, 2018; legenda J. Hansová, 2022).

Obr. 9: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128, zcela vpravo za automobilem stál u nároží jižního křídla přístavek (foto z počátku 20. století, soukromá sbírka).

Kremnice, aby se seznámil s novým způsobem tavení stříbrných rud.²⁵⁾ Z jiných zmínek vyplývá, že byl v kontaktu s tehdejšími učiteli a odbornými institucemi, například se přátelil s „důlním radou, rytířem z Bornů v Praze“. Vzhledem k Schindlerově profesi jistě není překvapením, že měl svou vlastní, systematicky uspořádanou sbírku minerálů v počtu třech tisíc kusů.²⁶⁾ Jedním z výsledků jeho čin-

25) F. Melichar, o. c. v pozn. 9, s. 68.

26) F. Pešta, Hromadný pád meteorických kamenů u Strkova a Plané nad Lužnicí v tábořském okrese dne 3. července 1753. Sezimovo

nosti je také řada cenných map důlních děl horního revíru Ratibořské Hory.²⁷⁾

Dlouhodobé vykonávání výsoce zodpovědné práce a i narůstající věk časem zřejmě začaly Jana Schindlera tížit, jak lze vytušit z jeho dopisu knížeti z roku 1804. V něm pro svého syna Vincence,²⁸⁾ který dosud vykonával úřad horního prubíře, žádal místo adjunkta horního úřadu, neboť on sám byl „ve službě horního úřadu již 34 let a byl 64 let star“.²⁹⁾

Následujícího roku se pro Vincence Schindlera v zámku čp. 1 stavebně upravoval vícepokojový byt. Důvodem byla jistě skutečnost, že se Vincenc oženil, ale zároveň za tím tušíme fakt, že kníže s ním ve svých službách i nadále počítal. Potvrzuje to následující vývoj, neboť roku 1813 byl Vincenc Schindler povýšen do úřadu horního správce a v roce 1818, tedy krátce po smrti svého otce, byl jmenován vrchním horním správcem. Ačkoliv kníže konstatoval, že „v horním podnikání nastaly nepříznivé časy“, jako vyjádření své spokojenosti

mu zvýšil plat i naturálie. Stejně jako jeho otec i děd pak svou kariéru dotáhl až na post knížecího horního rady.³⁰⁾

ROZLOHA DOMU NA MAPĚ STABILNÍHO KATASTRU Z ROKU 1830

Dům se postupně stavebně rozrůstal. Protože z jihu přiléhala okrasná zahrada, byl prostor pro další rozvoj pouze na severní straně, která byla využita k přístavbě dalšího křídla. Na něj navázal opět severním směrem objekt na protáhlém obdélném půdoryse, jehož podobu ani využití neznáme, protože již dávno nestojí a prostudované písemné prameny o něm mlčí. Před západní průčelí severního křídla byly umístěny stáje, jež se do dnešní doby zachovaly ve velmi zchátralém stavu. Západně od nich se nacházela další, menší stavba neznámého charakteru, po které dnes nezůstaly stopy. V následujícím textu se budeme zabývat pouze jižním a severním křídlem domu.

Ústí, nedat. (1980), s. 9.

27) Mapy jsou uloženy v SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, Báňská správa – Hory Ratibořské, a v SOA Třeboň, Vs Chýnov – mapy a plány.

28) František Xavierský Vincencius Schindler se narodil roku 1772. SOA Třeboň, farnost Chýnov, o. c. v pozn. 23.

29) SOA Třeboň, o. c. v pozn. 15, fascikl 373, sign. I 6 G beta 2.

30) Tamtéž.

JIŽNÍ KŘÍDLO – EXTERIÉR A VODOVOD

Dům byl postaven doslova na zelené louce, prokazatelně ve dvou etapách. (obr. 8) Nejprve vznikl jižní objekt jako samostatná budova, u které stavebník tehdy nepočítal s pozdějším rozšířením, které nastalo řádově o čtvrtstoletí později. Jak jsme již vyrozuměli, dům začal stavět Jan Schindler v roce 1778; dokončení stavby do obyvatelné podoby bylo završeno nejspíše v roce 1781 přidělením čísla popisného 130 (později změněného na čp. 128). Jak dále uvidíme v souvislosti s náleзовou situací na severním průčelí domu, horní správce se přičinil též o přivedení vody ke svému domu.

Patrová, původně nepodsklepená budova o půdorysných rozměrech cca 15 × 10 m byla postavená z lomového zdiva s příměsí cihel. Všechna průčelí domu mají pravidelný rozvrh okenních os. (obr. 9) Kromě mansardové střechy byl výrazným estetickým prvkem domu také jeho vstup, umístěný uprostřed západního průčelí. Dvoukřídlé dveře s barokně tvarovaným nadsvětlíkem byly jednou z důležitých „vizitek“ majitele domu. Tomu odpovídá precizní řemeslná práce, s jakou byla provedena jejich na trnech zavěšená křídla. Jejich svlaková konstrukce byla v lícové straně překryta jemně hranenými prkny poskládanými do tehdy módního tvaru půlsunce, jehož střed zdobil půlkruh s rokokovým motivem. Nátěr lícové strany byl vícekrát obnovován. Pouze ze zbytků barev na okně nadsvětlíku lze vytušit, že původně barevnost dveří byla bělavá a šedá. (obr. 10, 11)

Symetrie domu byla však lehce narušena hned na vstupním průčelí, kde přízemní okno vpravo od vstupu vybočuje z okenní osy. Bylo zde umístěno již v době stavby (nejde tedy o druhotný posun otvoru), jak bylo zjevné během nedávného rozebírání západní obvodové zdi kvůli jejímu havarijnímu stavu. Snad zde stavebník od počátku počítal s (dnes již neexistujícím) přístavkem, který je u jihozápadního nároží vidět na fotografii z počátku 20. století? (viz obr. 8) Na mapě vodních děl Ratibořských Hor z roku 1783 zakreslen není (obr. 2),³¹⁾ to ale kvůli sche-

Obr. 10: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, domovní dveře v západním průčelí (foto P. Hájek, 2014).

Obr. 11: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, domovní dveře, detail rokokového motivu uprostřed půlsunce (foto P. Filip, 2019).

Obr. 12: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo od jihovýchodu (foto J. Gloc, 2018).

maticky zakreslené zástavbě ještě nemusí nic znamenat. O padesát let mladší mapa stabilního katastru z roku 1830 přístavek na tomto místě již zachytila (obr. 6), má zde dokonce i vlastní číslo parcelní 136. V šíři přístavku je ale překvapivě „odkrojena“ i jižní část domu a sloučená s parcelou přístavku, jež byla charakterizována jako „hospodářská budova“.³²⁾ Je otázka, zda nelogické rozparcelování domu vzniklo jako chyba, nebo – vzhledem k nižšímu zdanění hospodářských objektů oproti obytným – si to možná prosadil tehdejší majitel?

J. Štěrbá – J. Schindler, 1783.

32) NA Praha, o. c. v pozn. 16; NA Praha, Indikační skici (dále jen IS), sign. Tab 31, indikační skica mapy stabilního katastru Ratibořských Hor, 1830.

31) SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, Báňská správa – Hory Ratibořské, č. mapy 108, Plán vodního zařízení v revíru Hor Ratibořských,

Obr. 13: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128, východní (zahradní) průčelí celého domu. Uprostřed levého staršího křídla záchodová věžička, vpravo lodžie předložená před příjezd severní přístavby (foto V. Babická, 2019).

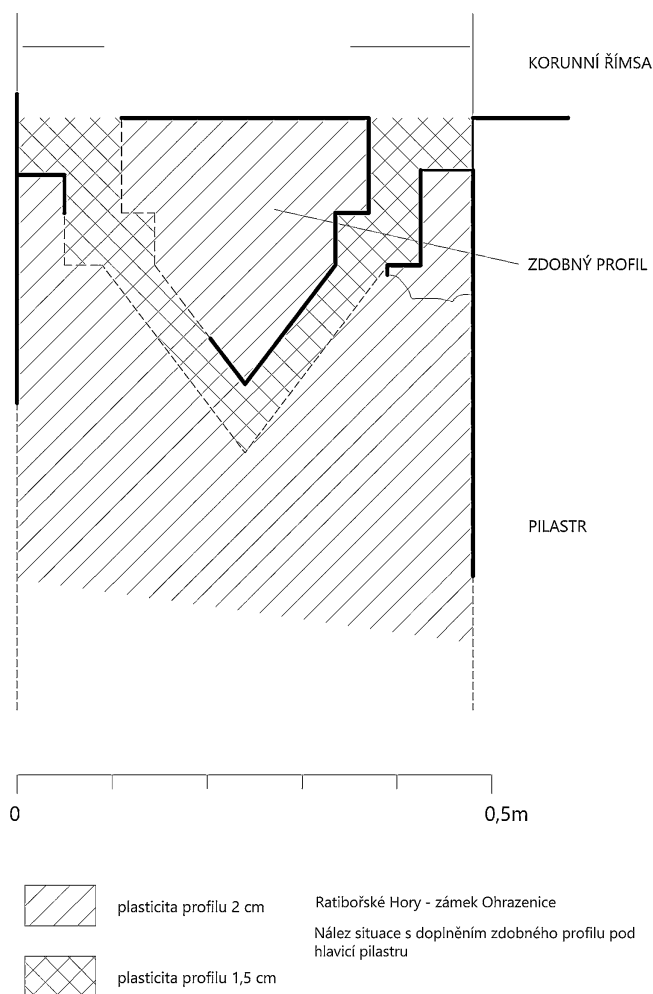

Obr. 14: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, východní průčelí, mříž v přízemním okně osvětlujícím chodbu (foto J. Hansová, 2020).

Na jižním i východním průčelí byla zdůrazněna jejich středová osa. (obrázky 12, 13) Na polední straně ji tvoří dva zazděné otvory – v patře okenní, v přízemí dveřní. Jejich lehce ustupující zazdívkové jsou z téhož materiálu, jako celá stavba. Ve špaletách těchto otvorů se nezachovaly stopy omítek, zřejmě měly být oba otvory vždy jen slepé. Díky existenci reálných záklenků však v obou případech nelze vyloučit prvotní záměr funkčního okna a vstupu. Zadní strana domu je uprostřed rozdělena záchodovou věžičkou, zastřešenou kuželovou střechou, která byla k obvodové zdi

domu přistavěna později, snad někdy kolem poloviny 19. století. Podoba původního záchodového rizalitu nám není známá.

Okenní otvory v přízemí jsou nižší než v patře. Jejich formát byl opticky zvětšen vpadlými poli v jejich nadpraží, v jednom případě s dochovaným fragmentem malované klapačky, která měla navazovat na reálné, dovnitř otevíravé výplně, osazené na vnitřním okraji okenní špalety. Do špalet všech oken v přízemí byly osazeny mříže ze zvlněné pásovin, či zvlněných hranolových prutů, v obou případech se sponami s vyraženým motivem schématické větvičky. (obrázky 14) Okna byla rámována v omítce vytaženou šambránou o neznámém profilu.

Obr. 15: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, východní průčelí, hlavice pilastru pod mladší fabionovou římsou (zaměření a zákres V. Babická, 2018).

Mezi okenními osami západního a východního průčelí a u zaoblených nároží byly zachyceny zbytky omítkových pilastrů o šíři cca 47 cm, které, jak ukázal ojedinělý nález na východní straně domu, byly zdobeny hlavicemi ve tvaru geometricky řešené čabraky. (obr. 15) Součástí původní korunní římsy byl probíhající obloun, který je patrný pod opadanou částí mladší fabionové římsy, vytažené zřejmě v souvislosti s přístavbou severního křídla na počátku 19. století. Mezi patry probíhala lizéna. Na ní a na pilastrech byly nalezeny stopy šedého nátěru.

Severní průčelí, pohledově podružné, je pro nás přesto významné kvůli nálezu souvisejícího **s domovním vodovodem**.

Tato strana byla kvůli své orientaci původně proražena pouze jedním, centrálně umístěným okenním otvorem v patře. Po přístavbě severního křídla bylo upraveno na otvor dveří a celé severní průčelí původního objektu bylo tehdy opatřeno novou omítkou (nová přístavba se na této straně obešla bez přizdění vlastní obvodové zdi). Tato omítka zčásti opadá v přízemních partiích průčelí, které se obrací do zaklenutého průjezdu přístavby. (obr. 16)

Právě v těchto místech se objevila zajímavá nálezová situace. Ve zdi, za níž se nachází místnost 1.6, je umístěna nika s konchou, jejíž vrchol je zhruba metr nad zemí.³³⁾ (obr. 17) Spodní část niky byla bohužel zničena kvůli propadu spodní části zdiva do podmáčeného sklepa. V konše je symetricky umístěný kruhový otvor, vedoucí skrze celou zeď do místnosti 1.6, která sousedí s černou kuchyní 1.5. A právě u niky končí dřevěný vodovod, jehož dřevěné trubky byly objeveny během zemních prací v zahradě a v průjezdu v roce 2021.³⁴⁾ Nika tedy nejspíše souvisela právě s prostupem vodovodu. Možná lze uvažovat i o tom, že mohla být součástí lavaba, kde si bylo možné vodu natočit zvenku?

Pohlédneme-li na situaci z odstupu, je nápadné, že nika je pod jedním z polí plackové klenby průjezdu umístěna excentricky. Má to svou logiku – členění klenby mladšího průjezdu se řídilo jinými potřebami, než esteticky zakomponovat niku staršího objektu. Naopak přesně uprostřed čela téže klenby byl – v omítkové vrstvě jednoznačně pa-

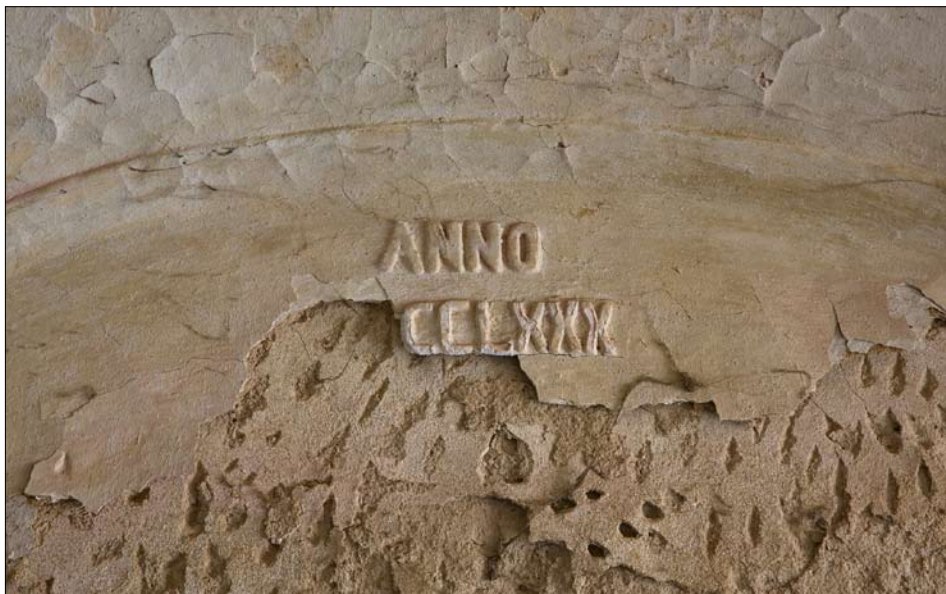
Obr. 16: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – průjezd, pohled k východu. Vpravo severní průčelí jižního křídla, šipkami označena nika související s vodovodem (dole) a letopočet 1780 (nahore) (foto J. Gloc, 2018).

Obr. 17: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, severní průčelí. Detail niky, v jejíž horní části otvor vedoucí skrze tloušťku zdi do místnosti 1.6 (foto J. Gloc, 2018).

33) Nálezovou situaci nebylo možno podrobně zdokumentovat kvůli rychle postupující opravě kritické destrukce zdiva, propadlé do dlouhodobě zavodněného sklepa. Průzkum zevnitř místnosti 1.6 nepřicházel v úvahu kvůli havarijnímu stavu její klenby. Zedníci při opravě zdi niku sice zazdili, majitel ji však hodlá časem opět odhalit.

34) Podle dendrochronologické analýzy byla borovice, z které byla vyrobena vodovodní roura, patrně skácena v sedmdesátých letech 18. století. J. Dobrý, Zpráva o datování dřevěného vodovodu. Lokalita: Ratibořské Hory, Ohrazenice, vodovod. Praha 2021, rkp. (uloženo v NPÚ ÚOP České Budějovice, spisový archiv, složka Ratibořské Hory, čp. 128 – zámeček).

Obr. 18: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, severní průčelí. Letopočet 1780 umístěný nad nikou (foto J. Gloc, 2018).

Obr. 19: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, přízemí, schodiště ve vstupní hale, na proti vstup do místnosti 1.6 (foto J. Gloc, 2018).

trčí ke křídlu z počátku 19. století – provedený římský letopočet: „ANNO [MD]CCLXXX“. (obr. 18) Malá část štukového letopočtu sice odpadla, nebrání to však jeho přesnému určení: 1780. Interpretace tohoto data byla záhadou až do doby, než jsme našli „Plán vodního zařízení v revíru Hor Ratibořských“ z roku 1783 opatřený legendou (obr. 2). K linii vodovodu, probíhajícího těsně kolem severní strany panského domu (v tehdejšímu rozsahu dnešního jižního křídla), se vztahuje následující informace: „Roku 1780 milostivě schválený a v zemi zahrabaný vodovod k ratibořské vodní nádrži, který sestává z 338 dřevěných rour o průměru 2 palce až k nádrži na vodu (Wasserkasten), a odtud ve 150 [rouřách] až k užítku horní puchýrny“. ³⁵⁾ Nabízí se vysvětlení, že do Schindlerova domu byl vodo-

vod přiveden právě v tomto roce. Když se k této straně domu počátkem 19. století přistavovalo severní křídlo, tato významná událost byla připomenuta letopočtem 1780, provedeným z memoriálních pohnutek právě nad nikou v místě prostupu vodovodu dovnitř domu.

Že zřízení vodovodu nebylo vůbec samozřejmostí, vyplývá ze smlouvy z roku 1826, kterou Ohrazenici s pozemky a nemovitostmi po svých zemřelých rodičích emfyteuticky koupil Jan Schindler mladší. Jeden z bodů, v kterém vrchnost stanoví povinnosti majitele, se týká právě vodovodu: „Voda je dosud vedena z rybníka Neubergwerker Teich pomocí rour až do nádrže (Rohrkasten). I když tento vodovod [byl zřízen] z dobročinnosti a zvláštní milosti vrchnosti, je majitel Vohrazenice v případě dalšího milostivého propůjčení povinen zařídit položení rour v případě, že to bude potřeba. Vody může spotřebovat a odebrat jen tolik, co je zapotřebí pro dům a zahradu, avšak k žádnému jinému zavlažování. Ostatně je majitel povinen za používání vodovodu platit vrchnosti roční poplatek za jeho udržování.“ ³⁶⁾

JIŽNÍ KŘÍDLO – INTERIÉR

Přízemí

Dispozice domu je trojdílná ve dvoutraktovém uspořádání, v němž střední část zaujímá vstupní hala se schodištěm, z níž jsou přístupné další

místnosti. ³⁷⁾ (obr. 19) V našem případě se v severní části přízemí nachází kuchyně (1.5), zaklenutá jedním polem křížové hřebínkové klenby. Pod jejím tahovým komínem byly objeveny základy pece s předpeční jámou. ³⁸⁾ (obr. 20). S kuchyní je komunikačně propojena taktéž zaklenutá místnost 1.6, (obr. 21) o které již byla řeč v souvislosti s přívodem vody; její účel zřejmě souvisel s provozem kuchyně.

36) SOA Třeboň, o. c. v pozn. 8, fol. 211–212.

37) M. Ebel, Typologicko-funkční scrabble/kris-kros novostaveb do začátku 19. století, in: Sborník příspěvků ze 6. Konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 5. – 8. 6. 2007 v Litomyšli. Funkční a prostorové uspořádání budov. Praha 2008, s. 155.

38) K situování a významu předpeční jámy vzhledem k uspořádání pece a kamen viz J. Škabrada, Předpeční jámy ve venkovských domech v Čechách od druhé poloviny 18. do první poloviny 20. století, Průzkumy památek XX, č. 2, 2013, s. 51–66.

35) SOA Třeboň, o. c. v pozn. 31.

Obr. 20: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, přízemí, kuchyně 1.5, odhalené základy pece s předpecním otvorem (foto P. Filip, 2021).

Obr. 21: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, přízemí, místnost 1.6, pohled od jihu (foto J. Gloc, 2018).

Obr. 22: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, přízemí, místnost 1.3, příčka předělující původně nečleněný sál, pohled k západu (foto J. Hansová, 2020).

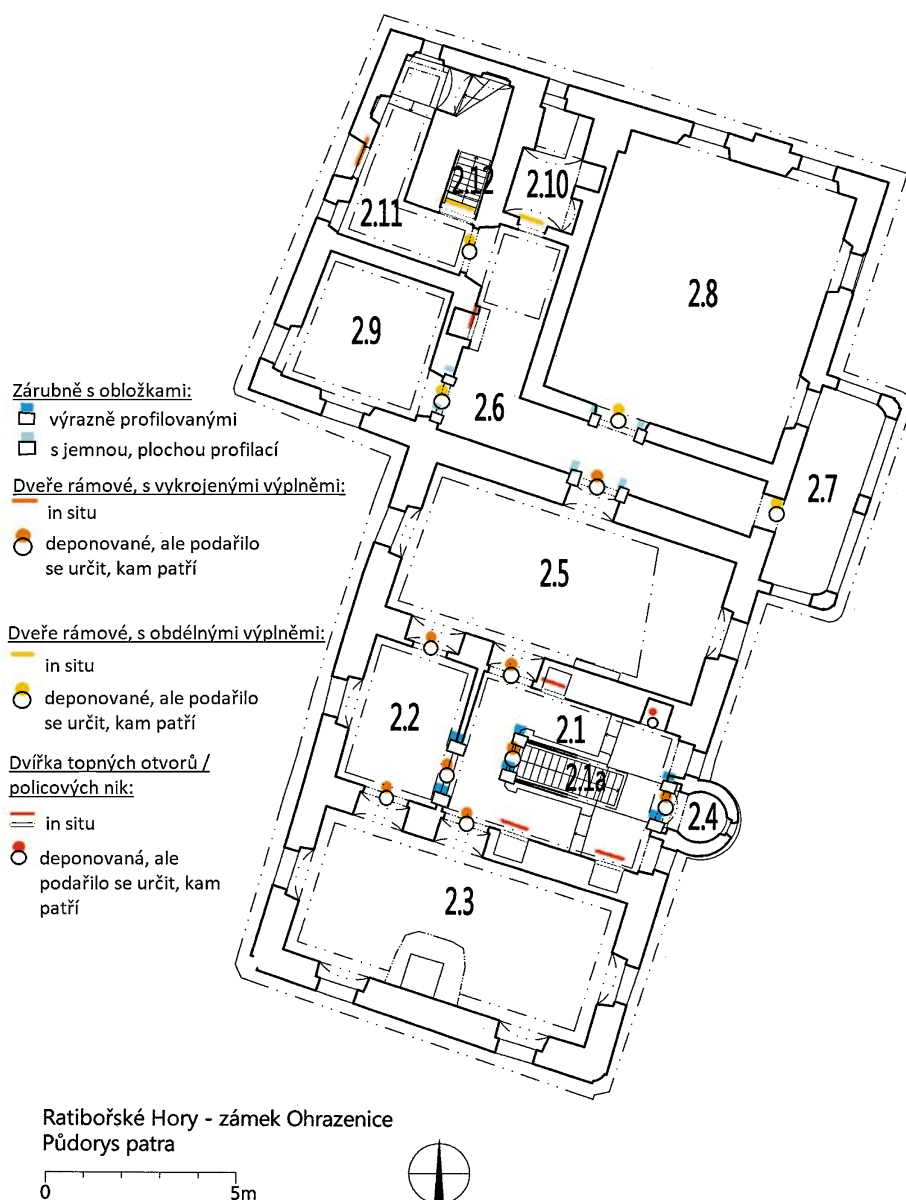
Jižní část domu zabírala původně jedna velká, plochostropá místnost s fabionem, prosvětlená ze třech stran. Uprostřed delší jižní stěny se nachází zazděný vstup; zda měl původně zůstat otevřený, aby bylo možno přímo ze sálu vstoupit do přilehlé „krasozahrady u domu“, ³⁹⁾ nevíme. Každopádně byl zaslepen záhy po svém zbudování – na jeho špaletě se nenašly ani stopy po omítce či nátěru. Sál byl vytápěn kamny obsluhovanými topným otvorem na chodbě. Vedle topeniště se zachovala nika krbečku, umístěná poblíž zadního vchodu do místnosti. (obr. 22) Na pozdější změnu využití sálu ukazuje jeho rozdělení tenkou cihelnou příčkou, postavenou právě v místě kamen, pro které byla v příčce zřízena prostorná arkáda. Kamna tak vyhrívala obě části přepaženého sálu.

Z chodby za schodištěm byl přístupný záchod, který se na téže místě nacházel také v poschodí. (obr. 23)

Obr. 23: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, patro, pohled k záchodu, vpravo schodiště (foto J. Gloc, 2018).

³⁹⁾ NA Praha, o. c. v pozn. 14; NA Praha, IS, o. c. v pozn. 32.

Obr. 24: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128, půdorys patra, zákres dveří a zárubní (ARPEMA, s. r. o. – Geo-CZ sro, Šindelář, 2018; legenda J. Hansová, 2022).

Obr. 25: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, patro, jižní sál 2.3, pohled na východ (foto J. Gloc, 2018).

Patro

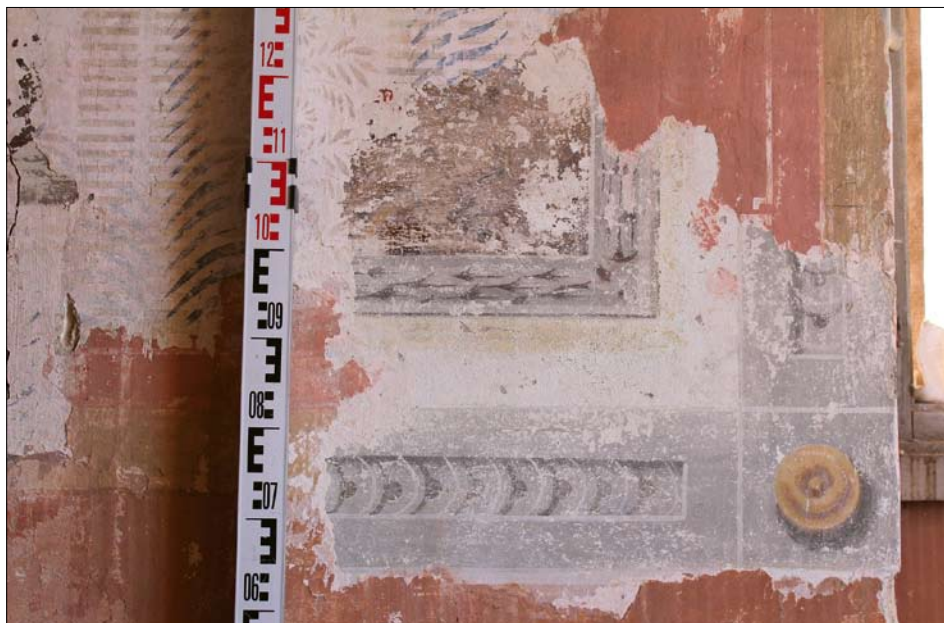
Členění dispozice v přízemí je v principu zopakováno i v patře, ovšem s několika rozdíly. Prostor prostřední haly byl předělen kvůli zřízení nevelkého pokoje 2.2, kdežto prostory v jižní a severní části půdorysu již nebyly dále rozčleněny, čímž vznikly dva větší sály (2.5 a 2.3) o rozloze zhruba $8,5 \times 4$ m. Každý sál byl vytápěn svým vlastním topeništěm.

Jižní sál

Nejlépe osluněnou prostorou byl jižní sál (2.3), který byl pojednán se snahou o reprezentativní vzezření. Jeho stěny byly celoplošně vymalovány iluzivními rámy, lemovanými dvěma pásy s motivem penízku a listoví. (obr. 26) Vzhledem k malé ploše odkrytí těchto maleb, převrstvených mladšími šablono-vými a válečkovými výmalbami, se nepodařilo určit motivy uvnitř těchto ráků. Sondážní odkryvy odhalily jen několik tmavých ploch v barvách šedohnědých.

Ve všech čtyřech okenních otvorech sálu se dochovaly stejné okenní výplně ještě barokního typu se zasklením do drážky. (obr. 27) V okenních rámech s nadvýšným poutcem, který byl dále rozdělen svislým sloupkem, byla zavěšena čtyřkřídla osmitabulková okna. Levé spodní křídlo bylo zvenku opatřeno klapáčkou s hladce zaoblenými hranami. Některá spodní křídla měla zvenku zachování okapničku. Rohovníkové kování bylo zdobené plasticky vyraženým motivem palmetky, který se objevuje i na podlouhlé podložce rýhovaného knoflíku.

Okna byla doplněna vnitřními okenicemi, vsazenými do mohutnějšího rámu. Ten je do špalety přichycen skobami zakončenými plochou ve tvaru srdíčka, přibitého na vlastní rám. V zavřeném stavu se okenice zabezpečovaly závorou, jejíž existenci dosud prozrazují kovová hranatá oka na vnitřní straně ráků. Okenice jsou dvoukřídle, rámové konstrukce, se čtyřmi

Obr. 26: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, patro, jižní sál 2.3, jižní stěna, sondážně odkrytá část původní malby v podobě iluzivního rámu (foto V. Babická, 2021).

Podlahy

Sluneční paprsky hojně dopadaly na dřevěnou podlahu sálu, jež je variantou podlahy kapucínské.⁴⁰⁾ Ta se v jižním křídle dochovala pouze zde, ačkoliv byla původně položena ve všech třech obytných místnostech. V místnosti 2.2 a v severním sále 2.5, jejichž některé stěny, části stropů i podlahy byly v katastrofálním stavu, přišly kapucínské podlahy nazmar, aniž bylo kdy je dokumentovat; přednost měly stavební práce, které zachránily objekt před zřícením.

Hala a záchod byly vydlážděny půdovkami. Halu od východu osvětlovala dvě užší okna, v nichž se dochovaly okenní výplně stejného typu jako v sále 2.3. Lze tedy předpokládat, že

byly osazeny i do všech ostatních okenních otvorů v tomto patře, tedy i v místnosti 2.2, jejíž havarijný stav znemožnil průzkum okenní výplně, a v sále 2.5, kde je časem nahradila vnitřní dvoukřídlá čtyřtabulková okna mladšího data se zasklením do tmelu. Tato okna ostatně mají stejné okence, jako jsme viděli v jižním sále.

Dveře a jejich zárubně

Pro vstupy do všech místností v tomto poschodí se podařilo mezi deponovanými dveřmi nalézt dveřní křídla, která do jejich zárubní skutečně patřila.⁴¹⁾ Ve všech případech se jednalo o jeden typ dveří, tedy dvoukřídlé, rámové o dvou výplních, jejichž rohy jsou zdobeny odskočeným čtvrtkruhovým zaoblením, s fládrovým nátěrem. Jejich zapuštěné závěsy ukončené kuličkou se používaly až zhruba ve třetině 19. století. Z téže doby pocházelo i další kování, užitá ale jen na dveřích u obytných místností (2.2, 2.3 a 2.5) – zadlabaný zámek, vložené zástrčky, klika s klíčovým štítkem (zachovala se jen u jednoho dveřního křídla, ostatní dveře již nesou pouze jeho otisk) a štítek s krytkou klíčové dírky a s prstencem kolem kliky (i o něj některé dveře přišly). Křídlo pevné i otevíravé má klapáčku lichoběžníkového průřezu. (obr. 28)

Bližší průzkum fotografií dveří odhalil, že na všech (!) otevíravých křídlech dveří se zmíněným kováním z třetiny 19. století jsou i přes fládrový nátěr patrné stopy po uchycení knoflíku, který velmi pravděpodobně nebyl současný s klikou. Je tedy otázka, zda dochované kování nebylo v třetině 19. století dáno na starší dveře, které se

Obr. 27: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, patro, jižní sál 2.3, okno ve východní stěně (foto V. Babická, 2021).

výplněmi, v polovině své šířky skládané a spojené stěžejkovými panty. Výplně jsou na vnější straně křidel zdobené vykrojenými čtvrtoblouny. Obě křídla jsou opatřena malými zámky.

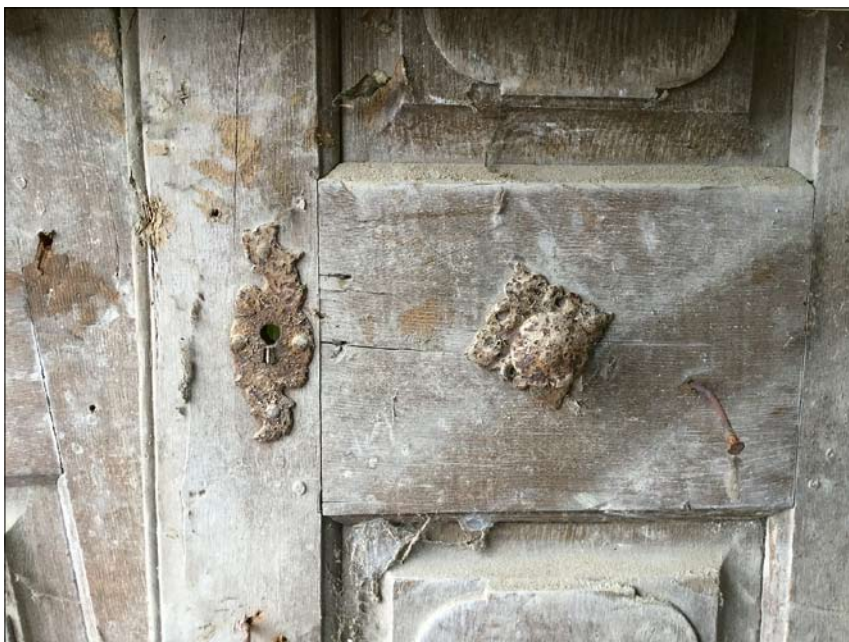
40) Jejím průzkumu a zcela novému vyhodnocení se aktuálně věnoval M. Ebel, Kapucínské dřevěné podlahy v panském domě č. 128, zvaném Ohrazenice, v Ratibořských Horách, v tomto čísle Průzkumů památek (XXIX, č. 1, 2022, s. 117–120).

41) Původní umístění se podařilo najít u naprosté většiny dveřních křidel, před lety vysazených a uschovaných. Základem byla kvalitní fotodokumentace provedená v listopadu 2019 Pavlem Filipem. V některých případech pomohly stručné popisky, které na dveře křidou napsal jejich zachránce. Mnohé prozradilo téměř detektivní studium detailů dveří a jejich in situ dochovaných zárubní.

Obr. 28 : Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, patro, dveře užívané u obytných místností (foto P. Filip, 2019).

Obr. 30: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, přízemí, bohatě profilovaná obložka zárubně u dveří do kuchyně 1.5; zárubeň stejné profilace se nachází i v patře jižního křídla u dveří na záchod, na schody na půdu a do místnosti 2.2 (foto J. Hansová, 2018).

Obr. 29: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, patro, dveře na schody na půdu, detail (foto P. Filip, 2019).

tím modernizovaly. Tato úvaha je podpořena faktem, že u záchodu a ve vstupu na schody na půdu byly osazeny dveře naprosto stejného typu, přičemž na nich však zůstaly součásti staršího kování, konkrétně právě knoflík, umožňujícím lepší dovření dveří. Knoflík je v obou případech umístěn na čtvercové, vykrajované a nakoso otočené podložce; svým tvarem odpovídá estetickému citění konce 18. století, stejně jako rokokově rozehraný klíčový štítek dveří na půdu. (obr. 29) Zámky těchto dveří jsou ještě krabicové. Dveře nemají klapačku, pouze faleš pro těsnější zavření křídel. Jejich rub je proveden jednodušeji a nemá nátěr. Otázku původu dveří zřejmě může vyřešit až fyzický průzkum dveří, uložených v depozitáři současného majitele panského domu.

Některé dveřní otvory byly opatřeny výrazně profilovanou obložkou zárubně, totiž u záchodu, u vstupu na schody na půdu a u nevelké místnosti 2.2. (obr. 30) Je tu patrná snaha o zdůraznění osy vstupní haly, přesto však došlo k excentrickému umístění vstupu do pokoje 2.2. Zřejmě to bylo z praktických důvodů, aby se tak zajistil pohodlnější vstup do něj (byť se dveře dle umístění pantů otevíraly dovnitř) – jinak by se ocitl v pouze metr široké chodbičce proti dveřím na schodiště. (obr. 31) Se stejnou profilací obložek zárubní se setkáváme i v přízemí, a to v zadním traktu. Z haly se jí vchází do kuchyně (1.5), kde se zárubeň dochovala celá, a do protějšího jižního sálu (1.3 + 1.2), kde z ní zbylo pouze malé torzo.

Obr. 31: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – starší jižní křídlo, patro, průhled od vstupu do sálu 2.3 přes halu směrem k severu přes sál 2.5 až do sálu 2.8 v severní přístavbě. Zcela vlevo vstup do pokoje 2.2, šikmo naproti němu schody na půdu (foto J. Bloch, 2020).

Je otázka, zda i do velkých sálů v patře (2.3 a 2.5) se někdy vstupovalo takto zdůrazněnými zárubněmi. Ty jsou zde pouze tesařsky provedené a líčují se stěnou, jejíž nátěr na zárubeň přechází. Stejně nenápadné řešení vidíme v těsném sousedství obou těchto vstupů u dvířek policových nik – jejich zárubně i dvířka jsou zcela hladká a nesou stejné souvrství nátěrů, jako je vidět na stěnách. I zde je patrná snaha o jejich optické potlačení.

Naopak dvířka, nacházející se u příkladacích otvorů na mírně snížené podestě poblíž pohledově zdůrazněných dveří na záchod, výtvarně akcentována jsou. Jejich svlačková konstrukce má v lici vyrytý tvar obdélných výplní s promutými rohy. Jejich zárubně mají obložku ve tvaru oblounu.

V celém přízemí se nezachovaly okenní ani dvevní výplně (často ani jejich zárubně). Výjimkou jsou jednokřídlé dveře na schodiště. Jednoduché dveře rámové konstrukce, jejichž lafování v horní polovině již vzalo za své, jsou nasazeny na trny, aretoval je krabicový zámek s olivou místo kliky.

Sklep

Pod západní částí jižního křídla byl dodatečně vyhlouben sklep, do nějž bylo zároveň prodlouženo schodiště ze střední haly. Sklepní prostory, situované pod místnostmi 1.2 a 1.6, jsou valeně zaklenuté a vyzděné ze smíšeného

zdiva s převahou kamene. Vzájemně jsou propojeny chodbou, vyzděnou z cihel. Na západní straně jsou sklepy vymezeny vlastní zdí, nesouvisející se západní obvodovou zdí tohoto domu, jejíž základy se hlavně díky tomu destabilizovaly, až došly v naší době kritického stavu. Další příčinou bylo dlouhodobé intenzivní podmáčení objektu, protože do sklepa se stále stahuje voda.⁴²⁾ Tento problém zde zřejmě byl již od počátků stavby, jak je patrné z toho, že u severní stěny severní sklepní místnosti je v podlaže sběrná jímka na vodu, do níž ústí odvodňovací kanálek z jižní sklepní místnosti.

Přístup do sklepů je jednoramenným schodištěm, situovaným pod centrálním schodištěm vedoucím z přízemí do patra a dále na půdu. Schodišťové stěny jsou vyzděny v horní, nadzemní části ze smíšeného zdiva s převahou kamene jako obvodové stěny objektu, od čtvrtého schodového stupně (od úrovně mělce založeného základu nadzemního bloku schodiště) je zdivo cihelné.

Je otázka, kdy byl sklep zbudován. Je možné, že se tak mohlo stát nedlouho po dokončení stavby domu právě kvůli potížím s podmáčením podloží. Nelze vyloučit, že sklepy vznikly zároveň se severní přístavbou domu.

SEVERNÍ PŘÍSTAVBA Z POČÁTKU 19. STOLETÍ

Severní křídlo, postavené z ryze cihelného zdiva, vzniklo s časovým odstupem asi čtvrtstoletí od postavení jižního objektu. Jediným vodítkem k určení doby jeho stavby je dendrodatace jeho mansardového krovu do let 1802/1804,⁴³⁾ který byl provázán s krovem staršího objektu. Ještě před rokem 1830 byla z východní strany přístavna ložnice s velkými prosklenými okny. (obr. 32)

Exteriér přístavby je pojat velmi střízlivě, jediným zdobným prvkem je fabionová podstřešní římsa. Pouze na jižní fasádě, navazující na západní průčelí staršího objektu, se objevily stopy šedé barevnosti liseny na bílém podkladu, umístěné v nároží. Zbytky šedé barvy byly prokázány i na fabionové římse. Kromě těchto ojedinělých nálezů nebyly objeveny žádné štukové či barevné stopy po jakémkoliv výtvarném rozvrhu fasád severního křídla. Okna v přízemí byla chráněna mřížemi většinou pravoúhlými, jednoduše provlékanými.

Jediným esteticky pozoruhodným prvkem tak zůstávají dvoukřídlá vrata na východní straně průjezdu. (obr. 33) Zpracování vrat ovšem nebylo vedeno tou pečlivostí, s jakou jsme se setkali na domovních dveřích jižního křídla. Vrata trámkové konstrukce uchycená do točnic jsou pouze jednovrstvá. Z vnější strany jsou pobita prkny, jejichž okraje jsou zhotovovány do podoby měkké vlny. V horní zaoblené části vrat jsou prkna kladena do motivu půlsunce, jehož střed tvoří prosté půlkolečko, ve spodní obdélné části vrat jsou prkna kladena klasovitě. Vrata uzavírající průjezd na opačném, vstupním průčelí, se bohužel nedochovala.

42) Po celou dobu oprav, s kterými majitel domu začal v roce 2018, bylo nutné vodu odčerpávat. Teprve přede dvěma lety se zjistilo, že vodu sem navíc přiváděl i již dávno nefunkční a porušený starý vodovod, na jehož dřevěné potrubí se narazilo při zemních pracích na zahradě za severní přístavbou domu.

43) Dendrodataci provedl Tomáš Kyncl v roce 2019. Rkp. uložen v NPÚ ÚOP České Budějovice, spisový archiv, složka Ratibořské Hory, čp. 128 – zámeček.

Obr. 32: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – severní přístavba s předloženou lodží na východní straně (foto P. Filip, 2019).

Obr. 33: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – severní přístavba, vrata do průjezdu na východní straně (foto P. Filip, 2020).

Přízemím prochází průjezd zaklenutý placťovými klenbami s jednoduchou štukovou výzdobou. (obr. 16) Se starším objektem byl propojen proražením dveří do kuchyně 1.5. Ze severní strany průjezdu jsou přístupné dvě klenuté místnosti a schodiště do patra; jejich dveře patří do běžné produkce první poloviny 19. století, kam je vřazují též

tvary použitých kování.

Tmavé schodiště se stáčí do patra, kde ústí do úzké zalamané chodby. (obr. 8 a 24) Návštěvník se tak kolem vstupu na půdu stáčí a kolem dveří na půdu dostal až ke dvěma místnostem 2.8. a 2.9. Dispozici patra dominuje velký sál 2.8, (obr. 34) jehož jižní zeď byla nešťastně založená na klenbě průjezdu, což způsobilo nemalé statické problémy a nutnost tuto zeď zbořit, její základy vyňst a znovu vyzdít. Umístění vstupu do severního sálu bylo dáno potřebou přímé vazby na vstup do místnosti 2.5 ve staré budově, který byl vytvořen z původního okenního otvoru. V půdoryse celého patra tak vznikla enfiláda, která umožňuje průhled celým objektem. Všechny čtyři okenní otvory sálu si zachovaly vnitřní okna, jež jsou typově shodná s okny

jižního sálu (2.3) staršího objektu. Rozdíl je pouze v tom, že horní část okenního rámu nad poutcem již není dále příčně rozdělena a horní okenní křídla tudíž mají také klapačku. Užité kování nabývá poněkud uměřenějšího, klasicistního vzezření. (obr. 35) I zde byly okenní otvory zastíňovány vnitřními okenicemi. Jejich podoba je z ru-

Obr. 34: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – severní přístavba, sál 2.8, pohled k severovýchodu (foto J. Gloc, 2018).

Obr. 35: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128 – severní přístavba, sál 2.8, detail okenní výplně (foto V. Babická, 2018).

bu zjednodušenou variantou okenic v reprezentativním jižním sále 2.3. Vzhledem k tomu, že jejich lícová strana (směrem do okna) byla zřejmě z povětrnostních důvodů pobita plechem, nelze zjistit jejich podobu. Sál byl rovněž vybaven kvalitní dřevěnou podlahou, jež je další variantou kapucínské podlahy. Na rozdíl od sálů ve starším domě je její rastr orientován diagonálně.⁴⁴⁾

Malá místnost 2.9 byla vybavena stejně jako severní sál 2.8, co se týče podlahy i oken. Respektive pouze jednoho okna, neboť okenní otvor prosvětlující místnost z jižní strany má stejné okno i vnitřní okenice, jaké se nacházejí v jižním sále staršího objektu. S největší pravděpodobnos-

tí je podědil po zrušeném okně v severní stěně sálu 2.5, z kterého byly po provedení severní přístavby zřízeny dveře.

Porovnáme-li dveře v patře severní přístavby s jižním křídlem, nutno konstatovat následující rozdíly. Dvoukřídlé dveře mají rámovou konstrukci s jednoduchými obdélnými výplněmi, klapačku se zaoblenými hranami, zapuštěné závěsy s konci pouze zavínutými a krabicové zámky. Pokojové dveře mají zástrčky vložené.

ZAHRADNÍ A KRAJINÁŘSKÉ ÚPRAVY V OKOLÍ PANSKÉHO DOMU

Není jistě překvapivé, že u tohoto domu byly od počátku upravené zahradní plochy. Stavebník na to měl na svých pozemcích dostatečný prostor. Již v roce 1788 se mluví o „krasozahradě u domu“.⁴⁵⁾ Zřejmě její podobu nám zprostředkovává mapa stabilního katastru z roku 1830 (obr. 6). Tehdy se rozkládala u jižní strany objektu, mezi jejími dosti pravidelně koncipovanými cestičkami se přímo proti jižnímu průčelí domu nacházel objekt nepravidelného půdorysu (snad mohl sloužit jako besídka?). Další stavba byla umístěna na okraji okrasné zahrady.

Směrem na jih pokračovala další, nečleněná zahradní plocha, na jejímž jižním konci stály na parcelách č. 142 a 143 dvě hospodářské budovy. Na větší z nich dodnes stojí kamenné pilíře někdejší kolny či stodoly.

Hospodářské stavby sloužily polnímu hospodaření, pro které Schindler využíval plochu zaniklého rybníka Ohrazenice a další pole, louky a pastviny, které mu v Ratibořských Horách a okolí patřily či je měl pronajaté.

Podle téže mapy se na dohled od domu, asi sto metrů vzdušnou čarou na východ, nacházela „anglická zahrada“ osázená stromy. Byla založená v jihovýchodní části bývalého ohrazenického rybníka těsně vedle třech puchýren. Střed parku zdůrazňovala stavbička na kruhovém půdorysu (snad gloriety?), k níž se sbíhaly klikaté parkové cestičky. V jižní části zahrady stával drobný obdélný objekt, severně od ní pak malá stavba na půdorysu tvaru T.

44) Kapucínským podlahám se podrobně věnuje M. Ebel, o. c. v pozn. 40.

45) NA Praha, o. c. v pozn. 39, JK obce Hory Ratibořské z roku 1788.

46) NA Praha, IS, o. c. v pozn. 32; NA Praha, o. c. v pozn. 16.

K těmto objektům nebyla připsána stavební parcela a tudíž ani nebyly zaneseny do výkazu stavebních parcel.⁴⁶⁾ Skrze anglický park vedla alej vysázená na bývalé hrázi, která spojovala Schindlerův dům s dalšími puchwerky.⁴⁷⁾

ZÁVĚR – DISPOZICE A VYUŽITÍ PANSKÉHO DOMU NA PŘELOMU 18. A 19. STOLETÍ

Z písemných pramenů a výpovědi zkoumané stavby vyplývá, že tento dům postavil horní správce Jan Schindler mezi lety 1778 až 1781. Tehdy byl nejvýše postaveným schwarzenberským úředníkem v Ratibořských Horách, v jejichž báňském revíru z titulu svého úřadu vrchního horního správce řídil těžbu stříbra. Podobně jako další úředníci bydlel v zámku čp. 1 na ratibořském náměstí. Vyplývá to z matričních zápisů o narozeních jeho jedenácti dětí, které mezi lety 1769–1787 přišly na svět právě na této adrese,⁴⁸⁾ kde Jan Schindler v prosinci 1817 také zemřel.⁴⁹⁾

V 70.–80. letech 18. století zažívalo zdejší důlní podnikání konjunkturu, a ruku v ruce s tím stoupal i Schindler po úředním i společenském žebříčku. Jeho zřejmě nejvyššího možného stupně dosáhl roku 1780, ve svých 39 letech.

Právě v této době se Jan Schindler rozhodl postavit si vlastní dům na právě zakoupeném pozemku zrušeného ohrazenického rybníka. Místo zvolené pro stavbu panského domu nabízelo jak soukromí, tak blízkost centra, a tudíž pružnou pracovní komunikaci. Důvod ke stavbě domu mohl být veden spíše touhou po důstojných reprezentačních prostorech, než po trvalém bydlení – tomu nenasvědčují ani zmíněné matriční zápisy, ani samotná dispozice domu. Bylo jistě příhodnější přijímat vysoce postavené hosty, například samotného knížete ze Schwarzenbergu, v domě s přístupem do upravené zahrady, než v úřednickém bytě.

Dispozice Schindlerova domu – trojdílná ve dvoutraktovém uspořádání – je velmi častá od poloviny 18. století po celé 19. století a uplatňovala se jako základ řady domů, především far, později škol, v některých oblastech byly užívány jako výstavnější bydlení, protože umožňovaly řešit hlavní průčelí symetricky. Středem domu byla nástupní hala, uprostřed v zadním traktu schodiště a pod ním často kuchyně, po stranách byly pokoje. V případě Ohrazenice však stavba byla značně drobnější, takže došlo k redukci dvoutraktovosti, která se plně rozvinula jen v podřadnějších přízemních místnostech 1.5 a 1.6, naopak oba obvyklé trakty byly v obytných místnostech patra spojeny (2.3, 2.5). Vytvoření větších sálů zde ovšem také mohl být spíše záměr, pakliže předpokládáme, že dům byl zamýšlen hlavně pro společenská setkání. Osové schodiště do patra sice naznačuje, že projektant byl obeznámen s dobovým

trendem pro tento typ objektů, avšak výhody této kompozice zjevně neuměl dostatečně využít. Nástupní rameno je opticky příliš dlouhé, příčná podesta bývá u vyvážených dispozic vložena níže. Prostor horní parádní síně rozbíjí útvar schodiště, kolem kterého odbíhá úzká chodba. Tato stísněná dispozice měla za následek excentrické posunutí honosně zdůrazněného vstupu do místnosti 2.2, který by správně měl zdůraznit symetrii stavby.

Zatímco jižní starší část má svoji logiku, u přístavby z počátku 19. století tuto logiku postrádáme, zvláště pokud bychom v ní hledali dispozici vhodnou k bydlení. Spíše se zdá, že úkolem projektanta bylo v patře stavby stůj co stůj zřídit co největší společenský sál. Snad jedině tím lze vysvětlit založení jeho jižní zdi nad klenbou průjezdu, což je z hlediska statiky stavby velmi problematické. Dispozici obytné jednotky odporuje také vzdálenost druhého obytného pokoje od sálu, protože se tyto prostory nedoplňují. Dalším zadáním bylo zřídit do patra přístavby samostatný vstup, který je umožněn tmavým a komplikovaným schodištěm. Šťastná není ani orientace ke světovým stranám, která se mohla pozitivně uplatnit maximálně v případě letního pobytu.⁵⁰⁾

Vysvětlením této netypické dispozice severní přístavby by například mohlo být zobytnění staršího jižního křídla. Náznak trvalého obydlí panského domu sporadické písemné prameny přinášejí až k roku 1826, kdy zde zemřela vdova po stavebníkovi Josefa Schindlerová.⁵¹⁾ Potřeba v tomto domě trvale bydlet mohla v Schindlerově rodině snadno vzniknout mnohem dříve, vzhledem k počtu jeho dětí. Vysoké společenské postavení však mohlo vést k potřebě vést společenský život stejným způsobem jako dosud, což se ovšem bez společenského a zároveň tanečního sálu těžko obešlo.

Zkoumaný dům má (z hlediska stavebních historiků) to štěstí, že se v něm jen pár desetiletí po jeho vzniku zastavil čas a stal se konzervou mnoha (byť většinou dožívajících) stavebních detailů a konstrukcí z přelomu 18. a 19. století. Má zároveň tu smůlu, že se kvůli dlouhodobé neúdržbě dostal na samý kraj své životnosti. Dnes má opět to štěstí, že jej před zánikem zachránil současný majitel.

*Tato práce vznikla v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ **Nemovité památky v ČR**, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.*

MGR. JARMILA HANSOVÁ, MGR. JIŘÍ BLOCH – NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV, ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISŤE V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH, SENO-VÁŽNÉ NÁM. 6, ČESKÉ BUDĚJOVICE
HANSOVA.JARMILA@NPU.CZ
BLOCH.JIRI@NPU.CZ

47) SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, Báňská správa – Hory Ratibořské, mapa č. A-3, Geometrická mapa Ratibořských dolů, 1816.

48) SOA Třeboň, farnost Chýnov, o. c. v pozn. 23; SOA Třeboň, o. c. v pozn. 17, matrika narozených (1782–1792) a matrika oddaných (1839–1874).

49) SOA Třeboň, o. c. v pozn. 17, fol. 91.

50) Za pomoc s typologickým vyhodnocením stavby děkujeme Martinu Ebelovi.

51) SOA Třeboň, o. c. v pozn. 17.

PRAMENY

- Národní archiv Praha, Josefský katastr, kart. č. 1361, kniha č. 2463, Josefský katastr obce Hory Ratibořské z roku 1787.
- Národní archiv Praha, Stabliní katastr – duplikát, kart. č. 8390, stabliní katastr – protokoly stavebních a pozemkových parcel městečka Ratibořské Hory, 1830.
- Národní archiv Praha, Indikační skici, sign. Tab 31, indikační skica stabilního katastru Ratibořských Hor z roku 1830.
- Státní oblastní archiv Třeboň, odd. Třeboň, Velkostatek Chýnov, sign. OS Tábor 114, kniha č. 36, Dominikální kniha mlýnů, hospod a jiných objektů panství Chýnov, 1749–1879.
- Státní oblastní archiv Třeboň, odd. Český Krumlov, Báňská správa – Hory Ratibořské, fascikl 136, 294, 371, 372 a 373; mapa č. 108, Plán vodního zařízení v revíru Hor Ratibořských, J. Štěrba – J. Schindler, 1783; mapa č. A-3, Geometrická mapa Ratibořských dolů, 1816.
- Státní oblastní archiv Třeboň, odd. Třeboň, Sběrka matrik Jihočeského kraje, farnost Chýnov, kniha č. 4, matrika narozených (1771–1786).
- Státní oblastní archiv Třeboň, odd. Třeboň, Sběrka matrik Jihočeského kraje, farnost Ratibořské Hory, kniha č. 1, matrika narozených (1782–1792); kniha č. 14, matrika oddaných (1839–1874); kniha č. 17, matrika zemřelých (1795–1843).

LITERATURA

- Ebel, M. 2008: Typologicko-funkční scrabble/kris-kros novostaveb do začátku 19. století, in: Sborník příspěvků ze 6. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 5.–8. 6. 2007 v Litomyšli. Funkční a prostorové uspořádání budov, Praha, s. 155–156.
- Ebel, M. 2022: Kapucínské dřevěné podlahy v panském domě čp. 128 v Ratibořských Horách, Průzkumy památek XXIX, č. 1, s. v tisku.
- Melichar, F. 2000: Historie hornického městečka Ratibořských Hor a okolních vesnic (1528–1964). Ratibořské Hory.
- Pešta, F. 1980: Hromadný pád meteorických kamenů u Strkova a Plané

nad Lužnicí v tábořském okrese dne 3. července 1753. Sezimovo Ústí: Závodní klub ROH.

- Škabrad, J. 2013: Předpecní jámy ve venkovských domech v Čechách od druhé poloviny 18. do první poloviny 20. století, Průzkumy památek XX, č. 2, s. 51–66.
- Tecl, R. – Kořalka, J. 2009: Minulost dolování v horním městečku Ratibořských Horách, in: Tábořský archiv 14, Tábor, s. 175–187.

PRŮZKUMY

- Bloch, J. – Eliška, J. – Babická, V. – Špinarová, M. – Hansová, J. 2019: Ratibořské Hory – zámek Ohrázenice čp. 128 (TA). OPD, NPÚ ÚOP České Budějovice, rkp. (uloženo v plánovém archivu NPÚ ÚOP České Budějovice, arch. č. PD 12552).
- Dobruží, J. 2021: Zpráva o datování dřevěného vodovodu. Lokalita: Ratibořské Hory, Ohrázenice, vodovod. Praha 2021, rkp. (uloženo v NPÚ ÚOP České Budějovice, spisový archiv, složka Ratibořské Hory, čp. 128 – zámek).
- Ebel, M. – Hansová, J. 2021: Ratibořské Hory (TA), zámek Ohrázenice čp. 128. Dřevěné, tzv. kapucínské podlahy. OPD, NTM a NPÚ ÚOP České Budějovice, rkp. (uloženo v plánovém archivu NPÚ ÚOP České Budějovice, arch. č. PD 13411).
- Hansová, J. – Babická, V. 2020: Ratibořské Hory (TA) – zámek Ohrázenice čp. 128, 2. etapa průzkumu: Inventarizace okenních otvorů a jejich výplní. OPD, NPÚ ÚOP České Budějovice, rkp. (uloženo v plánovém archivu NPÚ ÚOP České Budějovice, arch. č. PD 13205).
- Hansová, J. 2021: Ratibořské Hory (TA), zámek Ohrázenice čp. 128 – 3. etapa průzkumu (1. část): Domovní dveře a vrata průjezdu – inventarizace. OPD, NPÚ ÚOP České Budějovice, rkp. (uloženo v plánovém archivu NPÚ ÚOP České Budějovice, arch. č. PD 13259).
- Hansová, J. 2021: Ratibořské Hory (TA), zámek Ohrázenice čp. 128 – 3. etapa průzkumu (2. část): Inventarizace dveřních otvorů, dveří a dvířek topných otvorů. OPD, NPÚ ÚOP České Budějovice, rkp. (uloženo v plánovém archivu NPÚ ÚOP České Budějovice, arch. č. PD 13408).

DAS SOG. SCHLÖSSCHEN NR.-KONSKR. 128 IN RATIBOŘSKÉ HORY AUS DER WENDE DES 18. UND 19. JAHRHUNDERTS BEITRAG ZUR ERKENNTNIS DES HERRSCHAFTSHAUSES DES SCHWARZENBERGSCHEN BERGBAURATS

Am Rande des ehemaligen Bergstädtchens Ratibořské Hory (Bergstädtl, Bez. Tábor) befindet sich das unter dem Namen „Schlösschen Ohrázenice“ denkmalgeschützte Herrenhaus Nr.-Konskr. 128. Johann Schindler erbaute es in zwei Bauetappen (den Südtrakt zwischen den Jahren 1778 und 1781, den nördlichen Zubau nach 1804). Schindler war der oberste Beamte im Städtchen, der im Namen des Fürsten den Silberbergbau im lokalen Bergrevier organisierte, der in den 1770er und 1780er Jahren eine Blütezeit erlebte. Der Bau des Hauses mit Ziergarten, wo Schindler wahrscheinlich bis zu seinem Tode 1817 in der Nähe des Beamten-Schlösschens lebte, wurde wohl durch die Notwendigkeit der repräsentativen Räume hervorgerufen, wo Schindler hätte seine Gäste empfangen können.

Die Anlage des nicht großen einstöckigen Hauses mit Mansarddach (der heutige Südtrakt) ist vom Schema des dreiteiligen Zweitrakts hergeleitet, der seit Mitte des 18. Jahrhunderts über das ganze 19. Jahrhundert sehr häufig war. Im Herrenhaus Ohrázenice befinden sich aber auf etwas untypische Weise zwei große Säle im Obergeschoss. In dem um Vierteljahrhundert jüngeren nördlichen Zubau dominiert völlig das Obergeschoss der über seine eigenen Stiege zugängliche Gesellschaftssaal. Eine Erklärung dieser atypischen, zum Bewohnen nicht geeigneten Situation möge z. B. die Adaptierung des älteren Südtrakts zum Bewohnen und zugleich eine Bemühung um die Gesellschaftsräume zur Verfügung zu haben.

Das Herrenhaus wurde seit seiner Erbauung weder Umbau noch größerer Adaptierung oder Modernisierung unterzogen. Das Maß seiner Authentizität ist trotz dem lange dauernden Verfallprozess erheblich. Ganz vereinzelt blieben hier ungewöhnliche Mengen an

Konstruktionen aus der Bauzeit (die Anlage, die ursprünglichen Fenster- und Türausfüllungen, ein Teil von Zargen, die hölzernen Kapuzinerfußböden sowie Reste der Wasserleitung). Das Haus wird z. Z. sehr anspruchsvoll rekonstruiert, die Rekonstruktion ist aber zu allen Baukonstruktionen und -details wirklich schonend.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Ratibořské Hory [Bergstädtl], Bez. Tábor, Ansichtskarte (nicht datiert), Privatsammlung. Im Hintergrund das Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 mit Mansarddach. Hinter ihm die als Acker ausgenutzte Fläche des ehemaligen Teichs Ohrázenice, dessen Damm an der rechten Seite mit einer Allee bepflanzt ist. Links das ausgedehnte Schloss Nr.-Konskr. 1, in dem sich im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts das Schwarzenbergsche Bergamt befand.

Abb. 2: Ratibořské Hory, Plan der Wassereinrichtung im Revier Bergstädtl, J. Štěrba-J. Schindler, 1783, Ausschnitt (SOA [Staatliches Gebietsarchiv] Třeboň, Abt. Český Krumlov [Krumau], Bergverwaltung – Hory Ratibořské, Karte Nr. 108). Blaue Linie – Wasserleitung; Pfeil zeigt zum Herrenhaus Nr.-Konskr. 128.

Abb. 3: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128, Ansicht von Westen. Von rechts nach links: der ältere Südflügel, links anschließend der nördliche Zubau mit Ställen (ohne Dach, Foto J. Gloc, 2018).

Abb. 4: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128, westliche Hausfront, das sukzessive Übermauern des defekten Mauerwerks mit anliegenden Konstruktionen (Foto P. Filip, 27. 10. 2019).

Abb. 5: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128, Ansicht von Westen, Zustand nach dem Übermauern der westlichen Umfassungsmauer und der kompletten Dachrenovierung (Foto P. Filip, April 2022).

Abb. 6: Ratibořské Hory, Stabiler Kataster, Indikationsskizze, 1830 (NA [Nationalarchiv] Prag, IS Sign. Tab 31). Gelb umsäumt – Grundstücke von Johann Schindler, die zum Haus Nr.-Konskr. 128 angehörten (Zustand 1830).

Abb. 7: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128, der 2018 vom heutigen Besitzer Pavel Filip im Keller gefundene Grundstein mit Jahreszahl 1778.

Abb. 8: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128, Erdgeschoss, Grundriss (ARPEMA G.m.b.H. – Geo-CZ G.m.b.H., Šindelář, 2018, Legende J. Hansová, 2022).

Abb. 9: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128, Foto aus dem frühen 20. Jahrhundert, Privatsammlung. Ganz rechts hinter dem Automobil stand ein Anbau an der Südflügeldecke.

Abb. 10: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, Haustür in der westlichen Hausfront (Foto P. Hájek, 2014).

Abb. 11: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, Haustür, Detail. Rocaille-Motiv inmitten der Halbsonne (Foto P. Filip, 2019).

Abb. 12: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, Ansicht von Südosten (Foto J. Gloc, 2018).

Abb. 13: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128, östliche Hausfront (Gartenseite – Foto V. Babická, 2019). In der Mitte des linken älteren Flügels kleiner Abortturm, rechts die vor die Durchfahrt des nördlichen Zubaus vorgelagerte Loggia.

Abb. 14: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, östliche Hausfront, Fenstergitter im Erdgeschoss (Foto J. Hansová, 2020).

Abb. 15: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, östliche Hausfront, Pilasterkapitell unter dem jüngeren Kehlgesims (Aufnahme und Zeichnung V. Babická, 2018).

Abb. 16: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – Durchfahrt, Blick nach Osten. Rechts die nördliche Front des Südflügels, Pfeile zeigen zu der mit der Wasserleitung zusammenhängenden Nische (unten) und zur Jahreszahl 1780 (oben – Foto J. Gloc, 2018).

Abb. 17: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, nördliche Fassade. Detail der Nische; in ihrem Oberteil befindet sich eine durch die Mauerstärke in den Raum 1.6 führende Öffnung (Foto J. Gloc, 2018).

Abb. 18: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, nördliche Hausfront. Die Jahreszahl 1780 über der Nische (Foto J. Gloc, 2018).

Abb. 19: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, Erdgeschoss, Stiege in der Eingangshalle, an der Gegenseite der Eingang in den Raum 1.6 (Foto J. Gloc, 2018).

Abb. 20: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, Erdgeschoss, Küche 1.5, freigelegtes Backofenfundament mit Vorofengrube (Foto P. Filip, 2021).

Abb. 21: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, Erdgeschoss, Raum 1.6, Blick von Süden (Foto J. Gloc, 2018).

Abb. 22: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, Raum 1.3, die den ursprünglich nichtgeteilten Saal trennende Querwand, Blick nach Westen (Foto J. Hansová, 2020).

Abb. 23: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, Obergeschoss, Blick zum Abort, rechts die Stiege (Foto J. Gloc, 2018).

Abb. 24: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128, Grundriss vom Obergeschoss, Einzeichnung der Türen und Zargen (ARPEMA G.m.b.H. – Geo-CZ G.m.b.H., Šindelář, 2018, Legende J. Hansová, 2022).

Abb. 25: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, Obergeschoss, der südliche Saal 2.3, Blick nach Osten (Foto J. Gloc, 2018).

Abb. 26: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, Obergeschoss, der südliche Saal 2.3, Südwand, durch Sondierung freigelegter Teil von Wandmalerei in Gestalt des illusionistischen Rahmens (Foto V. Babická, 2021).

Abb. 27: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, Obergeschoss, der südliche Saal 2.3, Fenster in der Ostwand (Foto V. Babická, 2021).

Abb. 28: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, Obergeschoss, die bei den Wohnräumen verwendeten Türen (Foto P. Filip, 2019).

Abb. 29: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, Obergeschoss, Tür zu den Dachraumstiegen, Detail (Foto P. Filip, 2019).

Abb. 30: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, Erdgeschoss, reich profilierte Verkleidung der Küchentürzarge (zum Raum 1.5); die Tüргewände mit gleicher Profilierung befinden sich auch im Obergeschoss des Südflügels bei den Türen in den Abort, zu den Dachraumstiegen und in den Raum 2.2 (Foto J. Hansová, 2018).

Abb. 31: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der ältere Südflügel, Obergeschoss, Durchblick in der nördlichen Richtung vom Eingang in den Saal 2.3 über die Halle nordwärts über den Saal 2.5 bis in den Saal 2.8 im nördlichen Zubau. Ganz links der Eingang in das Zimmer 2.2, gegenüber ihm die Dachraumstiege (Foto J. Bloch, 2020).

Abb. 32: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der nördliche Zubau mit vorgelagerter Loggia an der Ostseite (Foto P. Filip, 2019).

Abb. 33: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der nördliche Zubau, Ostseite, Durchfahrttor (Foto P. Filip, 2020).

Abb. 34: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der nördliche Zubau, Saal 2.8, Blick nach Nordosten (Foto J. Gloc, 2018).

Abb. 35: Ratibořské Hory, Herrenhaus Nr.-Konskr. 128 – der nördliche Zubau, Saal 2.8, Fensterausfüllung, Detail (Foto V. Babická, 2018).

(Übersetzung J. Noll)

KAPUCÍNSKÉ DŘEVĚNÉ PODLAHY V PANSKÉM DOMĚ ČP. 128, ZVANÉM OHRAZENICE, V RATIBOŘSKÝCH HORÁCH

MARTIN EBEL

Capuchin wooden floors in mansion house Ohrazenice no. 128 in Ratibořské Hory

Two types of wooden floors have survived on the first floor of the Ohrazenice Mansion House in Ratibořské Hory (Tábor District). It was concluded that they are variants of the then popular 'Capuchin floors', although their many details shift the development further, representing a connecting link between grate Capuchin floors and parquet floors.

Keywords: Ratibořské Hory – Ohrazenice – parquet floor – Capuchin floors

V patře panského domu Ohrazenice v Ratibořských Horách (okr. Tábor) jsou zachovány dva typy dřevěných podlah. Ukázalo se, že se jedná o varianty, které sice vycházejí z tehdy oblíbených tzv. kapucínských podlah, avšak v řadě detailů posouvají vývoj dále, představují spojovací článek mezi podlahami kapucínskými roštovými a parketovými.

Klíčová slova: Ratibořské Hory – Ohrazenice – parketová podlaha – kapucínské podlahy

doi.org/10.56112/pp.2022.1.07

V panském domě, zvaném Ohrazenice, se dochovaly ve třech místnostech v prvním patře v torzálním stavu historické podlahy. Stav objektu ve fázi opravy umožňuje jejich bližší poznání, protože je patrné konstrukční řešení v rámci stropu. Ukázalo se, že se jedná o varianty, které sice vycházejí z tehdy oblíbených tzv. kapucínských podlah, avšak v řadě detailů posouvají vývoj dále, představují spojovací článek mezi podlahami kapucínskými roštovými a parketovými.¹⁾

Kapucínské roštové podlahy obecně jsou typem dřevěných podlah, které můžeme považovat za předchůdce parketových podlah. V českých zemích se objevují především od počátku 18. století ve vyšším prostředí. Základem podlahy byl obvykle rošt z trámů. Trámy nesoucí podlahu byly rozmístěny asi v metrových vzdálenostech od sebe a vzájemně byly rozepřeny po metrové vzdálenosti krátkými trámy, čímž vznikl pravidelný a pevný rošt mající pole o velikosti kolem čtverečního metru. Meziprostory trámového roštu byly vyplněny zasypaním do výše jeho horní hrany. Trámový rošt byl překryt rastrem z dubových prken o šířce stejné jako trámy – obvykle širokých kolem 15 cm (cca 6 palců). Dubová prkna měla po straně drážky či polodrážky. Do jednotlivých polí rastru byla jako výplň pokládána krátká prkna z měkkého dřeva s drážkami či polodrážkami, která vzájemně do sebe zapadala. Později byla tato krátká prkna z měkkého dřeva před položením slepována do jedné desky (obdobně jako byly řešeny tzv. truhlářské podlahy). Tyto desky měly po obvodu drážku či polodrážku, která zapadala do drážky/polodrážky dubových prken. Ve výsledku vznikla úhledná podlaha s pravidelným rozvržením. Měla několik variant odlišujících se podle směru orientace prken z měkkého dřeva tvořících výplň. S kapucínskými podlahami se můžeme setkat až do první poloviny 19. století, protože byly levnějším řešením oproti

parketovým tabulím, avšak v konstrukčním řešení, skrytém pod podlahou, docházelo ke změně.²⁾

Parketové podlahy se skládají z parket (nejčastěji čtvercových tabulí) zhotovených v truhlářské dílně (později ve strojové parketárně). Parkety mají po straně drážku pro dřevěné pero propojující sousední parkety. Jednotlivé parkety jsou přibity na hrubou podlahu (z nehoblovaných prken), která je připevněna na tlusté latě zvané polštáře uložené v zásypu mezi podlahovými trámy.

MÍSTNOST 2.3

Pokoj v patře jižní, starší části domu. Oproti klasickým kapucínským podlahám charakterizovaným výše lze konstatovat řadu odlišností. Na trámech podlahy (zde bez vzájemného rozepření proti obvyklé kapucínské podlaze

2) Hlubší poznání vývoje dřevěných podlah je teprve v počátcích, především terminologie bude vyžadovat další širší studium. K tématu a terminologii základně: M. Ebel – I. Krupičková, Parkety a parketářství, in: L. Hejny – M. Ebel a kol., Stavební truhlářství a parketářství. Katalog k výstavě „Díl(n)a stavebního truhlářství. Praha – Plasy 2020, s. 160–201. Písemné prameny z prvních dvou třetin 19. století uvádějí řadu názvů dřevěných podlah, aniž objasňují jejich podobu, u mnoha názvů zatím ani nevíme, od kdy se používaly. Např. termín „kapucínská podlaha“ byl zatím zachycen jako nejstarší až k roku 1822 (Pohled – zámek, rešerše Luboše Lancingera). V literatuře se jako první relevantně dotkl tohoto typu podlah až J. P. Joendl roku 1840 (J. P. Joendl, Unterricht in der Land-Baukunst / Poučení o stavitelství pozemním. Praha 1840, s. 293 – německá verze, s. 278–279 – česká verze. Popisuje však především horní část kapucínských podlah a nazývá je „Rostboden“ (Štěpánkův překlad zní správně: „roštová“). V názvu „roštová“ můžeme cítit ještě reminiscenci na pokládání těchto podlah na rošt. Dle Joendla však byla kladena na polštáře, což je však prokazatelně mladší varianta platná spíše až pro 19. století. Roku 1865 Niklas a Šanda vydali v upravené podobě tuto knihu a tentýž typ podlahy nazývají výlučně „krčkovou“ či „kapucínskou“ (J. Niklas – F. Šanda, J. P. Joendlovo Poučení o stavitelství pozemním. Praha 1865, s. 105); toto označení opisovala veškerá pozdější literatura. Termín „roštová“ se vytratil, zřejmě postupně upadl v zapomnění, protože konstrukce trámového roštu schovaného pod podlahou mohla být v této době již zapomenuta.

1) Děkuji Pavlu Filipovi za poskytnutí veškerých podkladů – v tomto článku publikovaných fotografií a nákresu.

Obr. 1: Ratibořské Hory (okres Tábor), panský dům čp. 128, zvaný Ohrazenice, místnost 2.3: a – varianta kapucínské podlahy s roštem z dubových fošen na výšku. Kolem roku 1780;

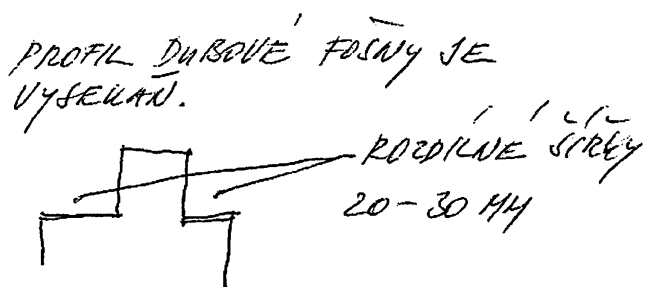
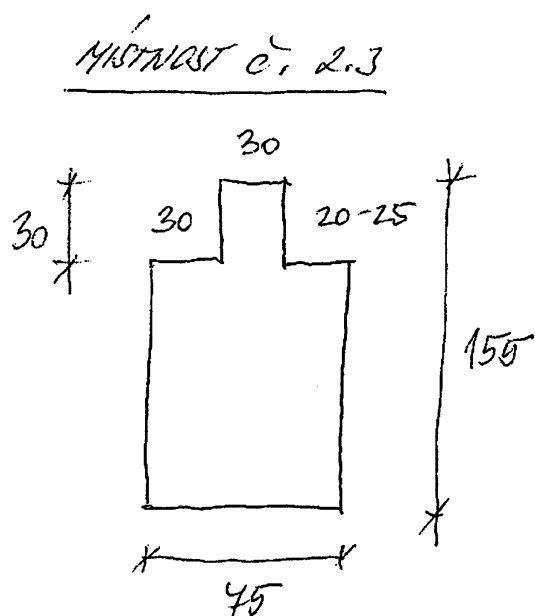
b – horní (zeslabené) části dubových fošen se propisují jako 3 cm široké pásky. Kolem roku 1780. Stav 12. 10. 2020;

c – místnost 2.3 s částečně odhalenou konstrukcí podlahy. Kolem roku 1780. Stav 12. 10. 2020;

d – detail konstrukce s dubovými fošami na výšku. Kolem roku 1780. Stav 12. 10. 2020 (všechna foto i kresby P. Filip).

FORMÁTY DESEK 945 X 945,
U ZDI' JSOU ROZMERY VEŠE'

Obr. 2: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128, zvaný Ohrazenice, místnost 2.3. Dubové fošny roštu (kresba z roku 2021).

a bez zásypu) byl vytvořen částečně zapuštěný pravidelný rastr ze silných třípalcových dubových fošen položených na výšku (výška cca 15,5 cm, šířka 7,5 cm) – dlouhé fošny byly položeny příčně na trámy podlahy, krátké fošny stejné výšky i šířky je rozpíraly. Všechny dubové fošny měly svrchu vysekány po obou stranách polodrážky do hloubky cca 3 cm, které umožňovaly položení desek o velikosti cca 95×95 cm (tj. 3×3 dolnorakouské stopy). Desky vznikly slepením několika prken z měkkého dřeva a neměly žádnou drážku. K roštu z fošen byly připevněny kovářsky zhotovenými hřebíky. U položené podlahy byla z dubových fošen patrná jen střední část o šířce cca 3 cm, která vytvářela pravidelný rytmus kontrastem linií z dubu a ploch z měkkého dřeva. Desky mají směr dřeva souběžný s krátkými dubovými rozpíracími fošnami.

MÍSTNOSTI 2. 8. A 2.9

Obr. 3: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128, zvaný Ohrazenice, místnost 2.8. Opuštěný roštový systém u kapucínských podlah. Kolem roku 1805. Stav 24. 4. 2019.

Podlaha vizuálně připomínající kapucínské podlahy, avšak s otočením rastru o 45 stupňů proti stěně, má proti klasické kapucínské podlaze s roštem podstatné odchylky. Podlahové trámy s podbitím, na nich zásyp do horní líce stropních trámů. Na podlahových trámech a zásypu nezávisle a pod úhlem 45 stupňů položený rastr z trámků z měkkého dřeva (šířka 6,5 cm, výška 6 cm). Po stranách trámků jsou excentricky (v horní části) drážky. Do drážek jsou vpasovány slepované desky z měkkého dřeva o tloušťce 3 cm. Desky byly po obvodu zeslabeny, aby zapadly do drážky trámků. Uprostřed desky je zespodu zapuštěný svlak opírající se o zásyp níže, a bránící tak proslápnutí desky. V místnosti 2.9 byly velikosti desek cca 74×74 cm. Orientace desek zasazených do drážek se střídá – sousední pole jsou pootočená proti sobě o 90°.

SHRNUTÍ

Obě varianty podlah vizuálně vycházejí sice z kapucínských podlah, avšak mají svá specifika, která bylo možno poznat s ohledem na havarijní stav objektu.

V prvním případě (2.3) je základem rošt z dubových fošen na výšku přímo založený na podlahových trámech, který vytvořil pravidelný rastr (nikoli rošt z trámů). Navenek z líce se tento podtyp projevuje velmi subtilními „pásky“ mezi jednotlivými poli podlahy (avšak jedná se

Obr. 4: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128, zvaný Ohrazenice, místnost 2.9. Kolem roku 1805: a – stav 2. 7. 2020;

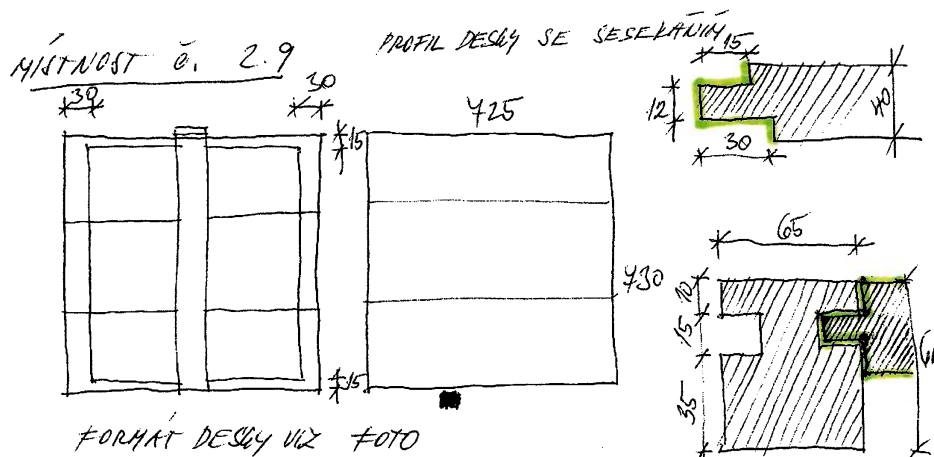
b – stav 23. 11. 2020.

c – rub desky se zapuštěným svlakem, kolem roku 1805. Stav 27. 3. 2021.

o nahoře zeslabené třípalcové fošny na výšku). Vznikl tak úsporný, avšak staticky velmi pevný pravidelný rastr. Analogii k tomuto řešení zatím neznáme, nelze ji však do budoucna vyloučit. Datování podlahy do samého konce sedmdesátých let 18. století vyplývá jak z dendrochronologických dat krovu, tak i z písemných pramenů.

Podlahy v místnostech 2.8 a 2.9 vznikly v polovině prvního desetiletí 19. století (krov nad touto částí budovy

Obr. 5: Ratibořské Hory, panský dům čp. 128, zvaný Ohrazenice, místnost 2. 9. Schéma trámek a desek na podlaže (kresba z roku 2021).

je dendrochronologicky datován do let 1802–1804). Vizualně se kapucínskými podlahami blíží, ale nemají podlahový rošt. Konstrukce podlahy je nezávislá na trámové konstrukci nesoucí podlahu (podlaha je de facto „plovoucí“). V případě Ohrazenic chybí hrubá podlaha, celá konstrukce je přímo položena na trámy se zásepem. Známe další analogie s pootočením podlahy vypadající jako kapucínská o 45 stupňů, avšak s odchylkami – jsou položeny buď na hrubou podlahu (Plasy – prelatura, přízemí, 1835) či na starší podlahu (Barchov – zámek), u těchto dvou podlah je rastr dubových prken širší, než v Ohrazenicích a de facto se vizuálně blíží předlohám z 18. století až na pootočení proti stěně.

K pootočení rastru o 45 stupňů docházelo s největší pravděpodobností pod vlivem rozmáhajících se parketových podlah s (ondřejským) křížem, u kterých jsou dominantní diagonály. Jedná se o další úkrok od podlah kapucínských založených na roštu a s ohledem na princip by

tato podlaha měla být řazena spíše k parketovým.

Zachované podlahy v Ohrazenicích jsou rozhodně velmi cenným zástupcem vývoje dřevěných podlah na přelomu 18. a 19. století před hromadným nástupem parketových podlah. Jejich poznání umožnilo další hlubší vhled do vývoje dřevěných podlah, naše znalosti jsou však zatím značně torzální a lze předpokládat další upřesňování.

Podlahy v Ohrazenicích zaslouhují zachování, byť se dochovály v neúplném stavu. Při vzniku těchto typů podlah bylo

pro objednatele podstatné, že vynaložením nepříliš vysokých nákladů bylo možno značně povýšit kvalitu interiéru proti běžné prkenné (například truhlářské) podlaže.

Příprava textu byla podpořena programem MK ČR NAKI II., ident. č. projektu: DG18P02OVV038 (Tradiční stavitelství).

PHDR. MARTIN EBEL, PH.D.: NÁRODNÍ TECHNICKÉ MUZEUM, KOSTELNÍ 42, PRAHA 7
MARTIN.EBEL@NTM.CZ

LITERATURA

- Ebel, M. – Krupičková, I. 2020: Parkety a parketářství, in: L. Hejný – M. Ebel a kol., Stavební truhlářství a parketářství. Katalog k výstavě „Díl(n)a stavebního truhlářství. Praha – Plasy, s. 160–201.
Jöndl (též Joendl), J. P. 1840: Unterricht in der Land-Baukunst / Poučení o stavitelství pozemním. Praha (německá i česká verze).
Niklas, J. – Šanda, F. 1865: J. P. Jöndlovo Poučení o stavitelství pozemním. Praha.

DIE HÖLZERNEN KAPUZINERFUSSBÖDEN IM HERRENHAUS OHRAZENICE NR.-KONSKR. 128 IN RATIBOŘSKÉ HORY

Im Obergeschoss des Herrenhauses Ohrazenice (Gem. Ratibořské Hory [Bergstädtl], Bez. Tábor) sind zwei Holzfußbodentypen erhalten, die von den sog. Kapuzinerfußböden hergeleitet sind, zeigen aber mehrere Konstruktionsunterschiede, die mit Rücksicht zum Zustand des Gebäudes vor der Renovierung deutlich sind. Den älteren Fußboden (Raum 2.3), gegen 1780, bilden Weichholzplatten im Raster aus den hochkant gelegten Eichenbohlen. Beide jüngeren Fußböden (Räume 2.8, 2.9), gegen 1805, bilden Weichholzplatten im Raster aus Kantholz mit Seitennuten, ohne Rost. Der Fußboden ist im Winkel 45° gegen die Wand gelegt, eine Lösung des 18. Jahrhunderts unter Einfluss von Parkettböden.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Ohrazenice (Gem. Ratibořské Hory [Bergstädtl], Bez. Tábor), Herrenhaus Nr.-Konskr. 128, Raum 2.3: a – Kapuzinerfußbodenvariante mit

hochkant gelegtem Eichenholzbohlenrost, gegen 1780; b – Obere (verjüngte) Teile der Eichenbohlen erscheinen als 3 cm breite Bänder, gegen 1780, Zustand am 12. 10. 2020; c – Raum 2.3 mit der z. T. abgedeckten Fußbodenkonstruktion, gegen 1780, Zustand am 12. 10. 2020; d – Konstruktionsdetail mit hochkant gelegten Eichenbohlen, gegen 1780, Zustand am 12. 10. 2020 (alle Fotos und Zeichnungen P. Filip).

Abb. 2: Ohrazenice, Herrenhaus, Raum 2.3, Eichenbohlen vom Rost (Zeichnung 2021).

Abb. 3: Ohrazenice, Herrenhaus, Raum 2.8, Verzicht auf Rostsystem bei den Kapuzinerfußböden, gegen 1805, Zustand am 24. 4. 2019.

Abb. 4: Ohrazenice, Herrenhaus, Raum 2.9, gegen 1805: a – Zustand am 2. 7. 2020; b – Zustand am 23. 11. 2020; c – Rückseite der Platte mit versenkter Gratleiste, gegen 1805, Zustand am 27. 3. 2021.

Abb. 5: Ohrazenice, Herrenhaus, Raum 2. 9. Schema der Fußbodenkantenhölzer und -platten (Zeichnung 2021).

(Übersetzung Jindřich Noll)

PŮVODNÍ KERAMICKÉ OBKLADY O NEDOCENĚNÉ SOUČÁSTI INTERIÉRU HISTORICKÝCH STAVEB

ALFRÉD SCHUBERT

On the Undervalued parts of historical interiors

The article deals with interior tiling, especially in Prague and Central Bohemia. Moreover, the development of sanitary equipment is mentioned. Initially, Dutch tiles were exceptionally imported from the Low Countries. The production of glazed wall tiles began in Bohemia in the late 19th century. In Prague, they have survived in some edifices and staircase vestibules of tenant houses from the first quarter of the 20th century. The interesting Beuron tiling in the Emmaus Church did not remain. Presented are also samples of tiling in bathrooms, kitchens, butcher shops, spas, and other places as well as leaflets of the ceramic factory in Rakovník.

Keywords: interior tiling – Prague – Central Bohemia – majolica – glazed wall tiles – Dutch tiles – Veltrusy – sanitary equipment – late 19th, early 20th century – Emmaus – Konopiště – bathrooms – kitchens – spas – staircase vestibules – Rakovník – leaflets

Článek se zabývá převážně staršími keramickými obklady středních Čech. Je zmíněn i vývoj hygienických potřeb. Holandské kachle byly dříve výjimečně dováženy z Nizozemí. Glazované obkládačky jsou v Čechách vyráběny od konce 19. století. V Praze jsou zachovány v některých významných budovách a ve schodišťových vestibulech nájemných domů z 1. čtvrtiny 20. století. Zajímavý beuronský obklad v kostele v Emauzích se nedochoval. Prezentovány jsou i ukázky obkladů z koupelen, kuchyní, řeznictví, lázní apod., také prospekty keramické továrny v Rakovníku.

Klíčová slova: interiérové obklady – Praha – střední Čechy – majolika – glazované obkládačky – holandské kachle – Veltrusy – hygienické potřeby – konec 19., počátek 20. století – Emauzy – Konopiště – koupelny – kuchyně – lázně – schodišťové vestibuly – Rakovník – prospekty

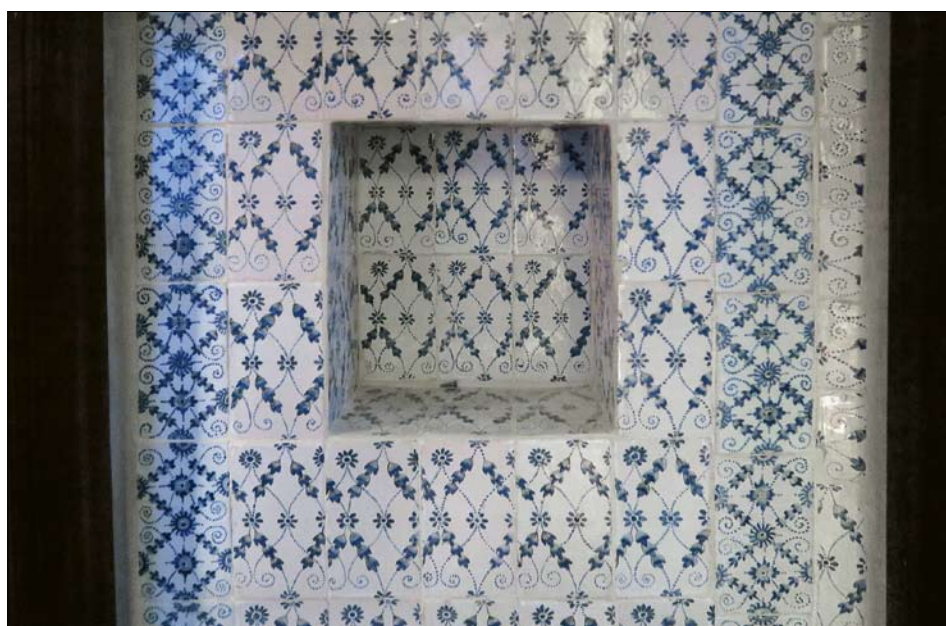
doi.org/10.56112/pp.2022.1.08

Při úpravách a rekonstrukcích staveb v památkově chráněných územích bývá věnována značná péče zachování jejich celkového architektonického řešení a podoby jejich fasád, střešní krytiny, oken a vstupních dveří. Interiéru je často věnována podstatně menší pozornost, zvláště pokud budova nepatří mezi kulturní památky chráněné zákonem. Kromě podlah, dveří apod. patří mezi více či méně opomíjené stavební prvky také kera-

mické obklady stěn. V příspěvku jsou představeny různé starší keramické interiérové obklady z Prahy a některých okresů středních Čech. Jeho první část je věnována pre-

Obr. 1: Veltrusy (okres Mělník), zámek, I. patro hlavní budovy, stěna chodbičky – Retirády mezi Pokojem pana hraběte a Dubovým pokojem – obložená holandskými kachly (všechna foto autor, 2022, není-li uvedeno jinak).

Obr. 2: Veltrusy, zámek, I. patro hlavní budovy, Retiráda, stěna s výklenkem mezi Dubovým pokojem a Pokojem myslivce obložená holandskými kachly.

Obr. 3: Veltrusy, zámek, I. patro hl. budovy, malba omítnutého klenutého stropu Retirády napodobující keramický obklad stěn.

zentaci ojedinělých dokladů využití glazovaných kachlů pro úpravu povrchu stěn v barokním období. V delší druhé části jsou prezentovány interiérové obklady z konce 19. století a prvních desetiletí následujícího století dvacátého; tehdy bylo v Čechách vyráběno velké množství zdobených i nezdobených obkládaček. Třetí část umožňuje povšechné seznámení s keramickými výrobky často používanými pro úpravu a výzdobu interiéru v hlavním městě a ve středních Čechách. Ukázky jsou prezentovány na řadě obrázků. Hlavním smyslem článku je upozornit na potřebu péče o uvedenou doposud nedoceněnou součást starších staveb.

Zkusme se nejprve trochu poohlédnout do minulosti a v několika větách se zmínit o historii používání této dnes zcela běžné úpravy povrchu stěn. V raném středověku ovládali značnou část Španělska a Portugalska severoafričtí Maurové. Přinesli do těchto evropských zemí svou zálibu v obkládání stěn zdobenými glazovanými dlaždicemi, zvanými azulejos, které jsou zejména v Portugalsku dodnes velmi oblíbené. Výroba se rozšířila i do Itálie, do Holandska a postupně i do dalších zemí.¹⁾ Pro glazovanou keramiku byl užíván název majolika nebo fajáns.²⁾ V našich zemích se již ve středověku vypalovaly kamnářské kachle a od konce 16. století také glazované nádoby.

Pokud je zatím známo, dlaždice určené k obkládání stěn v interiéru budov nebyly u nás tehdy vyráběny. V ně-

Obr. 4: Veltrusy, zámek, I. patro hl. budovy, obklad stěny za kamny ve Žluté ložnici.

kolika zámcích je zachován keramický obklad zhotovený v barokním období z glazovaných kachlů dovezených ze zahraničí. Tyto ojedinělé úpravy budou prezentovány v následujících odstavcích.

V I. patře hlavní budovy zámku Veltrusy je zachován keramický obklad z 18. století. Dubový pokoj v jihovýchodním křídle spojuje s Pokojem pana hraběte a Pokojem myslivce krátká nevysoká chodbička zvaná Retiráda, která sloužila jako záchod.³⁾ Její stěny jsou až pod strop obloženy obdélnými glazovanými kachly 8,8 × 16,2 cm, tl. cca 1 cm (obr. 1). Jsou zdobené modrými rostlinnými ornamenty a závitnicemi. Převážnou část dvou krátkých protilehlých stěn pokrývají kachle s ornamentem v zásadě kosočtvercovým. Nahoře a zčásti také po stranách je lemuje kachle s dvěma čtvercovými ornamenty.

Obklad je s odkazem na soupis inventáře z roku 1776 stručně zmíněn ve stavebněhistorickém průzkumu zámku z roku 1979.⁴⁾ Mezi Dubovým pokojem a Pokojem myslivce je v obložené stěně Retirády výklenek, který zřejmě sloužil pro postavení svícnu a je obložen výše zmíněnými kachly s kosočtverecným motivem (obr. 2). Malba omítnutého klenutého stropu chodbičky dosti věrně napodobuje keramický obklad stěn, barevný odstín ornamentů je však převážně hnědý (obr. 3).

Výše popsanými kachly s kosočtverecným motivem je v šířce cca 90 cm obložena stěna za kamny v Pokoji pa-

Obr. 5: Veltrusy, zámek, I. patro hlavní budovy, krb v Salonu Marie Terezie s bočními stěnami obloženými holandskými kachly.

na hraběte a v šířce cca 150 cm také zaoblená stěna za kamny ve Žluté ložnici (obr. 4); stejnými kachly jsou navíc obloženy i boční stěny přední části vnitřního prostoru krbů v tzv. Dubovém pokoji a v Salonu Marie Terezie v jihozápadním křídle (obr. 5).⁹⁾ Všechny uvedené obklady s výjimkou krbu v Dubovém pokoji jsou pouze v těch částech křídel hlavní budovy, které byly dostavěny v období poloviny 18. století. V inventářích z roku 1787 a 1802 je zmíněno, že v Dubovém pokoji jsou v jedné ze skříní vestavěných do ostění uloženy modré holandské kachle. Je zřejmé, že nebyly považovány za běžný stavební materiál.

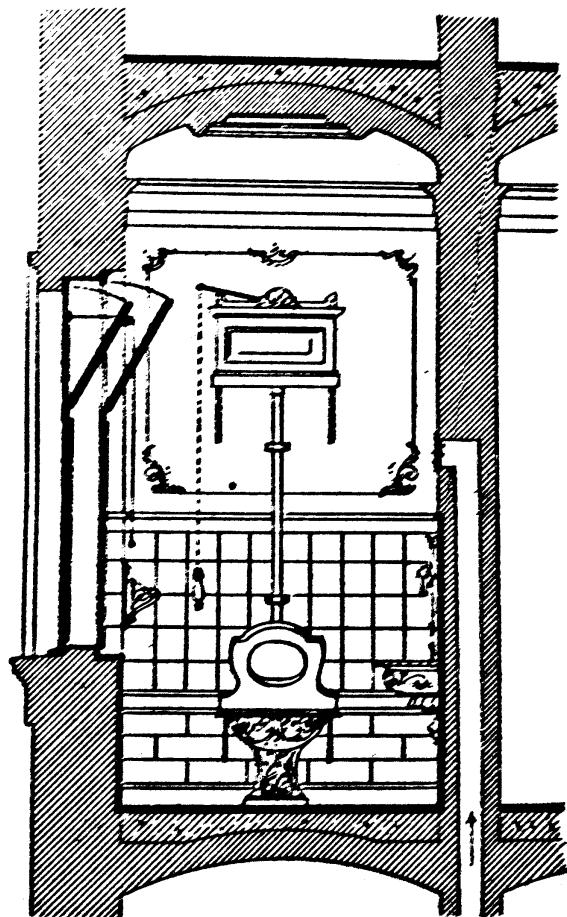
Jen stručně budou zmíněny další autorovi doposud známé příklady barokních interiérových keramických obkladů. V roce 1736 byl staviteli B. Scottimu vystaven dlužní úpis, určený k vyrovnaní jeho nákladů spojených se stavbou pražského Colloredo-Mansfeldského paláce. Kromě stavebního materiálu jsou v textu zmíněny holandské kachle a drážďanská kamna.⁶⁾ Glazované delftské obkládačky ze 17. a 18. století jsou výslovně dekorativní součástí kachlových kamen na zámcích Hluboká a Mnichovo Hradiště.⁷⁾ Jistě nelze vyloučit, že si je pro doplnění výzdoby interiéru svých sídel nechali z Nizozemí dovážet i jiní zámožní stavebníci. Na zámku Jaroměřice je stěna chodby z pracovny hraběte do tanečního sálu vyzdobena iluzivní malbou z 18. století, na které jsou vyobrazeny čtvercové dlaždičky s modrým ornamentem, typickým pro delftskou fajáns. Jde o napodobení kachlů kamen v Sálu předků.⁸⁾

V následující druhé části příspěvku se přesuneme na konec méně již vzdáleného a technicky pokročilejšího 19. století. Dobře omyvatelný keramický obklad stěn místností, ve kterých je kladen zvlášť velký důraz na zachování čistoty, nebyl ani tehdy ještě samozřejmostí. V J. P. Jöndlově Poučení o stavitelství pozemním, vydaném v českém

překladu roku 1865, se v kapitole nazvané Ovrhování zdí dočteme o různých druzích omítek, nikoliv však o obkladech.⁹⁾ Ani v později vydaných knihách z konce 19. a počátku 20. století, které se dosti podrobně zabývají nejrozličnějšími zednickými i jinými stavebními pracemi, vesměs nenajdeme popis interiérových keramických obkladů. V dalším odstavci bude uvedeno několik příkladů z tehdejší odborné literatury.

V druhém rozšířeném vydání II. dílu knihy profesora pozemního stavitelství J. Pacolda Konstrukce pozemního stavitelství autor ve čtvrté kapitole s názvem Omítky pouze zběžně uvádí, že „v době novější k inkrustaci hodí se dobře desky terracotové s polakem, desky fayence-ové, malované a polévané, desky mozaikové, desky cementové a šamottové, nalepené sádrou neb cementem na líc zdi neb rovnou omítku“.¹⁰⁾

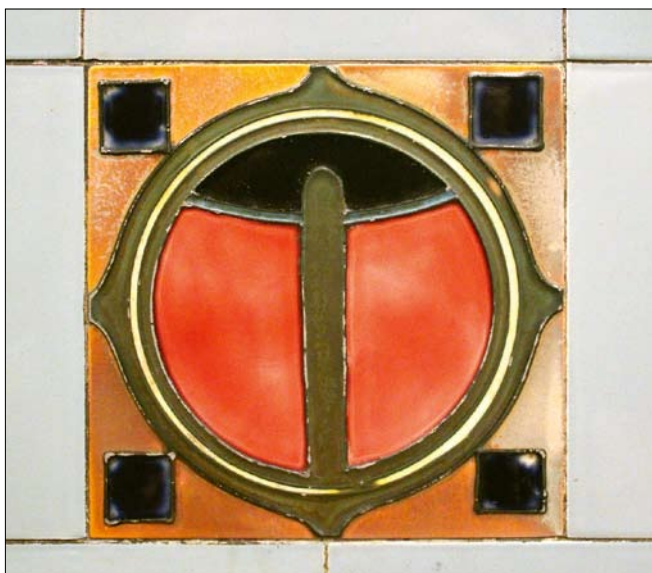
V druhém rozšířeném vydání III. dílu z roku 1901 je v kapitole XIV. nazvané Návrhy budov při popisu záchodů velmi stručně

Obr. 6: Návrh interiéru WC (převzato z J. Pacolda, o. c. v pozn. 10).

Obr. 7: Praha, Staré Město, čp. 1090/I, náměstí Republiky 5, Obecní dům z roku 1911, vestibul restaurace v I. suterénu. Stav 2020.

Obr. 8: Praha, Obecní dům, ozdobná obkladačka ve vestibulu restaurace. Stav 2020.

doporučeno omítnutí jejich stěn cementovou omítkou a nátěr olejovými barvami, nebo obložení „látkami hladkými vlhku vzdorujícími“.¹¹⁾ Na rozdíl od textu věnovaného omítkám nejde o podrobnější popis. V příloze jsou mezi jinými kresbami dva architektonické návrhy s pohledově výraznou úpravou povrchu stěn místností WC a mísou zdobenou ornamentem (obr. 6).¹²⁾ Autor kresby doporučil použití obkládaček dvojího formátu, obdélníkového a čtvercového. Návrhy jsou nepochybně určeny pro výstavnější budovy, např. vily, nikoliv pro běžné obytné domy. V knize profesora ČVUT v Praze J. Kohouta: *Konstruktivní stavitelství*, vydané v roce 1912 a určené pro školní potřebu a stavební praxi, se v části věnované záchodům autor zabývá podlahou záchodů, záchodovým sedadlem a mísou.¹³⁾ Úprava povrchu stěn není zmíněna. Je zřejmé, že obkládání stěn v interiéru budov nepatřilo na konci předminulého století ani na samém počátku století dvacátého mezi běžné stavební práce.

Snad neuškodí v souvislosti s využitím keramických výrobků pro povrchovou úpravu stěn připomenout, že koupelny a WC nebyly v minulosti běžnou součástí bytů. Dnes už se nám ani nechce věřit, že i ve městech sloužilo tehdy k mytí pouze plechové umyvadlo. Občasné omytí celého těla umožňovala v některých rodinách plechová sedací vana, v jiných jenom necky. Mnohé domy z poslední čtvrtiny 19. století se mohly chlubit honosnou uliční fasádou s bohatou štukovou výzdobou. Jejich byty však obvykle nebyly ještě v devadesátých letech vybaveny koupelnou neboli lázní a záchody byly někde přístupné z podesty schodiště, u pavlačových domů pouze z pavlače. Tato situace leckde přetrvávala i později.¹⁴⁾

Dnes běžné glazované interiérové obkladačky jsou v Čechách a na Moravě vyráběny až od konce 19. století. Mají pórovitý bílý nebo poněkud nažloutlý střep. Jejich sklovitá glazura zajišťuje nepropustnost a přispívá k příznivému vzhledu. Kvalitě používaných kaolinitických jíílů, glazur i způsobu vypalování byla věnována velká pozornost. Původně byly obkládačky označovány různými jinými názvy, např. dlaždice, flísny (z něm. fliesen), kachlíky, plotýnky, posklené dlaždice, polévané desky, případně čtyřhrany a osmihrany. Je pravděpodobné, že zejména do okrajových oblastí Čech a Moravy byla dodávána stavební keramika z Německa nebo z Rakouska. V průběhu prvního čtvrtletí 20. století se glazované pórovinové obkládačky staly materiálem čím dál častěji používaným k obkládání stěn místností s hygienickým zařízením. V různých hospodářských stavbách byly využívány tam, kde byl kladen důraz na zachování čistoty interiéru, např. v řeznictvích, ve větších kuchyních, v mlékárnách a pivovarech. Posloužily také k pohledově zajímavé úpravě interiéru některých větších restaurací a hotelů.

Nemalé množství starších keramických obkladů interiéru historických budov zůstalo zachováno v Praze. Vnitřní prostory některých významných staveb zdobí keramické plastiky, ty však nejsou předmětem tohoto příspěvku. Jako první bude snad vhodné jmenovat Obecní dům, postavený v letech 1905–1911 podle projektu Osvalda Polívky a Antonína Balšánka. Připomeneme zde pouze interiér vestibulu a restaurace v I. suterénu, kde byly využity běžné i zdobené obkládačky (obr. 7, 8). Rozsahem i celkovým pojetím je zcela mimořádná keramická výzdoba interiéru různých prostor hotelu Imperial, který stojí na křižovatce novoměstských ulic Na Poříčí a Biskupské. Budova s železobetonovou nosnou konstrukcí pochází z roku 1913–1914. Ve velké místnosti restaurace jsou obloženy nejen všechny stěny, ale také sloupky a pilíře, průvlaky a stropní podhled (obr. 9). Neobvyklé výtvarné řešení navržené Janem Benešem, profesorem UMPRUM

Obr. 9: Praha, Nové Město, čp. 1072/II, Na Poříčí 15, hotel Imperial z roku 1914, restaurace v přízemí. Stav 2021.

a spolupracovníkem keramické továrny RAKO, je inspirováno mimoevropským uměním.

Další odstavce jsou záměrně věnovány méně známým keramickým obkladům, uplatněným ve vnitřních prostorech jiných pražských staveb. Budova čp. 1771/ II., Na Bojišti 1 z roku 1892 sloužila jako chirurgická klinika. V roce 1909 byla zvýšena o dvě podlaží a podstatně rozšířena přístavbou západního křídla. Stěny salonku v nejvýchodnější části 3. patra, který byl údajně původně užíván jako meditační salon, byly roku 1914 bohatě vyzdobeny keramickým obkladem (obr. 10) a keramickou plastikou. Zajímavě jsou v uvedené budově obloženy i stěny ve schodišti a na chodbě (obr. 11). Pro úpravu stěn záchodu ve 4. patře východního křídla byly použity obkládačky zdobené modrým ornamentem.¹⁵⁾ V budově nyní sídlí Klinika pracovní medicíny Všeobecné fakultní nemocnice.

Velmi prostý je hnědočervený obklad, střídavě zdobený žlutými obkládačkami, v prostoru vstupního schodiště, chodby a šaten v přízemí školní budovy čp. 2016/II ve Vojtěšské ul. 13 (obr. 12, 13).¹⁶⁾ Obklad ze stejných obkládaček v tamější tělocvičně, zdobený nahoře dvěma úzkými vodorovnými pásy, byl podle sdělení zaměst-

nanců školy odstraněn v rámci obnovy spodní části stavby po velké povodni, která postihla Prahu před dvaceti léty. Starší keramický obklad lze obdivovat v cukrárně Au Gourmand v domě čp. 614/I ve staroměstské Dlouhé ulici 10 (obr. 14) nebo v řeznictví v domě čp. 683/XI na žižkovské Seifertově třídě č. 83 (obr. 15). Příkladem využití vícebarevného keramického obkladu ve třicátých letech je interiér lékárny v domě čp. 33/VI postaveném v roce 1933 ve Vratislavově ulici 2. ve spodní části čtvrti Vyšehrad (obr. 16).

Již od konce 19. století docházelo k postupnému odklonu od napodobování starších stavebních slohů; dostavilo se období secese. Zejména na počátku 2. desetiletí 20. století nahradil v nejednom pražském nájemném domě tradiční štukovou výzdobu prostoru vstupního schodiště keramický obklad

spodní části stěn. V rámci tohoto příspěvku budou nejprve představeny různé typické způsoby využití obkládaček pro výzdobu schodišťových vestibulů, v dalším odstavci pak méně obvyklá řešení. Nahoře byl keramický obklad obvykle vodorovně zakončený přibližně v úrovni podlahy přízemí (obr. 17). Čtvercové různě zbarvené obkládačky formátu 15 × 15 cm byly kladeny na střih, tzn. s průběžnými svislými spárami. Plochu často zajímavě členily úz-

Obr. 10: Praha, Nové Město, salonek ve III. patře budovy Kliniky pracovní medicíny VFN, čp. 1771/II, Na Bojišti 1, keramický obklad z r. 1914 (foto J. Komárková, 2013).

Obr. 11: Praha, Nové Město, keramický obklad schodiště v budově Kliniky pracovní medicíny VFN, čp. 1771/II, Na Bojišti 1.

Obr. 12: Praha, Nové Město, keramický obklad ve vestibulu školní budovy čp. 2016/II, Vojtěšská ul. 13.

Obr. 13: Praha, Nové Město, detail keramického obkladu v přízemní chodbě školní budovy čp. 2016/II, Vojtěšská ul. 13.

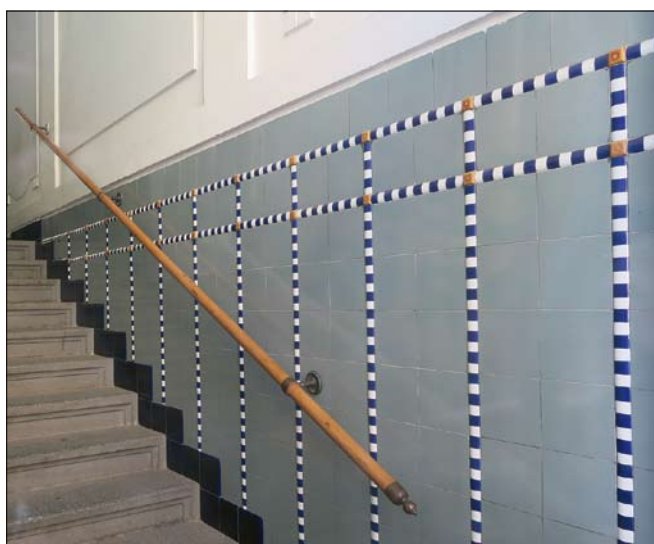
Obr. 14: Praha, Staré Město, keramický obklad v cukrárně Au Gourmand v domě čp. 614/I, Dlouhá 10.

Obr. 15: Praha, Žižkov, keramický obklad stropu řeznictví v domě čp. 683/XI, Seifertova 83.

Obr. 16: Praha, Vyšehrad, keramický obklad vrchní části stěn lékárny v domě čp. 33/VI z roku 1933, Vratislavova 2.

Obr. 17: Praha, Vinohrady, keramický obklad prostoru vstupního schodiště v nájemném domě čp. 1567/XII z roku 1909, Vozová 8.

Obr. 18: Praha, Josefov, keramický obklad prostoru vstupního schodiště v nájemném domě čp. 135/V z roku 1911, E. Krásnohorské 7.

ké pásky nebo zvláštní ozdobné obkládačky, viz příklady z různých pražských čtvrtí (obr. 18–21). Podlaha a stupně schodiště byly obvykle lemovány jednou řadou tmavších kachlíků.

Úspěšné, přesto však pohledově zajímavé řešení bylo uplatněno ve smíchovském domě čp. 1278 (obr. 22).

Výjimečně byl nad vstupním schodištěm obložen i strop (obr. 23). Neobvyklé řešení bylo použito ve vestibulu obytného domu čp. 20/V ve Valentinské ul. 10, postaveného v roce 1909 podle plánů B. Bendelmayera; střídou štukovou výzdobu stěn a klenutého stropu doplňuje dvoubarevná keramická mozaika (obr. 24). Tmavomodrý obklad vestibulu dejvického nájemného domu čp. 334/XXIX z ro-

Obr. 19: Praha, Žižkov, keramický obklad prostoru vstupního schodiště v nájemném domě čp. 1247/XI z roku 1913, Kubelíkova 40.

Obr. 20: Praha, Vršovice, keramický obklad prostoru vstupního schodiště v nájemném domě čp. 77/XIII z roku 1912, Moskevská 4 (foto H. Křížová, 2012).

ku 1913 na Bachmačském náměstí 6 je doplněn stejnou vícebarevnou obkládačkou se zlatým dekorem, jaká byla vybrána k výzdobě pražského Obecního domu.¹⁷⁾ Působivá úprava vstupního schodišťového prostoru, využívající keramické obkládačky zdobené rostlinným i geometrickým dekorem, zůstala na rozdíl od obvykle zcela zničeného původního obkladu koupelen a WC v mnoha domech zachována v dobrém stavu.

Obr. 22: Praha, Smíchov, keramický obklad prostoru vstupního schodiště v nájemném domě čp. 1278/XVI z roku 1911, Náměstí 14. října 1. Úsporné řešení s pouhou jednou řadou obkládaček je zde pohledově zvýrazněno úzkými černobílými pásy.

Obr. 21: Praha, Dejvice, keramický obklad vstupního prostoru v nájemném domě čp. 283/XIX z roku 1911, Bubenečská 10 (foto P. Chotěbor, 2019).

V závěru obhlídky interiéru pražských historických staveb je třeba upozornit na dva zvláště zajímavé keramické obklady, které se do dnešních dnů bohužel nedochovaly. Jeden z nich se výrazně uplatňoval na stěně zcela zaniklé

Obr. 23: Praha, Vinohrady, keramický obklad stěn a stropu prostoru vstupního schodiště v nájemném domě čp. 1582/XII z roku 1910, Na Smetance 22.

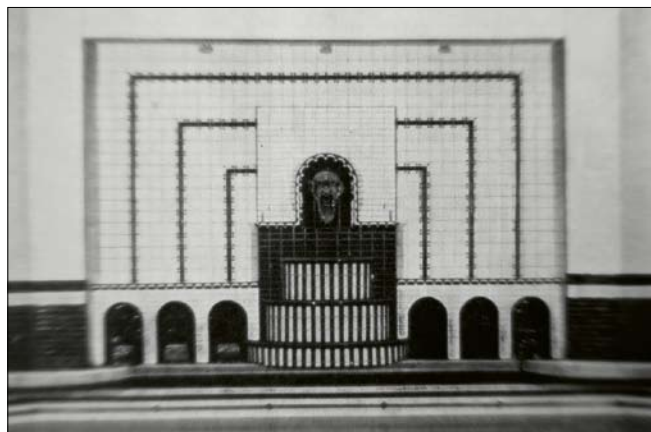

Obr. 24: Praha, Josefův, výzdoba spodního líce klenby vstupního prostoru obytného domu čp. 20/V ve Valentinské ul. 10 dvoubarevnou keramickou mozaikou.

plovárny v suterénu paláce Koruna čp. 846/ II na Václavském náměstí 1, postaveného v roce 1914 podle projektu A. Pfeiffera (obr. 25). Obklad, který byl součástí výzdoby interiéru kostela P. Marie v Emauzích, byl v českém prostředí zcela výjimečný. V důsledku omylu při navigaci došlo 14. února 1945 při plánovaném náletu spojeneckého letectva na Drážďany k bombardování některých částí Prahy. Jedna z bomb zasáhla emauzský kostel. Zničila věže

Obr. 26: Praha, závěr severní lodi kostela Nanebevzetí Panny Marie v Emauzích. Na snímku je zachycena podoba nedochovaného keramického obkladu, kterým byla v roce 1909–1910 vyzdobena spodní část stěn kaple Panny Marie (fotografie je součástí souboru o. c. v pozn. 25; také je uložena v archivu Muzea hlavního města Prahy).

Obr. 25: Praha, Nové Město, Palác Koruna, čp. 846/II z r. 1914, Václavské nám. 1. Fotografie keramické výzdoby stěny zcela zaniklé plovárny v suterénu budovy je součástí nedatovaného souboru ukázek využití výrobků rakovnické továrny RAKO, uloženého v knihovně Uměleckoprůmyslového muzea (o. c. v pozn. 19).

a značnou část klenby; severní část kostela zůstala však zachována. Požár nezničil hlavní oltář; přežily ho dokonce i poblíž stojící palmy. Nezřítla se ani klenba nad sousední kaplí Panny Marie v závěru severní lodi; duchovenstvu blízkého kostela sv. Jana a jejich pomocníkům se odtud podařilo přemístit do bezpečí sochu montserratské Madony a její pozlacený svatostánek.¹⁸⁾ Gotickou stavbu brzo překryla nová střecha a v 70. letech byla vrchní část věží nahrazena zajímavou novodobou konstrukcí. Kostel však nebyl využíván a v průběhu let zůstalo zapomenuto, jak neobvyklým způsobem byla vyzdobena část jeho interiéru.

V roce 1956 vyšla v Praze kniha zabývající se stavebním a uměleckým vývojem emauzského kláštera. Autoři popisují i tehdejší stav poškozené výzdoby stěn v interiéru kostela, která byla dílem beuronských benediktinských mnichů, sídlících v klášteře od poslední čtvrtiny 19. století. Ještě jedenáct let po nešťastném zásahu bomby zůstala jejich zajímavá, výtvarně pojatá úprava povrchu stěn do značné míry zachována. Ve spodní části severní i jižní stěny bylo v širokém pruhu v nepřetržitém sledu vyobrazeno 21 výjevů z legendy sv. Benedikta. Na severní straně byl „pruh sestaven ze žlutavě polévaných kachlíků“; jeho

Obr. 27: Praha, závěr severní lodi kostela Nanebevzetí Panny Marie v Emauzích. Vrchní části keramického obkladu, detail fotografie z obr. 26.

Obr. 28: Zámek Konopiště (okres Benešov), III. patro, koupelna v jižní části budovy (foto M. Břeň, 2022).

Obr. 29: Zámek Konopiště, III. patro, koupelna v jižní části budovy, detail vrchní části keramického obkladu (foto M. Břeň, 2022).

Obr. 31: Zámek Konopiště, III. patro, koupelna v severozápadní části budovy, detail vrchní části keramického obkladu (foto M. Břeň, 2022).

Obr. 30: Zámek Konopiště, III. patro, koupelna v severozápadní části budovy (foto M. Břeň, 2022).

část je v uvedené knize velmi neostře vyobrazena na obrázku č. 36.¹⁹⁾

V roce 1985 byl zpracován stavebněhistorický průzkum kláštera a kostela. V části Dějiny objektu uvádí P. Zahradník, s odvoláním na zprávy emauzského kronikáře, že severní stěna (kvůli její vlhkosti) a závěr severní lodi emauzského kostela byly v letech 1909–1910 obloženy dlaždicemi z továrny na šamot. Celý náklad 12 000 K zaplatil majitel továrny kníže Liechtenstein. V části Stavebně technický popis budovy je uvedeno, že vnitřní omítky jsou z větší části odstraněny; keramický obklad není zmíněn. Směrnice pro asanaci a rekonstrukci obsahují formulaci: „*Malby a beuronské úpravy zřejmě jsou natolik narušeny, že je nebude možné respektovati*“.²⁰⁾ Mnoho diskusí bylo v poválečném období věnováno otázce, jakým způsobem vyřešit obnovu vnější podoby kostela a zejména jeho věží. Po roce 1950 se již nepočítalo s tím, že budovy kláštera s kostelem mohly sloužit svému původnímu účelu. Odstranění poškozené religiózní výzdoby interiéru bylo nejspíš považováno za zcela samozřejmé.

Použití obkládaček v interiéru českého kostela bylo úpravou zcela mimořádnou. Podobu obkladu v závěru severní lodi si do určité míry dokážeme představit z fotografie kaple Panny Marie, která je součástí nedatovaného souboru ukázek využití výrobků rakovnické továrny RAKO (obr. 26, 27).²¹⁾ Na snímku je možné rozpoznat, že zde byly použity obkládačky běžného formátu 15 × 15 cm. Spodní asi 3 m vysoká část obkladu byla nezdobená. Nad ní byl pás ze dvou řad obkládaček s písmeny zkráceného nápisu (abreviatury).²²⁾ Výše pak čtyři řady obkládaček vytvářejících ornament se závitnicemi a vějířovým motivem. Obklad byl pod římsou završen řadou pásků vysokých 7,5 cm. Jinou dokumentaci se v rámci zpracování tohoto širšího pojatého článku nepodařilo vyhledat.

Přesuňme se nyní z hlavního města do mimopražských okresů středních Čech a vraťme se do předminulého století. V roce 1887 koupil František Ferdinand d'Este zámek Konopiště. Lze předpokládat, že součástí následných úprav interiéru budovy bylo i zřízení dvou koupelen ve III. patře, které jsou součástí soukromých prostor majitele a zůstaly zřejmě dodnes zachovány ve své původní podobě. Stěny koupelny s kachlovými kamny na jižní

Obr. 32: Libodřice (okres Kolín), Bauerova vila z r. 1914, detail poškozeného keramického obkladu koupelny (foto J. Veselý, 2005).

Obr. 33: Libodřice, Bauerova vila, obklad koupelny po celkové obnově budovy (foto J. Žižka, 2008).

straně budovy jsou obloženy bílými čtvercovými kachlíky kladenými na vazbu (obr. 28, 29). Bílou plochu obkladu nad vanou střídavě člení uprostřed její délky svislý pás ze střídavě dvou a tří obdélných smetanově zbarvených kachlíků. Obklad je završen červenou římsičkou a nahore ho zdobí červené pásy s ornamentem odpovídajícím lemování vany. V koupelně s válcovými kamny poblíž severozápadní nárožní věže je bílými čtvercovými kachlíky zvenčí i zevnitř obložena i vana (obr. 30, 31). Její obklad je nahore zdoben pásy s ornamentem tvořeným stylizovanými modrými květy. Bílými kachlíky jsou obloženy i stěny této koupelny. Obklad završený bílou římsičkou zde nahore zdobí pásy s modrým geometrickým ornamentem nekonečné vlny. Podle zprávy z objektu jde v obou koupelnách o kachlíky rozměru 15 × 15 cm.

Asi nejznámější naše keramická továrna sídlí v Rakovníku ve středních Čechách. Přesto nemůžeme zatím i přes pomoc garantů památkové péče prezentovat větší počet ukázek starých interiérových obkladů zachovaných v mimopražských středočeských stavbách. Jako první

Obr. 34: Kněžves (okres Praha-západ), obytný dům čp. 55, přízemí (foto A. Jankulíková, 2019).

připomeneme Bauеровu vilu v Libodřicích, postavenou v roce 1914 podle projektu Josefa Gočára. Z dochovaných výkresů nelze vyčíst, kdo byl autorem návrhu realizovaného řešení obkladu koupelny. Poškozený, střídavě zdobený bílý keramický obklad byl při nedávné opravě obnoven (viz obr. 32, 33). Je tedy zřejmé, že výrobu kvalitních obkládaček potřebných pro doplnění původní povrchové úpravy je v současné době možné zajistit.

Obr. 35: Rožďalovice (okres Nymburk), obytný dům čp. 24, koupelna v I. patře (foto I. Minář, 2013).

Také ukázky keramického obkladu stěn v interiéru obytných budov v Kněževsi (okr. Praha-západ) a Rožďalovicích (okr. Nymburk) představují podobné řešení, při kterém bývá bílá plocha dole od podlahy pohledově odsazena řadou tmavých obkládaček a nahoře doplněna obkládačkami zdobenými ornamentem (obr. 34, 35). Často byly v kuchyních obloženy stěny za kachlovými sporáky (obr. 36).

Na fotografiích z Býchor a Řepína je zřejmě vyobrazen obklad zámeckých kuchyní (obr. 37, 38). Méně obvyklé řešení s většími osmiúhelníky obkládačkami doplněnými malými čtverci bylo zvoleno v zámeckém pivovaru v Červených Pečkách (obr. 39). Pohledově působivý keramický obklad je zachován v bývalém řeznictví na kutnohorském Jungmannově náměstí (obr. 40). A ukázky ze středních Čech uzavírá nezdobený modročerný obklad interiéru funkcionalistické stavby poděbradského nádraží z roku 1931 (obr. 41).

Obr. 36: Mořina (okres Beroun), obklad stěny za kachlovým sporákem v usedlosti čp. 24 (foto A. Jankulíková, 2022).

Obr. 37: Býčhory (okres Kolín), zámek, kuchyň (foto D. Havlíková, 2015).

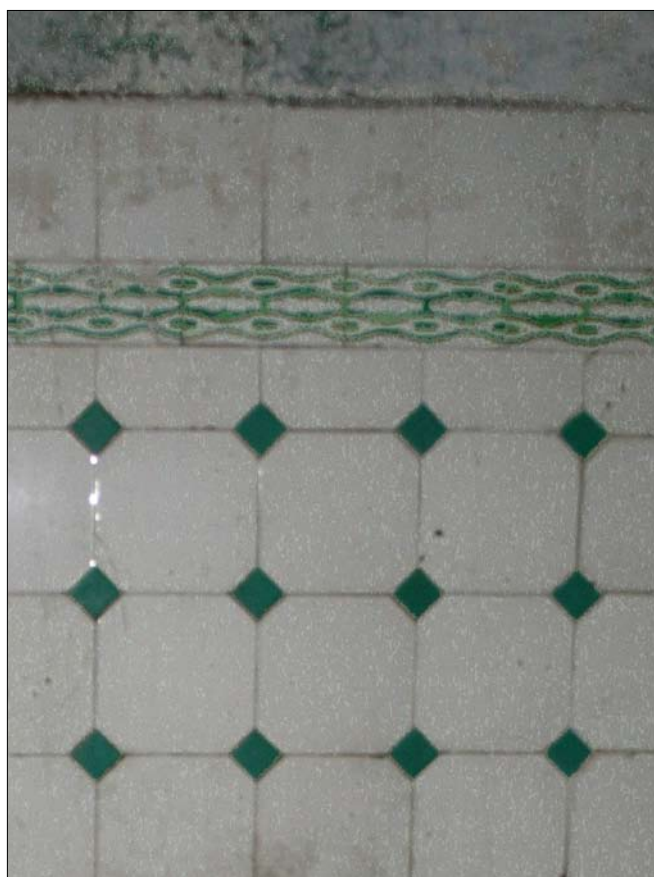
Autor předpokládá, že bude užitečné doplnit příspěvek několika odstavci věnovanými povšechnému seznámení s různými druhy interiérových obkládaček a jejich keramických doplňků. Pro úpravu stěn výše uvedených významných pražských staveb popsaných v předchozích odstavcích (kostel v Emauzích, Obecní dům, hotel Imperial, budova kliniky v ulici Na Bojišti, škola ve Vojtěšské ulici, Palác Koruna) a nejspíš také pro obklad vstupních prostor mnoha pražských nájemných domů byly použity výrobky výše již zmíněné továrny v Rakovníku. Její dlouhý název Rakovnická továrna pro výrobu šamotového zboží, mosaikových dlaždic a kamen v Rakovníku býval různě zkracován, např. na označení Rakovnická šamotka nebo jen „RAKO“.

Neúplný a nedatovaný soubor prospektů uložený v knihovně Národního technického muzea umožňuje učinit si určitou představu o velké šíři nabídky této firmy. Na pětadvaceti listech formátu 14 × 30 – 14 × 40 cm jsou barev-

Obr. 38: Řepín (okres Mělník), zámek, I. patro, kuchyň (foto P. Kalinová, 2022).

ná vyobrazení mnoha různých obkládaček a keramických doplňků obkladu; prezentovat je možné jen malou ukázkou (obr. 42–46). Základní součástí obkladu byly nezdobené, ale nejrozličněji zbarvené čtvercové obkládačky 15 × 15 cm. Pokud byly určeny pro vrchní zakončení obkladu, byla

Obr. 39: Červené Pečky (okres Kolín), pivovar (foto D. Havlíková, 2015).

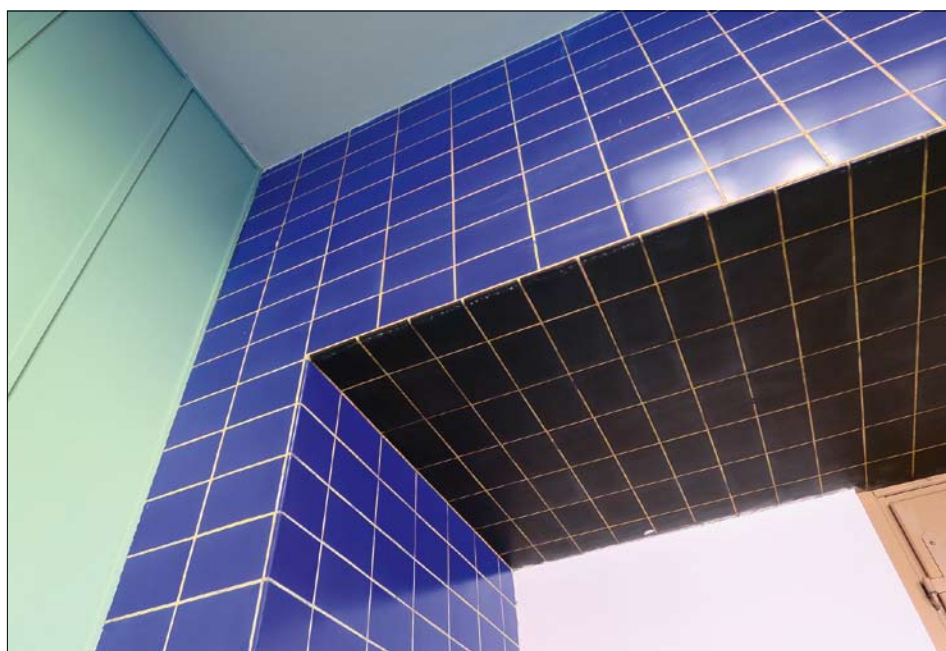

Obr. 40: Kutná Hora, bývalé řeznictví, čp. 479, Jungmannovo náměstí 20 (foto A. Pospíšil, 2017).

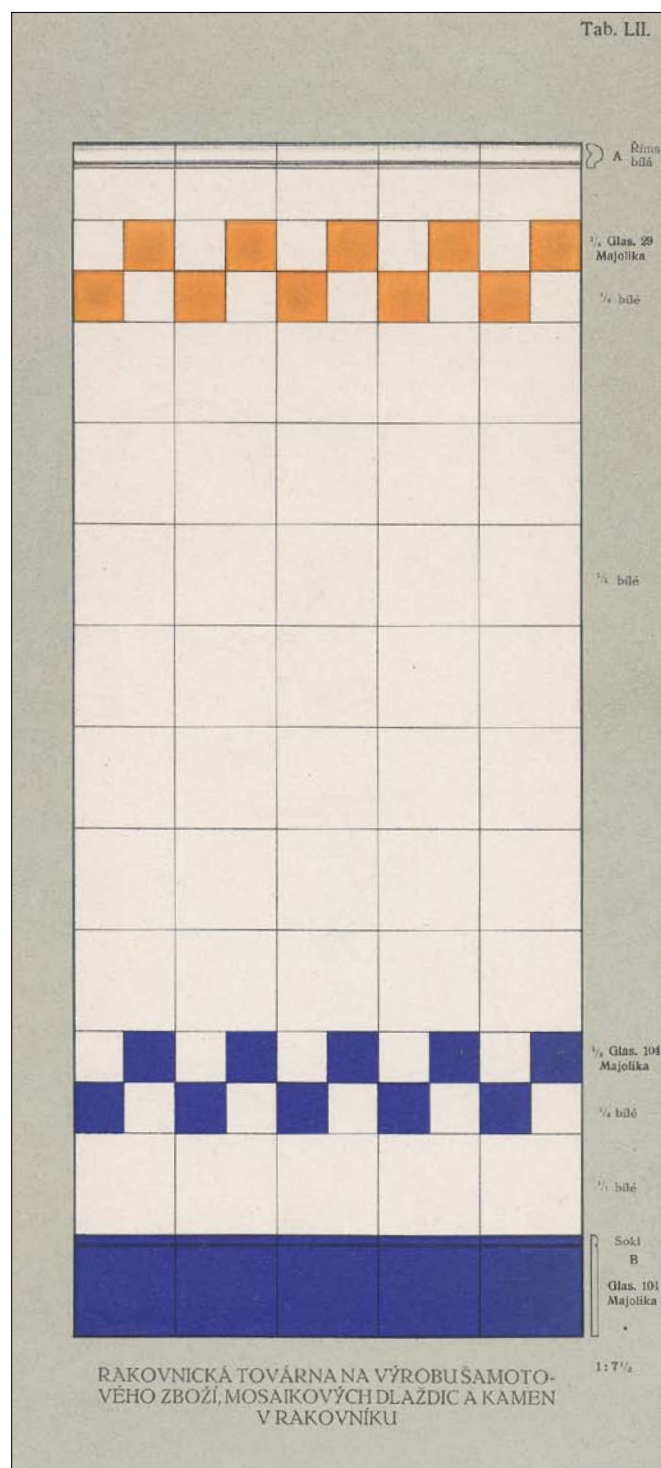
jedna ze čtyř stran zaoblená neboli klopená. Jednou nejspodnější řadou klopených obkládaček, předsazených o cca 1 cm, mohl být vytvořen sokl. Pro sokl byly však určeny i čtvercové obkládačky s jedním nebo čtyřmi vodorovnými žlábký. Velký byl výběr obkládaček zdobených tradičními i novějšími rostlinnými nebo geometrickými ornamenty. Nechyběly ani holandské motivy s větrným

mlynem nebo lodí na moři. Ze dvou, čtyř nebo i více obkládaček bylo možné sestavit náročnější ornament, také však krajinný nebo jiný realistický výjev. Např. v kravínech mohly být tímto způsobem zobrazeny hlavy krav a dobytčat, viz obr. 46.²³⁾ Nabízeny byly také efektní obkládačky s glazurou obsahující kovový pigment (listr).

Dosti oblíbené bylo použití obkládaček osmiúhelníkových, doplněných malými odlišně zbarvenými a na koso postavenými čtvercovými vložkami, viz obr. 37, 39. Střídmé nebo bohatší členění plochy obkladu umožňovaly pásy 15 × 7,5 cm (půlky), často odlišně zbarvené nebo zdobené šachovnicovým či jiným ornamentem. Jindy také vodorovné nebo svislé pásy sestavené ze střídavě světlých a tmavých malých čtverců 7,5 × 7,5 cm (čtvrtinek) nebo 5 × 5 cm (devítek), případně z užších pásků širokých pouze 1 – 5 cm. Výraznější členění umožňovaly pásy vystupující z plochy obkladu. Speciální pásy umožňovaly zaoblení soklu nebo nároží. Pro završení obkladu sloužily 15 cm dlouhé, cca 4 cm vysoké římsky a obrubky. Vzorky rakovnických ob-

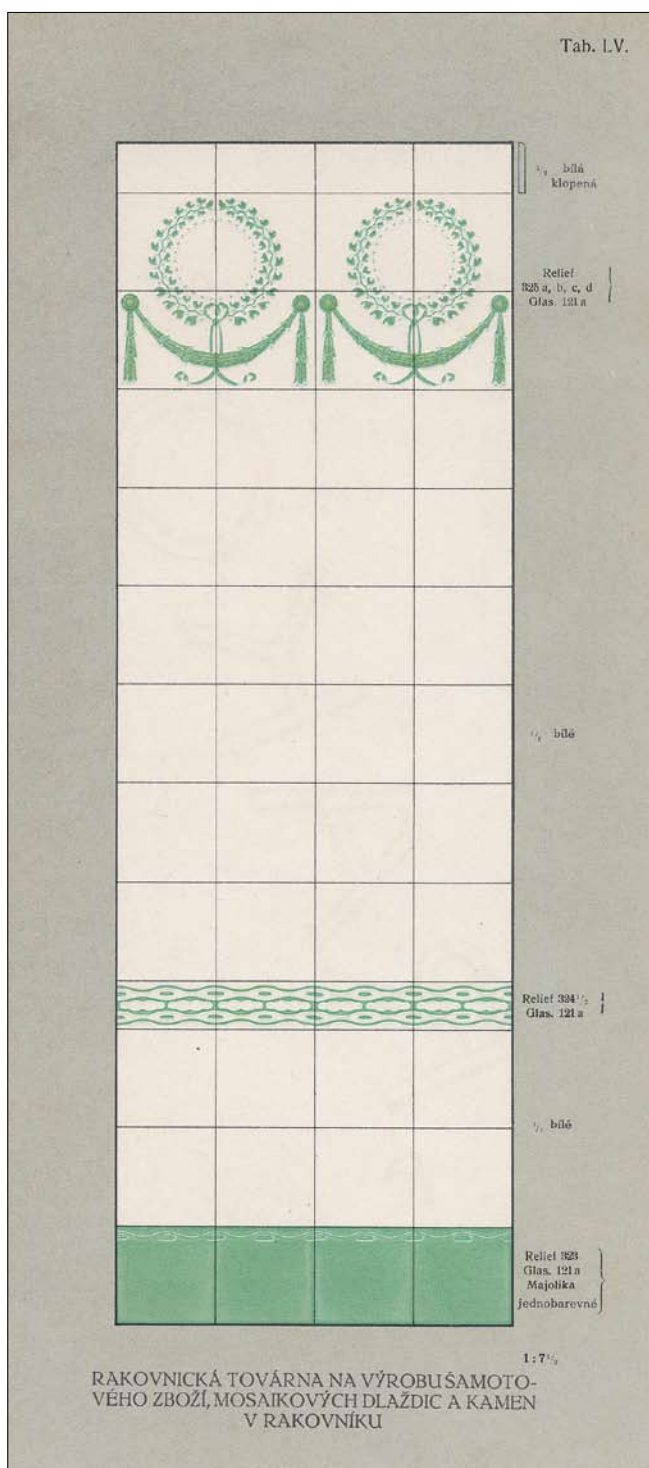
Obr. 41: Poděbrady (okres Nymburk), nádraží, příchod k 1. nástupišti, keramický obklad.

Obr. 42: Prospekt Rakovnické továrny na výrobu šamotového zboží, mo-
saikových dlaždic a kamen v Rakovníku, Tab I. II.

kládaček a jejich doplňků jsou součástí sbírek Muzea TGM Rakovník (obr. 47, 48).

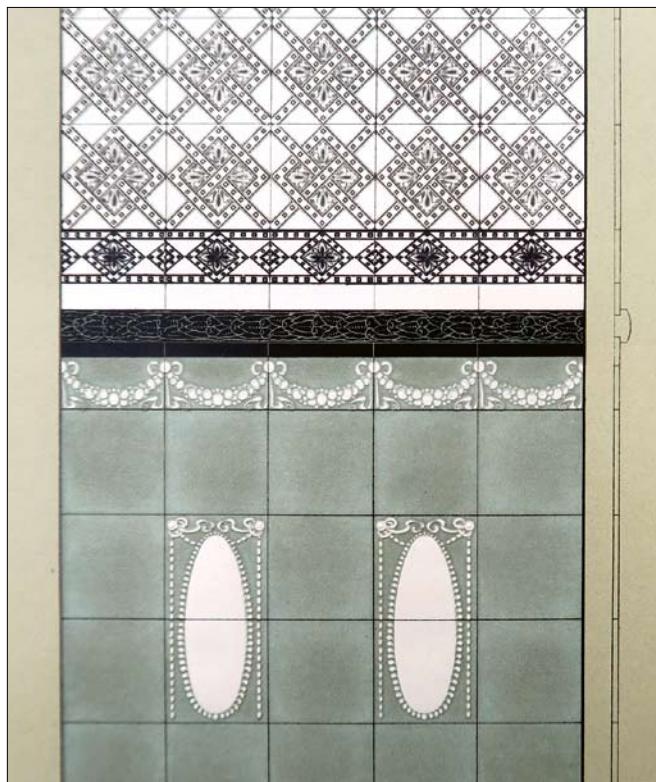
Rakovnická továrna nabízela také zajímavé řešení pro členění prostor hygienických zařízení v lázních, školních budovách apod. Nechala si patentovat systém Triumph určený pro oddělení jednotlivých sprchových kójí a kabin záchodů (obr. 49). K vytvoření mezistěn sloužily speciální dutinové stěnovky, podle dnešního názvosloví příčkovky, opatřené bílou glazurou. Dutiny široké cca 3 cm byly při stavbě vyplněny cementovou maltou. Vyztužení těchto mezistěn tl. 5,8 cm zajišťovaly svislé ocelové pruty. Továr-

Obr. 43: Prospekt Rakovnické továrny na výrobu šamotového zboží, mo-
saikových dlaždic a kamen v Rakovníku, Tab I. V.

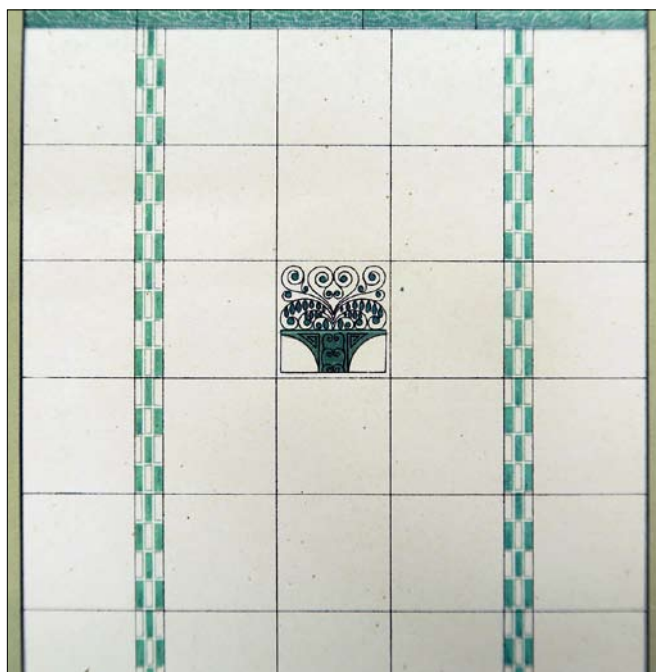
na nabízela několik desítek různě tvarovaných výrobků, které umožňovaly snadné spojování jednotlivých mezistěn systému Triumph, jejich zaoblené zakončení a vytvoření oblých koutů, výhodných pro snadný úklid. Nechyběly ani stěnovky s miskou na mýdlo a otvorem pro tyč záclony. Do mezistěn záchodů, dole černě lemovaných, byly vkládány ocelové dveřní zárubně. Patentované řešení bylo využito v mnoha lázeňských a jiných budovách, postavených nejen u nás, ale např. také ve Vídni.

Rakovnická firma věnovala velikou péči propagaci svého zboží nejen v Čechách a na Moravě, ale i v dalších

Obr. 44: Výřez z prospektu Rakovnické továrny na výrobu šamotového zboží, mosaikových dlaždic a kamen v Rakovníku.

evropských zemích. Své vzorkovny měla i v Budapešti a v Bělehradě, také v Polsku, Švýcarsku a Holandsku. V zájmu kvalitního provedení obkladů stěn dodávala na významnější a snad i jiné stavby své vlastní specializované čtyři kladce.²⁴⁾ Přizvala ke spolupráci výtvarné umělce, vypalovala jejich figurální plastiky a dodávala materiál pro mozaikové obrazy, určené k výzdobě významných budov. V roce 1908 se Rakovnická šamotka velkou měrou podílela na výzdobě pavilonu Keramika, který byl podle

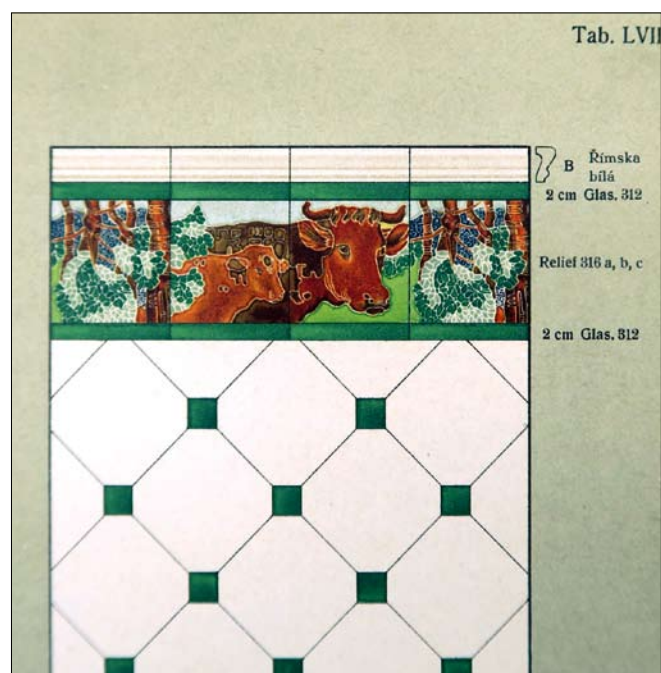
Obr. 45: Výřez z prospektu Rakovnické továrny na výrobu šamotového zboží, mosaikových dlaždic a kamen v Rakovníku.

některých názorů „zlatým hřebem“ velké Jubilejní výstavy v Praze. V dříve již zmíněném sborníku s krátkým označením RAKO na obálce jsou na čtyřiceti tabulkách fotografie keramických, převážně interiérových obkladů, realizovaných nejen v českých, ale také v mnoha zahraničních městech.²⁵⁾ Rakovnické obkládačky byly využity např. také v restauracích, hotelech, lázních a sanatoriích. Nejvíce ukázek pochází z Vídně, hlavního města monarchie, ve sborníku lze však najít i snímky z Curychu, Sofie a Cařihradu. V souvislosti s celkovým vývojem architektury změnila se postupně ve dvacátých a třicátých letech i podoba keramických obkladů vnitřních prostor budov. Jejich plochy byly obvykle bílé, nezdobené. Ve vstupních prostorech byly stupně schodišť často lemovány pouhou jednou řadou tmavých obkládaček.

Již v úvodním odstavci bylo uvedeno, že článek bude věnován keramickým úpravám stěn v interiéru pražských a dalších středočeských budov. V jiných částech Čech, na Moravě a ve Slezsku jistě byly často používány glazované obkládačky vyráběné např. v Horní Bříze na Plzeňsku, v Košanech u severočeských Teplic, v Poštorné na Moravě a v dalších továrnách. Zejména pro stavby v příhraničních oblastech byl materiál získáván také v zahraničí. Svědčí o tom třeba keramický obklad dochovaný v karlovarských Císařských lázních, který je označen jménem firmy Villeroy & Boch z dosti vzdáleného Mettlachu v německém Sársku, nebo jediná dochovaná obkládačka s označením vídeňské továrny v podchodu nádraží v Liberci.

*

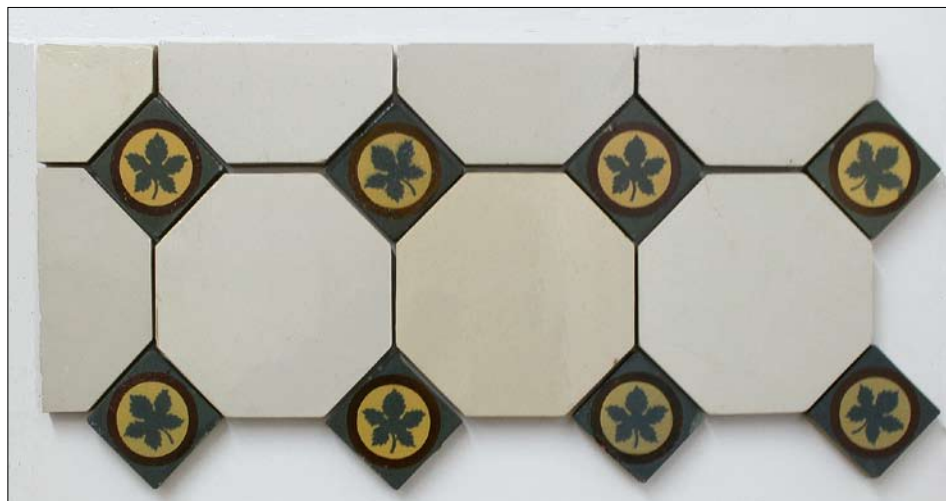
Nejen velmi zdobené, ale i prostší původní interiérové obklady a patentované bílé mezistěny je nutné považovat za hodnotnou součást historické stavby. Tam, kde zůstaly ušetřeny necitlivých zásahů, bývají díky dobré práci keramiků i obkládačů zachovány v dobrém technickém stavu. Je třeba považovat je za historicky cenný věcný doklad nového způsobu uspokojování hygienických potřeb

Obr. 46: Výřez z prospektu Rakovnické továrny na výrobu šamotového zboží, mosaikových dlaždic a kamen v Rakovníku.

v obytných i jiných budovách. Jsou ukázkou tvůrčího přístupu architektů, odklonu od historizujících úprav interiérů a postupné proměny secesní ornamentiky. Nelze než doporučit, aby této mnohdy nedocenené součásti starších budov byla při stavebněhistorickém průzkumu i v rámci památkové péče věnována náležitá pozornost.

ING. ALFRÉD SCHUBERT –
PAMÁTKÁŘ, STAVEBNÍ
INŽENÝR
ALF.SCHUBERT@SEZNAM.CZ

Obr. 47: Rakovník, obkládačky ze zaniklé vily Moravia, užívané ředitelem rakovnické šamotky E. Sommer-schuhem (Muzeum TGM v Rakovníku).

Obr. 48: Obrubka, užívaná k završení interiérového keramického obkladu stěn (Muzeum TGM v Rakovníku).

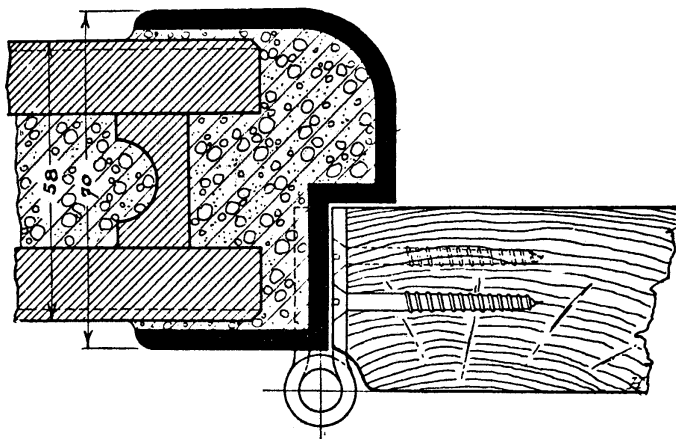
Obr. 49: Ukázka mezistěny Triumph (Muzeum TGM v Rakovníku).

PRAMENY

- SHP Praha, Nové Město, čp. 320/II. P. Zahradník – J. Muk – J. Muková, 1985, rkp.
SHP Praha, Nové Město, čp. 1771/ II. J. Muková – V. Bláha – M. Dvořák, 2016, rkp.
SHP Praha, Dejvice, čp. 334/ XIX. M. Šejbl, 2020, rkp.

LITERATURA

- Bárta, R. 1924: Obkládačky I. Praha.
Cerman, I. 2008: Chotkové: příběh úřednické šlechty. Praha.
Hanzlíček, L. 2003: Příspěvek k dějinám „RAKO“ závodů v Rakovníku. Rakovník.
Horyna, M. 1979: Stavebně-historický průzkum zámku Veltrusy. Svazek II. Komplex hlavních zámeckých budov, rkp.
Janák, P. 1933: Sto let obytného domu nájemného v Praze. Praha.
Jöndl, J. P. 1865: Poučení o stavitelství pozemním. Praha (2. vydání).
Kohout, J. 1912: Konstruktivní stavitelství I. Jaroměř 1912.
Lancinger, L. 1979: Stavebně-historický průzkum zámku Veltrusy. Svazek I. Dějiny objektu, rkp.
Ourodová, L. 2020: Delftské dlaždice a kamna na zámku Hluboká, in: Kolem kamen, č. 30, Dvory nad Lužnicí: Spolek na obnovu tradičních řemesel, s. 32–37 (07. 2020).

Obr. 50: V detailním řezu je znázorněno osazení ocelové dveřní zárubně na glazovanou stěnovku Triumph.

- Pacold, J. 1901: Konstrukce pozemního stavitelství III. Praha (2., rozšířené vydání).
- Pacold, J. 1903: Konstrukce pozemního stavitelství II. Praha (2., rozšířené vydání).
- Poche, E. – Krofta, J. 1956: Na Slovanech – stavební a umělecký vývoj pražského kláštera. Praha.
- Schneiberg, M. – Hora 1948: Stavební obnova kostela a kláštera v Emauzích, Stavební noviny, 11. srpna 1948, s. 8.
- Zahradník, P. 2016: Archivní zprávy k životu a dílu architekta a stavitele Étienne Dieudonného (1682–1752), Průzkumy památek XXIII, č. 1, s. 61–72.

POZNÁMKY

- 1) R. Bárta, Obkládačky I. Praha 1924, s. 15–38.
- 2) Často používané termíny majolika a fajáns vychází z názvu středomořského ostrova Mallorca (španělská výslovnost: maljorka) a jména severoitalského města Faenza. Jde o místa spjatá s výrobou glazované keramiky a obchodem se zbožím vytvořeným z tohoto materiálu.
- 3) Uvádíme v současné době užívané názvy jednotlivých místností.
- 4) L. Lancinger, Stavebně-historický průzkum zámku Veltrusy. Svazek I. Dějiny objektu. 1979, rkp., s. 15. V Inventáři mobiliáře a náčiní hlavní budovy zámku Veltrusy z r. 1776 je výslovně uvedeno, že stěny Retirády jsou obloženy holandskými cihlami (Ziegeln). M. Horyna, Stavebně-historický průzkum zámku Veltrusy. Svazek II. Komplex hlavních zámeckých budov. 1979, rkp., s. 36.
- 5) Obklady stěn za kachlovými kamny připomenul kastelán P. Ecler. Kurátor sbírek zámku Jakub Jukl upozornil na obklad v krbech a na údaje v inventářích. V inventáři z r. 1776 (pozn. 4) nejsou obklady za kamny zmíněny. V inventáři z r. 1787 jsou kachle zaznamenány při popisu kamen v pokoji č. 12, nyní nazývaném Pokoj pana hraběte. Kachle ve Žluté ložnici nejsou zmíněny v žádném z uvedených inventářů. Zmíněný J. Jukl předpokládá, že se Rudolf hrabě Chotek z Chotkova a Vojnína mohl s „holandskými kachly“ seznámit při svém pobytu v Nizozemí v letech 1727–1728.
- 6) P. Zahradník, Archivní zprávy k životu a dílu architekta a stavitele Étienne Dieudonného (1682–1752), Průzkumy památek XXIII, č. 1, 2016, s. 67, pozn. 39.
- 7) L. Ouradová, Delftské dlaždice a kamna na zámku Hluboká, in: Kolem kamen, č. 30, Dvory nad Lužnicí: Spolek na obnovu tradičních řemesel – 07. 2020, s. 32–37.
- 8) Je zajímavé, že delftskými kachly je obložen krb v knihovně pražské Müllerovy vily, postavené v r. 1930 podle projektu Adolfa Loose.
- 9) J. P. Jöndl, Poučení o stavitelství pozemním. Praha 1865 (2. vydání), s. 113–115.
- 10) J. Pacold, Konstrukce pozemního stavitelství II. Praha 1903 (2., rozšířené vydání), s. 67.
- 11) J. Pacold, Konstrukce pozemního stavitelství III. Praha 1901 (2., rozšířené vydání), s. 87.
- 12) Tamtéž, tab. 27, obr. 2.
- 13) J. Kohout, Konstruktivní stavitelství I. Jaroměř 1912, s. 170.
- 14) Viz např. P. Janák, Sto let obytného domu nájemného v Praze. Praha 1933.
- 15) SHP Praha Nové Město, čp. 1771/ II. J. Muková – V. Bláha – M. Dvořák, 2016, rkp., s. 102.
- 16) Tomáš Snopek upozornil na článek o Obecné a měšťanské dívčí škole u sv. Vojtěcha, uveřejněný v r. 1907 v časopisu Architektonický obzor, VI. ročník, č. 10, s. 39. V textu je zmíněno, že pilíře v šatnách, sokl vestibulu a tělocvičny a stěny lázní jsou částečně obloženy polévanými dlaždicemi a „dodání posklených dlaždic zadáno bylo Rakovnické továrně“. Jmenovaný rovněž našel v Archivu hl. m. Prahy fotografie prostoru vstupního schodiště (XI 305 z 5. 6. 1907), tělocvičny (XI 1497 z 12. 6. 1910) a šatny (V 58/ 4f z r. 1915); navíc přispěl i dalšími cennými informacemi.
- 17) Stavebněhistorický průzkum uvedeného nájemného domu zpracoval v r. 2020 M. Šejbl. V textu upozorňuje na použití zmíněné ozdobné obkládačky. Podle jeho zjištění je tato obkládačka vyobrazena ve sborníku ukázek rakovnické továrny RAKO pod ochrannou známkou (marque déposée) 714 Emblem. Ve srovnání s obkladem v Obecním domě a vyobrazením ve sborníku je v dejvickém schodištovém vestibulu obkládačka osazena v poloze obrácené o 180 stupňů.
- 18) M. Schneiberg – Hora, Stavební obnova kostela a kláštera v Emauzích, Stavební noviny, 11. srpna 1948, s. 8.
- 19) E. Poche – J. Krofta, Na Slovanech – stavební a umělecký vývoj pražského kláštera. Praha 1956, s. 81, 86.
- 20) SHP čp. 320/II. P. Zahradník – J. Muk – J. Muková, 1985, rkp., s. 103–104, 227, 246.
- 21) Fotografie je uložena v archivu Muzea hlavního města Prahy. Soubor ukázek je uložen v knihovně Uměleckoprůmyslového muzea.
- 22) Podle vysvětlení H. Čížinské jde o část chvalozpěvu Magnificat vysloveného Pannou Marií při návštěvě u sv. Alžběty.
- 23) J. Žižka připomněl, že pro kravin dvora v Jenči (okres Praha-západ) byly zakoupeny „flisny představující hlavy dobytčat za stromovým každá o šesti plotýnkách – vše barevné“ (z Dějin objektu, zpracovaných A. Nachtmannovou v r. 2010).
- 24) L. Hanzlíček, Příspěvek k dějinám „RAKO“ závodů v Rakovníku. Rakovník 2003, s. 21.
- 25) Sborník, který je souborem ukázek s názvem RAKO na obálce, je uložen v Knihovně UMPRUM v Praze.

ORIGINALE KERAMIKVERKLEIDUNGEN ÜBER EIN ZU WENIG GESCHÄTZTES BESTANDTEIL VON INTERIEURS HISTORISCHER BAUTEN

In der Einleitung konstatiert der Autor, dass dem Interieur historischer Gebäude oft weniger Aufmerksamkeit geschenkt wird als ihrer Gesamtgestaltung und der Form ihrer Fassaden. Im Beitrag werden keramische Innenraumverkleidungen aus Prag und Mittelböhmen aus dem späten 19. und frühen 20. Jahrhundert vorgestellt und auch ältere Verkleidungen erwähnt. Auf den Bildern werden verschiedene ungeschmückte und geschmückte Wandfliesen präsentiert, früher als „kachly“ (Kacheln), „flisny“ (Fliesen), „polévané desky“ (glasierte Platten) usw. bezeichnet. Im Text wird weiter daran erinnert, dass noch in den 90er Jahren des 19. Jahrhunderts auch städtische Wohnungen gewöhnlich nicht mit einem Badezimmer ausgestattet waren. Die Toiletten waren an vielerorts vom Treppenabsatz oder von der Pawlatsche aus zugänglich; die Verbesserung des hygienischen Komforts erfolgte schrittweise. Eine Keramikverkleidung der Wände von Badezimmern, WC und in der Küche war keine Selbstverständlichkeit, in älteren Bauhandbüchern sucht man vergebens ihre Beschreibung. In Böhmen und Mähren werden Wandfliesen für den Innenraum seit dem Ende des 19. Jahrhunderts produziert.

Für die Verkleidung der Wände der meisten der angeführten Gebäude wurden Produkte der Keramikfabrik in Rakonitz/Rakovník verwendet. Auch eine unvollständige Sammlung von Prospekten ermöglicht es, sich von der großen Breite des Angebots dieser Firma eine Vorstellung zu machen, die ihre Produkte auch ins Ausland lieferte. Die Rakonitzer Firma widmete der Bewerbung ihrer Waren nicht nur in Böhmen und Mähren, sondern auch in anderen europäischen Ländern große Sorgfalt. Auch in Budapest und Belgrad, in Polen, der Schweiz und in Holland hatte sie ihre Musterräume. Sie lud überdies bildende Künstler zur Zusammenarbeit ein, brannte ihre figürlichen Plastiken und lieferte Material für Mosaikbilder, die zur Dekoration bedeutender Gebäude bestimmt waren.

Nicht nur die reich verzierten, sondern auch die schlichteren originalen Wandfliesen für Interieurs und die patentierten weißen Zwischenwände sind als wertvoller Teil eines historischen Gebäudes zu betrachten; ihnen muss schon bei der Untersuchung Beachtung geschenkt werden und sie müssen vor Beschädigung geschützt werden. Wenn sie von unsensiblen Eingriffen verschont geblieben, sind sie in der Regel in einem guten technischen Zustand erhalten. Es wäre sicherlich schade, wenn die letzten, mehr als hundert Jahre alten Beispiele für die gute Arbeit von Beschäftigten der Keramikbetriebe und von Fliesenlegern gerade in heutiger Zeit zerstört würden.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Veltrusy (Bezirk Mělník), Schloss, I. Stock des Hauptgebäudes, die

Korridor- bzw. Retiradenwand zwischen dem Grafenzimmer und dem Eichenzimmer, verkleidet mit holländischen Kacheln (alle Fotos vom Autor, 2022, wenn nicht anders angeführt).

Abb. 2: Veltrusy, Schloss, I. Stock des Hauptgebäudes, Retirade, Wand mit Nische zwischen dem Eichenzimmer und dem Jägerzimmer, verkleidet mit holländischen Kacheln.

Abb. 3: Veltrusy, Schloss, I. Stock des Hauptgebäudes, Bemalung der verputzten, gewölbten Decke der Retirade, die eine Keramikverkleidung nachahmt.

Abb. 4: Veltrusy, Schloss, I. Stock des Hauptgebäudes, Verkleidung der Wand hinter dem Ofen im Gelben Schlafzimmer.

Abb. 5: Veltrusy, Schloss, I. Stock des Hauptgebäudes, Kamin im Salon der Maria Theresia mit Seitenwänden, verkleidet mit holländischen Kacheln.

Abb. 6: Entwurf für ein Interieur, WC (übernommen aus J. Pacold, o. c. in Anm. 10).

Abb. 7: Prag, Altstadt, Kónskr.-Nr. 1090/I, nám. Republiky (Platz der Republik) 5, Gemeindehaus von 1911, Vestibül des Restaurants im I. Souterrain. Zustand 2020.

Abb. 8: Prag, Gemeindehaus, Schmuckfliesen im Vestibül des Restaurants. Zustand 2020.

Abb. 9: Prag, Neustadt, Kónskr.-Nr. 1072/II, Na poříčí 15, Hotel Imperial von 1914, Restaurant im Erdgeschoss. Zustand 2021.

Abb. 10: Prag, Neustadt, Salon im III. Stock des Gebäudes der Klinika pracovní medicíny VFN (Klinik für Arbeitsmedizin, Allgemeines Fakultätskrankenhaus), Kónskr.-Nr. 1771/II, Na Bojišti 1, Keramikverkleidung 1914 (Foto J. Komárková, 2013).

Abb. 11: Prag, Neustadt, Keramikverkleidung des Treppenhauses im Gebäude der Klinika pracovní medicíny VFN (Klinik für Arbeitsmedizin, Allgemeines Fakultätskrankenhaus), Kónskr.-Nr. 1771/II, Na Bojišti 1.

Abb. 12: Prag, Neustadt, Keramikverkleidung im Vestibül des Schulgebäudes Kónskr.-Nr. 2016/II, Vojtěšská Str. 13.

Abb. 13: Prag, Neustadt, Detail der Keramikverkleidung im Erdgeschosskorridor des Schulgebäudes Kónskr.-Nr. 2016/II, Vojtěšská Str. 13.

Abb. 14: Prag, Altstadt, Keramikverkleidung in der Konditorei Au Gourmand im Haus Kónskr.-Nr. 614/I, Dlouhá 10.

Abb. 15: Prag, Žižkov, Keramikverkleidung der Decke der Metzgerei im Haus Kónskr.-Nr. 683/XI, Seifertova 83.

Abb. 16: Prag, Vyšehrad, Keramikverkleidung des oberen Wandteils der Apotheke im Haus Kónskr.-Nr. 33/VI von 1933, Vratislavova 2.

Abb. 17: Prag, Vinohrady, Keramikverkleidung des Raums der Eingangstreppe im Mietshaus Kónskr.-Nr. 1567/XII von 1909, Vozová 8.

Abb. 18: Prag, Josephstadt, Keramikverkleidung des Raums der Eingangstreppe im Mietshaus Kónskr.-Nr. 135/V von 1911, E. Krásnohorské 7.

Abb. 19: Prag, Žižkov, Keramikverkleidung des Raums der Eingangstreppe im Mietshaus Kónskr.-Nr. 1247/XI von 1913, Kubelíkova 40.

Abb. 20: Prag, Vršovice, Keramikverkleidung des Raums der Eingangstreppe im Mietshaus Kónskr.-Nr. 77/XIII von 1912, Moskevská 4 (Foto H. Křížová, 2012).

Abb. 21: Prag, Dejvice, Keramikverkleidung des Eingangsraums im Mietshaus Kónskr.-Nr. 283/XIX, von 1911, Bubenečská 10 (Foto P. Chotěbor, 2019).

Abb. 22: Prag, Smíchov, Keramikverkleidung des Raums der Eingangstreppe im Mietshaus Kónskr.-Nr. 1278/XVI von 1911, Náměstí 14. října (Platz des 14. Oktober) 1. Die sparsame Lösung mit nur einer Reihe Fliesen wird hier durch schmale schwarz-weiße Streifen optisch hervorgehoben.

Abb. 23: Prag, Vinohrady, Keramikverkleidung von Wänden und der Decke des Raums der Eingangstreppe im Mietshaus Kónskr.-Nr. 1582/XII von 1910, Na Smetance 22.

Abb. 24: Prag, Josephstadt, Dekoration der Unterseite des Gewölbes des Eingangsraums des Wohnhauses Kónskr.-Nr. 20/V in der Valentinská Str. 10, zweifarbige Keramikmosaik.

Abb. 25: Prag, Neustadt, Palác Koruna, Kónskr.-Nr. 846/II von 1914, Wenzelsplatz 1. Fotografie der Keramikdekoration der Wand des völlig verschwundenen Schwimmbeckens im Souterrain des Gebäudes ist Teil einer undatierten Mustersammlung der Verwendung von Produkten der Rakonitzer Fabrik RAKO, aufbewahrt in der Bibliothek des Kunstgewerbemuseums.

Abb. 26: Abschluss des nördlichen Seitenschiffes der Kirche Mariä Himmelfahrt in Emmaus. Auf der Aufnahme ist das Aussehen der nicht erhaltenen Keramikverkleidung festgehalten, mit denen 1909–1910 der untere Teil der Wände der Marienkapelle dekoriert wurde (aufbewahrt im Archiv des Museums der Hauptstadt Prag).

Abb. 27: Abschluss des nördlichen Seitenschiffes der Kirche Mariä Himmelfahrt in Emmaus. Oberer Teil der Keramikverkleidung, Detail der Fotografie von Abb. 26.

Abb. 28: Schloss Konopiště (Bezirk Benešov), III. Stock, Bad im Südteil des Gebäudes (Foto M. Břeň, 2022).

Abb. 29: Schloss Konopiště, III. Stock, Bad im Südteil des Gebäudes, Detail des oberen Teils der Keramikverkleidung (Foto M. Břeň, 2022).

Abb. 30: Schloss Konopiště, III. Stock, Bad im nordwestlichen Teil des Gebäudes (Foto M. Břeň, 2022).

Abb. 31: Schloss Konopiště, III. Stock, Bad im nordwestlichen Teil des Gebäudes, Detail des oberen Teils der Keramikverkleidung (Foto M. Břeň, 2022).

Abb. 32: Libodřice (Bezirk Kolín), Villa Bauer von 1914, Detail der beschädigten Keramikverkleidung des Bads (Foto J. Veselý, 2005).

Abb. 33: Libodřice, Villa Bauer, Keramikverkleidung nach der Gesamtrenovierung des Gebäudes (Foto J. Žižka, 2008).

Abb. 34: Kněžves (Bezirk Prag-West), Wohnhaus Kónskr.-Nr. 55, Erdgeschoss (Foto A. Jankulíková, 2019).

Abb. 35: Rožďalovice (Bezirk Nymburk), Wohnhaus Kónskr.-Nr. 24, Badezimmer im I. Stock (Foto I. Minář, 2013).

Abb. 36: Mořina (Bezirk Beroun), Wandverkleidung hinter dem Kachelherd im Gehöft Kónskr.-Nr. 24 (Foto A. Jankulíková, 2022).

Abb. 37: Býčhory (Bezirk Kolín), Schloss, Küche (Foto D. Havlíková, 2015).

Abb. 38: Řepín (Bezirk Mělník), Schloss, I. Stock, Küche (Foto P. Kalinová, 2022).

Abb. 39: Červené Pečky (Bezirk Kolín), Brauerei (Foto D. Havlíková, 2015).

Abb. 40: K. Hora, ehemalige Metzgerei, Kónskr.-Nr. 479, Jungmannovo náměstí (Jungmannplatz) 20 (Foto A. Pospíšil, 2017).

Abb. 41: Poděbrady (Bezirk Nymburk), Bahnhof, Zugang zum 1. Bahnsteig, Keramikverkleidung.

Abb. 42: Prospekt der Rakonitzer Schamottewaren, Mosaikplatten und Ofenfabrik, Taf. I. II.

Abb. 43: Prospekt der Rakonitzer Schamottewaren, Mosaikplatten und Ofenfabrik, Taf. I. V.

Abb. 44: Ausschnitt aus dem Prospekt der Rakonitzer Schamottewaren, Mosaikplatten und Ofenfabrik.

Abb. 45: Ausschnitt aus dem Prospekt der Rakonitzer Schamottewaren, Mosaikplatten und Ofenfabrik.

Abb. 46: Ausschnitt aus dem Prospekt der Rakonitzer Schamottewaren, Mosaikplatten und Ofenfabrik.

Abb. 47: Fliesen aus der abgegangenen Villa Moravia in Rakovník/Rakonitz, verwendet von E. Sommerschuh, Direktor der Rakonitzer Schamottewaren.

Abb. 48: Einfassung, zum oberen Abschluss von keramischen Innenraumwandverkleidungen verwendet (Museum TGM in Rakovník).

Abb. 49: Muster der Zwischenwand Triumph (Museum TGM in Rakovník).

Abb. 50: Im Detailschnitt wird der Anschluss einer Stahltürzarge an die glasierte Fertigwand Triumph gezeigt.

(Übersetzung Stefan Bartilla)

ERRATUM

V minulém čísle Průzkumů památek (XXVIII – 2/2021, s. 127–146) vyšel článek Aleny Nachtmannové **Luxusní interiér pozdní renesance na Starém Městě pražském ve světle pozůstalostních inventářů**. Tento článek vznikl v rámci dílčího cíle Výzkum druhových skupin předmětů, úkol Textilní památky odívání v českých zemích od vrcholné gotiky k renesanci na objektech ve správě NPÚ, výzkumná oblast movité památky, financované z institucionální podpory MK ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj (IP DKRVO).

RECENZE

HRAD STARÝ HERŠTEJN, PIVOŇ A VRANOV V PROMĚNÁCH STALETÍ. BURG HIRSCHSTEIN, STOCKAU UND FROHNAU IM WANDEL DER JAHRHUNDERTE (ED. ZDENĚK PROCHÁZKA, ŠTĚPÁN ZEMEK).

Domažlice 2020.

Obsahem recenzované knihy je celkem devět samostatných textů zpracovaných autorským týmem odborníků z různých historických oborů. První tři texty se zabývají hradem Starý Herštejn, obsahem celkem čtyř textů je Pivoňský klášter a dva texty jsou historické studie. Kniha je doplněna fotografickou a kresebnou dokumentací. Texty jsou opatřeny poznámkovým aparátem.

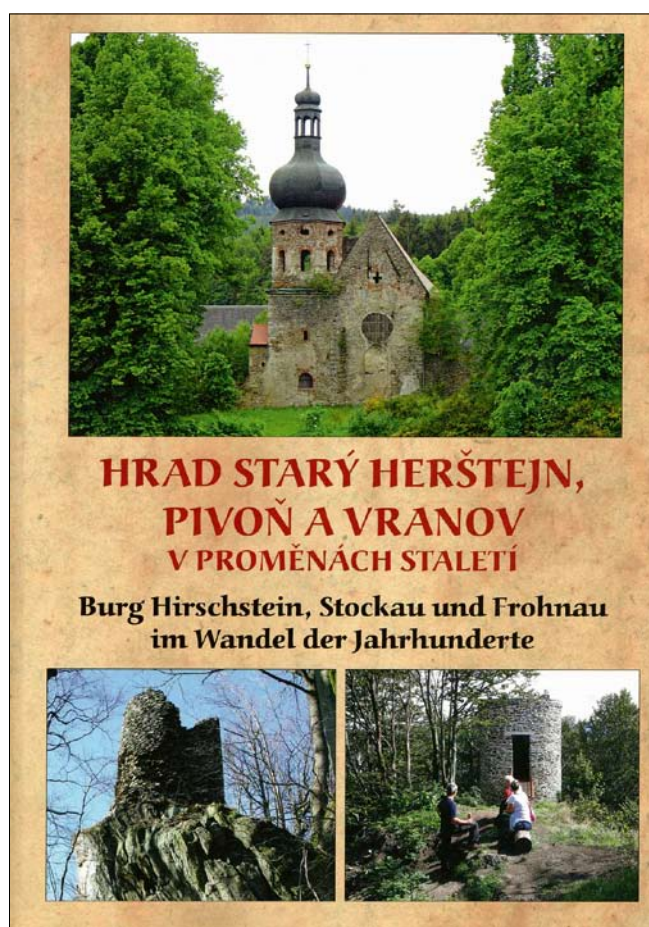
První tři příspěvky jsou věnovány hradu Starý Herštejn. Úvodní z nich napsal Jiří Jánský, *Dějiny hradu Starého Herštejna a vztahu jeho držitelů k Pivoňskému klášteru augustiniánů poustevníků*. Autorem druhého článku je Zdeněk Procházka, *Popis hradu Starého Herštejna ve světle povrchového a archeologického výzkumu*. Třetí text napsali Petr Kausek – Tomáš Mařík, *Starý Herštejn a okolí z archeologické perspektivy*.

Následuje článek od Jiřího Jánského, *Vítězné bitvy knížete Boleslava I. a Břetislava I. na česko-bavorské hranici v letech 955 a 1040*.

Blok textů věnovaných Pivoňskému klášteru otevírá Eduard Maur svou historickou studií *Počátky Pivoňského kláštera – mýty, realita, otázky*, kterou publikoval ve sborníku *Minulosti Západočeského kraje* v roce 1999. V ní mimo jiné rekapituluje dějiny historického i umělecko-historického bádání o Pivoňském klášteru, připomíná historické okolnosti rozvoje eremitského hnutí ve střední Evropě se zvláštním zřetelem k historii vilemitského řádu a zejména se zabývá dějinami Pivoňského kláštera. Dochází k závěru, že Pivoňský vilemitský konvent nemohl být založen dříve než ve 40. letech 13. století. Dále dovozuje, že k nahrazení vilemitů v Pivoni (a v Zaječově) mohlo dojít kolem roku 1263. Podrobně se zabývá dějinami Pivoňského kláštera se zvláštním zřetelem k období vrcholného a pozdního středověku. Jeho vývoje jako erudovaného historika se staly základem pro další bádání o Pivoňském klášteře, se kterými je třeba se poctivě vyrovnat.

Následuje další článek od Eduarda Maura s názvem *Pivoňský klášter v raném novověku*. Autor se jím vyrovnává s dějinami kláštera od počátku 15. století až do jeho zrušení v roce 1787.

Obsahem článku Markéty Frdlíkové a Čestmíra Cimlera, *Stavební historie Pivoňského kláštera*, je podrobné vylíčení stavebního vývoje kláštera. Stať obsahuje detailní umělecko-historické rozbor architektury kláštera, dochovaných architektonických fragmentů a uměnovědné

analýzy sochařské složky výzdoby. Autoři podávají přehled dosavadních názorů v této oblasti, včetně jejich kritického zhodnocení. Zájem autorů se soustředil na řadu významných otázek, spojených s bádáním o raně gotické podobě kláštera.

Autoři se podrobně zabývají půdorysným řešením pivoňského klášterního kostela a uvádějí jeho paralely u několika cisterciáckých klášterních kostelů. Snad můžeme uvést ještě další obdobu v dispozici kostela v roce 1232 založeného cisterciáckého kláštera Hude v Dolním Sasku.¹⁾

1) J. Eberle, *Mittelalterliche Zisterzienserklöster in Deutschland, Österreich und der Schweiz*. Petersberg 2011, s. 110, 111. Klášterní kostel je cihelný, datum založení by odpovídalo, nicméně o přímé

Autoři věnovali bedlivou pozornost vegetabilnímu dekoru pokrývajícím architektonické články v presbytáři kostela. Pro motiv zakončení kanelovaných jazykových listů čtyřmi sdruženými rozetkami našli několik příkladů z různých evropských staveb. Tento sebraný materiál je velmi podnětný a umožňuje se zamyslet nad vývojem tohoto konkrétního typu dekoru. Zřejmě k nejstarším výskytům náleží výzdoba hlavice válcové přípory na severní stěně v závěrové části kaple na hradě Krautheim v Bádensku-Würtenbersku. Jak autoři dokládají, je datována do doby kolem roku 1230. Hlavice je v některých podstatných rysech příbuzná s hlavicí v Pivoni, v jiných se naopak odlišuje. Obě hlavice spojuje její základní tvar, proporce, stupeň a způsob vychýlení do prostoru. Obě hlavice dle mého soudu představují rané stádium vývoje bobulových hlavic, což je určující pro jejich slohové zařazení. Německá hlavička je ve výzdobě méně tektonická, výzdoba je dekorativnější, ještě románského typu. Rozety jsou zřejmě na každé bobuli jen tři a jsou doplněny dalším typem vegetabilní rozviliny. Dalším příkladem uváděným autory je dekor hlavice přístěnného pilíře u vstupu do sakristie katedrály sv. Martina ve Spišské Kapitule, datovaný do období první třetiny 13. století. V tomto případě dodejme, že zdejší dekorované hlavice reprezentují vývojově velmi raný typ bobulových kalichových hlavic. Kalichy jsou vzpřímené, sevřené, od svislé osy se odklánějí až svými bobulovými zakončeními v horních částech kalichu. Autoři dále uvádějí jednu z hlavic v křížové chodbě cisterciáckého opatství Chiaravalle della Colomba, jejíž dekor právem považují za blízký dekoru hlavice pivoňské. Způsob rozmístění rozet zakončujících jednotlivé jazykové listy je u italské hlavičky skutečně rozetám pivoňské hlavičky velmi blízký. Na překážku jistě není, že počet tří rozet italské hlavičky se liší od čtyř rozet hlavičky pivoňské. Autoři datují italskou hlavičku do doby před rokem 1250. Způsob jejího provedení a tektonická výstavba hlavičky je již pokročilejší. Dřik kalichové hlavičky tvořený jazykovými listy se odspoda nahoru postupně velmi výrazně vyklání do prostoru, což představuje pokročilejší řešení než u hlavičky pivoňské. Pozoruhodná je dekorativní stylizace povrchu hlavičky, kterou lze zřejmě považovat za přínos daný italským prostředím. Rozety zakončující jazykové listy se, jak uvádějí dále autoři, vyskytují na severní straně hlavní lodi cisterciáckého klášterního kostela v Ottenbergu v Porýní-Falci z první třetiny 13. století. Celkově autoři dekor pivoňského presbytáře považují za srovnatelný s dekorem hlavic přípor pod vítězným obloukem bývalého kostela řádu německých rytířů (dnes kostel sv. Jiljí) v Řezně. Je nutno říci, že jde o kalichové hlavice typologicky srovnatelné s pivoňskými, nicméně se mi zdá, že tyto řezenské hlavice jsou vývojově mírně vyspělejší. Listy jsou výrazněji odpoutány od kalichů hlavic a přesvědčivěji vykloněny do prostoru, zatímco listy pivoňských hlavic mají blíže ke kalichovým hlavicím raného typu s listy spíše připoutanými ke kalichu hlavičky. Postřeh autorů je nepochybně významný a bude třeba se jím v budoucnosti zabývat. Výstavba lodi řezenského kostela řádu německých rytířů je kladena do třetí čtvrti 13. století. Jeho dekor se zdá být blízko dekoru dalších řezenských staveb této doby, jakými jsou některé

raně gotické kalichové hlavice s kanelovými jazykovými listy zakončenými rostlinnými motivy v ambitu kláštera sv. Emmerama,²⁾ či soubor kalichových hlavic s jazykovými listy v severním bočním chóru dominikánského kostela.³⁾ Zejména upozorňují na hlavičku s jazykovými listy zakončenými shluky tří palmetek na severní straně severního chóru řezenského dominikánského kostela, mající motivickou obdobu u palmetek zakončujících jazykové listy u severovýchodní a jihovýchodní svazkové přípory pivoňského presbytáře. Řezenská hlavička je v provedení pokročilejší, listy jsou více prostorově emancipované. Dekor pokrývající obě klenební konzoly v místech vítězného oblouku pivoňského presbytáře je podle autorů silně stylizovaný a považují jej za ryze románský. Dekor dvou svorníků hodnotí jako shodný s dekorem severní konzoly při vítězném oblouku. Takto vytvořená skupina není bez zajímavostí. Třeba uvést, že dekor hlavic i svorníků je v první polovině 13. století jak v cisterciáckých kláštřích, tak i v jiném prostředí, např. u významných biskupských středoevropských staveb a jinde, kompozičně proveden zásadně jako symetrický. Výjimek je relativně málo. Nepravidelnost ve vedení stonků a v uspořádání listů najdeme např. u některých hlavic dómu v Bamberku nebo na portálech kostela sv. Jana ve Švábském Gmündu. Nepravidelné uspořádání dekoru na severní konzole pod vítězným obloukem presbytáře v Pivoni není tedy zcela běžné a mohlo by být určitým vodítkem při hledání jeho slohových východisek. Dekor pivoňských kalichových hlavic je srovnatelný, kromě již publikovaných obdob norimberských a bamberských,⁴⁾ i s některými dalšími významnými středoevropskými příklady bobulových hlavic.

2) Konkrétně je možno uvést jednu z hlavic v západním křídle zdejší křížové chodby. Zakončení jazykových listů této patrové hlavičky je v podobě dvojice rozet doplněných trojlístem. Zakončení listů včetně jejich celkové kompozice jsou výrazně výtvarně stylizovaná. Hlavice je dokladem dlouhého přežívání sledovaného motivu a zároveň jeho transformace ve prospěch nových výtvarných potřeb. Se stavbou západního křídla křížové chodby bylo započato kolem roku 1250 a jeho stavba se zřejmě protáhla až do konce 13. století. M. Piendl, St. Emmeram in Regensburg. Die Baugeschichte seiner Klostergebäude. Thurn und Taxis Studien 15. Band. Beiträge zur Baugeschichte des Reichsstiftes St. Emmeram und des fürstlichen Hauses in Regensburg. Hrsg. Max Piendl. Kallmüntz, s. 233, 234, a obr. 34.

Jen na okraj na tomto místě zmíníme motiv palmetek zakončujících jazykové listy u hlavic přípor v severovýchodním a jihovýchodním koutě presbytáře pivoňského presbytáře, který má jistou tvarovou obdobu u dekoru jedné z hlavic v trojlodí dominikánského klášterního kostela v Řezně. V případě řezenské hlavičky se jedná o shluky drobných trojlístů. Kostel řezenských dominikánů byl dokončen až kolem roku 1290, hlavičky tedy nepochybně vznikla až v pokročilé druhé polovině 13. století, čemuž dle našeho soudu odpovídá i vyspělý tvar hlavičky s prostorově silně vyvinutými jazykovými listy. Případ hlavičky v Řezně dokládá, jak dlouho tento typ rostlinného zakončení jazykových listů ve středoevropském prostoru přežíval.

3) Datace vzniku východních chórů dominikánského klášterního kostela v Řezně není ustálena. A. Hubel, Eine Stadt im Bauboom – Regensburg zur Zeit Kaiser Ludwigs des Bayern, s. 38, in: Ludwig der Bayer wir sind der Kaiser! (Hsg. Peter Wolf et al.), Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2014, Augsburg 2014, klade začátek jejich výstavby před rok 1246 a dokončení k roku 1279. W. Schenkluhn, Architektur der Bettelorden. Die Baukunst der Dominikaner und Franziskaner in Europa. Darmstadt 2000, s. 111 a pozn. 277 na s. 252 předpokládá na základě starší literatury dokončení východního chóru již v roce 1254.

4) P. Kroupa, Rostlinný dekor na českých stavbách 13. století, Praha 2019, s. 65. Ke slohovým obdobám hlavic v dómu v Bamberku přidejme ještě příklad jedné z hlavic na jižní stěně přepážky v jižním rameni transeptu.

Jde o několik hlavíc ve východním přízemním ochozu dómu v Magdeburku nebo o jednu z hlavíc západního křídla kláštera Zwettl. Všechny uvedené bobulové hlavice jsou typologicky obdobné: k jejich nevysokým kalichům jsou pevně připoutány kanelované jazykové listy, odpoutávající se ve většině případů do volného prostoru velmi neochotně a až v horních částech listů. U některých hlavíc jsou vrchní části listů do prostoru téměř zalomené nebo jsou listy připoutané ke kalichu hlavice dokonce po celé své výšce a do prostoru vybíhá jen zakončení v různě tvarované podobě, nejčastěji ve tvaru bobule. Nejde nám zde o naznačení jakékoliv přímé souvislosti mezi pivoňskými hlavicemi a hlavicemi z Magdeburku či Zwettlu, chceme jen poukázat na existenci typu, příznačného pro nejranější etapu pronikání raně gotického vegetabilního dekoru do střední Evropy. Příklady z Magdeburku a Zwettlu pocházejí z let 1215–1230, resp. první poloviny 13. století.⁵⁾

Důležitá zjištění přináší rozbor autorů archeologickým výzkumem nalezeného svorníku s reliéfem Beránka Božího ve věnci.⁶⁾ Rozdělme problém analýzy reliéfu na dvě části. První je otázka slohového posouzení reliéfu. Autoři právem považují reliéf za významné sochařské dílo, vyznačující se výraznou plasticitou. Upozorňují na zaoblenou formu jeho provedení, spatřují v něm určitý stupeň monumentalit a plasticity, které jsou podle nich charakteristiky příznačné pro sochařství na rozmezí románského a raně gotického umění. Zároveň připomínají, že se ve velmi obecné rovině s těmito formami shledáváme v první polovině 13. století.⁷⁾ Provedení srovnávají se svorníky v cisterciáckém klášteře Velehrad. Důležitá je i druhá složka, to jest ikonografie reliéfu. Upozorňují na

skutečnost, že se stojícím beránkem se zdviženou nohou se setkáváme již před polovinou 13. století a jako příklad uvádějí reliéf Beránka Božího na pulpitu v kapitulní síni kláštera v Oseku. Za nejvýznamnější prvek pak pokládají motiv věnce, který tvoří borduru kolem ústředního figurálního výjevu. Podle autorů se s tímto ikonografickým typem Beránka Božího obklopeného věncem setkáme výslovně jen před polovinou 13. století. Jako příklad uvádějí svorník z polského cisterciáckého kláštera Sulejów. K autory předložené slohové analýze reliéfu svorníku je možno dodat následující. Reliéf Beránka Božího na pivoňském svorníku se nepochybně vyznačuje, jak autoři sami zdůrazňují, výraznou plasticitou. Reliéf je vzhledem k typu a velikosti sochařského díla relativně vysoký. Vyznačuje se výrazným oblým tvarem jako základní složkou výtvarného projevu a kontrastem plastické hmoty s hlubokými, stín zachytávajícími prohlubněmi. Vysoký objem reliéfu je natěsnán do poměrně malého prostoru, diktovaného typem a velikostí architektonického článku. Vše je zpracováno stejnými výtvarnými prostředky, a to jak reliéf vlastního Beránka, tak i věnec. Kromě autory zmíněného Beránka Božího na pulpitu v kapitulní síni v Oseku, zmiňme i další sochařské dílo z prostředí kláštera v Oseku. Jedná se o reliéf Vítězného Beránka, sochařské dílo vyznačující se mimořádnou plasticitou. Jaromír Homolka v něm spatřuje souvislost s klasickou fází gotického sochařství před polovinou 13. století.⁸⁾ Nechceme zde srovnávat pivoňský svorník s oseckým Vítězným Beránkem, jde nám jen o naznačení možného společného slohového východiska obou děl.

Autoři se nevyhýbají popisům a slohovým rozborům tvarosloví architektonických článků presbytáře kostela. Zmiňují neprofilované meziklenné pasy i pasy přístěnné, upozorňují na složitější profilaci žebér východního klenného pole v podobě vejcovce s odkrojenou špičkou i na jednodušší profilaci žebér západního klenného pole složeného z hranolového základu a vejcovce s okrojenou špičkou. Právem věnují zvýšenou pozornost fragmentu s náběžním štítkem s motivem plastické lilie a upozorňují, že jde o motiv vyskytující se zejména v první polovině 13. století. Jako příklady jeho výskytu uvádějí benediktinský kostel v Jáku, cisterciácký klášterní kostel v Lilienfeldu atd. Zmiňují rovněž výklenek ve východní stěně pivoňského presbytáře, s ostěním vyzdřeným z tesaných kvádrů vrcholícím otevřeným trojlístem, který má obdobu u výklenku v chóru cisterciáckého kostela v Arnsburgu z první třetiny 13. století. Autoři rovněž připomínají poukaz Dobroslava Líbala na svazkové přípory katedrály v Bourges.⁹⁾

8) J. Homolka, Sochařství doby posledních Přemyslovců. Umění doby posledních Přemyslovců (ed. Jiří Kuthan), Praha 1982, s. 94.

9) D. Líbal, Raně gotický presbytář bývalého klášterního kostela v Pivoni. Umění XXX/1982, č. 5, s. 452. Líbal zde upozorňuje, že svazkové přípory v Pivoni jsou pevně spjaté s masivním polopířím o téměř půlválcovém průřezu. Poukazuje na analogii s pilíři katedrály v Bourges, stavěné od východu od roku 1195 a v zásadě dokončené k roku 1250. Obecně platí, že není sice smysluplné poukazovat na tak geograficky vzdálené analogie, jakou bezesporu Bourges je, berme to jako opatrný poukaz na možné východisko. Určující budou případně další, co možná geograficky nejbližší a historicky zdůvodnitelné obdoby v zejména k Čechám přilehlých německy mluvících oblastech. Omluvou pro tento poukaz může být určitá neobvyklost výskytu tohoto typu svazkového polopíří v českém prostředí. Jen

5) Vznik přízemního východního ochozu dómu v Magdeburku je kladen do let 1215/30. M. Sussmann, Zu den Bauphasen und der Bautechnik des Magdeburger Doms (1207–1520). Aufbruch in die Gotik. Der Magdeburger Dom und die späte Stauferzeit (Hsg. Mathias Puhle). Mainz, Magdeburg 2009, s. 129.

6) Svorník byl získán archeologickým výzkumem Pavla Břicháčka v roce 2009 z násypů při výkopu rýhy pro kanalizaci v ploše jižně od kostela. Nálezy byly publikovány P. Břicháček-P. Herait, Archeologický výzkum kláštera v Pivoni (okr. Domažlice). Archeologie západních Čech 9/1, 2018, s. 107. Zde i fotografie svorníku obr. 13 na s. 110.

7) Jako příklad plasticky provedeného klenného svorníku můžeme bez nároku na bližší vazbu k Pivoni uvést svorník s Beránkem Božím ve vegetabilním věnci ze vzdáleného Burgundsku. Jde o svorník z opatského kostela Saint-Pierre ve Flavigny-sur-Ozerain, jehož vznik je kladen do let 1235/45. Ch. Sapin, Flavigny gothique. Éléments nouveaux pour l'étude de l'architecture et de la sculpture gothique en Bourgogne. Bulletin Monumental, tome 138, č. 4, 1980, zvláště s. 430–431, obr. na s. 429. Mimořádná plasticita provedení Beránka Božího i rostlinného dekoru věnce dokládá, jak výrazná sochařská díla v této době mohla vzniknout a také vznikala v tak umělecky vyspělé oblasti, jakou Burgundsko nepochybně v této době bylo. Plastické kvality svorníku vyniknou i ve srovnání s podobnými burgundskými díly této doby. Další burgundský příklad plasticky provedeného svorníku s Beránkem Božím s vegetabilním dekorem představuje svorník z přízemí paláce Du Pape Gelase u opatství Cluny. Vyobr. N. Strajford, J. Henriot, Les batiments de l'abbaye de Cluny a l'époque médiévale. État des questions. Bulletin Monumental, tome 150, č. 4, 1992, obr. 30 na s. 405. Rovněž tak svorník v kostele sv. Petra a Pavla v burgundském Aignay-le-Duc vykazuje plastické kvality, byť zřejmě méně výrazné, než oba dva výše uvedené svorníky. Ke svorníku Ch. Sapin, o. c., s. 431. Obdobný svorník najdeme v chóru důležité templářské kaple Hof Iben (Porýní-Falc), tentokrát s naturalisticky provedenou vinnou révou formálně tvořící borduru kolem Beránka Božího. Na kapli se pracovalo zřejmě od poloviny čtyřicátých let 13. století. K. Kappel, Die Templerkapelle von Iben. Der Naumburger Meister. Band 1. Petersberg 2011, s. 606, obr. 16 na s. 603.

Autoři popisují patky přípor složené shora z menšího horního oblého prstence, výžlabku a mohutného oblého spodního prstence, položeného na směrem dolu se rozšiřujícím plintu. Patky jsou individualizované, každý prut přípor má svou patku. Hodnotí patky jako archaické, odpovídající tvarosloví románské architektury. Zároveň připomínají hodnocení D. Líbala, který upozornil na obdobu u patek podpor refektáře kláštera Velehrad z doby 1225.¹⁰⁾ Dodejme, že vývoj patek lze dobře sledovat u dómu v Bamberku dokončeného v roce 1232 (resp. 1233/34), který se kontinuálně vyvíjel od románského období po období raně gotické. Skladba profilace patek sice zůstává po celou dobu jejich vývoje shodná, mění se však proporce i tvar některých jejich komponentů. V nejstarších východních románských částech (východní chór) dómu jsou pro patky typické mimořádně plastické střední výžlabky, doprovázené drobným členěním v podobě ústupků apod., aby se přes tvary patek ve středních částech dómu (boční loď) vývoj dopracoval k patce (raně gotický západní chór) s menším horním oblým a mohutným spodním prstencem s relativně menším výžlabkem mezi nimi, dole opřeným o plintus.¹¹⁾ Spodní prstenec již nemá komplexně zaoblený tvar, jako u románských patek ve východních částech dómu, nýbrž je na svém spodním okraji ohraničen po svém obvodu ostrou, jasně vymezenou hranou. Nechceme zde dovozovat jakýkoliv vztah mezi Bamberkem a Pivoní, jen se pokoušíme na příkladu vlivného dómu v Bamberku demonstrovat vývojovou pozici pivoňských patek. Povrchy jejich obou, po celém obvodu zaoblených prstenců, odpovídají nejstarším příkladům bamberských patek z románských částí dómu. Výše uvedené Líbalovo hodnocení patek včetně teze autorů textu knihy má své opodstatnění.

Co se týče krycích desek nad dekorovanými hlavicemi v interiéru presbytáře, uveďme zde jen stručné předběžné hodnocení. Jejich profilace je poměrně složitá. Zjednodušeně popsáno: horní část krycí desky má dvě části oddělené drážkou, spodní část je šikmo zkosená. Následuje směrem dolů výžlabek a spodní zakončení v podobě méně prostorově vyvinutého oblounu. Autoři podávají podrobný popis profilace krycích desek a uvádějí několik příkladů užití obdobných krycích desek. Jde o severní křížovou chodbu kláštera sv. Emmerama v Řezně, kostel sv. Ulricha tamtéž,¹²⁾ kostel sv. Jiljí v Řezně či hlavní loď mino-

ritského kostela v Jihlavě. Zároveň logicky konstatují, že uvedené příklady nemohou být dostatečným dokladem vzniku krycích desek před rokem 1250. Pokusme se vytyčit zjednodušený základní vývoj krycích desek s uvedenou (nebo v základních rysech srovnatelnou) profilací. Profilace má příbuznou (u spodní části horní desky je zaoblení místo zkosení) obdobu u (zřejmě všech) krycích desek hlavic ve východním ochozu přízemí chóru vlivného dómu v Magdeburku, pocházející z let 1215/30. Obdobnou profilaci najdeme i u některých hlavic tzv. biskupské chodby v patře východního chóru magdeburského dómu z let 1230/40.¹³⁾ Příslušné hlavice biskupské chodby jsou již proporčně drobně odlišné od hlavic v přízemí, skladba jejich profilace však víceméně zůstává. Pozoruhodné je, že dělicí drážka se u horních desek těchto hlavic posunula výrazně směrem dolů. Modifikované typy těchto hlavic s příbuznými profilacemi (s posunutou drážkou směrem dolů a výrazným výžlabkem) se vyskytují ve východním a severním křídle křížové chodby kláštera Zwettl z doby po roce 1210. Zjednodušený, avšak v profilaci velmi obdobný (prakticky totožný) typ hlavice, najdeme i ve východním křídle křížové chodby kláštera v podunajském Lilienfeldu ze druhé čtvrti 13. století, nebo v západním chóru dómu v Bamberku ze druhé čtvrti 13. století. Obliba tohoto typu profilace u krycích desek hlavic neustává ani v průběhu druhé poloviny 13. století. U některých vlivných staveb se v českém prostředí stává v principu takto profilovaná krycí deska hlavice, doplněná různými obměnami a tvarovými obohaceními, hojně používaným prvkem. Je tomu tak např. u severního portálu kláštera Hradiště. Zde modifikace spočívají v mírně sešikmeném čele horní krycí desky a v posunutí drážky směrem dolů. Polygonální hlavice zde tvoří kontinuálně probíhající římsu. Výrazný posun v profilaci představují hlavice západního portálu klášterního kostela v Polici nad Metují. Horní část krycí desky je tvořena sestavou složenou ze dvou šikmých čel a jedním vloženým oblounem, hlavice tvoří kontinuální pás. U severního portálu kostela sv. Jana Křtitele ve Dvoře Králové (kol. 1270) je profilace hlavic málo plastická a výrazně zdobnější. Redukci a snížení plasticity zaznamenáme rovněž u hlavic portálu do kaple Andělů Strážných v klášteře Zlatá Koruna (3. čtvrt 13. stol.) atd.¹⁴⁾ Zde stručně a bez nároku na úplnost naznačený vývoj tohoto typu profilací krycích desek v průběhu 13. století by mohl, a po potřebném zpřesnění vývoje celého, v budoucnosti

na okraj uveďme, že přístěnná přípora boční lodi východního ochozu chóru katedrály v Bourges je z hlediska dalšího vývoje architektury velmi důležitá. Jak uvádějí Kimpel/Suckale je její jádro vrostlé do stěny, takže s ní tvoří jeden optický celek. Toto řešení zde poprvé provedené v podobě optického přiznání stěny, je východiskem pro vznik pozdně gotické architektury, rozvíjející se následně zejména v oblastech východně od Rýna. Na jádru přípor jsou v pravidelných rozstupech rozmístěné válcové přípor. K tomu D. Kimpel, R. Suckale, *Die gotische Architektur in Frankreich 1120–1270*. München 1985, s. 304. Zdali skutečně a jakými cestami tento architektonický prvek postupoval následně střední Evropou směrem na východ, by mohlo být předmětem dalšího zkoumání.

10) D. Líbal, *Raně gotický*, o. c. v pozn. 9, s. 450. Zde rovněž upozornění na dolu se rozšiřující sokliky, které autor považuje za přínáležící k nejstarší variantě gotických trnožů, které ale přezívají v jednotlivých případech do konce druhé čtvrti 13. století.

11) *Die Kunstdenkmäler von Oberfranken. Stadt Bamberg. Domberg*, 1. Das Domstift (Hg. Matthias Exner). Berlin, München 2015, např. obr. 358, 499, 701.

12) Autoři mají nepochybně na mysli hlavice přípor v hlavní lodi kostela sv. Jiljí. S navrženou obdobou lze souhlasit. Zřejmě odlišná je situace u patek loď. Jejich profilace věrohodně zakreslil F. Mader,

Die Kunstdenkmäler der Oberpfalz. XXII Stadt Regensburg. II Die Kirchen der Stadt. München 1933, obr. 5. Je-li publikovaná kresebná dokumentace přesná, pak z ní vyplývá, že prstenec spočívající na plintech nejsou oblé po celé výšce, nýbrž jejich ložná plocha je rovná. Nejde tedy o románský tvar, kterým se vyznačují prstenice v Pivoní, nýbrž již o profilaci raně gotickou, na kterou jsme upozornili výše v případě dómu v Bamberku.

13) Jak byla střední Evropa v této době provázána vzájemnými uměleckými vazbami dokládá i skutečnost, že vznik biskupské chodby je připisován mistru v písemných pramenech zmiňovaném jako *Bonesac*, který mohl působit při stavbě křížové chodby švábského kláštera Maulbronn. M. Sussman, o. c. v pozn. 5, s. 130.

14) U některých velmi významných a vlivných saských staveb šel vývoj profilací krycích desek ve druhé polovině 13. století poněkud odlišným směrem. To platí především pro trojlodí dómu v Magdeburku, dóm v Naumburgu či kostel kláštera Pförta. U nich se se sledovaným typem profilací v tomto období prakticky nesetkáme. Příznivější není ani situace v dómu v Mišni, i když profilace krycích desek hlavic letneru a v tzv. osmibokém stavení bychom mohli snad považovat za zjednodušenou a modifikovanou variantu sledovaného typu.

umožnit přesnější zařazení pivoňských hlavic do tohoto vývojového proudu, včetně jejich datace.

Autoři upozorňují dále na to, že krycí desky jsou individualizovány. U hlavic pětidlých přípor jsou odděleny zářezy, zatímco východní koutové krycí desky tvoří jeden trojboký architektonický článek. Krycí deska v severovýchodním koutě je navíc silně poškozena. Individualizace krycích desek je výrazem snahy o tektonizaci článku, která má kořeny ve skeletu gotické katedrály jako stavebního typu. Postupem času dochází ke sjednocování jednotlivých architektonických článků a k odbourávání jejich zvláště tektonické funkce. Tento proces je dlouhý a má mnohé odbočky.

V závěru kapitol o nejstarších gotických částech Pivoňského kláštera autoři docházejí k závěru, že ve shodě se závěry Dobroslava Líbala, který jako jeden z prvních datoval jejich vznik do doby před rok 1250, uvažují o době jejich možného vzniku i mezi lety 1240–1250. Zároveň uvádějí možnost, že pivoňský presbytář není dílem vilemitů ani augustiniánů eremitů. Uvažují o tom, že se na daném místě různé řády mohly vystřídat a dokládají to příklady z německých oblastí.

Po kapitolách věnovaných nejstarším gotickým částem kláštera následují kapitoly líčící stavební dějiny kláštera v období pozdního středověku, renesance, baroka a úprav kláštera v 19. a 20. století.

Učiněné závěry obou autorů jsou velmi podnětné a v určitých aspektech kladou naše poznání na reálný základ. Zároveň nastolují další logické otázky, kterými se bude třeba v souvislosti s gotickým jádrem Pivoňského kláštera zabývat. Jsem toho názoru, že nezbytným předpokladem pro úspěšné vyřešení problému gotického presbytáře Pivoňského kláštera je provedení jeho podrobného stavebního průzkumu.¹⁵⁾ V rámci něj bude třeba ověřit vzájemný vztah jednotlivých architektonických článků, zjistit, které z nich jsou in situ nebo u kterých jde případně o spolie. Bude nutno vyhotovit fotogrammetrické zaměření zdí a provést jeho následný průzkum, nezbytné bude provést mikroskopické vyšetření vrstev nátěrů, rozbor složení omítek a malt ze vzorků odebraných v různých částech presbytáře, včetně petrografického průzkumu kamene u jednotlivých architektonických článků. Upozorňují dále na skutečnost, že horní části kalichových hlavic s rostlinným dekorem vzbuzují rozpaky. Srovnáním s jinými dobře dochovanými hlavicemi postrádáme u pivoňských hlavic jejich tvarově obvyklé oblé a vyklenuté horní části včetně půlkruhových zakončení. Na místo toho jsou u pivoňských hlavic jen amorfní (osekané?) části kamene. Tuto skutečnost bude třeba v rámci průzkumu uspokojivě vysvětlit. Mimochodem, pokud spekulativně rekonstruuje vrchní části hlavic do předpokládané původní podoby, zdá se, že byly více vysunuty do prostoru než spodní část profilované krycí desky umístěné nad nimi. Bylo by to řešení dosti běžné, které najdeme např. v Bamberku, Ebrachu, Lillienfeldu (křížová chodba i kostel) či v dómu ve Vídeňském Novém Městě nebo v přízemním východním ochozu dómu v Magdeburku apod.¹⁶⁾ Teprve výsledky pro-

vedeného průzkumu mohou být podkladem pro odpovědný slohový rozbor jednotlivých článků.

Autorem následujícího textu je archeolog *Pavel Břicháček*. Jeho obsahem je souborný přehled výsledků dosavadních záchranných archeologických výzkumů v areálu Pivoňského kláštera. Po úvodní kapitole, obsahující stručný souhrn stavebního vývoje areálu a jeho současný stav, následuje řada kapitol věnujících se záchranným archeologickým průzkumům počínaje rokem 1992 až po dnešek. Texty obsahují popis výzkumných prací, nálezů a jejich vyhodnocení. Součástí textů je grafická a fotografická dokumentace. V analýze nálezů z archeologického výzkumu v roce 2009 je u průzkumu snížené jižní části plochy jižně od kostela uveden nález souboru gotických architektonických článků, jako jsou raně gotická klenební žebra s vejčitou profilací, přípory a zejména výše uvedený svorník s reliéfem Beránka Božího obklopeného věncem. Nutno podtrhnout, že záchranné archeologické výzkumy přinesly mimořádně cenné výsledky, bez kterých by poznání stavebních dějin areálu kláštera bylo zcela neúplné. V poslední kapitole svého textu autor uvádí, že klášter v Pivoni byl založen vilemity s tím, že tento původem italský řád pronikal na konci první poloviny 13. století do prostoru severně od Alp. Autor dále uvádí, že některé prvky, jako je podoba kostelního závěru či jeho výzdoba, jako jsou hlavice přípor s bobulemi ukončené listy, jsou nejčastěji užívanými dekorativními prvky v odpovídajících italských oblastech 13. a 14. století. Zároveň připouští, že svou roli mohly hrát i vlivy z Porýní a z Řezna. Dodejme, že spíše než o italských východiscích, je třeba z mnoha důvodů uvažovat o geograficky bližších oblastech, jakými je především přilehlé Bavorsko.

Autorem závěrečného textu s titulem *Strípky z dějin Pivoně a Vranova*, je *Štěpán Zemek*. Autor v něm líčí různé dějinné události z historie dotčených míst. Opírá se o písemné prameny, a doplňuje tak vhodným způsobem text celé knihy. Kapitoly jeho textu jsou doplněny historickými fotografiemi včetně písemných pramenů.

Recenzovaná publikace jako celek představuje nesporný přínos k dosavadnímu bádání o všech památkách, jichž se její obsah týká. Stane se nepochybně neopominutelnou součástí celkového badatelského úsilí a každý se bude muset s jejími závěry poctivým způsobem vyrovnat. Je inspirací pro další zkoumání. Závěrem jen připomínka nižší kvality některých černobílých fotografií a snad i to, že autoři studie o Pivoňském klášteře Markéta Frdlíková a Čestmír Cimler na několika místech zaměnili jméno Pavla Kroupy za Petra Kroupu.

PAVEL KROUPA

15) M. Kovář, Na okraj k opomíjeným architektonickým formám raně gotického presbytáře augustiniánského (dříve vilemitského) kláštera v Pivoni. *Minulostí západočeského kraje* 51. Plzeň 2016, s. 219.

16) Např. v křížové chodbě ve Zwettlu se vrcholy (pokud je mně dostup-

ná dokumentace pravdivá) kalichů hlavic naopak víceméně kryjí s okraji spodních částí krycích desek. Může jít o slohový prvek, který by mohl hrát při hledání tvaroslovných obdob určitou roli.

Nabídka titulů vydaných Národním památkovým ústavem, územním odborným pracovištěm středních Čech v Praze

Tituly z naší produkce si můžete objednat a pouze přímo zakoupit na adrese: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, Sabinova 5, pošt. schr. 45, 130 11 Praha 3, e-mail: roubickova.dita@npu.cz, tel. 724 959 208 (publikace nezasíláme), nebo na webové adrese www.npu.cz/e-shop. Zde při zaslání poštou se k ceně publikací připočítává poštovné. Publikace naleznete také v prodejně a infocentru NPÚ Na Perštýně 12, Praha 1.

Středověká opevnění českých měst, 1. díl, Výklad **Vladislav Razím**

Praha, NPÚ ÚOP SČ, 2022, 496 s., bohatá obrazová dokumentace, ISBN: 978-80-88339-12-0

Do rukou čtenáře se dostává první díl knihy, kterou Národní památkový ústav vydával z praktických důvodů postupně v letech 2019–2022 (3. díl – katalog pro území Moravy a Slezska 2019, 2. díl – katalog pro území Čech 2020, 1. díl – výklad – systematický souhrn 2022).

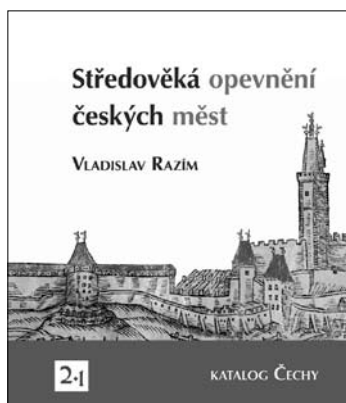
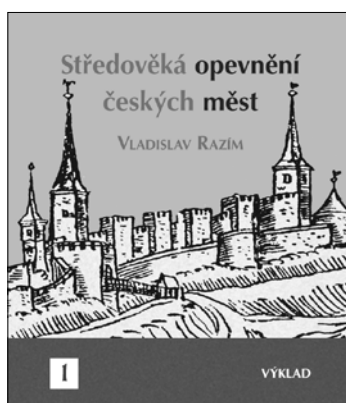
První díl přináší souhrnné kapitoly, které se zabývají základními, nejdůležitějšími tématy výzkumu středověkých městských opevnění. Po úvodu, který se věnuje hlavně postupům a stavu výzkumu, následují kapitoly o úlohách opevněných měst v průběhu středověku, o vývoji a struktuře středověkých měst ve vztahu k jejich hradbám, o stavební podobě a vývoji jednotlivých součástí opevnění, o výstavbě hradeb a jejich obraně, o otázkách provenience a místě českých městských opevnění v evropském středověku. Nechybějí ani krátké přehledy o postupném zániku městských opevnění v průběhu 16. – 19. století, o zásadách památkové péče od poloviny 19. století dodnes a o potřebách dalšího zkoumání. Všechny kapitoly jsou doprovázeny bohatými obrazovými přílohami různého druhu a původu, které se doplňují se zobrazeními katalogových děl a v neposlední řadě poskytují také srovnání se zahraničním materiálem.

Knihla se pokouší splnit dlouhodobý badatelský dluh, který vynikal zvláště při srovnání s bohatou historií výzkumu a prezentace středověkých hradeb. Je určena především zájemcům o historická města a středověkou fortifikační architekturu, může však být přitažlivá i pro další milovníky historie a jejich hmotných odkazů.

Středověká opevnění českých měst, 2. díl, Čechy **Vladislav Razím**

Praha, NPÚ ÚOP SČ, 2020, 1152 s. (2 svazky), bohatá obrazová dokumentace, 978-80-88339-03-8 2 000 Kč

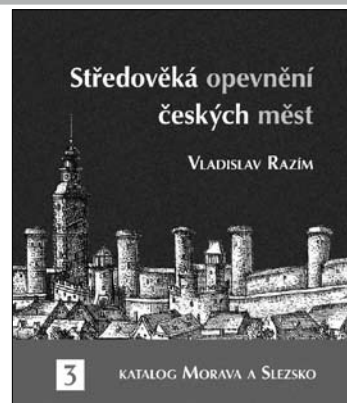
Druhý svazek knihy kromě přehledu dějin, popisu a nástinu stavebněhistorického vývoje hradeb v jednotlivých městech se hesla katalogu skládají z historických a současných plánových, obrazových a fotografických příloh, které z velké části dosud nikdy nebyly publikovány. Poprvé lze v katalogu nalézt také plány s vyznačením k dnešku dochovaných, různě rozsáhlých zbytků opevnění každého města. Katalog tak poskytuje zejména komplexní představu o celkovém charakteru a stavebních proměnách uvedených městských fortifikací ve středověku (asi do poloviny 16. století) a zároveň ulehčuje dnešnímu zájemci nalézt jejich pozůstatky v často složitém a nepřehledném organismu městské zástavby. Mezi celkem 172 lokalitami dvou-svazkového katalogu Čech však najdeme také města, v nichž se z hradeb nad dnešní úrovní terénu nic nedochovalo, ale jejich existence je doložena prameny. Další poznatky z výzkumu jednotlivých opevnění budou využity v prvním, souhrnném dílu v rámci srovnávacího studia.

Středověká opevnění českých měst, 3. díl, Morava a Slezsko

Praha, NPÚ ÚOP SČ, 2019, 504 s., bohatá obrazová dokumentace, 978-80-88339-03-8 1 200 Kč

Třetí, závěrečný svazek knihy – katalog pro území Moravy a Slezska. Kromě přehledu dějin, popisu a nástinu stavebněhistorického vývoje hradeb v jednotlivých městech se hesla katalogu skládají z historických a současných plánových, obrazových a fotografických příloh, které z velké části dosud nikdy nebyly publikovány. Poprvé lze v katalogu nalézt také plány s vyznačením k dnešku dochovaných, různě rozsáhlých zbytků opevnění každého města. Katalog tak poskytuje zejména komplexní představu o celkovém charakteru a stavebních proměnách uvedených městských fortifikací ve středověku (asi do poloviny 16. století) a zároveň ulehčuje dnešnímu zájemci nalézt jejich pozůstatky v často složitém a nepřehledném organismu městské zástavby. Mezi celkem 88 lokalitami katalogu Moravy a Slezska však najdeme také města, v nichž se z hradeb nad dnešní úrovní terénu nic nedochovalo, ale jejich existence je doložena prameny. Další poznatky z výzkumu jednotlivých opevnění budou využity v prvním, souhrnném dílu v rámci srovnávacího studia.

Václav Mencl: Dějiny evropské architektury III. **Helena Soukupová, ed.**

Praha, NPÚ ÚOP SČ ve spolupráci s PÚ SR, 304 s., bohatá obrazová dokumentace, ISBN 978-80-88339-10-6 1 000 Kč

Po předchozích dvou dílech vychází třetí svazek Menclových Dějin evropské architektury obsahující Středověké umění evropského Západu. Začíná karolínskou renesancí a uměním otomským s podtitulem Polarita moci ve svatě říši římské (9.–10. století) a pokračuje Uměním románským s upřesněním Svítání z Cluny (11.–12. století). Císař Karel Veliký (†814) programově navázal na univerzalitu západořímské říše a na antické umění. Od té doby Řím spoluurčuje středověký vývoj. Mencl sleduje proměny antické formy na Karlových falcích, dvojpolární bazilice i v novém uspořádání kláštera. V 10. století se aktivuje kult hmoty a magie krypt, staví se opevněná hradiska. Krypty s radiálními kaplemi tvoří zárodek budoucích katedrálních chórů. Autor si všímá rozdílnosti vývoje ve Francii a v Německu. Zatímco ve francie říši Ota I. Veliký (936–973) usiluje o renesanci impéria, vývoj ve Francii je odlišný. Nový impuls zde přinesla reforma vzešlá z burgundského kláštera v Cluny. Hmotu chrámu se stala zdrojem duchovní energie, roste hloubkové usměrnění k oltáři a snaha o tektonické proclnění. Odlišné systémy krajů tvoří strukturu, rodí se nový románský sloh. Dvanácté století dovršilo, co předchozí začalo. Mencl analyzuje charakteristické prvky Burgundska, Auvergne, Poitou, Akvitánie i Provence, které osobně poznal, a zjišťuje, že ke gotice směřuje pouze Burgundsko a Normandie, která ovlivnila vývoj v Anglii. Ve Španělsku se uplatnil silný vliv Francie, v Itálii a na Sicílii se střetávají antické prvky s byzantskými a arabskými. V Německu se dál staví dvojpolární domy, ze švábského kláštera v Hirsau se však šíří reforma opená na clunyské hnutí. Přehled uzavírá architektura Dánska a Norska. Autentičnost díla přibližují Menclovy půdorysné analýzy, kresby a autorské fotografie.

